

Національний університет оборони України
Навчально-науковий інститут воєнної історії
Кафедра суспільних наук

**«Філософсько-соціологічні та психолого-
педагогічні проблеми підготовки
особистості до виконання завдань
в особливих умовах»**

**збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної
конференції
05 грудня 2024 року**

Київ – 2024

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

**ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ
ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ОСОБИСТОСТІ ДО ВИКОНАННЯ
ЗАВДАНЬ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ**

**Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції
05 грудня 2024 року**

Київ – 2024

Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 05 грудня 2024 р.). Київ : НУОУ, 2024. 307 с.

До збірника увійшли тези доповідей, що містять теоретичні та практичні результати наукових досліджень і розробок учасників науково-практичної конференції.

Матеріали подані в авторській редакції. Відповідальність за зміст опублікованих матеріалів несуть їх автори. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

Збірник матеріалів підготовлено до публікації кафедрою суспільних наук навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України.

Збірник стане у нагоді науковцям, викладачам, студентам, курсантам і офіцерам, усім, хто цікавиться питаннями підготовки особистості до виконання службових та бойових завдань в умовах воєнного стану.

Електронний варіант збірника розміщено у розділі «Наука/Конференції» на сайті НУОУ: <https://nuou.org.ua/nauka/confi/>

При передруку публікацій посилання на збірник обов'язкове.

Редакційна колегія:

Грилюк С.М. – начальник науково-дослідної лабораторії проблем філософії війни, історії військової педагогіки та культури кафедри суспільних наук навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України, полковник;

Євтух А.О. – старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії проблем філософії війни, історії військової педагогіки та культури кафедри суспільних наук навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України, підполковник;

Нестеренко Н.В. – науковий співробітник науково-дослідної лабораторії проблем філософії війни, історії військової педагогіки та культури кафедри суспільних наук навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України, доктор філософії, майор.

ЗМІСТ

Тематичний напрям: Філософія війни і миру. Розвиток філософських знань про війну в історичній ретроспективі. Філософське осмислення російсько-української війни			
1.	Будагьянц Л.М.	Онтологічні виміри російсько-української війни	9
2.	Ганаба С.О.	Онтологічна природа війни: міркування Карла Клаузевіца	12
3.	Гончаренко О.А.	Смисл російсько-української війни	13
4.	Захожий С.А.	Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні питання підготовки військовослужбовця до виконання бойових завдань	17
5.	Круць О.А., Хижнюк О.А.	Розвиток філософських знань про війну в історичній ретроспективі	18
Тематичний напрям: Соціологія і демографія війни. Вплив демографічної ситуації та суспільних процесів на комплектування військових організаційних структур і ефективність виконання завдань Збройними Силами України під час російсько-української війни. Особливості проведення заходів рекрутингу, професійного відбору та кадрового менеджменту (управління персоналом)			
6.	Богайчук В.Ж.	Вплив війни на демографічну ситуацію в Україні	22
7.	Гладун О.М.	Демографічні процеси в Україні	26
8.	Лесюк О.М.	Огляд підходів до професійного відбору персоналу	29
9.	Філіпов В.К.	Смислова логіка війни як соціального явища	33
Тематичний напрям: Психологія і війна: історія та сьогодення, досвід провідних держав-членів НАТО. Аналіз чинників, що впливали на розвиток психологічного забезпечення у Силах оборони України. Напрямки удосконалення психологічної підтримки військовослужбовців у Збройних Силах України та цивільного населення: проблеми, шляхи вирішення. Досвід реінтеграції осіб, які перебували в умовах примусової ізоляції (в полоні)			
10.	Бевзюк Я.О.	Напрями удосконалення психологічної підтримки військовослужбовців у Збройних Силах України	37
11.	Бобильов Д.В., Іванов С.В.	Оцінка впливу засобів фізичної реабілітації на психо-фізичний стан військовослужбовців з дорсалгіями за допомогою ВСР-дослідження	40

12.	Вінтоняк В.Ф.	«Культура мовчання»: переосмислення психологічної допомоги військовослужбовцям-чоловікам у сучасних умовах	42
13.	Грубі Т.В., Купчишина В.Ч.	Особливості психологічної реабілітації військовослужбовців, учасників бойових дій	44
14.	Золотар В.М.	Коригування проявів сенсорних дисторсій у військовослужбовців	47
15.	Злобіна О.В., Бакуліч Ю.С.	Депривація сну курсантів і її вплив на навчання	50
16.	Івасюк А.М.	Психологічна безпека в структурі психопрофілактики емоційного вигорання особистості військовослужбовця	53
17.	Кучеренко Н.С.	Психологічне відновлення осіб, постраждалих внаслідок війни	55
18.	Лазоренко Б.П.	Комплексне забезпечення психологічного добробуту особистості та спільноти в умовах війни	58
19.	Могілатенко А.С.	Напрями удосконалення системи психологічної підтримки персоналу повітряних сил збройних сил України в умовах сучасної війни	62
20.	Мозговий В.І.	Особливості психологічної підготовки військовослужбовців Держспецтрансслужби в рамках базової загальної військової підготовки	65
21.	Матвієнко А.М., Лавренко В.І.	Вивчення психології війни у профілактиці негативного психологічного впливу воєнних дій на особистість	69
22.	Миколайчук М.І., Сириця М.В., Стульківська М.М., Олійник В.О.	Формування готовності психологів до консультування подружніх/партнерських пар військовослужбовців та ветеранів	72
23.	Московчук Д.Ю., Пилипчук В.В.	Особливості організації психологічної підготовки щодо перебування в умовах тимчасової ізоляції	75
24.	Несевря О.А.	«Психологічна смерть» військово-службовця з ампутованою кінцівкою	77
25.	Нехаєнко С.І.	Вплив чинників війни на розвиток системи психологічного забезпечення	80

26.	Одосій Л.І., Паращук Л.Я.	Ресурсорієнтована модель стресодолання в умовах війни	84
27.	Павлушенко С.М.	Психологічна природа військового мистецтва Наполеона Бонапарта	86
28.	Петінов Я.М., Сидоров К.І.	Каністерапія як комплементарний метод психологічної підтримки військовослужбовців	91
29.	Потапчук Є.М., Карпова Д.Є.	Роль родини у поверненні захисників і захисниць України до цивільного життя	94
30.	П'янківська Л.В.	Реакції особистості в стані кризи	97
31.	Пешко С.В.	Стрес, як один із психічних станів сприйняття інформації військовослужбовцями	102
32.	Підопригора І.І., Грилюк С.М., Демчук О.В.	Проблемні питання функціонування груп контролю бойового стресу військових частин (2023-2024 рр.)	103
33.	Рибчук О.Г.	Розвиток когнітивної рефлексії для активізації метакогнітивного потенціалу офіцера	107
34.	Сек О.А.	Кодекс поведінки в полоні як інструмент формування стійкості особового складу під час виконання високоризикових завдань	111
35.	Смірнова Т.М.	Посттравматичний стресовий розлад як наслідок участі у бойових діях	113
36.	Фармагей О.І., Деркач О.М.	Метод стресових впливів (штучне посилення інтенсивності психогенних впливів) як напрямок психологічної підготовки військовослужбовців	116
37.	Федоренко Ю.А.	Психологічне забезпечення у Силах оборони України: чинники розвитку та сучасні виклики	120
38.	Черняк В.А.	Роль якісної первинної хірургічної обробки вогнепальної рани в подальшій реабілітації поранених	122
39.	Широбоков Ю.М., Сидоров К.І.	Досвід психологічної підтримки персоналу, який переживає стан «бойового виснаження» в умовах російсько-української війни	127
40.	Шумовецька С.П.	Практика професійного читання як технологія психологічної підтримки	129

41.	Юрченко А.Н.	Багаторівнева система психологічного відновлення військовослужбовців Збройних Сил України	131
Тематичний напрям: Історія і сьогодення військової педагогіки. Сучасні педагогічні технології та методики підготовки військових фахівців. Особливості організації освітнього процесу у ВВНЗ під час російсько-української війни			
42.	Бичок В.Д.	Сучасний освітній контент у діяльності викладача вищого військового навчального закладу	135
43.	Вітченко А.О.	Лідерський коучинг у вищій військовій школі	138
44.	Гапонов О.Л.	Творча особистість сучасного викладача	140
45.	Глушаков П.В.	Вплив військового стану на організацію освітнього процесу у військовій академії (м. Одеса)	143
46.	Добровольський Ю.Б., Ярмольчик М.О., Мирончук Х.В.	Психолого-педагогічні аспекти підготовки військових фахівців Служби пожежної безпеки	146
47.	Євтух А.О.	Електронне навчання у процесі профілактики освітньої депривації та підвищення кваліфікації викладачів ВВНЗ	149
48.	Карпенко І.С.	Місце і роль освітньо-професійного коучингу у системі практичної лідерської підготовки слухачів ВВНЗ	153
49.	Красницька О.В.	Риторична підготовка викладача засобами неформальної та інформальної освіти	156
50.	Кольца А.Є.	Особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах на прикладі військової академії (м. Одеса)	162
51.	Радомський І.П.	Особливості оцінювання здобувачів освіти	164
Тематичний напрям: Військове лідерство. Історична ретроспектива військового лідерства у Збройних Силах України. Військове лідерство у збройних силах держав-членів НАТО. Військове лідерство в умовах російсько-української війни			
52.	Алещенко В.І.	Формування нового стилю військового лідерства в умовах всеохоплюючої оборони	167

53.	Абрамов А.П., Долгий О.О.	Особливості розвитку військового лідерства в умовах дії в Україні правового режиму воєнного стану	176
54.	Голярдик Н.А.	Розвиток лідерського потенціалу особистості	178
55.	Григоренко Н.Ю., Ковтонюк І.Б.	Військове лідерство як запорука успішного виконання завдань військовим підрозділом	181
56.	Дияк В.В.	Філософські аспекти військового лідерства стародавнього світу	183
57.	Кучерявий А.О.	Формування особистості офіцера- лідера в методичній системі Сільвануса Тейєра (1785-1872)	185
58.	Микитюк Н.М.	Лідерство та комунікації: нерозривний зв'язок у сучасних арміях	189
59.	Немінський І.В.	Про результати дослідження впливу військового керівника на активацію особистісного ресурсу персоналу	193
60.	Одинцова О.І.	Психолого-педагогічні умови розвитку лідерських компетенцій у здобувачів вищої військової освіти	197
61.	Сидоров К.І., Петінов Я.М.	Досвід формування військового лідерства Норвегії та Сполученого Королівства в контексті управління стресом і роботи з травмою	200
62.	Роценков Т.О.	Шляхи створення дієвої командної вертикалі в підрозділі за рахунок військового лідерства в умовах російсько-української війни	204
63.	Хміляр О. Ф.	Самодисципліна та бачення в бекграунді офіцера-лідера	207
64.	Ярошов М.І.	Військове лідерство в контексті наступальної операції Збройних Сил України в Курській області російської федерації: аналіз перших днів	210
Тематичний напрям: Національна свідомість українців в часи російсько-української війни. Професійна ідентичність військовослужбовців. Готовність військовослужбовців протистояти агресору			
65.	Алещенко Ю.В.	Патріотизм як духовно-моральна цінність особистості	213

66.	Блінов О.А.	Структура мотивації військовослужбовців до виконання професійних завдань	217
67.	Волинець М.В.	Психологічні чинники, які впливають на успішність військовослужбовця	220
68.	Гуляк Ч.М.	Дослідження впливу мотиваційно-ціннісної сфери на бойову діяльність військовослужбовців: психодіагностичний інструментарій	224
69.	Лисенко Д.П., Мельник К.В.	Аналіз чинників та умов, що впливають на довіру у взаєминах військовослужбовців підрозділів охорони кордону Державної прикордонної служби України	228
70.	Нестеренко Н.В.	Мілітарна ідентичність сержанта Сухопутних військ Збройних Сил України	231
71.	Сидоренко А.В.	Особливості професійної самореалізації військовослужбовців Збройних Сил України	234
72.	Снітько Д.Ю., Болгаріна Ю.О.	Соціально-перцептивні аспекти психологічної підготовки військово-службовців танкових підрозділів	237
73.	Слободенюк С.А.	Сутність та сучасні особливості військової пропаганди	239
74.	Тіторенко О.М.	Зміст основних форм і методів формування психологічної готовності військовослужбовців Збройних Сил України до виконання бойових завдань	242
75.	Червінець Я.В.	Вплив етнопсихологічних особливостей населення Турецької Республіки на ставлення до російсько-української війни	246
Тематичний напрям: Когнітивні та психолого-педагогічні аспекти бойової підготовки й загартування військ: національні традиції, історичний досвід, сучасні умови			
76.	Євтух А.О., Семенець Д.А.	Інклюзивний підхід в освіті в інтересах підготовки військових фахівців – учасників бойових дій	248
77.	Короп С.В.	Професійно важливі якості операторів безпілотних авіаційних комплексів: психологічний аспект	251

78.	Лисенко Д.П.	Особливості психологічної підготовки воїнів армії Стародавнього Риму	256
79.	Паращук Л.Я., Одосій Л.І.	Когнітивні та психолого-педагогічні аспекти бойової підготовки військ в сучасних умовах	259
80.	Романовський М.В.	Вплив ігор та симуляції на когнітивний розвиток військовослужбовців	261
81.	Скрипнікова В.О.	Дискримінаційний, не етичний вимір гендерного підходу в секторі безпеки і оборони (проблемні питання)	264
82.	Талаур С.Є.	Военно-історична складова підготовки курсантів у військовій академії США у Вест-Пойнті	267
83.	Чернявський О.А., Мукієнко В.О.	Розвиток позитивного мислення у курсантів під час війни	271
84.	Волошина О.Є.	Якісний сон як основна зброя українського війська	274
85.	Джелялова Ч.Р.	Психолого-педагогічні проблеми підготовки особового складу в процесі організації забезпечення ВМС озброєнням та військовою технікою в умовах воєнного стану	284
86.	Совінський С.Є.	Готовність майбутніх офіцерів до підготовки підлеглих на засадах андрагогіки як необхідна вимога професійної підготовки в сучасних військових формуваннях України	286
87.	Цимбал М.Р.	Побудова ефективної системи військової освіти як підґрунтя формування нової генерації військових лідерів	289

КОРИСНІ ПОСИЛАННЯ

QR-код публікації	Найменування публікації
	Військова освіта: збірник наукових праць
	Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах: збірник матеріалів науково-практичної конференції. 2022 рік
	Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах: збірник матеріалів науково-практичної конференції. 2023 рік
	Досвід психологічного забезпечення в російсько-українській війні (військове лідерство та внутрішні комунікації, мотивація та моральна готовність військовослужбовців): довідково-інформаційні матеріали. Випуск 2, 2023 рік
	Кафедра суспільних наук НУОУ: YouTube-канал
	Риторика лідера: YouTube-канал Ольги Красницької

Філософія війни і миру. Розвиток філософських знань про війну в історичній ретроспективі. Філософське осмислення російсько-української війни

Будагьянц Л.М

*кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України, м. Київ*

ОНТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Напередодні повномасштабної війни проти України речники рашизму поширювали наративи про екзистенційну несумісність з українським світом як «анти-росії», згодом проголосивши, що для них ця війна є «екзистенційною» та історіософською». У такий спосіб було зазначено несумісність соціально-історичних концепцій та культурних світів – російського з українським, чим виправдовується російське прагнення до знищення України. Відтак «остаточне вирішення українського питання» як мета війни РФ проти України обґрунтовується на рівні онтології.

Для українців сенси цієї війни пов'язані із виборюванням незалежності, державного суверенітету, територіальної цілісності України й унікального власного життєвіту, спорідненого й суголосного з універсальними цінностями гуманізму, демократії, свободи, гідності та солідарності як аксіологічного стрижня вільного світу. Разом з цим, на бойовищах російсько-української війни вирішується подальша доля гуманістичної цивілізації [2], що має перемогти сучасну «вісь Зла» (РФ- північна Корея - Іран), підтримувану тоталітарними й авторитарними режимами країн-вигнанців. Для більшості українців це зрозуміло в досвіді переживання війни як екзистенційної ситуації, в якій добро і зло є гранично висвітленими та незлітними. Безперечно, переживання досвіду є суб'єктивним, однак, гегелівською мовою, межі між суб'єктивним та об'єктивним є відносними, й теоретичне осягнення російсько-української війни виявляє ту ж ідентифікацію та непримиренне напруження протидіючих сил.

Спираючись на рефлексії українського філософа Євгена Бистрицького [1], маємо на меті розкрити онтологічні засади осягнення російсько-української війни, джерела нерозуміння їх прибічниками прямих перемовин з агресором (насправді, «задобрення агресора») та зв'язок онтології війни із постколоніальним студіями.

За найбільш загального підходу, філософії онтологія є вченням про буття, а соціальна онтологія – вчення про суспільне буття (буття людей разом). Класична європейська філософія дає раціоналістичне тлумачення поняття «світ», тоді як посткласична філософія осягає «світ» як спільний життєвітвір –

віталістське, екзистенціальне, комунікативне чи семіотичне тощо. Сучасна філософська онтології розуміє світ інакше, ніж природознавство, що останньому притаманне натуралістичне механістичне розуміння часу і простору (як найабстрактних атрибутів неживої чи живої природи природи). Сучасне філософське розуміння світу є культурологічним, згідно з яким світ – це буття, впорядковане деякою конкретною культурою, яке виокремлене поруч і поєднане з іншими буттєвими світами людських спільнот.

Цінності ідентичності, національного суверенітету, державності органічно включені у зміст світу, впорядкованого національною культурою. Патріотизм у такому погляді визначається як причетність до світу національної культури, як цінність [1]. Екзистенційні виміри світів національної культури пов'язані не зі спроможністю посідати місце в фізичному просторі, або існувати в біологічному сенсі, а з цінностями, сенсами, свободою та пріоритетністю людського життя та щастя. Тому відмова від цінностей заради умиротворення агресора означає те саме знищення екзистенції (буття, сповненого визначеними смислами, цінностями, проектами), як і знищення фізичне.

Розуміння способу існування людства як мультиверсуму культурних світів протистоїть опції абстрактного універсалізму. Мультиверсалізм позначає погляд, згідно з яким загальнолюдські цінності та позитивні можливості суспільного буття реалізуються завжди в особливому унікальному національному просторі, а не заперечують національне заради космополітичного, абстрактно-універсального [1]. Абстрактно-універсальне та особливе реально існуюче буття культури не співвідносяться як вище до нижчого, безпечне до небезпечного, а як мислиме до буттєво наявного. Хоча універсалістські країни представлені визначеною політичною нацією та самобутньою національною культурою (британською, данською, польською, українською тощо), нерідко висловлюють нерозуміння цінності «чужих» національної ідентичності, культури, мови, державного суверенітету та територіальної цілісності та чому вони вартують збройного захисту. Звідси – побоювання щодо національної ідентичності, в якій вбачають засаду дискримінації Іншого, не-носія ідентичності. Приклад, такого некоректного узагальнення знаходимо в праці М. Калдор «Війни нові та старі» в дилемі «космополітизм» - «національна ідентичність».

Наголошення деяких інтелектуалів (серед яких Юрген Габермас) на безумовній перевазі перемовин у будь якій ситуації, включаючи війну, походить із ствердження цінності консенсусу, згоди у комунікативній демократії інформаційних суспільств. Однак в діалозі сторони мають мати рівний статус та мету, визнавати спільні правила ведення діалогу та поділяти основні цінності. Коли йдеться про діалог з агресором, це є оксюмороном,

оскільки спільної платформи, цінностей, цілей, рівності в діалозі з тим, хто має на меті знищити нас, не може бути [2]. Як з цього приводу пишуть українські філософи Євген Бистрицький [1], Анатолій Єрмоленко [2], у випадку екзистенційної війни йдеться про несумісність життєсвітів, базових цінностей та історичних перспектив, адже діалог з агресором, який прагне знищити твій світ, неможливий. Збройного агресора можна зупинити лише збройною силою.

Зв'язок онтології російсько-української війни з постколоніальними студіями полягає в розкритті антиімперських, антиколоніальних інтенцій боротьби України проти російських загарбників [3]. Дотепер визнання росії, срср, рф колоніальними імперіями є проблематичним навіть для союзників і тих, хто співчуває Україні. Важливим є таке розвінчування імперських наративів про «один нарід», «возз'єднання» та «українців-партнерів росіян по імперії», що здійснено Евою Томпсон, Мирославом Шкандрієм, Оксаною Забужко, Вірою Агеєвою, Вахтангом Кебуладзе, Тарасом Лютим. Що Україна не є частиною «руського миру», стало відкриттям для багатьох, але для багатьох ще ні. Згадаємо таких впливових експертів, що мали вплив на вироблення світової політики та вважали Україну частиною росії, Семюела Гантінгтона та Генрі Кіссенджера (щоправда наприкінці життя Кіссенджер змінив думку на користь надання зброї Україні та за її членство у НАТО). Розвивати світ національної української культури, просувати культурні, політичні, економічні її досягнення на вітчизняних та міжнародних теренах є нагальним завданням українства і в часи миру, і підчас війни.

Список використаних джерел:

1. Бистрицький Є.К. До онтології війни: чому військові дії, а не мирні переговори // Філософська думка. Київ, 2023. № 2. с. 74-98.
2. Єрмоленко А.М. Спротив замість перемовин. Відповідь українського філософа Анатолія Єрмоленка Юргену Габермасу // Філософська думка. Київ, 2022, № 3. с. 59-63.
3. Шкандрій М. В обіймах імперії. російська і українська літератури новітньої доби. Київ: «ФАКТ», 2004. 496 с.

доктор філософських наук, професор, професор кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ОНТОЛОГІЧНА ПРИРОДА ВІЙНИ: МІРКУВАННЯ КАРЛА КЛАУЗЕВІЦА

Важливими складовими історії людства є війна та мир. Зауважимо, що жодна епоха світової історії не минала без війн, кровопролиття й різних видів протистояння. Крізь призму категорій війни та миру розглядають особливості функціонування базових соціальних інститутів, як-то освіти, медицини, права, армії тощо. Ці категорії також тісно пов'язані із низкою соціальних практик, які впливають, регулюють поведінку людини та соціальних спільнот.

Проблема онтології війни передбачає пошук відповіді на питання: «що таке війна». Загалом у репрезентації природи війни дослідники виокремлюють два засадничі підходи: 1) війна – це катастрофа; 2) війна – це гра. Перший підхід трактує війну як руйнівну та стихійну силу, де людині відводиться пасивна участь терпіти. У другому підході на перший план у війні виходить не агресія (яка є природною передумовою війни), а гра, випадковість та непередбачуваність. Прихильником другого підходу є пруський генерал та теоретик війни Карл фон Клаузевіц.

Карл фон Клаузевіц був знаним німецьким теоретиком. Його ідеї та міркування мають суттєвий вплив на військову стратегію та теорію й сьогодні. У своїй книзі «Природа війни» він стверджує, що війна з усіх видів людської діяльності найбільше нагадує у гру в карти. Початок воєнних дій розпочинається з реалізації різних можливостей, ймовірностей, збігів обставин, які химерно переплітаються й створюють неочікуваний перебіг подій. Війна є продовженням політики військовими способами. Вочевидь, що це означає, що військові дії завжди мають політичну мету й повинні слугувати досягненню політичних цілей.

Під час ведення війни, за твердженням німецького генерала, є важливими три елементи війни: насильство, випадковість та інтелект. Ці елементи взаємодіють між собою, утворюючи складну канву перебігу військових дій. Також, К. Клаузевіц запровадив теорію «туман війни». Засадничою ідеєю теорії є поняття «туман війни», яке описує невизначеність і непередбачуваність, які супроводжують військові дії. Це означає, що командири повинні бути готові до змін і адаптувати свої плани в умовах невизначеності.

Релевантною ідеєю є розуміння того, що військове мистецтво можливе за умови, що військовий може поєднувати між собою якості різного порядку, враховувати мінливість ситуації та демонструвати уміння віднаходити відповіді на неочікувані зміни обстановки, тобто використовувати принципи гри. У цій грі важливу роль відіграє випадок. Ніяка інша людська діяльність не співвідноситься так тісно з грою як війна. Тут велику роль відіграють ризик, удача, невідоме. Суттєво вплинути на результат битви може й моральний дух. Реальне життя витісняє крайнощі та абстрактні поняття. Отож, війна у її найвищому розумінні складається не з безлічі дрібних одноманітних подій, «а з великих, вирішальних подій, кожна з яких вимагає конкретного, індивідуального підходу... це не поле колосків, які можна гірше або краще косити без розбору... це – великі дерева, до яких треба підходити із сокирою обдуману, відповідно до властивостей і напрямку росту кожного стовбура» [1, с. 115-116].

Список використаних джерел:

1. Клаузевіц К. Природа війни. Харків. Vivat, 2018. 414с.

УДК 355.01

Гончаренко О.А.

доктор філософських наук, професор, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

СМИСЛ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Політичну культуру Росії історично вирізняло нівелювання цінності пропорції та міри. На думку Володимира Єрмоленка, найбільш далекосяжні наслідки це мало для сфери моралі та права: «Для російської політичної культури пропорція і міра були не основою суспільства, а всього лише недосконалою формою скінченного людського розуму... якщо це так, тоді втрачається здатність до більш-менш чіткого мислення, до проведення меж, до хоча би приблизного визначення добра і зла, справедливості і несправедливості, провини та безвинності. ...Кожен злочин, у глибині своїй, стає не зовсім злочином, (або зовсім не злочином); кожна безвинність наповнюється виною; кожне покарання стає неадекватним порушенню, відділяється від нього, втрачає з ним логічний зв'язок – зв'язок пропорції, а відтак може накладатися

на будь-що інше; і тоді злочини виявляються безкарними, а покарання падає на безвинних» [2, с. 410].

Російський філософ Іван Ільїн (1883–1954) мав схильність видавати егоїстичні інтереси за інтерес загального добра. На думку Тімоті Снайдера, він був самозасліплений щодо Росії та росіян. Для Ільїна Росія чиста та об'єктивна, а росіяни – добродішні. Їх добродішність була важливішою за те, що вони насправді робили [7, с. 23]. Ільїн вважав відокремлення України загрозливим для Росії. Він міркував про українців у лапках. Для нього українці – частина росіян. Тому він не бачив причин для відокремлення українців в окрему державу. Якби це сталося, то українці віддали б себе на завоювання й пограбування іноземцям. Щоб цього не допустити, росіяни мали боротись за свою єдність до кінця.

Але уявлення про українців як частину росіян є продуктом міфотворчості. Українці та росіяни творили різні історії. Київська держава є продуктом діяльності української народності, Московська – російської. Московську державу не варто розглядати як наступницю Київської держави. Незважаючи на перервність української державності, історія українського народу є неперервною.

Російські політики адаптували ідеї Ільїна до світу сучасних медіа. «Російський народ, викупаний у неправді щодо власної цноти, зміг навчитися тотальної любові до себе» [7, с. 170]. Винятково важливу роль у цьому процесі виконали політтехнології. Вони створили ілюзію громадської думки, яка насправді пригнічує здатність людини до моральних суджень. Росія сфабрикувала виправдання для війни проти України. Якби перевірка довела б, що вони є неправдою, росіяни через деякий час все одно б з ними погодились. На думку Пітера Померанцева, так відбувається тому, що повторене достатню кількість разів може стати заразним: немає нічого правдивого й усе можливе [6].

Росія морально виправдовує збройне вторгнення в Україну спільною історією. Тут ми фіксуємо один із способів «морального» виправдання війни. Згідно з «цивілізаційною» теорією Росії, справжніми суб'єктами у світовій політиці є не держави, а «цивілізації». Якщо справжні кордони пролягають не між державами, а між «цивілізаціями», то державні кордони можна порушувати в ім'я об'єднання територій однієї «цивілізації». Росія розглядає Україну як елемент російської цивілізації, тому що вважає українців ще однією російською групою [2, с. 434]. Росіяни щиро вірять, що порушують кордони в інтересах захисту російської культури. Насправді ж йдеться про розширення кордонів російської культури. Таке розширення для росіян є звільненням України від іноземних впливів, а не окупацією незалежної держави.

Ті, хто не згодні, що Україна – це Росія, становлять загрозу для єдності Росії. У цьому значенні Росія вдає із себе жертву, а напад на Україну

виправдовує як необхідну оборону власних цінностей. В цей спосіб вона цинічно нищить будь-яку мораль. Егоїстичний інтерес Росії стає причиною для «захисту себе». Це передбачає тотальну мілітаризацію російського суспільства.

До удавання з себе жертви зумовлює підміна у Росії внутрішньої політики на зовнішню. На думку Сергія Плохія, українська демократія становить загрозу російському політичному режимові, тому що є прикладом політичної системи з сильним парламентом, що заохочує та посилює російську опозицію щораз авторитарнішому режиму в Москві [5, с. 57]. Якщо російська влада не може відмовитись від авторитаризму, то Україна має також перетворитись на авторитарну країну. «Якщо Росія не може бути сильнішою, то мусить послабити інших. Найпростіший спосіб послабити інших – це уподібнити їх до Росії. Замість вирішувати власні проблеми, Росія їх експортує» [7, с. 265]. Тут ми спостерігаємо заперечення Росією початкового агресивного компонента. Спекулюючи на темі захисту від зовнішніх загроз, російська влада формує та підтримує в росіян ті риси, які можна визначити як удавання з агресора жертви.

Росія визначила метою війни в Україні демілітаризацію. Для росіян це означає позбавлення всіх українців здатності до оборони у війні із ними. Але фактично це означає припинення існування України. Цінними у цьому контексті є міркування Анатолія Ахутіна. Війну Росії проти України він називає екзистенційною не лише тому, що йдеться про саме існування України, а тому що «Росія зазіхає на дещо первісніше: гідність людини та країни» [1, с. 111]. І це є наслідком початкової неповаги людини людиною Росії: «Цинічно-нехтувальне ставлення влади до громадян, репресивне законодавство й беззаконно-репресивна судова система, «блатна» стилістика дипломатів, мерзенні жарти президента, свідомо брехлива, скандальна пропаганда, – методично, щоденно розтліває людей, позбавляє їх почуття власної гідності, підмінюючи його ненавистю, самовдоволенням і хизуванням. Це нігілізм, встановлений як анти-етос і стиль відносин у державній системі» [1, с. 112–113].

Про неповагу до гідності людини у Росії українцям відомо з історії перебування у складі Радянської Росії. Її політику Рафал Лемкін назвав найдовшим і найширшим експериментом русифікації – винищенням української нації: «Бо українець не є і ніколи не був росіянином. Його культура, його темперамент, його мова, його релігія – вони відмінні. Попри залежність від Москви, він відмовлявся від колективізації, приймаючи радше депортацію і навіть смерть. Тому було особливо важливо допасувати українця до прокрустового зразка ідеальної радянської людини» [4, с. 32].

Лемкін наголошував, що план, який радянська влада використовувала в Україні, повторювався й щодо інших націй. У такий спосіб радянська влада

твори́ла єдність не об'єднанням культур і націй, а цілковитим їхнім знищенням, за винятком однієї – радянської [4, с. 36].

Отже, мета Росії денацифікувати Україну стає ясною саме під час війни. Війна Росії проти України є продовженням політики Радянської Росії. Денацифікація для росіян у цій війні означає фізичне знищення усіх, хто виступає за незалежність України й не згоден з тим, що українці й росіяни є одним братнім народом. Ціллю цієї денацифікації є позбавлення українців своєї ідентичності та перетворення на власність росіян: «Свідомо брехлива етика «денацифікації» приховує справжню мету: дегуманізацію» [1, с. 54].

Для росіян було би набагато краще, якби російська влада не вдавалась до самообману у своїй політиці. Політтехнології симулюють у свідомості росіян таку реальність, в якій вони мають себе за оборонців миру. Вони воліють повторювати нав'язану брехню замість спроби дізнатись правду, щоб розпізнати зло. Але у цій війні від самого початку зрозуміло «хто агресор, а хто жертва, хто лиходій, а хто герой і на чий бік хочеться стати» [5, с. 312]. Якщо росіяни і хочуть вдавати із себе жертву, то тільки жертву своїх «політехнологів, здатних створити віртуальну і телевізійну гіперреальність, яка приховує від народу дійсність» [3, с. 92].

Список використаних джерел:

1. Ахутін А. Війна та інтелект. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА, 2023.
2. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX-XX століть. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА, 2018.
3. Donskis, L. *Modernity in Crisis: A Dialogue on the Culture of Belonging*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
4. Lemkin, R. *Soviet Genocide in Ukraine*. Article in 28 Languages. Kyiv: Publisher Maisternia Knyhy. 2009.
5. Plokhyy, S. *The Russo-Ukrainian War. Uk–USA–Canada–Ireland–Australia–India–New Zealand–South Africa*: Penguin Random House UK, 2023.
6. Pomerantsev, P. *Nothing is True and Everything is Possible. The Surreal Heart of the New Russia*. New York: PublicAffairs, 2014.
7. Snyder, T. *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*. London: Vintage, 2019.

ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ

Сучасний світ, що все частіше стикається з військовими конфліктами, надзвичайними ситуаціями та кризовими обставинами, висуває особливі вимоги до підготовки особистості, здатної діяти ефективно в умовах високого ризику, стресу та невизначеності. Відповідь на ці виклики лежить у міждисциплінарному підході, який охоплює філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні аспекти підготовки.

З філософсько-соціологічної точки зору, основою підготовки є формування в морально-етичних переконань і ціннісних орієнтирів військовослужбовця, що стають визначальними у прийнятті рішень в екстремальних умовах. Людина має усвідомлювати межі між своїм обов'язком і гуманністю, вміти знайти баланс між виконанням завдань та дотриманням етичних принципів. Особливу увагу слід приділяти соціальній адаптації до роботи у військовому колективі, що вимагає взаємної підтримки, довіри та злагодженості дій. У кризових умовах саме згуртованість і спільна відповідальність колективу визначають успішність виконання завдань.

Психолого-педагогічні аспекти підготовки орієнтовані на розвиток стресостійкості, здатності швидко адаптуватися до нових обставин і працювати в ситуаціях обмежених ресурсів чи непередбачуваних змін. Тут важливу роль відіграють спеціальні тренінги та симуляції, що дозволяють змодельовати екстремальні ситуації та підготувати особистість до реальних викликів. Важливо також враховувати індивідуальні особливості кожної людини: емоційну стабільність, рівень комунікабельності, здатність до самоконтролю. Використання військовими командирами орієнтованих педагогічних підходів дає змогу не лише максимально розкрити потенціал кожного учасника навчального процесу, але й зменшити ризик професійного вигорання чи психологічного перенавантаження.

Ефективність таких програм підготовки значною мірою залежить від впровадження сучасних педагогічних методик, які включають інтерактивні форми навчання, наприклад, кейс-стаді, ігрове моделювання кризових ситуацій, групові проєкти. Акцент має бути зроблений на формування практичних навичок, таких як управління ризиками, прийняття рішень в умовах дефіциту часу, прогнозування розвитку подій і координація дій у групі.

Таким чином, підготовка військовослужбовця до виконання завдань в бойових умовах має базуватися на інтеграції філософсько-соціологічних принципів і психолого-педагогічних підходів. Лише гармонійне поєднання морально-етичних цінностей, соціальної адаптації, психологічної стійкості та практичних навичок дозволить забезпечити ефективність дій у кризових ситуаціях, зберегти психічне здоров'я особистості та підтримати стабільність взаємовідносин у колективі.

УДК 1:140

Круць О.А.

*аспірант кафедри філософії Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут», м. Харків*

Хижнюк О.А.

*викладач кафедри радіоелектронного обладнання літальних апаратів
Харківського національного університету Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба м. Харків*

РОЗВИТОК ФІЛОСОФСЬКИХ ЗНАНЬ ПРО ВІЙНУ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Розвиток філософських знань про війну в історичній ретроспективі має глибоке коріння та пройшов через різні етапи, від античності до сучасності. Протягом історії різні філософські школи та мислителі намагалися осмислити природу війни, її причини та наслідки, моральні аспекти та її роль в історичному процесі.

В античні часи філософи намагалися пояснити війну як частину природного або соціального порядку. Наприклад, Геракліт вважав війну основним рушієм змін і гармонії у світі, а його концепція вічної боротьби «єдності протилежностей» втілювалася у погляді на війну як на неминучий феномен «Війна – батько всього і владар усього, одних вона виводить богами, інших – людьми, одних робить рабами, інших – казав він [1, с. 46].

Античні погляди на конфлікт будувалися на основі філософського вчення про протилежності. Зіткнення і єдність протилежностей, за Гераклітом (біля 520-460 рр. до н.е.), є загальним і універсальним способом розвитку.

Платон у «Державі» ідеалізував мир, але визнавав, що війна може мати місце заради справедливості та захисту держави. Платон наголошував на тому, що «війна — це зло, і в добре влаштованій державі цього зла не має бути» [2, с. 111]. Він стверджував, що війна всіх проти всіх є природним наслідком самої

сутності суспільства, адже вона впливає з фундаментальних суперечностей, притаманних взаєминам між людьми. Те, що зазвичай називають миром, за своєю суттю є лише назвою, оскільки в дійсності між державами існує вічна і невідворотна війна. Подібна боротьба точиться і між окремими громадами, сім'ями, родами, а також між окремими особистостями. Згідно з Платоном, у суспільному та приватному житті всі перебувають у стані конфлікту один з одним, а також із самими собою. Поділяючи війни на внутрішні й зовнішні, він наголошував на ролі матеріальних чинників, зокрема накопичення багатства, як однієї з ключових причин виникнення цих конфліктів [3, с. 89]. Аристотель також розглядав війну як засіб для досягнення політичної мети, але наголошував на необхідності етичного обґрунтування військових дій.

У середньовічній Європі під впливом християнства виникла концепція «справедливої війни» (*bellum justum*). Августин Блаженний та Тома Аквінський заклали основи для розрізнення «справедливої» та «несправедливої» війни. Вони стверджували, що війна є морально допустимою, якщо ведеться для захисту від агресії або з метою відновлення справедливості. Теорія справедливої війни передбачала певні моральні обмеження у веденні бойових дій, що стало початком обговорення етичних норм війни [4].

У період Нового часу з'являється прагматичний підхід до війни, що позначився в працях таких мислителів, як Нікколо Макіавеллі та Томас Гоббс. Макіавеллі вважав війну необхідним інструментом державного правління та утвердження влади [5, с.142]. Гоббс підкреслював, що війна є результатом природного стану «війни всіх проти всіх», і тільки сильна держава здатна забезпечити мир [6].

Гуго Гроцій «батько міжнародного права» – розробив ідеї права війни і миру, заклавши основи для юридичного обґрунтування умов, за яких можна вести війну. У своїх дослідженнях Гроцій розглядав, зокрема, питання про те, чи може війна бути справедливою та чи припустимо вести її за певних обставин [7, с. 18-19]. Він вважав, що війна повинна мати правове та моральне виправдання і проводитися з дотриманням певних правил.

Іммануїл Кант зробив значний внесок у філософію миру, в епоху Нового часу, виступаючи за «вічний мир» та необхідність створення міжнародних інститутів для запобігання війнам. Його ідеї про республіканську форму правління та світову федерацію мали великий вплив на сучасні концепції миру та безпеки [8, с. 99-115].

З іншого боку, Георг Гегель вважав війну природною частиною розвитку духу нації та необхідною для її самоутвердження. Війна, на його думку, спонукає народи до дії та змін, вона є частиною історичного розвитку, але водночас повинна бути підконтрольною державі. Справжня, правомірна й необхідна війна,

за Гегелем, – це війна за ідеї, війна, яка служить розуму. Вона є характерною рисою його сучасності, тобто XIX століття. Це не означає, що в античності чи середньовіччі не воювали через ідеї, але в ті часи ще не існувало усвідомлення моральної природи війни [9].

У XX столітті, з появою світових воєн і ядерної загрози, питання війни набули нової гостроти. Філософи Бертран Рассел та Жан-Поль Сартр аналізували моральні аспекти війни, засуджуючи її як засіб вирішення конфліктів [10].

Карл фон Клаузевіц у своїй праці «Про війну» стверджував, що війна є продовженням політики іншими засобами, і підкреслював важливість раціонального підходу до війни. Його теорія мала великий вплив на військові стратегії XX століття [11].

У другій половині XX століття з'являються нові напрями, такі як пацифізм та антимілітаризм, які підтримують ідеї повного заперечення війни. Філософи починають активно досліджувати психологічні та соціальні причини конфліктів, роль економічних інтересів та ідеології в розв'язанні воєн.

У сучасній філософії війна розглядається як комплексне явище, яке включає економічні, культурні, інформаційні та технологічні аспекти. Поява нових видів війни (кібернетична, гібридна) змушує філософів переглядати традиційні підходи. Також зростає увага до екологічних наслідків війни та до впливу на права людини. Філософи Джудіт Батлер та Славой Жижек досліджували гуманітарні аспекти війни, аналізуючи її вплив на суспільство, культуру та ідентичність. Сучасні дослідження підкреслюють необхідність міжнародної співпраці для збереження миру та запобігання глобальним конфліктам. Батлер досліджуючи сучасні війни, висловлює позицію, що суперечить традиційному ліберальному розумінню ненасильства. На її думку, активна агресія та боротьба з агресором можуть бути формою вираження ненасильства, якщо агресія не є самоціллю, а виступає як реакція «ображеного суб'єкта», спрямована на обмеження завданої «образи». Парадоксально, але насильство тут слугує інструментом ненасильства, спрямованим на протидію насильству [12].

Розвиток філософії війни демонструє еволюцію від спроб виправдати війну як частину людської природи до прагнення уникнути її та знайти мирні способи розв'язання конфліктів. Філософія війни стала важливим інструментом для розуміння як політичних стратегій, так і етичних дилем, що стоять перед сучасним світом у питаннях війни та миру.

Список використаних джерел:

1. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія / Борис Олександрович Парахонський, Галина Михайлівна Яворська. – Київ : НІСД, 2019. – 560 с. ISBN 978-966-554-311-4.

2. Захарчук О. Класичне та сучасне рабство: проблема співвідношення. Політологічний вісник. Політологічний центр при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка м. Київ, Випуск 74. 2014., С. 111-119
3. Панфілов О. Війна та суспільство. Сучасне суспільство. 2012. № 2. С. 87–100.
4. Християнська доктрина справедливої війни - Християни для України. *Християни для України*. URL: <https://archive.c4u.org.ua/hrystyianska-doktryna-spravedlyvoyi-vijny/>
5. Шаповалова М. С., Рубанова Г. Л., Моторний В. А. Історія зарубіжної літератури.— Львів: Світ, 1993.— 312 с .ISBN 5-7773-0011-1
6. Пустова Т. О., Томас Гоббс про ключові чинники становлення громадянського суспільства. Філософські проблеми гуманітарних наук. Збірник праць / Київ, 2009.- 500 с. URL: <https://www.info-library.com.ua/books-text-11542.html>
7. Заєць А. П. Ідеї природного права у творчості Гуго Гроція. Наукові записки. Том 200, Юридичні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ : 2017. С. 16-20
8. Мінаков М. Сучасність і мир. Уроки прикладного просвітництва Канта. Філософські дослідження. Україна модерна. Число 26 (2019). Тематичний випуск. URL: <http://dx.doi.org/10.30970/uam.2019.26>
9. Гегель про війну. *Портал Моя освіта*. URL: <https://moyaosvita.com.ua/filosofija/gegel-pro-vijnu/>
10. Бертран Рассел: ідеї, що нашкодили людству. *Портал Експеримент: культура, освіта та наука*. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230424-bertran-rassel-ideyi-sho-nashkodili-lyudstvu>
11. Виздрик В.С., Мельник О.М. Військово-теоретичні аспекти трактування війни на основі теорії Карла фон Клаузевіца. Військово-науковий вісник. 2021. № 35. С. 114–124. URL: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.35.2021.114-124>
12. Michael W. Butler Comments on «Surviving high temperatures: a case study of the spotted munia (Lonchura punctulata)» *Environmental Science and Pollution Research*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1007/s11356-023-28084-w>

Соціологія і демографія війни. Вплив демографічної ситуації та суспільних процесів на комплектування військових організаційних структур і ефективність виконання завдань Збройними Силами України під час російсько-української війни. Особливості проведення заходів рекрутингу, професійного відбору та кадрового менеджменту (управління персоналом)

УДК 316.4

Богайчук В.Ж.

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціальної комунікації та публічної дипломатії Національного університету оборони України, м. Київ

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ДЕМОГРАФІЧНУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНИ

Повномасштабне вторгнення росіян в Україну критично загострило один з найбільш драматичних викликів української державності – зменшення чисельності населення України яке пов'язано з масовими виїздами з країни, загибеллю від ворожих обстрілів, падіння народжуваності, скороченням тривалості життя. Точні масштаби цих проблем в Україні через широкомасштабну війну ще до кінця не відомі.

1991 року Україна увійшла у незалежність із 51,7 млн осіб [1]. У листопаді 2021-го фахівці ООН у звіті щодо демографічної ситуації звернули увагу, що населення України скорочується одними з найшвидших темпів у світі та припускали, що до 2050 року кількість українців може зменшитись до 35 мільйонів [2].

За оцінкою фахівців Інституту демографії НАН чисельність населення України, до 2041 року може скоротитися до 28,9 мільйона осіб, до 2051 року – до 25,2 мільйона осіб, а до кінця XXI століття населення України скоротиться до 22 мільйонів [3].

На сьогодні сказати точно, скільки нині проживає громадян в Україні важко, але станом на 1 лютого 2022 року ця цифра становила приблизно 41,1 млн. людей. Ці дані не враховують населення Криму, але включають людей, які проживають в ОРДЛО [3].

На липень 2024 року населення скоротилось до 35,8 мільйона людей, при цьому на територіях, на яких органи державної влади здійснюють свої повноваження у повному обсязі проживало лише 31,1 мільйона людей.

За даними нового звіту Фонду народонаселення ООН, в Україні наразі мешкає орієнтовно 36,7 млн. осіб, а від початку повномасштабного вторгнення за її межі виїхало до 8 млн. біженців (приблизно 1,3 млн. у Росії або у Білорусі) [5]. За результатами досліджень, з початку війни змінили своє місце знаходження 20,8% українців [6].

Скільки з них повернеться (за даними обстежень, на даний момент 50-60% біженців планують повернутися до України) залежатиме від того, як швидко закінчиться війна, чи створить держава для цих людей робочі місця, житло та належну інфраструктуру.

Експерти припускають, що частка незворотних мігрантів становитиме близько 50%. Сукупний обсяг економічних збитків, пов'язаних із людськими втратами війни, складе 348,5 млрд грн, або 6,3% ВВП. Нестача людських ресурсів впливатиме на стан економіки не менше, аніж наслідок руйнування росіянами українських підприємств.

Безпековий фактор, через який виїхало чимало людей, уже призвів до повної деіндустріалізації східних регіонів та втрату потенціалу аграрного сектору, зокрема на півдні України.

Науковці вказують на повне обезлюднення окремих українських територій. Північ та схід Чернігівської та Харківської областей, Сумська область, частина Запорізької області, лівобережна Херсонщина – це те, що поступово обезлюдіє через безпековий фактор [7].

Хоча частина населення вже повернулась, та ще повернеться після стабілізації ситуації, очікується, що значна кількість громадян все ж залишиться за кордоном, особливо молодь, яка інтегрувалась у суспільства інших країн.

Наступна проблема – демографічне старіння нації. До війни Україна вже мала високий відсоток літніх людей, і цей тренд продовжиться через зниження народжуваності та еміграцію молодого покоління, зокрема, мам із дітьми. Демографічне старіння в Україні нині пов'язано з вкрай низьким рівнем народжуваності. В Інституті демографії та соціальних досліджень констатують, що наразі народжуваність в Україні впала до найнижчих показників у країнах Європи. Коефіцієнт народжуваності зараз складає 0,7, у той час як для зростання чисельності населення повинен бути 2,1 дитини на жінку [8].

Для повноцінного відновлення нації десять жінок повинні народжувати щонайменше 22-23 дитини. Проблема криється в тому, що навіть у 2021 році 10 жінок народжували лише 11 дітей.

За офіційною статистикою, у 2023 році в Україні народилося 187 тис. дітей, а померло 496 тис. людей. І це неповна статистика, бо отримати дані з тимчасово окупованих та анексованих територій неможливо [9].

Окрема гостра проблема – незаконне вивезення українських громадян, особливо дітей до рф і тимчасово окупованих територій. Згідно з даними Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців, на вересень 2022 року до рф переміщено 2,8-4,7 млн. дорослих та 9400 українських дітей[10].

Станом на 1 вересня 2023 року до РФ було незаконно вивезено близько 4,8 мільйона жителів України, з них понад 744 тисячі українських дітей [11].

За даними російської уповноваженої з прав дитини Львової-Белової з початку повномасштабного вторгнення в Росію були вивезені близько 4,8 мільйона жителів України, з них понад 700 тисяч – діти [12].

Офісу уповноваженого Верховної Ради з прав людини станом на грудень 2023 року вдалося офіційно верифікувати 19 546 українських дітей які були незаконно депортовані до Російської Федерації. Додому вдалося повернути лише 1029 юних українців [13].

На демографічне старіння нації впливає стрімке скорочення тривалості життя українських чоловіків. Середня очікувана тривалість життя чоловіків в Україні через повномасштабне вторгнення РФ впала на вісім років у порівнянні з відносно мирним 2021 роком. В 2021 році, за підрахунками фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень України, середня тривалість життя чоловіка в Україні становила 65 років, то в 2023 році – 57,3 року [14].

Війна в Україні значно прискорила демографічні процеси, що вже були очевидними до її початку. Для подолання цих проблем Україна потребуватиме комплексних заходів, спрямованих на підтримку молоді, повернення емігрантів та стимулювання народжуваності.

Базовою передумовою для врегулювання даних проблем є завершення військової агресії проти України. Але крім того, потрібна скоординована політика держави, яка дозволить подолати інші фактори, які спричиняють погіршення демографії, – та створити умови для досягнення демографічної стійкості.

З цією метою Мінсоцполітики, за підтримки UNFPA, спільно з широким колом експертів, урядових та неурядових організацій, розробило Стратегію демографічного розвитку України на період до 2040 року. Яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р [15].

Загальне завдання Стратегії – забезпечити демографічну стійкість України, тобто здатність населення України відповідати на демографічні виклики, підтримувати своє довгострокове відтворення, та підвищення якості життя громадян як передумови для покращення демографічної ситуації в Україні.

Основними цілями Стратегії є:

- створення умов для народження дітей;
- зниження передчасної смертності;
- зміна міграційних трендів;
- створення умов, за яких люди будуть обирати жити в Україні.

Сьогодні Україну поглинула гостра демографічна криза задовго до вторгнення росіян. Війна її пришвидшила, забравши сотні тисяч життів наших співгромадян. Як загиблими, так і ненародженими.

Проте, якщо ми дійсно хочемо подолати демографічну кризу, маємо вже зараз, не очікуючи на завершення війни, напрацювати програми зі збільшення народжуваності, забезпечити ефективну законодавчу роботу щодо проблематики репродуктивного здоров'я, гарантувати підтримку міжнародних організацій, відновити роботу промисловості та економіки. Іншого шляху до повноцінного відродження не існує.

Список використаних джерел:

1. Див.: URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_%d0%a1huselnis
2. Див.: URL: <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/>
3. Див.: URL: https://idss.org.ua/forecasts/nation_pop_proj
4. Див.: URL: <https://suspilne.media/354672-ak-cerez-vijnu-skorotilos-naselenna-ukraini-ta-so-z-cim-robiti-rozpovidaie-ekspert/>
5. Див.: URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
6. Див.: URL: <https://operso.com.ua/>
7. Див.: URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya>
8. Див.: URL: <https://www.dw.com/uk/narodzhuvanist/t-56877287>
9. Див.: URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20240209-shho-take-depopulyacziya-i-chym-cze-zagrozhuye-ukrayini-vidpovid-eksperta/>
10. Див.: URL: https://zaxid.net/rosiya_vikradaye_ukrayinskih_ditey_masshtabi_naslidki...
11. Див.: URL: <https://www.president.gov.ua/>
12. Див.: URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3742632-u-rosii-zaavlaut-so-vivezli-ponad-700-tisac-ukrainskih-ditej.html>
13. Див.: URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiya-deportatsia-ditey-lubinets/32720921.html>
14. Див.: URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/08/zb_tabl_nas_2021.xls
15. Див.: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Демографічна ситуація в Україні була складною і до початку широкомасштабної російської агресії, війна лише загострила всі наявні проблеми. Для розуміння існуючої демографічної ситуації, розглянемо її зміну за роки незалежності.

У мирні часи на динаміку чисельності населення впливають два основні компоненти: народжуваність і смертність. У 1991 р. смертність в Україні вперше перевищила народжуваність, і надалі ця тенденція зберігається. Це призводить до скорочення населення за рахунок природного чинника.

Найнижчий рівень народжуваності в Україні спостерігався у 2001 році — у середньому 1,08 дитини на одну жінку репродуктивного віку, після чого він підвищився до 1,53 дитини у 2012 році, але потім знову відновились тенденція до падіння. У 2021 році цей показник дорівнював 1,16 дитини. Це вдвічі менше, ніж потрібно для того, щоб чисельність населення не скорочувалась за рахунок природного чинника (2,2 дитини).

Для України характерним є низька очікувана тривалість життя у порівнянні з розвинутими європейськими країнами, значний розрив у тривалості життя чоловіків і жінок (близько 10 років), а також високий рівень передчасної смертності у чоловіків.

Відношення кількості померлих на 100 народжених збільшилось від 106 у 1991 році до 210 у 2020. У 2021 р. цей показник збільшився до 263, що пояснюється смертями, обумовленими COVID-19.

Важливою для розуміння поточної ситуації є зміни статеві-вікової структури населення. Порівняння статеві-вікової структури за чотири роки: 1993 (рік максимальної чисельності населення за всю історію України — 52,2 млн осіб), 2002 (після проведення перепису населення), 2014 (початок російсько-української війни) і 2022 (початок повномасштабного вторгнення рф) свідчать про значне скорочення дитячого контингенту, а відтак — постаріння населення. Під час війни смертність підвищується, а народжуваність скорочується. На жаль, ми не можемо повністю оцінити динаміку нинішнього воєнного періоду, оскільки Міністерство юстиції України реєструє народження і смертей лише на підконтрольній Україні території, яка до того ж змінювалася протягом 2022-2024 рр. Можна лише констатувати, що смертність продовжує перевищувати народжуваність.

Найбільшою мірою на чисельність населення вплинула міграція. Обліком українських громадян за кордоном займається Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. За його оцінкою, зараз за кордоном перебуває 6,8 млн наших співгромадян — це вимушені мігранти, переміщення яких пов'язане саме з війною. Можливо, ця цифра дещо перебільшена через певні проблеми з обліком, але все одно це дуже велика кількість. Найбільше число вимушених мігрантів з України зареєстровано в країнах ЄС — 4,2 млн осіб (61,8 %), але 1,3 млн (19,1 %) наших громадян, за даними ООН, перебувають на території Російської Федерації та Білорусі.

На демографічну ситуацію впливає і буде суттєво впливати політика Російської Федерації на окупованій території. Населення окупованої території завжди апріорі розглядається як неблагонадійне. Можна виділити такі дії окупантів щодо місцевого населення: витіснення; депортація на свою територію; вбивства, терор; політика асиміляції; заселення своїм населенням. Мета — зробити населення окупованої території лояльним до нової влади.

Витіснення полягає у тому, що через загрози життю населення полишає свої населені пункти і переміщується на підконтрольну уряду територію (ВПО) або за кордон (вимушена зовнішня міграція). Зараз за даними Міністерства соціальної політики України кількість зареєстрованих ВПО складає 4,6 млн осіб.

Депортація на свою територію полягає в примусовому переміщенні населення на територію рф. При цьому відбираються українські паспорти, а розселення відбувається по всій території Російської Федерації. Зараз на території рф перебуває 1,3 млн українців.

На окупованих територіях встановлено режим терору. Ті громадяни, які висловлюють незгоду з діями окупаційного режиму, зникають безвісті. Одночасно активно проводиться політики асиміляції місцевого населення. Вона відбувається різними шляхами: примусове набуття російського громадянства, через школу, роботу засобів масової інформації, фінансового заохочення тощо.

Батькам, які відмовляються брати російські паспорти, погрожують забрати дітей. При відсутності російського паспорту людям створюють труднощі для отримання повноцінної медичної допомоги чи відмовляють у отриманні продовольчої допомоги. У школах вчителів змушують «вираховувати» «неблагонадійних» учнів, а потім проводять «роз'яснювальну роботу» з батьками.

В засобах масової інформації проводиться компанії дезінформації та пропаганди. На окупованих територіях відсутнє українське телебачення, мобільний зв'язок дуже швидко переводиться на обслуговування російськими операторами. Знищуються україномовні книжки в бібліотеках, архівні документи знищуються або вивозяться на територію рф.

Одночасно з тиском на місцеве населення проводиться політики заселення окупованих територій своїм населенням. Така політика проводилась з 2014 року у Криму і окупованих частинах Донецької та Луганської областей, а зараз – Запорізької та Херсонської областей. Тобто відбувається «демографічне захоплення» території.

Усі ці дії впливають на демографічну ситуацію зараз і породжують суспільно-гуманітарні та правові проблеми, які українській владі доведеться вирішувати після звільнення окупованих територій.

Повертаючись до наших вимушених мігрантів, що опинилися за кордоном, слід зазначити, що спрогнозувати зараз кількість людей, які повернуться, дуже складно. Але слід звернути увагу на статеву-вікову структуру українських мігрантів у країнах ЄС. На жаль, дані Євростату не повні і не детальні, але з них можна зробити висновок, що станом на кінець вересня 2024 року жінки становлять 60,4 % загального числа біженців; близько 32,3 % – це діти віком до 18 років; проте осіб віком 65+ років – тільки 6,0 %. Це означає, що після війни в Україні зросте рівень старіння населення, а чисельність груп, активних як в репродуктивному плані, так і на ринку праці, скоротиться.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України у 2024 році розробив три варіанти прогнозу розвитку демографічної ситуації в Україні. За середнім варіантом прогнозу чисельність населення України на початку 2040 року може становити 28,9 млн осіб (рівень кінця XIX століття). Але слід взяти до уваги, що прогноз розроблявся за відсутності багатьох демографічних показників, також не враховувались наслідки державної демографічної політики.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 року № 922-р. було схвалено Стратегію демографічного розвитку України на період до 2040 року. У ній визначено шість стратегічних цілей, спрямованих на покращення демографічної ситуації:

1. Створення умов для міграційного приросту населення та зниження рівня відтоку українців за кордон.
2. Створення умов для підвищення народжуваності, підтримка сім'ї.
3. Зниження передчасної смертності.
4. Активізація на ринку праці максимальної кількості громадян, які можуть працювати.
5. Адаптація соціуму до демографічного старіння та формування умов для активного довголіття.
6. Розвиток можливостей для якісного життя. Україна — держава, в якій хочеться жити.

Принципово покращити демографічну ситуацію до 2040 року навряд чи вдасться, реалістичним завданням повинно бути її стабілізація.

ОГЛЯД ПІДХОДІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО ВІДБОРУ ПЕРСОНАЛУ

Професійний відбір персоналу базується на індивідуально-психологічних особливостях людей. Відмінності в стані здоров'я, рівні фізичного та загального розвитку, знаннях, уміннях і навичках, мотивації, а також у психологічних і психофізіологічних характеристиках (увага, пам'ять, мислення, властивості нервової системи, сенсомоторика) є основою для ефективного розв'язання завдань професійного відбору.

Як зазначав М.В. Макаренко, професійний відбір - це система заходів, яка допомагає визначити осіб, найбільш придатних до навчання та подальшої професійної діяльності [1]. На думку М.С. Корольчука і В.М. Крайнюк, професійний відбір необхідно проводити у ситуаціях, коли діяльність пов'язана з екстремальними умовами, високою складністю, підвищеними вимогами до професійних якостей або потенційними ризиками для працівника і його оточення. До таких випадків також відносять високу соціальну, економічну чи біологічну значущість можливих помилок, значну вартість і складність навчання у короткі терміни, а також випадки професійної непридатності або низький попит на фахівців [2].

Сутність професійного відбору визначається як процес, спрямований на вивчення професійно важливих якостей особистості в її цілісності. Серед таких якостей виділяють: соціальні (духовність, моральність, патріотизм, дисциплінованість, колективізм тощо), психологічні (сприйняття, увага, відчуття, уява, пам'ять, мислення, емоції, почуття), психофізіологічні (рухливість, сила, урівноваженість, динамічність нервової системи), фізичні характеристики (здатність відповідати нормативним показникам фізичної підготовки) та фізіологічні резерви організму (здатність адекватної адаптації до екстремальних умов діяльності).

Сучасні українські дослідники розглядають професійний відбір як систему психодіагностичного аналізу особистості, спрямовану на оцінку її відповідності до вимог конкретних професій. Цей процес включає допомогу у виборі професії або місця роботи, ґрунтуючись на дослідженні індивідуально-психологічних характеристик, здібностей, інтересів, можливостей та врахуванні потреб ринку праці. Зміст, етапи реалізації професійного відбору, а також складність структури професійних здібностей та особистісних характеристик

визначаються багатогранністю завдань і цілей цього процесу. Таким чином, професійний відбір потребує всебічного вивчення особистості та ухвалення обґрунтованого рішення щодо її професійної придатності [3].

У Збройних Силах України професійний відбір спрямований на оцінку придатності кандидатів до військової служби, навчання або виконання обов'язків за конкретною спеціальністю. Цей процес базується на встановленні норм і критеріїв для оцінювання стану здоров'я, фізичного та загального розвитку, рівня підготовки, а також психологічних і психофізіологічних характеристик. Структура професійного відбору військовослужбовців включає кілька компонентів: соціально-психологічний, освітньо-кваліфікаційний, медичний та професійно-психологічний. Кожен із цих видів має чітку регламентацію, визначену мету, специфічні завдання, методологічні особливості та методи дослідження, а також власний формат підсумкового висновку [4].

Варто зазначити, що формування вимог до психологічного профілю фахівців, чия діяльність відбувається в екстремальних умовах, базується на проведенні професіографічного аналізу [1, 5]. Аналіз професійної діяльності передбачає поділ робочого процесу на базові елементи, встановлення їх логічних взаємозв'язків і визначення заходів із психофізіологічним значенням. Для певної професії або групи спеціалістів необхідно створити чітку систему відбору (алгоритм) яка включає етапи: аналізу професійної діяльності в умовах екстремального середовища; визначення ключових характеристик особистісної структури, пов'язаних із психологічними та фізіологічними особливостями робочого процесу; вибору відповідних методів відбору; проведення професійно-психологічного відбору; оцінка результатів відбору та внесення коректив до критеріїв і методів [6].

Своє рішення цього питання запропонували українські науковці В.П. Бабак, О.Р. Малхазов та В.П. Харченко, які запропонували поетапне вивчення середовища, в якому працює фахівець: спочатку фізичного, потім психофізіологічного, а далі соціального та соціально-психологічного. Вони пропонують розробку методології для застосування спеціальних психофізіологічних технологій, методів і діагностичних процедур для оцінки відповідних категорій фахівців. Основним завданням є створення професіограми, правової бази, визначення психологічного змісту професійних завдань і розробка сучасних інструментів, методів і методик для спеціальних психофізіологічних досліджень. Таким чином, важливо сформулювати основні психофізіологічні функції, а також, використовуючи статистичні методи, обрати «тестові батареї» та підтвердити їх валідність, надійність та репрезентативність [7].

Одним із ключових понять у контексті професійного відбору є «професійна придатність», що є сукупністю психологічних і психофізіологічних якостей, які

формується в процесі трудової діяльності і необхідні для досягнення високої ефективності праці на основі знань, умінь і навичок. Оцінка професійної придатності є основою для експертного рішення в професійному відборі, оскільки вона визначає потенціал особи для освоєння певної професії. Професійно придатними вважаються ті особи, які ефективно освоюють професію в процесі навчання, постійно вдосконалюються в цій діяльності та сприяють розвитку самої професії [8].

Дослідники виділяють 2 типи професійної придатності: абсолютну і відносну.

Абсолютна придатність є необхідною для професій, успішне оволодіння якими залежить від властивостей нервової системи та особистісних якостей людини, зокрема для фахівців, чия діяльність відбувається в складних та екстремальних умовах.

Відносна професійна придатність використовується при відборі професій масового характеру, які не висувають суворих вимог до особистісних якостей.

Отже, при обґрунтуванні висновку щодо професійної придатності, необхідно враховувати інформацію про стан здоров'я та фізичний розвиток, соціально-психологічні якості особистості, рівень знань, умінь і навичок, психологічні характеристики, а також професійні здібності, з можливим визначенням ключових показників ефективності (Key Performance Indicators). Для оцінки рівня професійної придатності застосовуються різноманітні психологічні інструменти, зокрема тести досягнень, тести для діагностики розвитку професійно важливих якостей і психічних функцій, методики вивчення мотивації, проєктивні методи та інші.

Оцінюючи професійну придатність, дослідники виділяють два підходи: «по максимуму» та «по мінімуму».

Підхід «по-максимуму» полягає в тому, що деякі науковці орієнтуються на виявлення осіб із високим рівнем розвитку певних якостей, необхідних для досягнення успіху в навчанні конкретної спеціальності. На противагу цьому, інші автори прагнуть визначити осіб з низьким рівнем розвитку професійно важливих якостей. Ймовірно, більш ефективним є підхід «по мінімуму», оскільки виявлення осіб із низькими показниками розвитку професійно важливих якостей дозволяє прогнозувати їхні невдачі і рекомендувати спеціальну психофізіологічну підготовку або зміну професії.

Висновок. Дослідження професійного відбору персоналу необхідно спрямовувати на визначення психологічних якостей особистості, які є найбільш цінними та ефективними в можливих екстремальних ситуаціях, вдосконалення психодіагностичних інструментів, спрямованих на виявлення важливих індивідуально-психологічних характеристик, необхідних для успішного освоєння конкретної спеціальності, а також на визначення сукупності професійно важливих

якостей особистості через вивчення специфічних особливостей новітніх спеціальностей.

Список використаних джерел:

1. Макаренко М.В. Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми. К.: Ін-т фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2006. 395 с.
2. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійно-психологічного відбору: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Ніка-Центр, 2006. 536 с.
3. Професійна орієнтація: підручник [для студентів] / Єгорова Є. В., Ігнатович О. М., Кобченко В. В., Литвинова Н. І., Марченко І. Б., Мерзлякова О.Л., Синявський В. В., Татаурова-Осика Г. П., Шевенко А. М. ; [за ред. О. М. Ігнатович]. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 240 с.
4. Калениченко Р.А., Коханець А.С., Берташ М.І. Особливості організації професійно-психологічного відбору спеціалістів до діяльності в складних та екстремальних умовах. Питання психології / Вісник Національного університету оборони України 3 (67) / 2020. с. 63 – 70.
5. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Ніка-Центр, 2006. 580 с.
6. Стасюк В.В., Василенко С.В. Сутність професійно-психологічного відбору військовослужбовців до діяльності в екстремальних умовах // Проблеми екстремальної та кризової психології. 2010. Вип.8. с. 137-145.
7. Малхазов О.Р. Професійний відбір та впровадження новітніх технічних засобів у роботі з персоналом / О.Р. Малхазов, О.М. Кокун // Соціальна психологія. 2005. № 4(12). с. 84-90.
8. Ковальчук О.П. Психологічні аспекти формування аксіологічної основи професійної діяльності офіцерів-авіаторів у сучасних умовах. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського: збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки»/за наук. ред. С.Д.Максименка, Н.О. Євдокимової. – Миколаїв: МНУ ім. В.О.Сухомлинського, 2014. – вип. №2. 12 (103). с.100-106.

СМИСЛОВА ЛОГІКА ВІЙНИ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА

Онтологія війни та миру пропонує розуміння механізмів оволодіння реальністю, які використовує влада для панування над світом людини. Той, хто розпочинає війну, має на меті підкорити противника власній волі, тобто отримати владу, включити країну та її ресурси у власну сферу домінування або впливів. Справжньою метою будь-якої війни є влада у широкому розумінні. Якщо війна ведеться однією державою проти іншої, її стратегічна мета – встановити або розширити межі свого панування. Спротив агресії, навпаки, є способом відстояти власну свободу.

Традиційні війни зазвичай відбуваються задля захоплення певних життєвих ресурсів – територій, людських ресурсів, стратегічних комунікацій, природних багатств тощо. На цьому тлі виникають і руйнуються імперії, створюються та знищуються держави. Якщо в таких війнах і наявний вимір мотивації, не пов'язаний із матеріальними речами, то переважно у вигляді обґрунтування права на володіння або вимог справедливого розподілу багатств.

Смисловий вимір війни вищого рівня пов'язаний із функціонуванням ідеологічних систем з їх особливими уявленнями про порядок, за яким мають жити люди, та про цінності, якими вони мають керуватись у повсякденному житті, у своїх діях, спілкуванні з іншими та у своїх думках.

Сенс війни визначається її політичними цілями. Військові дії не можуть вестися лише заради воєнної перемоги над ворогом. Війна повинна мати політичний смисл, певну користь для держави та її національних інтересів, як їх розуміє її вище керівництво. На це спрямована загальна стратегія війни.

У смисловому вимірі війна – це не тільки збройні зіткнення або таємні спецоперації, тобто фізичні дії, спрямовані на знищення противника. Відбувається протистояння різних систем порядку, якими живе людина, суперечливих моделей реальності, що мають вияв через дії суб'єктів з їхніми усталеними уявленнями. Війна на знищення виникає у площині фізичних дій, якщо суб'єкти не можуть або не бажають дійти порозуміння, адаптувати власні уявлення до уявлень інших, мають амбіції щодо підкорення інших або схильні вважати чужі уявлення про порядок загрозою власному існуванню.

Важливу роль в аналізі проблеми війни і миру, як проблем онтологічних, відіграють праці німецького філософа – Іммануїла Канта. І. Кант формулює утопічну ідею «Вічного миру». Він виступає як противник військової агресії. Розглядаючи війну як складне соціально-політичне явище, Кант шукає шляхи

досягнення вічного миру, усунення війни назавжди. Війна – тягар для будь-якого народу (нації), вона призводить до розорення держави. На думку І. Канта, жодна держава не повинна діяти шляхом насильства. Втручання однієї держави до справ іншої є порушенням прав незалежного народу.

Як ми бачимо, ці питання надзвичайно актуальні у наш бурхливий час. Заборонити війну неможливо, але потрібно прикласти всі зусилля для її припинення, задля безпеки майбутніх поколінь. Прагнення жити у мирі – основне завдання для суспільно-політичних інститутів. Вічний мир – мир ідеальний, якого можна досягти за допомоги внутрішніх зусиль та вагомих домовленостей між всіма країнами світу.

Істотний внесок в осмислення війни та миру зробив Георг Гегель. Основна причина появи війни для Г. Гегеля – суперечність, яка існує всюди: у природі, у суспільстві, у взаєминах людей тощо. При цьому суперечність виступає як синонім руху, розвитку та дії, бо на суперечностях будуються світи.

Існування держав об'єктивне, об'єктивне в такому разі і наявність суперечностей між ними, що породжують конфлікти та війни. Гегель зазначає, що мирний час і спокій нічого не дає людям, а війна – це поштовх, це можливість, оновлення. Народи, що не борються за свою незалежність та державність, приречені на думку філософа, стати здобиччю агресивних, сильних держав. Завойовані держави позбавляються основного – самовираження, насильно змінюються закони, звички, традиції, що вже ґрунтовно змінює націю, вона перестає себе самоідентифікувати.

Отже, війна – невід'ємний атрибут суспільства, яке прагне до самовдосконалення та розвитку. Г. Гегель прихильник сильної держави, здатної захистити себе від агресії інших держав. Коли держава піклується про себе, вона піклується і про зальний мир, так будується світова історія, що являє собою світовий дух. Високий соціальний, економічний, культурний розвиток народу залежить від панування світового духу, завдяки якому досягаються вершини розвитку. Світовий дух пов'язаний з поняттям «мир», але в його становленні відіграє роль і поняття «війна».

Війна – це розлад, коли ціле поділяється на частини, то тоді, війна не має відношення до буття, а скоріш до небуття. Традиційні уявлення про війну і мир як наявність або відсутність інтенсивних збройних дій між регулярними збройними силами чітко визначених держав-противників, а також про наявність визнаного сторонами та міжнародною спільнотою результату цих дій у вигляді перемоги або поразки вимагають узгодження з новими реаліями.

Війна і мир є не тільки соціально-історичними подіями (станами) і не просто ключовими поняттями міжнародного права. Вони становлять соціальні конструкти, відтак потребують розуміння та адекватного витлумачення.

Найважливішою особливістю сучасної війни є взаємообумовленість політичної та технологічної сфер життя соціуму. Необоротний характер політичних і технологічних змін у сучасному світі дозволяє говорити про появу війн нового типу – гібридних війн XXI сторіччя.

Нині – війна як фізичне насильство підпорядкована меті вплинути на думки та сприйняття людини, на її поведінку. Онтологія війни і миру пропонує розуміння сучасних механізмів оволодіння реальністю, що використовуються для домінування над світом людини, визначає природу сучасних безпекових загроз та накреслює засади протидії російській гібридній агресії.

Маючи владу в ментальній сфері, контролюючи структури сприйняття реальності та розуміння подій, можна опанувати й реальність, якою людина живе, а володіючи цією реальністю, отримати владу над її світом в цілому, включно із соціально-політичним простором, історичним часом і життєвими ресурсами.

Нинішні війни називають гібридними, оскільки в них поєднуються засоби «жорсткої» і «м'якої» сили, військової та інформаційної – поєднання, що в різні часи так або інакше було наявне у всіх війнах. Однак у сучасних війнах відбувається зміщення центру тяжіння з фізичного силового складника, який переважає у традиційних війнах, на ментальний та інформаційний.

Головною особливою формою сучасної гібридної війни є інформаційна. Сучасна війна – це війна у мізках і за мізки. Це війна за когнітивний та комунікативний контроль, за владу над свідомістю людей, їхніми емоціями, мисленням, розумом і, відповідно, над їхньою поведінкою.

Інформаційне середовище в умовах гібридної війни виходить за медійні межі, охоплюючи всі сфери публічної комунікації. Публічний дискурс включає будь-яку публічну комунікацію (усі види медіа, соціальні мережі, публічні виступи, політичні дебати, офіційну частину дипломатичної активності). Він є механізмом для обміну смислами, для конструювання ідентичностей і створення версій розуміння подій.

Це боротьба за домінування певних уявлень про світ та події в соціальному й індивідуальному довкіллі і одночасне руйнування протилежних, «ворожих» думок. Загалом дії, що вважають рисами гібридної війни, багато в чому є традиційними (стандартними) рисами, елементами збройного конфлікту або протистояння держав. Серед них – економічний тиск і санкції, інформаційна підготовка, політичне оформлення протиборчих сторін, методи таємної війни та робота спецслужб тощо.

Отже, в основі сутності гібридних війн лежить широкий спектр конфронтаційних дій, до яких вдаються в межах гнучкої стратегії з довгостроковими цілями, заснованої на комплексному застосуванні

інформаційних, дипломатичних, воєнних, економічних, військових, ресурсних та інших компонентів для дестабілізації противника.

Таким чином, війна є соціальним і соціально – психологічним феноменом. Вона є неминучим результатом самого життєвого устрою людей. Тому, щоб правильно зрозуміти суть війни і знайти відповідні шляхи і засоби її запобігання, необхідно брати до уваги як всі атрибути природи людини, так і весь комплекс соціальних, соціокультурних, економічних, територіально – географічних, політичних і інших чинників існування людських співтовариств.

Психологія і війна: історія та сьогодення, досвід провідних держав-членів НАТО. Аналіз чинників, що впливали на розвиток психологічного забезпечення у Силах оборони України. Напрямки удосконалення психологічної підтримки військовослужбовців у Збройних Силах України та цивільного населення: проблеми, шляхи вирішення. Досвід реінтеграції осіб, які перебували в умовах примусової ізоляції (в полоні)

УДК 159.91

Бевзюк Я.О.

курсантка Національної академії державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

**НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ**

Війна є одним із найбільш травматичних соціальних явищ, яке накладає значний відбиток на психічне здоров'я як військовослужбовців, так і цивільних осіб. Психологічний аспект війни посідає центральне місце в дослідженнях, спрямованих на підвищення обороноздатності та стійкості особового складу. В умовах сучасних військових конфліктів, зокрема агресії РФ проти України, питання психічної підтримки набувають особливої актуальності. Психологічне забезпечення Збройних сил України розвивається під значним впливом передового досвіду країн Північноатлантичного альянсу, що мають багаторічну практику психологічної допомоги військовослужбовцям у зонах бойових дій.

Досвід країн у сфері психологічного забезпечення військових сформувався ще в період Першої світової війни, коли було виявлено явище «бойового стресу» (англ. shell shock). У Другій світовій війні та в подальшому феномен «shell shock» був замінений на «реакцію бойового стресу» (англ. combat stress reaction), що є подібною, але не ідентичною реакцією на травму війни та обстріли. З того часу ця галузь значно розвинулася, подекуди змінивши підходи до підготовки та реабілітації військових.

Одним із прикладів таких змін є американська програма Comprehensive Soldier & Family Fitness (CSF2), створена у 2010 році, спрямована на підвищення стійкості військових до бойового стресу за допомогою залучення до цього членів їхніх сімей. Станом на 2018 рік вона охоплювала понад 1,1 млн осіб, включаючи військових, резервістів, нацгвардійців, цивільних осіб і членів їхніх родин. CSF2 реалізується у п'яти ключових аспектах: фізичний, емоційний, соціальний, духовний та сімейний, відповідно до керівної настанови Army Regulation 350-53. Зазначена програма не є лікувальною, вона лише запобігає психічним розладам, розвиваючи навички управління стресом та

зменшуючи вплив травматичних факторів. Її мета – підготовка фізично здорових і психологічно стійких військових та цивільних, які успішно адаптуються до стресових умов і успішно виконують завдання в армії та цивільному житті. CSF2 є ключовим інструментом підтримки боєздатності та психічного здоров'я військової спільноти.

Розвиток системи психологічного забезпечення в Силах оборони України став невід'ємною складовою адаптації до сучасних воєнних реалій. Після початку війни у 2014 році її актуальність зросла через масштабні бойові дії в зоні АТО та ООС. Військовослужбовці часто стикалися з бойовим стресом, що вимагало негайного реагування. Особливу увагу звернули на проблему ПТСР, який став серйозним викликом для здоров'я ветеранів та їхніх сімей. Для його лікування запроваджуються індивідуальні комплексні реабілітаційні програми.

Україна також активно переймала досвід НАТО, що містив методи первинної психологічної допомоги та систематичну реабілітацію. Запровадження цих стандартів дозволило адаптувати найкращі практики до українських реалій. Водночас значну роль відіграли громадські ініціативи та волонтерські рухи. Їхня активність сприяла створенню додаткових ресурсів для психологічної підтримки як військових, так і постраждалих цивільних.

Інтенсивність бойових дій, поширеність ПТСР, суспільна підтримка та співпраця з міжнародними партнерами стали основними чинниками, що сформували сучасну систему психологічного забезпечення Сил оборони України.

Напрями вдосконалення психологічної підтримки військовослужбовців та цивільного населення в Україні набувають особливого значення в умовах війни. Проєкт Molfa Hub є яскравим прикладом комплексного підходу до вирішення цих викликів. Його діяльність спрямована на надання психологічної реабілітації через практичні методики, які враховують специфіку травматичного досвіду військових, ветеранів і цивільних осіб.

Один із ключових напрямів удосконалення – розвиток програм виїзних ретритів. Це не лише зняття симптомів стресу, а й створення умов для глибокої роботи з травматичними подіями через групову та індивідуальну терапію, медитацію, тілесно-орієнтовані практики, йогу. Такі заходи дозволяють учасникам інтегрувати складні переживання у своє життя, повертаючи їм емоційну стабільність та мотивацію.

Іншим важливим аспектом є сімейна психологічна підтримка. Для цього відповідний Центр організовує спеціалізовані програми для адаптації військових та їхніх родин після довготривалих розлук. Такі програми допомагають відновити довіру, знизити рівень стресу в родині та сприяти реінтеграції ветеранів у цивільне життя.

Необхідним напрямом удосконалення є також мобільність і доступність допомоги. Molfa Hub проводить виїзні сесії в прифронтових зонах, залучаючи фахівців до роботи з тими, хто не може отримати допомогу в тилу. Також розглядається можливість розширення онлайн-сервісів для надання психологічної підтримки на відстані.

Подальші кроки включають інтеграцію цифрових інструментів, як-от мобільних додатків і платформ для психологічного консультування, а також збільшення кількості програм, які можуть охопити більшу кількість учасників. Такий системний підхід до вдосконалення психологічної підтримки сприяє зміцненню емоційної стійкості як окремих людей, так і суспільства в цілому.

Відновлення осіб, які повернулися з полону, є важливим і надзвичайно складним процесом, що потребує всебічної підтримки з боку суспільства та експертів. Психологічна травма, яку зазнають військовополонені внаслідок тривалої ізоляції, фізичних та моральних знущань, може мати довготривалі наслідки для їхнього психічного та емоційного стану. Тому реабілітація таких осіб повинна базуватися на комплексному підході, що включає психологічну підтримку, фізичне відновлення та соціальну адаптацію. Також важливо зосередитися на профілактиці та лікуванні посттравматичного стресового розладу, який може виникнути після переживання стресової ситуації.

Міжнародний досвід показує, що для успішної реінтеграції військовополонених у суспільство необхідна розробка індивідуальних та групових реабілітаційних програм, спрямованих на подолання психологічної травми та відновлення соціальних зв'язків. Це підтримка не лише для самих військовослужбовців, а й їхніх родин, що є невід'ємною частиною процесу повернення до нормального життя.

Таким чином, психологічна підтримка під час війни є важливим аспектом психологічного здоров'я як військовослужбовців, так і цивільних осіб. Збройний конфлікт може завдати серйозної психічної шкоди, яка потребує системного підходу до відновлення. Досвід країн НАТО, особливо США, свідчить про ефективність комплексних програм психологічної підтримки, спрямованих на підвищення стійкості до стресових ситуацій і профілактику психічних розладів. Психологічна підтримка в поєднанні з фізичною реабілітацією та соціальною адаптацією є основою для повернення до нормального життя та інтеграції в суспільство.

Бобильов Д.В.

фізичний терапевт, аспірант кафедри фізичної терапії Харківської Державної Академії фізичної культури, керівник реабілітаційного центру HEALTHY BODY

Іванов С.В.

військовослужбовець в/ч А1361, фізичний терапевт, керівник ГО «Здорове тіло. Фізична терапія. Реабілітація»

ОЦІНКА ВПЛИВУ ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ НА ПСИХО-ФІЗИЧНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З ДОРСАЛГІЯМИ ЗА ДОПОМОГОЮ ВСП-ДОСЛІДЖЕННЯ

М'язово-скелетні травми є серйозною проблемою для військовослужбовців активної служби. Більш ніж 80% всіх звернень до медичної служби це саме небойові травми опорно-рухового апарату. Біль в спині є найчастішою зареєстрованою скаргою на біль серед військовослужбовців, які перебувають у зоні бойових дій так і у тих, хто несе службу у тилкових частинах, як у тих хто має надмірні навантаження та і у тих чия робота пов'язана з малою рухливістю.

Найчастіше ця проблема переходить у хронічний стан та приводить до наступних наслідків: зниження рівня фізичної активності військовослужбовців, обмеження рухливості, зменшення фізичної витривалості, що ускладнює виконання бойових завдань та інших службових обов'язків. Це, в свою чергу, негативно впливає на боєздатність військових підрозділів та загальну обороноздатність нашої Держави.

Ускладнення захворювань та травм хребта часто призводять до дострокового звільнення через інвалідність або неможливості виконувати службові обов'язки, що призводить до втрат досвідчених військових.

Подальше лікування, реабілітація та виплата компенсацій по інвалідності військовослужбовцям з дорсалгіями (болями у спині) покладають значне фінансове навантаження на державний бюджет.

Хронічний біль нерідко призводить до депресії, тривожності та посттравматичного стресового розладу. Постійний біль може проявлятися у втраті мотивації та зниження бажання виконувати службові обов'язки та, насамперед, брати участь у навчаннях чи військових операціях. Постійний дискомфорт і недосипання через біль посилюють психоемоційний стрес, що погіршує загальний стан і, як наслідок, призводить до синдрому хронічної втоми.

Наразі актуальною проблемою Сил оборони є високий рівень захворюваності опорно-рухового апарату військовослужбовців, який зокрема проявляється як біль в спині, що негативно впливає на їхню боєздатність та загальний стан здоров'я.

Метою публікації є висвітлення результатів оцінки ефективності засобів фізичної реабілітації, зокрема текар-терапії та міофасціального релізу, на психо-фізичний стан військовослужбовців з дорсалгіями за допомогою дослідження варіабельності серцевого ритму (ВСР-дослідження).

Так, за результатами проведених спостережень виявлено:

- регулярні та тривалі фізичні навантаження, пов'язані з військовою службою справляють негативний вплив на хребет: постійні навантаження, травми, неправильна постава призводять до розвитку захворювань хребта;
- ранній початок реабілітації має першочергову важливість: своєчасне втручання фізичного терапевта дозволяє запобігти ускладненням та покращити якість життя військовослужбовців;
- ВСР-дослідження грає важливу роль в оцінці ефективності реабілітації: цей метод дозволяє об'єктивно оцінити вплив реабілітаційних заходів на фізичний та психологічний стан військовослужбовців;
- щодо ефективності текар-терапії: текар-терапія сприяє зменшенню болю, зняттю м'язової напруги, покращенню кровообігу та прискоренню відновлення тканин.
- щодо ефективності міофасціального релізу: цей метод допомагає зняти м'язові затискачі, покращити рухливість тканин та зменшити біль;
- щодо спільного впливу текар-терапії і міофасціального релізу на психо-емоційний стан військовослужбовця з дорсалгіями: обидва методи у комплексі значно сприяють зниженню рівня стресу, покращенню якості сну та загального самопочуття.

При цьому, важливим аспектом лікування є комплексний підхід: поєднання текар-терапії, міофасціального релізу та інших методів фізичної реабілітації забезпечує більш ефективне відновлення. Регулярна оцінка стану військовослужбовця за допомогою ВСР-дослідження дозволяє відстежувати динаміку відновлення та коригувати програму реабілітації.

Висновки. Застосування текар-терапії та міофасціального релізу в комплексі з іншими методами фізичної реабілітації є ефективним способом боротьби з болем у спині у військовослужбовців. Метод ВСР-дослідження дозволяє об'єктивно оцінити ефективність реабілітаційних заходів. Своєчасний початок реабілітаційних заходів дозволяє зберегти боєздатність військовослужбовців та покращити їхню якість життя.

Рекомендації щодо розвитку системи надання послуг з фізичної реабілітації військовослужбовців з дорсалгіями: впровадження програм фізичної реабілітації на базі медичних підрозділів військових частин; розгортання мережі спеціалізованих реабілітаційних центрів для військовослужбовців.

Таким чином, проведене дослідження підтверджує високу ефективність засобів фізичної реабілітації, зокрема текар-терапії та міофасціального релізу, у відновленні психо-фізичного стану військовослужбовців з дорсалгіями.

Перспективою подальших досліджень вважається розробка комплексних методів реабілітації військовослужбовців, спрямованих на всебічне відновлення їх фізичного та психічного здоров'я.

Вінтоняк В.Ф.

*к.п.н., доцент, професор кафедри суспільних наук
навчально-наукового інституту воєнної історії НУОУ, м. Київ*

«КУЛЬТУРА МОВЧАННЯ»: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ-ЧОЛОВІКАМ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ВІЙНИ

У сучасних умовах війни росії проти України питання психологічного благополуччя військовослужбовців набуває критичного значення. Традиційні гендерні ролі та соціальні стереотипи сприяють формуванню «культури мовчання» серед чоловіків, що ускладнює вчасне звернення за допомогою та опрацювання травматичного досвіду.

Груба маскулінність, яка культивувалася століттями, нахшталт «чоловік має бути сильним», «чоловіки не плачуть», «будь мужиком» тощо, до сих пір на рівні догми. У військовому середовищі, яке за своєю природою є маскуліним та доволі закритим ці уявлення посилюються і трансформуються у внутрішню заборону на вираження страху, болю чи слабкості. Про це дуже добре описує у своїй книзі «Під тінню Сатурна» психоаналітик Джеймс Холліс, котрий зазначає, що соціокультурні уявлення про мужність часто стають не лише бар'єром для самовираження, але й причиною глибоких психологічних травм [1]. У військовому середовищі ці установки можуть призводити до хронічного стресу, накопичення емоційної напруги та, зрештою, розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Така «культура мовчання» створює ризик ізоляції військовослужбовців щодо отримання вчасної психологічної підтримки та допомоги, що в свою чергу призводять до глибоких наслідків для ментального здоров'я особистості.

Для ефективної інтеграції психологічної допомоги у військову систему потрібен цілісний підхід. Це включає зміну культури до психічного здоров'я, як на рівні держави та і в самій військовій організації.

Переосмислення підходів до психологічної допомоги може включати:

- ✓ програми, орієнтовані на дестигматизацію емоційного самовираження; розробка стратегій допомоги, що враховують військову культуру, але руйнують одним із перспективних напрямів є впровадження психологічних стереотипи щодо «слабкості» чоловіка, який звертається за психологічною допомогою;

- ✓ групову терапію. Створення безпечних просторів, де чоловіки-військовослужбовці можуть поділитися досвідом і отримати підтримку від своїх товаришів;

- ✓ психоедукацію. Навчання військовослужбовців і їхніх командирів навичкам розпізнавання психологічних проблем і методам взаємопідтримки;

- ✓ використання інформаційних технологій, таких як мобільні додатки та онлайн-платформи, для надання консультацій і створення інформаційних ресурсів самодопомоги;

- ✓ залучення ветеранів як фасилітаторів груп підтримки для зниження бар'єру недовіри та створення ефекту «моделі для наслідування»;

- ✓ проведення національних інформаційних кампаній, які популяризують психологічну допомогу як показник сили, а не слабкості;

- ✓ залучення медіа до формування нових уявлень про мужність, які включають емоційну відкритість і вміння просити про допомогу.

Таким чином, переосмислення психологічної допомоги для військовослужбовців-чоловіків є критично важливим завданням. Воно вимагає не лише інноваційних підходів, але й глибокого розуміння соціокультурних чинників, які визначають поведінкові моделі та сприйняття психологічної допомоги. Лише комплексний підхід, який охоплює індивідуальні, групові та суспільні рівні, здатен подолати цей бар'єр і сприяти реабілітації учасників бойових дій, підтримці психологічного стану військовослужбовців та їх здатності ефективно виконувати бойові завдання.

Список використаних джерел:

1. Джеймс Холліс. Під тінню Сатурна. Чоловічі психологічні травми та їхнє зцілення. Київ: Видавництво Ростислава Бурлаки, 2023. 272 с.
2. Коун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Олійник В.О., Хоружий С.М., Ларіонов С.О., Сириця М.В. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами: метод. посіб. К. : 7БЦ, 2023. 175 с.

Грубі Т.В.

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, м. Хмельницький

Купчишина В.Ч.

кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, м. Хмельницький

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Проблема реабілітації військовослужбовців, які зазнали психологічних травм під час бойових дій, набуває особливої гостроти в умовах сучасної України, що протистоїть затяжній військовій агресії з боку росії. Психологічні травми, спричинені участю в бойових діях, мають широкий спектр негативних наслідків, які проявляються як на індивідуальному рівні, так і на рівні військових підрозділів та суспільства в цілому. Серед найбільш поширених наслідків бойового травмування можна виділити розвиток ПТСР, депресивних та тривожних станів, що не лише знижують загальну якість життя військовослужбовців, але й можуть стати серйозною перешкодою на шляху їхньої адаптації до мирного життя після завершення служби.

Особливе занепокоєння викликає той факт, що такі психічні розлади, як ПТСР, мають здатність до тривалого і часто непомітного розвитку, що ускладнює своєчасну діагностику та надання необхідної допомоги. Відсутність належної підтримки з боку держави, соціуму і медичних служб посилює ризик розвитку хронічних психічних розладів, що значно знижують ефективність військовослужбовців як у бойових умовах, так і після повернення до цивільного життя. Окрім цього, травматичний вплив бойових дій нерідко проявляється через соціальну ізоляцію, втрачені зв'язки з близькими, проблеми в професійній сфері, а також збільшення випадків зловживання алкоголем або іншими психоактивними речовинами. Всі ці фактори створюють значні виклики для системи реабілітації військовослужбовців, яка повинна не лише виявляти і лікувати такі розлади, але й сприяти їх попередженню через профілактичні програми та підтримку на всіх етапах військової служби та після неї.

Психологічна реабілітація військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, є важливим і невід'ємним процесом, що спрямований на відновлення їхнього психічного та фізичного здоров'я. Зокрема, для військових, які перебували під впливом травматичних подій, втрата психоемоційної рівноваги може стати суттєвою перешкодою на шляху до повної інтеграції у мирне життя.

Останні дослідження, а також міжнародний досвід, підкреслюють необхідність системного підходу до реабілітації, включаючи психологічні, медичні, соціальні та освітні заходи, спрямовані на всебічну підтримку військовослужбовців.

Сучасні підходи до реабілітації військовослужбовців базуються на комплексній системі підтримки, що включає психологічні, медичні, соціальні та професійні заходи. Одним із найбільш важливих аспектів є своєчасна діагностика та лікування ПТСР, який є поширеною проблемою серед ветеранів бойових дій. Згідно з даними Міністерства у справах ветеранів України, військові піддаються значному ризику розвитку ПТСР через тривале перебування у стресових умовах бойових дій. Військові, які брали участь у бойових діях, часто стикаються з різними видами травм, і психічні наслідки можуть бути значними, що робить необхідною інтенсивну психотерапевтичну підтримку для полегшення наслідків таких травм.

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) є основним методом для зменшення наслідків ПТСР. Вона допомагає військовим змінювати негативні моделі мислення, що виникають через травматичний досвід, та покращує їхню здатність адаптуватися до цивільного життя. Цей підхід включає роботу над виявленням і модифікацією деструктивних думок і емоцій, що сприяє ефективнішому сприйняттю стресових ситуацій та знижує ймовірність розвитку симптомів ПТСР. Успіх КПТ підтверджується численними міжнародними дослідженнями, зокрема в США, де ветерани військових конфліктів активно проходять такі програми реабілітації. Завдяки КПТ військові вчаться не лише контролювати емоційні реакції, але й розвивають навички саморегуляції, що дозволяє їм краще інтегруватися у повсякденне життя.

Ще одним ефективним методом реабілітації є терапія прийняття та відповідальності (Acceptance and Commitment Therapy, АСТ). Цей підхід акцентує увагу на прийнятті власних емоційних станів та допомагає військовим усвідомлювати свої переживання, не намагаючись уникати їх. Терапія спрямована на розуміння та прийняття власних негативних емоцій і травм без їхнього витіснення, що сприяє більш здоровому емоційному функціонуванню. АСТ допомагає ветеранам відновити внутрішню стабільність та розвинути нові стратегії управління життєвими ситуаціями, що значно покращує якість їх життя після війни.

Новітні підходи до психотерапії, такі як КПТ, АСТ, а також міжособистісна терапія, допомагають військовим краще справлятися з наслідками психічних травм. Застосування цих підходів у рамках системи реабілітації може значно покращити ефективність відновлення військових, а також знизити рівень розвитку ПТСР. Зокрема, КПТ допомагає військовим змінювати негативні переконання та поведінкові моделі, що виникають через травматичні

переживання на війні. Це дозволяє їм краще адаптуватися до мирного життя, контролюючи свої емоції та поведінку в стресових ситуаціях.

Групова терапія також відіграє важливу роль у процесі реабілітації, надаючи можливість військовим обговорювати свої переживання у безпечному середовищі з тими, хто має подібний досвід. Така підтримка допомагає ветеранам усвідомити, що їхні емоційні реакції на бойові події є природними та зрозумілими. Важливим аспектом групової терапії є створення атмосфери довіри, в якій ветерани можуть відкрито ділитися своїми переживаннями і отримувати зворотний зв'язок від інших учасників, що сприяє зниженню рівня ізоляції та полегшує процес соціальної адаптації.

Одним із основних аспектів удосконалення системи психологічної реабілітації військовослужбовців є застосування новітніх технологій. Їх використання, зокрема дистанційне психологічне консультування, може значно полегшити доступ до допомоги навіть для військових, які перебувають у віддалених регіонах або не мають можливості відвідувати фахівців особисто. Платформи для онлайн-консультацій дозволяють здійснювати постійний моніторинг психічного здоров'я військових, забезпечуючи швидке втручання у разі виникнення психологічних проблем. Такий підхід стає надзвичайно важливим, особливо в умовах поточної війни, коли багато військових не мають фізичної можливості регулярно відвідувати психолога чи реабілітаційні заклади.

Індивідуальна психотерапія спрямована на вирішення особистих проблем, таких як страхи, депресія, тривога та ПТСР. Групові терапії, навпаки, дозволяють військовим спілкуватися з іншими, хто має подібний досвід, що сприяє розвитку почуття підтримки і розуміння. Спільні сеанси допомагають зменшити почуття ізоляції та відчуженості, що є поширеними серед тих, хто зазнав бойових травм. Це важливий процес для зниження тривожних і депресивних симптомів, а також покращення загального психічного стану ветеранів.

Ще одним важливим елементом психологічної допомоги є декомпресія, яка допомагає військовим адаптуватися до мирного життя після бойових дій. Під час бойових дій військовослужбовці перебувають у стані підвищеної тривожності та стресу, що може призводити до емоційного виснаження. Декомпресія полягає у поступовому зменшенні фізичних та емоційних навантажень, що дозволяє військовим плавно перейти від бойового ритму до мирного життя. Це допомагає мінімізувати розвиток посттравматичних стресових розладів та інших психічних проблем, які часто супроводжують ветеранів після повернення з війни. Зняття емоційного напруження також сприяє відновленню їхньої здатності до соціальної інтеграції та виконання звичних життєвих обов'язків.

Крім того, важливою складовою процесу реабілітації є робота з родинами військових. Психологічна допомога родинам допомагає мінімізувати соціально-

психологічну дезадаптацію не лише у військових, а й у сімей, що важливо для створення сприятливих умов для реінтеграції. Родина часто виступає ключовою підтримкою для військових, що повернулися з війни, і її участь у процесі реабілітації є критично важливою. Психологічне консультування членів родини допомагає їм краще розуміти специфіку посттравматичних розладів і забезпечити необхідну підтримку. Такі заходи знижують рівень конфліктів у сім'ях і сприяють кращій емоційній стабільності військовослужбовців.

Отже, психологічна допомога військовослужбовцям є комплексним підходом, що включає низку важливих заходів, які допомагають військовим відновити психічне та емоційне здоров'я після бойових дій. Ця допомога охоплює як індивідуальні, так і групові форми психотерапії, що спрямовані на зняття стресу, корекцію травматичних спогадів, покращення емоційної стабільності, а також на відновлення соціальних зв'язків. Психологічне консультування та психокорекція є ключовими елементами цієї допомоги, адже вони дозволяють військовим розробити нові способи реагування на стресові ситуації, які вони пережили під час бойових дій.

Золотар В.М.

КОРИГУВАННЯ ПРОЯВІВ СЕНСОРНИХ ДИСТОРСІЙ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

В умовах бойової обстановки є два вороги, що руйнують та вбивають військовослужбовця. Перший ворог це армія противника, другий – стресори бойової обстановки. Армія противника не несе такої вбивчої загрози, як стресори, оскільки вона є матеріальною, зрозумілою для умовного військовослужбовця та не потребує додаткових спеціальних знань для визначення ворога, як безпосередньої загрози життю. Натомість стресори, які, в свою чергу створюють простір стресу, є невидимим нематеріальним ворогом, для розуміння небезпеки якого слід опанувати додаткові знання. Відсутність ефективної та сталої системи психологічної підготовки особового складу завжди перетворює стресори в найефективнішого ворога на полі бою серед тих, з якими стикаються військовослужбовці.

Одним з проявів дії стресорів бойової обстановки є сенсорні дисторсії, такі як: слухове виключення зовнішніх звуків (усіх, або частково); тунельний зір (втрата периферійного зору); автопілот; супер чіткість зору; суб'єктивне загальмовування часу; втрата пам'яті відносно частини подій; втрата пам'яті відносно частини своїх дій (з мимовільним повторенням дій); дисоціативні

розлади (відокремлення подій від себе, дереалізація оточуючого середовища та подій); нав'язливі відволікаючі думки (нав'язливі реалістичні спогади про минуле життя, рідних, друзів, іноді з можливістю вести розмову та чути відповіді); розлади пам'яті (пов'язані з визначенням подій та матеріальних об'єктів навколо); суб'єктивне прискорення часу; посилення звуків; тимчасовий параліч; посилення або приглушення таких рецепторних відчуттів, як: дотик, біль, тепло і холод.

Складність фіксації та дослідження механізму проявів та впливу на військовослужбовця сенсорних дисторсій пов'язана з: короткочасністю (як правило) сенсорних дисторсій – прояви виникають, переважно, тільки під час бою; непередбачуваністю проявів сенсорних дисторсій – у переважній більшості випадків прояви дисторсій неконтрольовані; складністю відтворення об'єктивних умов дії, щоб досягти стану психіки за якого можна очікувати виникнення сенсорних дисторсій стресорів. До цього додаються методологічні перешкоди, такі як: відсутність іншої методики виявлення сенсорних дисторсій, окрім як опитування військовослужбовців на умовах анонімності; помилкове розуміння механізму виникнення сенсорних дисторсій, яке поширене серед цивільних психологів і які часто плутають дисторсії з аналогічними проявами з патапсихології. Крім методологічних перешкод існують суб'єктивні бар'єри у військовослужбовців, які вважають прояви більшості дисторсій як «ненормальність» або ознаки хвороби. Таке особисте інтерпретування дисторсій з боку військовослужбовців приводить до замовчування інформації та небажання контактувати з фахівцем.

Важливість досліджень впливу сенсорних дисторсій на ефективність військовослужбовців неодноразово доведено провідними фахівцями в галузі військової психології. Доктор Алексіс Артвул та Лорен Крістенсен створили одне з найбільш детальних узагальнень на цю тему. В подальшому, завдяки вивченню впливу сенсорних дисторсій на військовослужбовців, в DSM-5 додано зауваження щодо важливості врахування дисоціативних розладів (деперсоналізація, дереалізація подій) при встановленні діагнозу ПТСР.

Аналіз створеної бази опитувань та інтерв'ю українських військовослужбовців, які брали участь в АТО/ООС доводить, що українські військовослужбовці піддаються впливу тих самих сенсорних дисторсій, які систематизували американські вчені. При цьому є відмінності у відсоткових співвідношеннях по різних видах дисторсій, але така відмінність може пояснюватися відсутністю сталої практики проведення дебрифінгів та/або процедури аналізу проведених дій (After Action Review, АПД / ААР). Наприклад, військовослужбовці ЗСУ майже не реєструють дисторсій, які пов'язані з впливом на пам'ять, натомість такі дисторсії, як: тунельний зір; автопілот; супер чіткість зору; суб'єктивне загальмовування часу є досить поширеними і легко піддаються

фіксації. Можна зробити припущення, що без запровадження обов'язкового та якісного проведення дебрифінгів та/або АПД (AAR) сенсорні дисторсії, які пов'язані з розладом пам'яті будуть і далі руйнувати психіку військовослужбовців ЗСУ. Для відома, дисторсії, пов'язані з розладами пам'яті охоплюють більше 120 випадків на 100 опитаних, тобто декілька різновидів дисторсій, які пов'язані з впливом на пам'ять, трапляються одночасно у одного військовослужбовця.

Запровадження системної спеціалізованої теоретичної підготовки (до 6 годин) серед військовослужбовців, опанування засобів впливу на психіку з метою запобігання проявів сенсорних дисторсій (наприклад: «квадратне» або «тактичне» дихання) значно зменшує прояви дисторсій і покращує ефективність дій військовослужбовців на полі бою. Беручи до уваги загальний термін підготовки військовослужбовця в навчальному центрі, можна стверджувати, що такі тренінги є єдиним доступним інструментом для майбутнього коригування проявів сенсорних дисторсій. Але, без подальшого удосконалення знань та набуття досвіду використання технік самодопомоги, навіть передові знання і ефективні вправи у майбутньому не дадуть значного позитивного ефекту.

Наразі, враховуючи попередній досвід роботи з особовим складом ЗС України (проведення спеціалізованих тренінгів), а також беручи до уваги суттєве скорочення часу підготовки мобілізованих військовослужбовців, що безумовно впливає на якість їх підготовки, навіть за умов запровадження спеціалізованої програми для рядового складу, досягнення позитивних змін в короткостроковій та середньостроковій перспективі вбачається неможливим. За цих умов більш доцільним вбачається приділити максимум уваги підготовці офіцерів та сержантів, запроваджуючи обов'язкові спеціалізовані тренінги з військової психології. При цьому, під час подачі матеріалу слід уникати: імітації занять під час проведення тренінгів; поверхневості під час тренінгу; некомпетентності тренерів. Високу ефективність під час проведення тренінгів показують: наочні приклади та демонстрації; ознайомлення з прикладами впливу дисторсій на військовослужбовців Сил оборони України.

Злобіна О.В.

старший викладач кафедри соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін Інституту Військово – Морських Сил Національного Університету «Одеська Морська Академія», м. Одеса

Бакуліч Ю.С.

курсантка Інституту Військово – Морських Сил Національного Університету «Одеська Морська Академія», м. Одеса

ДЕПРИВАЦІЯ СНУ КУРСАНТІВ І ЇЇ ВПЛИВ НА НАВЧАННЯ

Кількість курсантів, які страждають розладами сну, суттєво збільшилась після початку повномаштабного російського вторгнення на територію України. Це насамперед, викликано новим напруженим ритмом життєдіяльності, що часто супроводжується стресами та психологічними проблемами, викликаними швидкими змінами у службі та соціальних умовах життя. В означених умовах, курсанти ВВНЗ перебувають у стані перманентного стресу.

Сон є важливим для психічного та фізичного здоров'я, оскільки це природний циклічний стан, який характеризується зниженням активності мозку, нервової системи та рухів, зменшенням чутливості до зовнішніх стимулів, при цьому нейрони мозку зберігають особливу активність [2]. Тому дослідження впливу сну на психоемоційний стан є надзвичайно актуальним.

Дана публікація має на меті аналіз впливів депривації сну на психофізіологічний стан, навчання та життя курсантів в умовах воєнного стану.

Курсантам, які вступають до ВВНЗ у віці 17 років, для нормального функціонування необхідно 8-10 годин безперервного сну (для чоловіків і жінок-військовослужбовців цей показник може відрізнитись, так як другим потрібно як мінімум на 20 хвилин більше часу), а з 18 років – мінімум 7 годин [1]. Однак постійні стреси та повітряні тривоги, зокрема через загрозу обстрілів або безпеки близьких, можуть призвести до депривації сну – часткової або повної незадоволеності потреби в сні. Це має серйозні наслідки для молодого організму, який ще не адаптований до фізіологічних перевантажень: порушуються здатності до відновлення психофізичного стану, що може призвести до хронічних проблем зі здоров'ям. Депривація сну збільшує нервозність, пригнічує позитивні емоції, викликає агресивність, апатію, денну сонливість, зниження концентрації уваги, сприяє формуванню депресивних станів, а також знижує імунітет, погіршує роботу мозку, що негативно впливає на пам'ять та засвоєння навчального матеріалу [3]. У крові підвищується рівень гормонів стресу, таких як адреналін і кортизол, а це призводить до підвищення кров'яного тиску (гіпертонія), підвищує ризик інсультів, серцевих захворювань та підвищення рівня холестерину в крові (гіперліпідемія), яка збільшує

ймовірність розвитку серцево – судинних захворювань у майбутньому [2]. Втрачається відчуття реальності, можуть з'являтися галюцинації. Якщо людина перебуває у подібному стані протягом тривалого часу (кілька діб і більше), знижуються її когнітивні здібності та здатність аналізувати інформацію, приймати рішення, контролювати власні емоції. Людина може здійснювати необдумані вчинки, ігноруючи реальну небезпеку, або, навпаки, почати надмірно боятися навіть тих загроз, які не є безпосередньо реальними (наприклад, боятися артилерійських обстрілів чи просування танків, перебуваючи в місті, далеко від зони бойових дій). Хронічне недосипання також пов'язане з ризиком виникнення психічних розладів, депресивних та тривожних станів [3].

Для курсантів військових закладів вищої освіти, які регулярно недосипають й вимушено прокидаються, аспект відпочинку набуває особливого значення. Адже він виступає важливим чинником активності людини в її взаємодії з навколишнім світом, комунікація з особовим складом, викладачами, командирами, друзями та родиною тощо, а також бажанням до саморозвитку.

Сон для курсантів є важливим для відновлення фізичних і психічних ресурсів, що допомагає краще адаптуватися до змін у навколишньому середовищі, інформаційного перевантаження та порушення балансу між роботою і відпочинком, особливо в період формування індивідуальності та розвитку пізнавальних і творчих здібностей. Потреби людини сприймаються як бажання, потяг чи прагнення.

Ці переживання, які виникають через незадоволені потреби, регулюють активність людини, але недостатньо для реалізації діяльності, спрямованої на їхнє задоволення. Нездоволені потреби можуть негативно впливати на якість навчання та виконання обов'язків курсантами, змушуючи їх шукати альтернативи, як-от вживання кофеїну чи збільшення шкідливої їжі, а також намагатися компенсувати дефіцит сну. Структура сну може змінюватися під впливом стресу, порушення режиму, температурних коливань або медикаментів, що позначається на здоров'ї. Депривація сну може бути гострою (короткострокове скорочення сну), хронічною (порушення сну понад три місяці) або хронічним дефіцитом (поганий сон через фрагментацію) [3]. Безсоння та депривація сну мають різні причини та наслідки: при безсонні люди не можуть заснути навіть за наявності достатнього часу для сну, тоді як при депривації сну люди просто не виділяють час для сну через свої обов'язки. Тому важливо точно діагностувати проблему.

Якісний сон є ключовим для здоров'я, оскільки він позитивно впливає на серцево-судинну систему, концентрацію, настрій і загальне самопочуття, знижує ризик захворювань і рівень стресу, сприяючи психічному благополуччю.

Для зниження стресу перед сном науковці пропонують дотримуватись кількох правил: підтримувати емоційну стабільність і уникати негативних думок щодо сну. Якщо є тривога, корисно поговорити з близькими, щоб не засинати з негативними думками. Фізичні навантаження, такі як прогулянки чи гімнастика, допомагають знизити стрес і тривожність, розслабляючи тіло, але важливо завершити вправи за кілька годин до сну, щоб уникнути збудження через підвищення рівня адреналіну. Також вчені акцентують увагу на налаштуванні пристроїв на нічний режим, позбутися світлового забруднення в спальні, використовуючи маску на очі, а також обрати релаксаційні практики (медитацію, читання, душ) без гаджетів за 30-60 хвилин до сну. Зручний одяг для сну і стабільний мікроклімат сприятимуть кращому відпочинку. Вечеряти слід за 3-4 години до сну, уникати кави після обіду, а також дотримуватись сталого графіка засинання, що допоможе організму адаптуватися і краще відпочивати [3].

Якісний сон є критично важливим для курсантів під час війни, оскільки сприяє відновленню організму, зниженню стресу та покращенню концентрації, що необхідно для виконання військових і навчальних завдань. Недосипання порушує когнітивні функції, знижуючи здатність до прийняття рішень і аналізу, що впливає на ефективність навчання і підготовки. Депривація сну знижує фізичні й розумові можливості, підвищує стрес і ризик помилок у бойових або навчальних ситуаціях. Отже, для курсантів сон є важливим для збереження здоров'я і високої продуктивності, а його недостатність негативно позначається на готовності виконувати службові обов'язки.

Список використаних джерел:

1. Білень Я.Є., Романів О.П., Надь Б.Я. Сон як один із чинників впливу на якість життя людини // Економіка і право охорони здоров'я. 2018. № 2 (8). с. 89.
2. Нікітіна І.В , Наумчак А.О .Міжнародні Чепланівські психолого- педагогічні читання 10, Вплив депривації сну на психофізичний стан людини: дис...канд. псих.наук,доцент; студ.факул. підприєм. діял. 26.02.20 / Національний університет харчової діяльності, Київ, 2014. с. 131.
3. Кострубіцький Д.О. Автоматизована система моніторингу та аналізу параметрів сну: магістерська дис. ... зі спеціальності 153 мікро- та наносистемна техніка / Д.О. Кострубіцький; наук. кер. І.П. Голубєва; рец. Ю.В. Діденко. Київ, 2022. 23 с.

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА В СТРУКТУРІ ПСИХОПРОФІЛАКТИКИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

Сучасні виклики, з якими стикається світ, висувають високі вимоги до психічної стійкості та безпеки у військових колективах. Російсько-українська війна – яскравий прикладом затяжного конфлікту в якому ключову роль відіграють не лише матеріально-технічні ресурси, а й морально-психологічний стан військовослужбовців. Постійний стрес, невизначеність, високий рівень ризиків створюють сприятливий ґрунт для емоційного вигорання, що загрожує як ефективності виконання завдань, так і командному духу.

За таких умов забезпечення психологічної безпеки у бойових підрозділах є не лише тактичним завданням, а й стратегічним ресурсом задля збереження боєздатності. Лідери підрозділів мають створювати середовище, де військовослужбовці відчуватимуть підтримку, довіру та можливість брати міжособистісні ризики без страху осуду чи втрати статусу.

Психологічна безпека є простором у якому поціновується відкритість, чесність і прямота. Це особлива аура в якій кожен може вільно висловити свої ідеї, обговорити помилки, незгоди чи суперечності, не боячись осуду чи негативних наслідків. Такий підхід сприяє взаємному навчанню, розширенню перспектив і формуванню довіри між учасниками. Різні рівні психологічної безпеки допомагають будувати середовище у якому всі мають змогу розвиватися, підтримувати одне одного й ефективно співпрацювати [4].

Психологічна безпека породжує відкритість, довіру, шанобливе ставлення до колег [5]. Для створення атмосфери, що сприяє підвищенню психологічної безпеки, важливо дотримуватися наступної поведінки:

- Заохочувати відкритий обмін думками, демонструючи повагу до ідей кожного учасника.
- Використовувати доброзичливий і конструктивний тон у спілкуванні, уникати авторитарності та різкості.
- Залучати до обговорення всіх учасників, уважно слухати й підтримувати тих, хто висловлюється.
- Ділитися корисними знаннями та інформацією, що є цінною для групи.
- Створювати дружню атмосферу під час вирішення проблем, де кожен відчуває підтримку.

- Віддавати належне військовослужбовцям за їхні досягнення та внесок, визнаючи їх зусилля.

- Використовувати «жести включення» (активну взаємодію, спільні обговорення, підтримку).

- Утримуватися від жартів за рахунок інших і демонструвати емпатію у спілкуванні [1].

Окреслені дії сприяють зниженню стресу, формуванню довіри в бойовому підрозділі, запобігають емоційному вигоранню, забезпечуючи комфортне та продуктивне середовище для всіх учасників.

Таким чином, можемо зробити висновок, що психологічна безпека є ядром ефективності бойового підрозділу. Поринаячи у військовий підрозділ, в якому панує відчуття психологічної безпеки, у військовослужбовця знижується страх помилки, покращується комунікація та відкритість в дискусіях. У групах такого рівня створюється довірче середовище, що дає змогу військовослужбовцям ухвалювати міжособистісні ризики, що підвищує їхню адаптивність у стресових умовах [2]. Звідси можемо зробити припущення, що відсутність психологічної безпеки в підрозділі сприяє виникненню підвищеного стресу. Висока ймовірність, що військовослужбовці із низьким рівнем психологічної безпеки в групі мають вищий ризик емоційного вигорання.

Основними чинниками емоційного вигорання є вплив бойового стресу, відсутність емоційної підтримки та перевантаження завданнями [2, 3]. Як наслідок емоційне вигорання зумовлює зниження бойової готовності, призводить до підвищення рівня конфліктів у підрозділі та ризику психологічних розладів. Тому, психологічна безпека у групі є надважливою для зниження рівня емоційного вигорання та підвищення ефективного виконання бойових завдань. Отже, високий рівень психологічної безпеки у військових підрозділах реалізує психопрофілактичну функцію.

Подальші дослідження зосереджуватимуться на вивченні психологічної безпеки як засобу психопрофілактики емоційного вигорання у військових підрозділах. Зокрема, важливо розробити конкретні інструменти та методики для створення середовища, де військовослужбовці відчують підтримку, довіру та можливість відкритого обговорення проблем без страху осуду чи покарання. Особливий наголос варто зробити на вивченні впливу психологічної безпеки й здатності групи протистояти бойовому стресу. Дослідження мають показати, як високий рівень психологічної безпеки може слугувати бар'єром для емоційного вигорання, знижувати рівень стресу та сприяти довготривалому збереженню психічного здоров'я військовослужбовців. Такий підхід дасть змогу розробити ефективні психопрофілактичні програми для забезпечення боєздатності та підтримання стійкості у складних умовах військової служби.

Список використаних джерел:

1. Браун Р., Девіс С. Enhancing Psychological Resilience in Military Personnel. *Journal of Applied Psychology*. 2022. Т. 107, № 3. с. 467–482. DOI: 10.1037/apl0000891.
2. Госейні С.М., Хесам С., Госейні С.А. Вигорання серед військовослужбовців: систематичний огляд // Іранський журнал психіатрії. 2023. Т. 18, № 2. с. 123–135. DOI: 10.18502/ijps.v18i2.12371.
3. Krasnytska O.V. The Psychological Regulation In The Process of Improving Stress Resistance of The Military Workers. *Psychological Aspects of Armed Conflicts* : monografie. Warszawa: Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej, 2020. P. 358–367.
4. Едмондсон А. Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams // *Administrative Science Quarterly*. 1999. Т. 44, № 2. с. 350–383. DOI: 10.2307/2666999.
5. Тягур Л.М. Психологічна безпека освітнього середовища для викладачів педагогічних коледжів // *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2021. IX (100), Issue: 256. с. 73–76. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2021-256IX100-15>.

УДК 159.9

Кучеренко Н.С.

кандидат психол. наук, доцент кафедри «Практичної психології»
Навчально-наукового інституту «Українська інженерно-педагогічна
академія» ім. В.Н.Каразіна

ПСИХОЛОГІЧНЕ ВІДНОВЛЕННЯ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ

Актуальність та важливість психологічного відновлення осіб, постраждалих після війни, сьогодні в Україні важко переоцінити. Війна накладає значний відбиток не лише на фізичне, а й на психологічне здоров'я людей, змінюючи їхнє сприйняття себе, оточуючих та світу [3]. Наслідки таких травматичних подій можуть бути тривалими, впливаючи як на особисте життя постраждалих, так і на соціальну структуру та розвиток суспільства в цілому [1]. Через постійний стрес, втрату близьких, руйнування домівок, вимушене переселення та зміну звичного способу життя, мільйони українців стикаються з емоційним вигоранням, депресією, тривожними розладами та посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) [2]. У такій ситуації комплексної підтримки потребують усі прошарки населення – військовослужбовці, працівники служб безпеки та порятунку, волонтери, цивільні громадяни, а також діти. Забезпечення психологічної

допомоги в перші роки після завершення воєнних дій є надзвичайно важливим, оскільки саме цей період є вирішальним для подальшого відновлення суспільства [4]. Відсутність своєчасної психологічної реабілітації може спричинити зростання кількості випадків хронічних психічних розладів, що веде до соціальної ізоляції, агресії, зниження працездатності та посилення суспільних конфліктів [5].

Розробка загальнонаціональної стратегії, спрямованої на психологічну реабілітацію постраждалих від війни, є одним із ключових пріоритетів для України [3]. Для цього необхідний комплексний підхід, що об'єднує фізичну, соціальну та психологічну підтримку. Важливо враховувати нерозривний зв'язок між фізичним і психічним здоров'ям: людина, яка відновила психологічно, навіть за наявності фізичних обмежень чи інвалідності, має більше шансів повернутися до активного життя, включаючи роботу, навчання та соціальну взаємодію [1]. Сучасні дослідження значно змінили підхід до лікування посттравматичних розладів. Якщо раніше посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) вважався невиліковним, то тепер такі методи, як когнітивно-процесуальна терапія, пролонгована експозиційна терапія та десенсибілізація з опрацюванням рухами очей (EMDR), демонструють високу ефективність [6]. Вони розглядають ПТСР як порушення природних процесів відновлення, які можна успішно коригувати за допомогою спеціалізованих психотерапевтичних втручань [5].

Основні методи терапії:

1. Когнітивно-процесуальна терапія. Цей метод допомагає ідентифікувати та подолати шкідливі переконання і мисленнєві моделі, що заважають відновленню. Терапевт працює з пацієнтом над переосмисленням травматичного досвіду, сприяючи поступовому поверненню до звичного життя.

2. Пролонгована експозиційна терапія. Цей підхід базується на поступовому опрацюванні травматичних спогадів у безпечному середовищі. Пацієнт поступово стикається з травматичними образами або ситуаціями, що допомагає знизити їхній емоційний вплив і подолати страхи.

3. EMDR-терапія (десенсибілізація та опрацювання рухами очей). Цей метод стимулює природні механізми психічного зцілення, сприяючи зменшенню інтенсивності емоційних реакцій на травматичні події. EMDR ефективно знижує вплив травми навіть у контексті активного конфлікту.

Особливості психологічної допомоги постраждалим від війни значною мірою залежать від специфіки їхнього досвіду, рівня травматизації та потреб у відновленні, оскільки кожна категорія має свої унікальні виклики. Основними групами, які потребують підтримки, є військовослужбовці, цивільне населення (включаючи дітей) і фахівці, задіяні у реагуванні на надзвичайні ситуації, такі як рятувальники ДСНС і працівники поліції.

Для військових характерні симптоми посттравматичного стресового розладу (ПТСР), серед яких флешбеки, підвищена емоційна напруга та труднощі адаптації до мирного життя. У роботі з цією групою широко застосовують когнітивно-поведінкові методи, зокрема когнітивно-процесуальну терапію та техніки експозиції, які допомагають опрацювати травматичний досвід і відновити почуття безпеки. Важливу роль відіграє групова терапія, що створює підтримуюче середовище, дозволяючи ділитися досвідом, зменшувати відчуття ізоляції та посилювати соціальні зв'язки.

Цивільні особи, особливо ті, хто зазнав безпосереднього впливу війни – обстрілів, окупації чи втрати близьких, стикаються з різноманітними емоційними та психологічними проблемами, такими як депресія, тривога і травматична втрата. Для цієї категорії людей важливо організувати доступ до психосоціальної підтримки через створення центрів кризового консультування та програм, які допомагають стабілізувати емоційний стан. Діти, які пережили наслідки війни, потребують особливої допомоги з урахуванням їхньої вікової вразливості до травматичних подій. Найбільш ефективними методами є ігрова терапія, арт-терапія та програми емоційної стабілізації, які сприяють розвитку навичок емоційної регуляції.

Фахівці служб реагування, зокрема рятувальники, поліцейські та медики, також піддаються значному емоційному навантаженню у своїй роботі. Для цієї групи важливо впроваджувати регулярні психоосвітні програми, які розвивають навички управління стресом та саморегуляції. Програми вторинної профілактики, такі як короткотривала підтримуюча терапія чи групова робота з колегами, допомагають запобігати професійному вигоранню та накопиченню стресу. Інтеграція цих заходів у робочий процес знижує ризик хронічного емоційного виснаження та підвищує ефективність виконання професійних обов'язків.

Отже, успішність психологічної допомоги залежить від того, наскільки ефективно адаптовані підходи до конкретних потреб різних груп постраждалих. Комплексні та індивідуалізовані заходи, які враховують унікальний контекст травматичного досвіду кожної категорії, сприяють не лише одужанню постраждалих, але й мають вплив на стійкість суспільства в цілому.

Список використаних джерел:

1. Горбачевський В.В. Методи психологічної підтримки осіб, що пережили бойові дії. Львів: Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 200 с.
2. Слюсаренко М.В. Роль сім'ї у відновленні психологічного здоров'я учасників бойових дій // *Сучасні проблеми психології*. 2021. № 18. с. 112–120
3. Приходько І.І. Моделі психологічного відновлення осіб, що постраждали внаслідок війни. Харків: Видавництво ХНУ, 2019. 256 с.

4. Приходько І.І. Вплив війни на психологічне здоров'я: сучасні підходи до відновлення. *Науковий журнал психологічних досліджень*. 2021. № 7. с. 90–105.
5. Приходько І.І. Психологічна реабілітація як ключовий елемент адаптації постраждалих після війни. Одеса: Видавництво ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2021. 230 с.
6. Приходько І.І. Індивідуальні та групові методи реабілітації постраждалих від війни // *Вісник сучасної психології*. 2022. № 9. с. 75–89.

УДК 32:159.9

Лазоренко Б.П.

*кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник
відділу соціальної психології особистості Інституту соціальної та
політичної психології НАПН України, м. Київ*

КОМПЛЕКСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОБРОБУТУ ОСОБИСТОСТІ ТА СПІЛЬНОТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

В умовах гібридної війни і особливо за її повномасштабної гарячої фази українське суспільство та населення потерпає від психотравмівних її наслідків. особливо це стосується представників силових структур, в першу чергу ЗСУ, фахівців допоміжних служб, волонтерів, працівників безпекової, соціальної та освітньої сфер. У відповідь на виклики війни науковими психологами напрацьовано, адаптовано і розроблено низку дослідницьких методик та практичних психотехнологій системної психологічної допомоги постраждалим особам та спільноті, зокрема комбатантам та волонтерам, працівникам безпекової, соціальної та освітньої сфер, які служать та працюють у стесогенному, психотравмівному середовищі. В зв'язку з продовженням війни, її можливої та вірогідної трансформації у формат на кшталт гібридного ізраїльського варіанту, потреби у відновленні та оновленні українського суспільства та держави, формування та розвитку української політичної нації в цих умовах, зростає потреба в систематизації, оптимізації та вдосконаленні цих напрацювань. Як варіант відповіді на цей виклик в рамках виконання науково-дослідницької теми відділу особистості ІСПП НАПН України розроблено систему забезпечення психологічного добробуту (далі ПД) особистості та спільноти в умовах гібридної війни, включно з її «гарячою» повномасштабною фазою та її вірогідним гібридним продовженням.

Метою публікації є ознайомлення із основними складовими елементами та змістом системи забезпечення ПД. На загал вона містить психоедукаційний блок;

комплект діагностичних методик; комплекс психокорекційних технологій і стратегій відновлення та зростання ПД; психотехнології супроводу особистості та спільноти щодо їх просоціальної адаптації до вірогідного розвитку міжнародних та внутрішніх суспільних процесів, профілактики деформацій ПД учасників цього процесу.

Психоедукація, яка передбачає індивідуальне і спільнотне просвітництво, спрямована на окремих осіб, родини та громади і розглядає такі поняття, як усвідомленість / обізнаність, взаємоповага в ухваленні рішень, переконання / ставлення, розширення можливостей, індивідуальна і групова активність / поведінкові зміни, участь у житті спільноти та громади [1, с. 9 - 10].

Розроблено концепцію діагностики ПД особистості зі складниками за адаптованими шкалами С. Ryff [2], деструктивними стресогенними чинниками впливу на ПД, зокрема психоемоційного та професійного виснаження [3; 4], чинниками позитивної трансформації цього впливу, відновлення, стабілізації та зростання ПД [5; 6]. Також розроблено та реалізовано емпіричну модель взаємодії основних структурних складових зазначеної концепції у дослідженні ПД працівників освіти прифронтових та деокупованих територій та курсантів і курсанток військових психологів. Емпірично обґрунтовано тенденцію схильності розвитку симптомів травматичних стресових станів постраждалих стосовно набуття ними ПТСР, або тенденцію схильності до відновлення та посттравматичного особистісного зростання, з'ясовано їх емпіричні критерії [7; 8].

Поряд із руйнівним, деструктивним впливом на ЗСЖ та ПД комбатантів і волонтерів згідно проведених досліджень визначена здатність значної їх частини актуалізувати ресурси резилієнтності і стресодолаття та набутти відновлення, а ще певній кількості осіб сприйняти та використати деструктивні чинники війни у якості стимулів посттравматичного зростання [7; 8].

З'ясовано систему просоціальних стратегій відновлення і розвитку ПД осіб та спільнот, особистісного зростання в умовах війни. Провідними серед них визначено стратегії: визнання і прийняття себе таким, яким я є із своїм станом фізичного і психологічного здоров'я, позитивними, і не зовсім, особистими якостями і звичками, в тому числі набутими в умовах війни; готовності до особистісних змін, покращення своїх станів та якостей, позбуження шкідливих звичок і набуття нових позитивних; відкритості до взаємодії з фахівцями, близькими і рідними, спільнотою і громадою у реалізації зазначених змін; налаштування на самодопомогу, особистісний саморозвиток, взаємоповагу та взаємодопомогу за принципом «один за всіх і всі за одного»; опанування психоемоційного виснаження (вигорання), набуття навичок його профілактики та інші [1, с.35- 40; 9; 10]. Зазначено також наявність деструктивних особистісних стратегій засвоєння деструктивними чинників та їх наслідків

щодо можливого формування асоціальних практик та шкідливих для ПД особистості звичок [1] та засоби їх опрацювання.

Зазначено науково доведені та практично обґрунтовані індивідуальні та групові засоби реалізації просоціальних стратегій відновлення і стабілізації ПД особистості та його розвитку [1, с. 20 – 21; 11], перш за все тих, які зумовлюють особистісне посттравмівне зростання в умовах війни, в тому числі методики парадоксальної інтенції, яка актуалізує механізм парадоксальної реакції на травмівні стимули та активацію поза особистих ресурсів забезпечення розвитку ПД особистості [12].

Окремим блоком системи виокремлені психотехнології супроводу осіб та спільнот щодо стабілізації, підтримки та просоціальної адаптації їхнього ПД до різних варіантів вірогідного розвитку внутрішніх та міжнародних суспільних процесів, запобігання рецидивів ретравматизації, та профілактики деформацій ПД учасників цих процесів [13].

Список використаних джерел:

1. Методичні рекомендації «Соціально-психологічні інструменти промоції здорового способу життя» [Електронний ресурс]: методичні рекомендації / за наук. ред. М.С. Дворник / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2024. 105 с. DOI: <http://doi.org/10.33120/SPTPHLS-2024>.
2. Карсканова С.В. Опитувальник «Шкали психологічного благополуччя» К.Ріфф: процес та результати адаптації // «Практична психологія та соціальна робота» №1, 2011. с. 1-10.
3. Bezsheiko V. Адаптація Шкали для клінічної діагностики ПТСР та опитувальника «Перелік симптомів ПТСР» для української популяції. *Психосоматична медицина та загальна практика*, вересень 2016. URL: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/8>
4. Діагностика професійного «вигорання» (К. Маслач, С. Джексон, в адаптації Н.Е. Водоп'янової). Призначення – вивчення ступеня професійного «вигорання». URL: https://vugoraniya.blogspot.com/2017/12/blog-post_57.html
5. Шкали резильєнтності «Коннора-Девідсона-10». Кокун О.М., Мельничук Т.І. Резилієнс-довідник: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2023, с. 16 -17.
6. Ресурсоорієнтована модель стресодолатання BASIC Ph. 2024. <https://arpp.com.ua/articles/resursooriyentovana-model-stresodolannya-basic-ph/>.
7. Лазоренко Б.П., Дубровинський Г.Р. Психологічний добробут курсантів військових психологів: рівні травмівного ураження та стратегії забезпечення в умовах російсько української війни. Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. К.: НУОУ, 2024. Вип. 4 (80). 173 с., с. 77-87. DOI: 10.33099/2617-6858-24-80-4-77-87.
8. Дорожкін В.Р., Лазоренко Б.П. Посттравматичні стресові стани та психологічне благополуччя працівниць освіти прифронтових та деокупованих

- територій в умовах війни. Журнал сучасної психології. 2024. № 1 (32). с. 61–69. DOI: <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2024-1-7>.
9. Титаренко Т.М. Стратегії сприяння посттравматичному зростанню особистості. Психологічні науки: проблеми і здобутки: зб. / Київ. міжнар. ун-т, Ін-т соц. та політичної психології НАПН України. Київ: КиМУ, Вип. 1 (10) 2017. с. 217-232.
10. Лазоренко, Б. Стратегії здорового способу життя комбатантів і волонтерів в умовах війни. Проблеми політичної психології, 12(26), 2022. с. 162-172. URL: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-108>.
11. Гірник А.М. Перша допомога та самопомога в кризових ситуаціях. Навчально-методичний матеріал. Київ, Видавництво КРЦПК, 2023. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/31836>
12. Лазоренко Б.П. Парадоксальна інтенція: європейський та український досвід опанування посттравматичних стресових станів в умовах російсько-української війни. *Виклики сучасної психологічної науки країн ЄС: перспективи інтеграції українського досвіду [збірник тез методологічного семінару лабораторії методології і теорії психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України]*. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2022 с. 37 – 40. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732124>.
13. Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціально-психологічний супровід: практичний посібник / за наук. ред. Т. М. Титаренко, М.С. Дворник / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2022. 154 с.

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ПЕРСОНАЛУ ПОВІТРЯНИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ

В умовах російсько-української війни великого значення набуває питання жорсткого протистояння нашої держави проти країни-терориста, яка застосовує зброю проти мирного населення, цивільної інфраструктури та лікарських закладів на території України. Особливої гостроти набувають аспекти захисту території, інфраструктури та населення України від масованих ракетно-бомбових ударів на протязі довготривалих проміжків часу. Актуалізація питань психологічної підтримки персоналу задіяного в системі захисту повітряного простору України в умовах дефіциту часу, обмеження ресурсів, емоційного вигоряння особового складу та бойової втоми військово службовців, які виконують завдання за призначенням висуває нові вимоги до удосконалення цього процесу в умовах сучасної війни.

Проблемі психологічної підтримки персоналу, який виконує бойові завдання за призначенням, приділяли увагу різні вітчизняні та закордонні вчені, але питання удосконалення цього процесу саме у Повітряних Силах Збройних Сил України підрозділах більшість посад у яких займають оператори, що працюють в системі людина-машина в ході російсько-української війни уваги приділено не достатньо [1, 2]. Саме тому, на наш погляд, актуальним є визначення основних напрямків удосконалення психологічної підтримки персоналу Повітряних Сил Збройних Сил України в умовах сучасної війни.

Досвід сучасної війни та специфіка виконання завдань за призначенням вказує, що проблеми пов'язані з виснаженням особового складу, професійними деформаціями командирів та емоційним вигорянням фахівців психологічного супроводу в ході бойових дій вимагає нових підходів до роботи з персоналом, який виконує бойові завдання у підрозділах Повітряних Сил Збройних Сил України викривають напрямки роботи посадових осіб щодо удосконалення самої системи психологічної підтримки персоналу. На наш погляд це: формування лідерських якостей керівників усіх рівнів, створення певного психологічного середовища під час підготовки особового складу до роботи на визначених системах озброєння, станціях та комплексах, психологічне забезпечення бойової діяльності військовослужбовців та психологічне відновлення персоналу після бойових дій.

Формування та розвиток лідерських якостей командирів та начальників повинно базуватися на професійному рівні, що є найбільш актуальним для підрозділів Повітряних Сил Збройних Сил України. Основою професійного лідерства є авторитетність у знанні техніки на якій виконуються завдання за призначенням. Також важливою умовою формування професійного лідерства є інтелектуальний рівень оптимальний для використання техніки та навчання своїх підлеглих. Не менш важливим є компетентність в питаннях, які вирішуються паралельно сусідніми підрозділами для забезпечення ефективності роботи підлеглого особового складу. Крім того, лідер повинен бути людиною витриманою, надійною, наполегливою, креативною з комунікативними здібностями. Головною умовою професійного лідерства для підрозділів Повітряних Сил Збройних Сил України є здатність створення та роботи в команді.

Проблемним питанням у формуванні лідерських якостей в умовах сьогодення є «ТікТокерство», тобто заміщення поняття авторитетність терміном популярність, що не сприяє командному духу підрозділу, а іноді навіть шкодить через витoki інформації.

Не менш важливим напрямком удосконалення психологічної підтримки персоналу є створення психологічного середовища професійної підготовки у підрозділі, оптимального для ефективного виконання завдань за призначенням. В першу чергу це комфортне засвоєння основ експлуатації та застосування сучасної зброї та техніки Повітряних Сил Збройних Сил України, особливо іноземних зразків. Також важливим є організація навчання в умовах застосування стрес-щеплень під час засвоєння первинних навичок роботи на системах та комплексах з обов'язковим аналізом дій та обговоренням з усіма військовослужбовцями, які проходять навчання. Не менш важливим є виконання вправ в умовах дефіциту часу, робота на техніці в польових умовах із застосуванням засобів імітації, як повітряного нападу так і вогневого ураження, що використовується військовими країни-агресора.

Реалізація цього напрямку без організації командної роботи основним проблемним питанням створення певного психологічного середовища під час підготовки особового складу до роботи на визначених системах озброєння, станціях та комплексах.

Під час виконання завдань за призначенням важливим напрямком удосконалення системи психологічної підтримки персоналу є не тільки організація психологічного забезпечення бойової діяльності особового складу за допомогою груп контролю бойового стресу та офіцерів-психологів, а й організація супервізій (супервізія – це розв'язання професійних проблем, які виникають у роботі з людьми, через обговорення цієї проблеми з обізнаним колегою чи наставником – супервізором) та інтервізій (інтервізія – це групова

робота психотерапевтів, або психологів приблизно рівних за досвідом та статусом) для самих психологів.

Проблемним питанням залишається пошук фахівців-психологів відповідного рівня підготовки, які не несуть ознак власної психотравматизації, військово-професійних деформацій та стереотипізації мислення набутих в ході відсічі широкомасштабної збройної агресії російської федерації.

Психологічне відновлення військовослужбовців, також є важливим напрямком удосконалення системи психологічної підтримки персоналу тому, що особовий склад, який відчуває себе захищеним, виконує завдання за призначенням у бойових умовах більш ефективно. До цих заходів можна віднести заходи передбачені ротаціями, переключення фокусу уваги під час професійної діяльності (навчання, у тому числі за кордоном), реінтеграція після перебування в умовах примусової ізоляції та перебування у санаторно-лікувальних закладах за рішенням військово-лікарських комісій.

Проблемним питанням залишаються ротації через велику кількість спеціальностей, які займають унікальні фахівці.

Таким чином, урахування в роботі посадових осіб таких напрямків як: формування лідерських якостей керівників усіх рівнів, створення певного психологічного середовища під час підготовки особового складу до роботи на визначених системах озброєння, станціях та комплексах, психологічне забезпечення бойової діяльності військовослужбовців та психологічне відновлення персоналу після бойових дій сприяє удосконаленню системі психологічної підтримки персоналу Повітряних Сил Збройних Сил України та підвищує їхню ефективність професійної діяльності в умовах сучасної війни.

Список використаних джерел:

1. Осьодло В.І., Грилюк С.М., Тютюнник Л.Л. Сучасний стан і перспективи психологічного забезпечення в Збройних Силах України // Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. №1. 2021. с.89-98. URL: <https://chasopysppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/37>
2. Недвига О.В. Психологічне забезпечення професійної діяльності військовослужбовців-саперів в особливих умовах діяльності: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.09. Київ, 2019. 257 с. URL: <https://nuou.org.ua/assets/dissertations/diser/diser-nedvyha.pdf>

кандидат психологічних наук, викладач II-ї циклової комісії 8-го навчального Чернігівського центру Державної спеціальної служби транспорту, м. Чернігів

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖСПЕЦТРАНССЛУЖБИ В РАМКАХ БАЗОВОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ

З 1 листопада цього року навчальні центри Сил оборони України перейшли на програму проведення базової загальновійськової підготовки (БЗВП) мобілізованих військовослужбовців з терміном навчання 1,5 місяця, яка раніше тривала 30 днів. «Нарощення базової загальновійськової підготовки передбачає збільшення тривалості програм вогневої підготовки, домедичної практики та багатьох додаткових ввідних курсів. Швидкі зміни зумовлені практичним запитом військових частин, що виконують бойові завдання» – зауважив начальник Головного управління доктрин і підготовки ГШ ЗС України генерал-майор Ігор Палагнюк [1].

Впроваджені у Програму базової загальновійськової підготовки (далі – Програма) зміни щодо подовження терміну навчання відмобілізованих військовослужбовців та вдосконалення порядку отримання ними професійних військових навичок дозволить отримати більш якісно підготовлене поповнення для бойових бригад. Так, за рахунок доданого до БЗВП часу, впроваджено нові предмети: «*Спеціальна підготовка*», яка передбачає вивчення основ застосування БПЛА та засобів РЕБ (в курс інтегровано засвоєння основ використання програмного забезпечення «Кропива»); «*Фізична підготовка*» як окремий предмет, а також в Програму включено навчання основам ведення вогню з колективної зброї (кулеметів та гранатометів різних модифікацій) [2].

Ці зміни відповідно торкнулися і підготовки фахівців для Державної спеціальної служби транспорту. Безумовно, позитивним є збільшення кількості занять з домедичної підготовки, вправ із стрільб, тактичній підготовці, інженерній підготовці, розвідувальній підготовці, військовій топографії та зв'язку. Разом з тим, психологічна підготовка залишилась на тому ж тематичному (чотири теми) та погодинному рівні (12 годин). В таблиці 1 представлено найменування тем та розподіл годин з існуючої психологічної підготовки.

Таблиця 1

№ з/п	Найменування теми	Всього годин	Заняття	
			Теоретичні	Практичні
1.	Тема 1. Прийоми психічної саморегуляції. Перша психологічна допомога та самодопомога	3	1	2
2.	Тема 2. Формування та зміцнення психологічної стійкості особового складу під час подолання спеціальної смуги (смуги перешкод)	2	-	2

3.	Тема 3. Формування та зміцнення психологічної стійкості особового складу під час боротьби з бронетехнікою противника	4	-	4
4.	Тема 4. Формування та зміцнення психологічної стійкості особового складу до артилерійських обстрілів противника та психотравмуючих чинників бойових дій	3	-	3
Всього:		12	1	11

Аналіз змісту запропонованих чотирьох тем, викладених в Програмі, дозволяє дійти висновку, що тільки перша тема за своїм змістом має психологічну складову, три інші – тільки формально.

Наприклад, у темі № 2 зазначено, що завданням офіцера-психолога є «спостерігати за психічними реакціями військовослужбовців, які долають смугу в умовах обмеження часу та створених психологічних навантажень і надавати рекомендації керівнику занять щодо їх нарощування у відповідності до психологічних особливостей кожного військовослужбовця».

При подоланні спеціальної смуги і виконанні наступних вправ – боротьби з бронетехнікою противника та дій при артилерійських обстрілах противника, можливо спостерігати багато різних психологічних станів новобранців: страх, зацепеніння, відмова іти далі тощо.

Виникає логічне питання: чому тільки спостерігати за тим, як військовослужбовці перетинають смугу, а не відпрацьовувати практичні навички застосування тих самих технік дихання, психосаморегуляції чи навіть елементи надання першої психологічної допомоги, які вони отримали під час занять?

На наш погляд, під час проходження особовим складом смуги перешкод, більш ефективним буде відпрацьовувати на практиці надання не тільки домедичної, а і першої психологічної допомоги.

Додаток до Програми, який містить «Рекомендації з формування і підтримки у військовослужбовців стану психічної готовності до активних дій під час та після артилерійського обстрілу», на наш погляд, носить неглибокий характер недієвих порад. Відсутність дієвих порад і вправ породжує невпевненість у особового складу і мало мотивує його іти на передову в бойові бригади. Вирішення цього протиріччя можливе за умов або поставити практикам завдання розробити спеціалізовані вправи або застосувати ті, яким навчається військовослужбовець згідно програми і вже є загальноприйнятими у подоланні саме стресових станів.

Дослідження центру ініціатив «Повернись живим» (ПЖ) показали, що «новобранці після закінчення курсу не почуваються готовими виконувати бойові завдання» [3]. ПЖ виділив головні труднощі з якими стикаються мобілізовані військовослужбовці: «нематеріальні фактори – людське ставлення, комунікація та зворотній зв'язок – відіграють ключове значення для вмотивованості людей та ефективності БЗВП, і вони часто залишають бажати кращого» [3].

З наших особистих спостережень, на початку курсу БЗВП, важливе, саме побудова якісної комунікації в підрозділі (рівень відділення/взвод), як між самими співслужбовцями, так із керівним і викладацьким складом інструкторів навчального центру. Це дозволить швидко новобранцям ідентифікуватися з новою соціальною роллю «Воїн-Захисник» і відповідно налаштувати себе на вмотивоване засвоєння військових професійних знань та навичок.

Нажаль, страх невідомого, низький рівень налагодженого процесу інформованості особового складу, конфлікт між різним віковими категоріями, відсутність традицій довірливого спілкування «без погон» між керівним складом і підлеглим призводить до демотивації особового складу навчатися.

Нами було надано пропозиції щодо змістовного вдосконалення курсу з психологічної підготовки, як за тематикою, так і формою подачі матеріалу. В таблиці 2 представлено розширений тематичний курс з відповідним розподілом часу в межах існуючого курсу.

Таблиця 2

№ з/п	Найменування теми	Всього годин	Заняття	
			Теоретичні	Практичні
1.	Тема 1. Знайомство та побудова ефективної комунікації із співслужбовцями. Позитивна ідентифікація з образом військовослужбовця, «Воїна-Захисника». Згуртованість військового колективу, запорука успішного виконання службово-бойових завдань. «7 принципів зграї»	4	1	3
2.	Тема 2. Поняття бойового стресу. Психічні стани і реакції, які виникають в умовах бойових дій	1	1	0
3.	Тема 3. Подолання наслідків бойового стресу. Надання першої психологічної допомоги. Прийоми психічної саморегуляції в умовах бойових дій. Відпрацювання протоколу “ICOVER”, TRIM та ін.	2	0	2
4.	Тема 4. Підвищення особистісної стресостійкості та витривалості військовослужбовців. Відпрацювання вправ на подолання болю. Стабілізація психоемоційного стану, метод «4 Стихії». Застосування відновлювальних кінезеологічних вправ	2	0	2
5.	Тема 5. Ознаки лідерства та їх реалізація в умовах та вимогах військової реальності. Управління групою	3	1	2
Всього:		12	3	9

Як видно з таблиці 2, всі запропоновані теми мають змістовну психологічну складову. Перша тема, є ключовою у побудові якісної комунікації між військовослужбовцями всередині підрозділу та керівним і викладацьким складом. Саме вона закладає на початку курсу особистісну мотивацію до навчання через якісно проведену процедуру знайомства, традицію довірливого спілкування і, відповідно, встановлення базових правил військових стосунків та цінностей.

Важливо, що відпрацювання навичок надання першої психологічної допомоги військовослужбовці отримають за визнаними міжнародними протоколами, зокрема ICOVER.

Подача навчального матеріалу іде обов'язково в тренінговій формі, що дозволяє контролювати і позитивно впливати на динаміку розвитку групи на протязі всього курсу психологічної підготовки.

Багато, щоби заняття проводив фахівець з практичної психології, який має бойовий досвід та навички групової роботи. Забезпечення цього питання можливо при введенні у штат викладача-психолога, який на сьогодні не передбачений для навчальних підрозділів ЗС України та Держспецтрансслужби.

Результатом якісно проведеної психологічної підготовки під час курсу БЗВП є злагоджений та керований військовий підрозділ, військовослужбовці якого спроможні скористатися отриманими знаннями, зокрема навичками надання першої психологічної допомоги та техніками психосаморегуляції, як під час виконання смуги перешкод, так і справжніх службово-бойових завдань.

Список використаних джерел:

1. У навчальних центрах ЗСУ термін підготовки збільшили до 45 діб. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/11/07/u-navchalnyh-czentrakh-zsu-termin-pidgotovky-zbilshyly-do-45-dib/>
2. Виконати наказ і вижити. Що змінюється у базовій загальновійськовій підготовці? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/bazova-zagalnoviyskova-pidgotovka-zminy-/33213379.html>
3. Базова військова підготовка: які проблеми бачать курсанти, інструктори та бойові бригади. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tsentr-initsiatyv-povernys-zhyvym-doslidzhennya-problem-bzvp/33200566.html>

Матвієнко А.М.

*слухач інженерно-авіаційного факультету
Харківського національного університету Повітряних сил ім. І. Кожедуба*
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0029-857X>.

Лавренко В.І.

*старший викладач кафедри інженерно-авіаційного факультету
Харківського національного університету Повітряних сил ім. І. Кожедуба*
ORCID: <https://orcid.org/0085-0004-0021-743X>..

ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ ВІЙНИ У ПРОФІЛАКТИЦІ НЕГАТИВНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ВОЄННИХ ДІЙ НА ОСОБИСТІСТЬ

Тема психології війни є вкрай актуальною у сучасному світі, де мільйони людей, як військових, так і цивільних, зазнають тяжких психічних травм у результаті збройних конфліктів. Психологічні наслідки війни охоплюють широкий спектр проблем – від посттравматичного стресового розладу і депресії до соціальної ізоляції та відчуження. Адаптація до мирного життя, інтеграція ветеранів і надання підтримки постраждалим цивільним особам є критично важливими завданнями для суспільства та держави. Дана робота є метою розкриття механізму психологічного впливу війни на людину, окреслює основні психологічні розлади спричинені бойовими діями, а також розглядає підходи до реабілітації та соціальної підтримки. Психологія війни розглядається як багатогранне явище, що вимагає комплексного підходу для забезпечення повноцінного відновлення постраждалих.

Війна є одним із найсильніших стресових факторів, що може кардинально змінити психіку людини, залишаючи на ній глибокі шрами. Військові конфлікти впливають на всіх, хто має до них відношення – від солдатів і добровольців до цивільних осіб, які стають свідками і жертвами насильства та руйнувань. Війна створює експериментальні умови, що вимагають негайної адаптації до небезпеки, страху за життя, фізичного болю, емоційних втрат. Людина стикається з масштабними руйнуваннями не тільки на фізичному рівні, а й у своєму внутрішньому світі.

Психологія війни включає аналіз таких ключових аспектів, як вплив воєнних дій на психічне здоров'я та поведінку, посттравматичний стресовий розлад як один із головних наслідків бойового досвіду, шляхи психологічної адаптації до стресових умов війни, а також роль соціальної підтримки та реабілітації. Важливою є також соціальна інтеграція постраждалих від війни, щоб допомогти їм повернутися до мирного життя.

Війна – це глибока травма, яка змінює не лише зовнішнє середовище, а й внутрішній світ людей, що її переживають. Вплив війни на психічне здоров'я

не обмежується лише періодом бойових дій. Він охоплює тривалий час після завершення конфлікту і відображається на індивідуальному, соціальному та національному рівнях. Розуміння цього впливу та прийняття ефективних заходів для підтримки є критично важливим для стабільності і гармонійного розвитку суспільства, так як війна залишає глибокий відбиток на психіці учасників бойових дій. Солдати, які пережили страх, втрати та емоційне виснаження, часто повертаються до мирного життя з важким вантажем посттравматичного стресового розладу, депресії та інших психологічних розладів. Їхнє повернення до суспільства потребує комплексного підходу – від психотерапії та медичної підтримки до соціальної реабілітації та навчання навичок для адаптації до цивільного життя. Ефективна інтеграція ветеранів у мирне суспільство є надзвичайно важливою для зменшення соціальної ізоляції, девіантної поведінки, злочинності та інших негативних наслідків, які можуть виникати через недостатню підтримку.

Війна також травмує цивільне населення, особливо дітей, які можуть на довгі роки залишитися під впливом пережитого стресу. Дітям, які стали свідками насильства, втрат і руйнувань, потрібна спеціально психологічна допомога, яка допоможе їм справитися з наслідками війни. Раннє виявлення та лікування психологічних травм у дітей має велике значення для запобігання подальшим проблемам у їхньому розвитку і соціалізації. Особливо важливо, щоб сім'ї, які постраждали від війни, отримували комплексну підтримку, що включає не лише психологічну допомогу, але й соціальні програми, доступ до освіти та медичних послуг.

Вплив війни на психіку має значення не лише для постраждалих, а й для суспільства в цілому. Поширення посттравматичних станів серед населення може привести до підвищеного рівня соціальної напруги, поляризації, нестабільності. Досвід інших країн свідчить про те, що своєчасна і належна підтримка людей, які постраждали від війни, є важливою для формування стійкого, здорового і єдиного суспільства. Соціальні інститути, державні та громадські організації повинні працювати над створенням умов, які сприятимуть поверненню людей до повноцінного життя, зменшать ризики розвитку психічних розладів і забезпечать доступ до послуг для всіх, хто цього потребує.

На рівні державної політики важливо створити комплексну систему підтримки постраждалих від війни. Це включає фінансування реабілітаційних центрів, розробку спеціальних програм для ветеранів, підтримку сімей загиблих і постраждалих, а також впровадження програми для дітей, які були травмовані війною. Держава і суспільство повинні забезпечити умови для ефективної реабілітації та повернення до нормального життя кожного постраждалого.

Таким чином, психологія війни є багатогранною і вимагає комплексного підходу до розуміння, лікування і підтримки тих, хто зазнав її наслідків. Лише через спільні зусилля держави, громадських організацій, медичних установ і суспільства в цілому можна створити умови для реабілітації та інтеграції постраждалих від війни, забезпечуючи для них повноцінне і гідне життя. Вивчення психології війни та впровадження ефективних заходів реабілітації сприятимуть не тільки відновленню постраждалих, але й укріпленню соціальної єдності, стійкості та стійкості нації перед майбутніми викликами.

Список використаних джерел:

1. Братко М., Лапко В. Посттравматичний стресовий розлад у ветеранів: причини, наслідки та методи лікування, 2017.
2. Дейл К. Психологічний вплив війни на цивільне населення, 2019.
3. Лазаренко О., Сидорчук І. Діти війни: Психологічні наслідки та реабілітаційні методи для юнацтва, 2018.
4. Матейчук І. Роль соціальних інститутів психологічного здоров'я військовослужбовців та їхніх сімей, 2020.
5. Шайка Р., Петров С. Методи психологічної підтримки для ветеранів з ПТСР, 2016.

Миколайчук М.І.,

*кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри психології та психотерапії
Українського католицького університету (м. Львів)*

Сириця М.В.,

*кризова психологиня, психотерапевтка, директорка
БО БФ Центр реабілітації та реадaptaції "Ярміз" (м. Київ)*

Стульківська М.М.,

докторантка Папського Салезіянського університету (м. Рим, Італія)

Олійник В.О.,

*начальник науково-дослідного відділу воєнно-психологічних досліджень
Науково-дослідного центру гуманітарних проблем ЗС України (м. Київ)*

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ПСИХОЛОГІВ ДО КОНСУЛЬТУВАННЯ ПОДРУЖНІХ/ПАРТНЕРСЬКИХ ПАР ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВЕТЕРАНІВ

Російсько-українська війна чинить негативний тиск, випробовує і подекуди руйнує родини українців: сімейні і батьківські стосунки, подружні і партнерські взаємини. Особливо це стосується родин військовослужбовців, як вимушені постійно перебувати у розлуці, у невідомості щодо теперішнього та невизначеності щодо майбутнього. Такі сім'ї, подружні і партнерські пари потребують постійної уваги, допомоги і підтримки, в т.ч. психологічної. Проте війна накладає свій відбиток на воїнів та членів їхніх сімей, тому і проведення психологічної роботи з такою категорією клієнтів потребує особливої підготовки психологів, особливих знань, щоб зрозуміти специфіку військової служби, взаємодії з особистістю, яка, ризикуючи життям і здоров'ям зі зброєю в руках захищає українську державу [2].

З цією метою була розроблена тренінгова програма з навчання психологів парному консультуванню сімей військовослужбовців та ветеранів, що базується на теорії прив'язаності та методах емоційно-фокусованої терапії (ЕФТ) [3]. Ця програма під назвою «Зв'язок крізь відстань» була реалізована у жовтні 2024 року на базі Благодійної організації «Благодійний фонд «Центр реабілітації та реадaptaції «Ярміз» в рамках проекту «Стійка родина – сильна країна» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

Основними цілями навчання було: 1) покращення знань психологів в парному консультуванні сімей військових та ветеранів; 2) зниження рівня тривожності, страхів щодо роботи з подружніми/партнерськими парами; 3) підвищення загального рівня готовності консультувати зазначені категорії пар; 4) удосконалення вмінь і навичок у парному консультуванні; 5) формування

мережі перескерувань у разі виникнення під час проведення консультування такої потреби [1].

Структурно програма тренінгу складалася з чотирьох блоків, що розглядалися протягом трьох навчальних днів (всього 15 навчальних годин) та подальшого супервізійного супроводу учасників тренінгу протягом двох місяців.

Перед початком та після завершення тренінгу були проведені опитування учасників щодо визначення рівня обізнаності у сфері парного консультування військових/ветеранів та членів їхніх сімей, зокрема з ескалованими (з високим рівень конфліктогенності) парами; знання особливостей психологічної роботи із вказаною категорією клієнтів; готовності психологів до роботи з ними.

Опитування психологів – учасників тренінгу проводилося з використанням авторського опитувальника, що складався з теоретичної (37 запитань) та практичної (кейсової) частини. Теоретична частина містила твердження щодо загального рівня готовності психологів працювати з парами військових та ветеранів, зокрема в різних складних ситуаціях; рівня знань особливостей роботи з військовими і ветеранами; рівня професійних знань, умінь і навичок про структуру і техніки консультування, теорії прив'язаності, ЕФТ, роботи зі стосунком та кризового консультування.

Опитування проводилося онлайн з використанням Google-форми. Статистичний аналіз результатів емпіричного дослідження здійснювався з використанням комп'ютерної програми IBM SPSS Statistics версія 21.

Загальна кількість респондентів склала 39 осіб (у т.ч. 36 осіб, 92,3% – жіночої статі, 7,7%, з особи чоловічої статі), з них цивільні психологи – 30 осіб (77%), військові психологи – 9 (23%).

Результати готовності психологів до консультування пар в різних складних ситуаціях до та після участі у тренінгу наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати готовності психологів до консультування пар в різних складних ситуаціях

Показники готовності	Агресія	Відмова одного з пари	Збільшені очікування	Досвід полону	Залежна поведінка	ПТСР	Ампутація	Складне поранення
до тренінгу	4,00	4,21	4,05	3,68	3,15	4,18	4,10	4,00
після тренінгу	4,38	4,58	4,62	4,08	3,62	4,62	4,50	4,46
+ /–	+0,38	+0,37	+0,57*	+0,40	+0,47*	+0,44*	+0,40*	+0,46*

Примітка: * $p < 0,05$.

За результатами тренінгу кількість респондентів, які обрали найвищий рівень готовності до консультування пар, збільшилася з 46,2% (18 осіб) до 61,5% (24 особи); які вагалися, зменшилася з 23,1% (9 осіб) до 5,1% (2 особи),

а тих, які вважали себе неготовими або скоріше неготовими до консультування (по 2,6%, по 1 особі), зменшилася до нуля.

Також, відмічається статистично значущі збільшення показників готовності психологів до консультування пар в різних складних ситуаціях (один/одна з пари очікує більших результатів, ніж інший; наявність ознак залежної поведінки; ознаки ПТСР; наявність ампутація чи складних поранень).

Крім того, оцінювання знань, умінь і навичок психологів за тематикою тренінгу перед початком та після завершення навчання в цілому засвідчило покращення результатів, зокрема щодо технік, які застосовуються у консультуванні (18% правильних відповідей до тренінгу, 50% правильних відповідей після тренінгу), реакцій на сильну ескалацію пари під час проведення консультації (66,7% та 77% відповідно до і після тренінгу). Разом з цим, у тих, хто навчався, залишилися відкритими та недостатньо відпрацьованими питання щодо визначення назви психотерапевтичних технік, які застосовуються психологом, роботи із вторинними емоціями клієнтів та формулюванням відкритих запитань.

Факторний аналіз відкритого запитання щодо основних знань та вмінь, які здобули або поглибили учасники навчання під час тренінгу, показав, що 35% психологів отримали чітке уявлення про структуру консультацій та необхідні техніки; для 23% важливим аспектом стало розширення знань про теорію прив'язаності в контексті роботи з парами; 19% поглибила знання у методах ЕФТ для роботи з емоціями; 15% усвідомили зміст концепції, за якою у парному консультуванні основним клієнтом є стосунки у парі; 8% позитивно оцінили можливість працювати з реальними кейсами та кризовими ситуаціями.

Водночас 31% психологів покращили навички у перефразуванні та переформулюванні, особливо в контексті роботи з прив'язаністю; 27% покращили навички емпатії, валідації та віддзеркалювання емоцій клієнтів; 19% навчилися краще структурувати роботу з парами; 12% відзначили покращення навичок обробки емоцій, особливо у контексті ЕФТ; 12% тренінг допоміг покращити навички роботи з кризовими ситуаціями та агресією клієнтів.

Висновки. За результатами тренінгу «Зв'язок крізь відстань» психологи показали статистично значуще підвищення їхнього загального рівня готовності консультувати пари військових та ветеранів, як у звичайних, так і складних ситуаціях (наявність ПТСР, ампутацій, складних поранень, залежної поведінки, завищених очікувань одного з подружжя).

Професійні знання, уміння та навички, отримані психологами в ході тренінгу, сприятимуть покращенню рівня їх компетенцій, емоційної стійкості, запобіганню професійного вигорання та, як наслідок, забезпечуватимуть ефективну підтримку клієнтів і збереження їхньої працездатності у важких умовах сьогодення.

Разом з цим, подальші варіанти тренінгової програми потребують вдосконалення щодо формування у психологів теоретичних знань, практичних умінь і навичок в застосуванні психотерапевтичних технік, роботі із вторинними емоціями клієнтів та формулюванні відкритих запитань, збільшенні навчального часу на практичні заняття з відпрацюванням кейсів та прикладів, тематичне розширення та покращення теоретичної частини тренінгу.

Список використаних джерел:

1. Круз В. Терапія ПТСР для військових. Як повернутися до нормального життя. Київ : Науковий світ, 2024. 128 с.
2. Практикум з індивідуального психологічного консультування військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей: навч.-метод. посіб. / С.М. Хоружий та ін. Київ : ТОВ “7БЦ”, 2023. 90 с.
3. Johnson S. M. Attachment Theory in Practice: Emotionally Focused Therapy (EFT) with Individuals, Couples, and Families. New York : The Guilford Press, 2019. 278 p.

Московчук Д.Ю.

слухач Воєнної академії ім. Є. Березняка

Пилипчук В.В.

кандидат технічних наук, викладач

Воєнної академії ім. Є. Березняка, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЩОДО ПЕРЕБУВАННЯ В УМОВАХ ТИМЧАСОВОЇ ІЗОЛЯЦІЇ

Кількість українських військовослужбовців та правоохоронців, які перебувають у російському полоні постійно змінюється. Це пов'язано як із продовженням ведення бойових дій і захопленням українських військовослужбовців, так і з проведенням обмінів військовополонених. За даними Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, з початку 2024 року з російського полону на Батьківщину повернулося 952 особи. З них: 3295 військових та 125 цивільних, з яких 252 жінки.

Особливістю цієї війни є те, що обмін полонених проводиться під час бойових дій, які все ще тривають. Звільнені з полону військовослужбовці повертаються до лав бойових підрозділів для продовження ведення бойових дій і можуть потрапити в полон вдруге.

Наприклад: Євген Чуднецов на позивний «Чудік», був у полоні двічі та провів у російському полоні майже 4 роки. Вперше до рук окупантів український військовий потрапив у 2015 році, під час боїв за Широкине; вдруге

у 2022 році – після виходу з «Азовсталі». Під час другого перебування в полоні, Євген Чуднецов, на правій руці мав татуювання з обличчям Степана Бандери.

Це свідчить, що перебування в полоні не є вироком. Це один із складних етапів життя, часто найжахливіший, через тортури та знущання, яким піддаються українські полонені з російської сторони. Пережитий полон дозволяє переосмислити сенс життя та за необхідності змінити свої життєві пріоритети. З військовослужбовцями, які повернулися з полону, під час проведення реінтеграційних заходів, які здійснювалися Центром реінтеграції військовополонених, проводилося опитування з деяких питань. Одне з питань звучало так: «полон – унікальний досвід, який надає можливість подивитися на життя з іншої сторони». Варіанти відповіді розподілилися наступним чином:

- 58% – «Повністю згоден»;
- 21% – «Більшою мірою згоден»;
- 12% – «Важко відповісти, згоден чи ні»;
- 3% – «Більшою мірою не згоден»;
- 3% – «Повністю не згоден»;
- 3% – «Без відповіді».

Також, більшість опитаних військовослужбовців зазначають, що ризик потрапити у полон є одним із професійних ризиків військової професії.

Зважаючи на отримані дані, доцільно покращити психологічну підготовку військовослужбовців сектору безпеки і оборони, саме в частині, що стосується підготовки до можливого потрапляння у полон.

Підготовка до умов перебування в полоні має за мету перш за все розвинути психологічну стійкість військовослужбовця. А проведення практичних занять щодо основних аспектів поведінки у полоні допоможуть повернутися назад з найменшою шкодою для психіки військовослужбовця та стимулюють до уникнення полону.

На початковому етапі можливо взяти німецьку або британську модель підготовки військовослужбовців до можливого перебування у полоні. На базовому рівні передбачається теоретичні заняття щодо особливостей перебування у полоні зі всім особовим складом національних збройних сил.

Чим вище рівень стресостійкості та психологічної готовності до виконання завдань, тим вище відсоток успішного виконання поставлених завдань. Якісні заходи психоедукації, спеціальної і цільової психологічної підготовки, здатні суттєво зменшити ризик захворювання на посттравматичний стресовий розлад та розвиток розладів особистості, що позитивно вплине на можливість повернення до строю військовослужбовців, які звільнені з полону.

«ПСИХОЛОГІЧНА СМЕРТЬ» ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ З АМПУТОВАНОЮ КІНЦІВКОЮ

*«Смерть не найбільша втрата в житті. Найбільша втрата – це те, що
вмирає всередині нас, поки ми живі». Норман Казінс*

Кожній людині протягом свого життя хоча б мінімум один раз доводилося думати про власну смерть. Ці думки в переважній своїй більшості стосуються фізичної смерті тіла як незворотного процесу припинення життя, так і всіх життєвих функцій організму. В загальному, якщо ці думки в майбутньому не є передвісниками глибокої депресії, емоційного занурення, внутрішньо-особистісних і психічних розладів, суїцидальних настроїв, пов'язаних з передчасним позбавленням життя, тоді це в певному сенсі є достатньо природним та прийнятним.

В науковому просторі чимало вчених та дослідників у своїх наукових працях класифікують та виокремлюють погляди щодо смерті. Так, Елізабет Кублер-Росс ще у 1969 році виділила модель наближення смері або п'ять стадій пристосування до думок про смерть: 1) «заперечення» та ізоляція; 2) «протест», «гнів», «лють»; 3) компроміс, «торг», «торгівля»; 4) депресія; 5) прийняття, «смирення», «ухвалення» [2]. Е. Менселл Паттісон у 1977 році виокремив чотири види смерті: 1) соціальна смерть – людина вимушена ізолюватися від оточуючих; 2) психологічна смерть – усвідомлення людиною неминучого кінця, що супроводжується зниженням рівня екстравертованої свідомості, зростанням інтроверсії з аналізом минулого; 3) мозкова смерть – повне припинення роботи головного мозку з втратою контролю над забезпечуючими функціями життя; 4) фізіологічна смерть – згасання останніх функцій організму, які забезпечують діяльність його життєво важливих органів [4].

У нашому дослідженні ми більш детально розглянемо поняття «психологічної смерті» як явища, що виникає у військовослужбовця перед ампутацією кінцівки й у різних формах виражається в подальшому.

Психологічна смерть – серцевина незворотніх змін та процесів, що відбуваються у психіці військовослужбовця в кризових ситуаціях. Вони можуть бути швидкими і раптовими, з втратою життєрадісності, сенсу життя та стійкості стресовим факторам і зниженням рівня фрустрації. Людина, яка переживає етапи психологічної смерті, ставить під сумнів власні ціннісні орієнтації і думає про те, чи взагалі є сенс життя в майбутньому. Психічний

стан та поведінка такого військовослужбовця супроводжується депресією, почуттям байдужості, постійним відчаєм, нудьгою та смутком. Думки такого військовослужбовця можна ілюструвати наступною загальною тезою: *«Я вмію робити те, що вмію. Не вимагайте від мене чогось більшого, я вже закінчив свій розвиток, у мене немає ні сил, ні можливості змінюватися»*. Така поведінка супроводжується формулою: S – R (стимул – реакція) або реакцією найпростіших організмів на зовнішні подразники.

Екстраполюємо формулу та модель, подані вище, безпосередньо на поведінку пораненого військовослужбовця з ампутованою кінцівкою. На першому етапі **«заперечення» та ізоляції**, військовослужбовець після тяжкого поранення, отримавши звістку про неминучість проведення хірургічної операції з подальшою ампутацією задля збереження його життя та здоров'я, в більшості випадків не може раціонально осмислити, чому це сталося безпосередньо з ним і тому, як наслідок, не може прийняти та зрозуміти почуту інформацію від лікарів, медичного персоналу, близьких та рідних. На другому етапі **гніву** («злості», «люті»), військовослужбовець намагається зрозуміти та усвідомити, знайти раціональне пояснення та постійно аналізує, як таке могло з ним трапитися, обурюється на лікарів, медичних працівників, близьких та рідних, звинувачуючи абсолютно всіх у недбалому ставленні до нього. На третьому етапі **компромісу** («торгівлі», «торгу»), військовослужбовець, маючи надію на покращення ситуації зі збереженням пораненої кінцівки і «можливості» уникнення ампутації, ставить перед собою зобов'язання змінити своє життя докорінним чином: виправити помилки, покращити відносини з рідними, уникнути агресії відносно лікарів та медичного персоналу, стати корисним для суспільства тощо. На четвертому етапі, **депресії**, військовослужбовець, віддаляючись від соціального середовища, впадає у глибокий відчай, переживаючи жах та постійне відчуття страху перед ампутацією та втрачаючи інтерес до будь-яких інших проблем. На п'ятому етапі, **прийняття** («смирення», «ухвалення»), військовослужбовець усвідомлює смерть як невідворотний процес, а майбутню операцію, як неминучу відтерміновану в часі подію в його житті, яку він усвідомлено приймає, не вбачаючи інших варіантів та альтернативи, усвідомлює цю незворотність та поступово змиряється з нею. Звідси, приходимо до висновку, що військовослужбовець, проходячи по чергово кожну з цих стадій, які самі по собі є травмуючи ми для його психіки, поволі швидко наближається до психологічної смерті.

Один із феноменів психології полягає в тому, що «чекування неприємності, як правило, сприймається і переживається важче, ніж сама неприємність» [3, с. 53]. Звісно, що стан військовослужбовця, який переніс травматичну ампутацію, можна віднести до категорії гострого горя. Сам факт ампутації переживається багатьма військовослужбовцями як особиста трагедія. Для них ампутація означає

недосяжність усіх життєвих планів, суттєве зниження рівня домагань, втрату сенсу життя тощо. Отже, ампутація сприймається як особиста катастрофа [1].

Аналізуючи чотири види смерті за Паттісоном, приходимо до висновку, що військовослужбовець, «переживаючи» перший вид соціальної смерті, дистанціювавшись від соціального середовища та уникаючи соціальної комунікації, намагається закритися та відсторонитися від соціуму та зовнішнього світу взагалі. Вимушена ізоляція поступово призводить до другого виду смерті – психологічної смерті, що супроводжується інтровентованістю та прихованістю своїх емоцій і почуттів з подальшим аналізом свого життя в цілому.

Прислів'я «боляче – значить живий» для головних ознак психологічної смерті є достатньо актуальним. Справа в тому, що біль виступає головною ознакою життя. Тому часто, переживши біль, не справляючись з ним, військовослужбовець намагається уникати тих негативних асоціацій, що з ним пов'язані: емоцій, взаємин, емоційних контактів, а також контактів та спілкування з людьми в принципі. Військовослужбовцю постійно здається, що замість справжніх почуттів з боку оточуючих, ним починають маніпулювати, здійснювати надмірний контроль, демонструючи надмірну опіку і турботу.

Важливо зрозуміти і те, що поранені військовослужбовці з ампутованою кінцівкою, дуже часто поширюють свій внутрішній стан на близьке оточення, своїх рідних та близьких, постійно лаючи і знецінюючи всіх оточуючих поруч з ними, які, як вони вважають, нездатні їх зрозуміти ніколи. Свою думку вони підкріплюють тезами: «Як Ви можете зрозуміти мене? У Вас є руки та ноги, а в мене немає! Чим Ви мені допоможете? Віддасте мені свої кінцівки!»

Така поведінка військовослужбовця є цілком зрозумілою та логічною, але лише для нього самого і не є виправданням. Не усвідомлюючи подекуди адекватності та раціональності своїх дій по відношенню до інших, зациклюючись лише на стані горя від втрати кінцівки, постійно переживаючи безліч спогадів про поранення чи травмування, аналізуючи власні дії щодо можливого уникнення цього, військовослужбовець ще більше наближує себе до стану психологічної смерті.

Аналізуючи психологічну смерть військовослужбовця з ампутованою кінцівкою пересвідчуємося в тому, що це явище є достатньо поширеним, проблематичним та не втрачає своєї актуальності. Військовослужбовець, який втратив кінцівку, поетапно проходить через п'ять фаз пристосування до думок про смерть: від заперечення до прийняття смерті. Крім того, його супроводжують два види смерті з чотирьох, а саме: соціальна та психологічна смерть, які в подальшому можуть призвести до мозкової та фізіологічної смерті.

Висновок. Стан психологічної смерті багатогранне і суперечливе. Під цим поняттям може ховатися як внутрішньо-особистісний конфлікт військовослужбовця, так і неприйняття індивідом суспільних норм та правил.

З одного боку, «психологічна смерть» може закінчитися для військовослужбовця з ампутованою кінцівкою негативними та фатальними наслідками: віддаленням від соціального середовища, відчуженням в колективі, непорозуміннями та конфліктами в сім'ї, погіршенням стану здоров'я і як крайнощі – фізичною смертю. З іншого, це явище може означати трансформацію особистості, виникнення принципово нового погляду на життя і смерть, суспільних норм і обмежень, ментальних установок, правил та принципів життя.

Список використаних джерел:

1. Khmiliar, O., Krasnov, V., Piankivska, L., Handzilevska, H., Osodlo, V. Servicemen in the Phantom Pain «Captivity»: Associative-Narrative Analysis of the Problem. *Psychiatry, psychotherapy and clinical psychology*, 11 (3), 2020. p. 632-643. URL: <http://lib.inmeds.com.ua:8080/jspui/handle/lib/2201>
2. Кублер-Росс Е. На смерть і вмирання. [Нью-Йорк]: Макміллан, 1975.
3. Основи загальної і медичної психології / за ред. Вітенко І.С., Чабан О.С. : Тернопіль: Укрмедкнига, 2003. 344 с.
4. Паттісон Е.М. Досвід вмирання. Енглвудські скелі, Н.Дж.: Прентіс-Холл, 1977.

УДК 355:159.9(477)

Нехаєнко С.І.

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри внутрішніх комунікацій,
Національний університет оборони України, м. Київ*

ВПЛИВ ЧИННИКІВ ВІЙНИ НА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Розв'язана російською федерацією проти України 24 лютого 2022 року, широкомасштабна збройна агресія висунула підвищені вимоги до всебічного забезпечення бойових дій. Вторгнення російських військ в Україну запустило механізм мобілізації громадян України в інтересах доукомплектування особовим складом існуючих військових частин Збройних Сил України (ЗС України) та формування нових. Проте досвід відбиття російської агресії Силами оборони України показав, що не всі військовослужбовці можуть витримувати фізичні, а особливо – психологічні навантаження. Водночас слід сказати, що командування ЗС України постійно проводить роботу щодо удосконалення порядку створення та підготовки резервів. Одним із завдань підготовки військовослужбовців

є підготовка їх до ведення майбутніх інтенсивних бойових дій, у складі підрозділу. На даний час наша найкраща зброя – це мотивований, добре підготовлений, дисциплінований солдат, а його найкращий помічник – новітня надійна техніка. Безперечно, лише належно вмотивований та психологічно підготовлений воїн спроможний якісно виконувати військовий обов’язок, особливо в умовах ведення інтенсивних бойових дій під постійним вогневим впливом сил противника. Підготовка особового складу здійснюється ході бойового залагодження, одним з яких є психологічна підготовка особового складу. Психологічна підготовка – це система взаємопов’язаних заходів, спрямованих на формування у військовослужбовців та військових колективів відповідних знань, умінь та якостей, які забезпечують їх психологічну готовність до організованих, активних та ефективних дій на полі бою, стійкість до дії бойових стрес-факторів [4, с. 441].

Тому в ході здійснення психологічної підготовки необхідно враховувати реалії та чинники сучасної війни, в першу чергу потрібно враховувати, як веде себе ворог по відношенню до українців.

Протистояння українців та московитів триває не одне століття. Ворог завжди веде себе однаково, знищуючи все українське – мову, історію, інтелігенцію. Так, в ході Першої світової війни 3 вересня 1914 року Львів був окупований російською армією. Владу перебрала російська адміністрація на чолі з генерал-губернатором графом Шуваловим. Одним з перших розпоряджень нової влади було здати зброю і скласти перелік найповноважніших громадян міста. Одночасно почалися репресії проти українських установ: закривають “Просвіту”, “Сільський господар”, “Рідну школу”, низку інших повністю цивільних товариств. [3, с. 40]. У вересні 1939 року, вже “совіти” встановлювали свій порядок в Галичині. Почалися репресії проти авторитетних, і активних діячів, яких заарештовували, з’явилися дефіцит, бюрократія, обтяжливий ідеологічний церемоніал [3, с. 207, с. 226]. Аналогічні події відбуваються зараз. І це не тільки розстріляні, заарештовані цивільні українці, це також нав’язування росіянами своєї ідеології, “історії”. Так під час звільнення Харківщини, у школах українськими військовослужбовцями були знайдені підручники російського видавництва для школярів. Отже, на наш погляд головне завдання цієї війни – знищення росією України, як держави і знищення українців, як нації.

Аналіз ключових стандартів організації Північноатлантичного договору показав значущість морального компонента бойової потужності військ (сил). Так, у Доктрині об’єднаних сил НАТО AJP-01 / STANAG 2437 зазначено: «Здатність будь-якого «гравця» досягнути бажаного результату шляхом застосування чи погрозою використання сили залежить від його волі, розуміння і спроможності діяти рішуче» [5]. Отже, бойову потужність (міць) військ (сил)

згідно зі стандартами НАТО визначають моральний, концептуальний і фізичний компоненти [1; 2, с 14]. Тому моральна готовність, моральна підтримка особового складу також є важливою складовою підготовки особового складу.

Зараз зазвичай втрати відбуваються під час заміни особового складу на позиціях (ворог веде маже цілодобову розвідку дронами 24/7). Найбільші втрати особового складу від FPV-дронів, КАБів, артилерії. Досвідчений оператор FPV-дронів самотужки може знищити до батальйону. Підступний ворог постійно порушує і правила ведення війни. Неодноразові випадки, коли український військовослужбовець попадає у полон, ворог приставляє йому до скроні зброю і примушує на нашій радіохвилі повідомляти своїх про те, що наче б то він поранений і знаходиться за такими то координатами. Ворог постійно у нас вчиться і переймає наш досвід. Дуже потужне у ворога питання РЕБ, розвідки, особливо проти наших операторів FPV-дронів. Як тільки оператори виходять у ефір, дають свої координати по Кропиві – туди одразу по цих координатах наноситься вогневе враження. Отже в ході ведення бойових дій ворог здійснює не тільки вогневий вплив на особовий склад ЗС України, а також і моральний і психологічний вплив – через засоби масової інформації, соціальні мережі. Тому необхідно у психологічному відношенні готувати особовий склад до ведення бойових дій. А саме ознайомлювати особовий склад з сильними сторонами ворога, психологічними особливостями ведення ворогом бойових дій.

На наш погляд, під час проведення психологічної підготовки з особовим складом, є ефективною робота груп досвідчених інструкторів-психологів, які навчають особовий склад формам і методам надання першої психологічної допомоги. Досвід російсько-української війни, а також сучасних воєнних конфліктів свідчить про те, що як би якісно не були підготовлені війська, яким би вміли не було воєнне управління їх бойовими діями, психіка військовослужбовців не завжди, витримує ті психологічні перевантаження, які створює сучасний бій. Довготривала війна проти російської федерації – це також і довготривале випробування фізичних і духовних сил військовослужбовців, їхньої здатності активно протистояти діям екстремальних, несприятливих для життя факторів, зберегти волю та рішучість, до кінця виконати поставлене бойове завдання (наказ). Водночас бій є жорстокою боротьбою цілей, мотивів, переконань, настроїв, волі, думок військовослужбовців протилежних сторін. Включення особового складу у реальні бойові умови під час бойового злагодження, небезпечну ситуацію спричиняє різку зміну поведінки, морально-психологічного стану військ.

У бойовій обстановці психіка воїна піддається безлічі різноманітних впливів. Одні з них, сприяють мобілізації і концентрації його фізичних і духовних можливостей, підвищенню бойової активності, сміливості,

самовідданості. Інші, навпаки, дезорганізують бойову діяльність військовослужбовця, блокують доступ до наявних резервів організму, погіршують роботу нервової системи і психіки. Треті, не здійснюють помітного впливу на бойову поведінку. Включення особового складу у реальні бойові умови, небезпечну ситуацію спричиняє різку зміну поведінки, морально-психологічного стану військ. Через те, що від морально-психологічного стану особового складу залежить успіх бою, кожному командир (начальнику), необхідно знати та враховувати вплив цих факторів для якісного планування та організації морально-психологічного забезпечення бойового злагодження, тобто передбачати фізичне і морально-психологічне навантаження, якого зазнає особовий склад, щоб ефективно використати «людський чинник» для досягнення перемоги над ворогом. Тому під час проведення заходів психологічної підготовки необхідно готувати особовий склад до майбутніх бойових дій. Наявність відповідних знань допоможе командирам (начальникам) всіх рівнів забезпечити не лише необхідну моральну та психологічну готовність особового складу до бойових дій, а й високу його організованість та бойову активність.

Таким чином, ефективність психологічного забезпечення під час підготовки особового складу до майбутніх бойових дій та в ході виконання ними завдань досягається: своєчасною постановкою завдань та організацією всебічного забезпечення; постійним аналізом та прогнозуванням розвитку морально-психологічного стану, якісним плануванням проведенням заходів психологічної підготовки, визначенням їх найефективніших форм і способів; безпосередньою організаторською діяльністю з метою формування у військовослужбовців служби високої психологічної готовності та стійкості до психотравмуючих факторів сучасного бою та до ведення майбутніх бойових дій.

Список використаних джерел:

1. Агаєв Н.А. Негативні психічні стани військовослужбовців у бойових умовах: класифікація, визначення, ідентифікація. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки. 2016. № 2. С. 5–23.
2. Дикун В.Г., Мороз В.М., Стасюк В. В. Методологія дослідження морально-психологічного стану особового складу військ (сил) : навч.-метод. посіб. Київ : 7БЦ, 2023. 383 с.
3. Ісаюк О.І. Роман Шухевич. Життя легенди. Київ : Наш формат, 2023. 464 с.
4. Морально-психологічне забезпечення у Збройних силах України: підручник: у 2 ч., вид 2-е, перероб. зі змін. та допов. / Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін. Бровари: ТОВ “7БЦ”, 2020. Ч. 1. 754 с.
5. STANAG 2437: 2017. AJP-01(E)(1) Allied Joint Doctrine for Operations. NATO Standardization Office (NSO). URL: https://www.coemed.org/files/stanags/01_AJP/AJP-01_EDE_V1_E_2437.pdf

Одосій Л.І.

*кандидат хімічних наук, завідувач кафедри електромеханіки та електроніки
Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного,
м. Львів*

Паращук Л.Я.

*кандидат технічних наук, доцент кафедри електромеханіки та електроніки
Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного,
м. Львів*

РЕСУРСОРІЄНТОВАНА МОДЕЛЬ СТРЕСОДОЛАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Повсякденна діяльність сучасної людини, яка спонукає індивіда швидко і самостійно приймати важливі рішення з врахуванням ризику, дефіциту часу з врахуванням важливості рішень здатна створювати стресові навантаження. Уникнути стресових ситуацій в умовах сьогодення, зокрема у період війни, не лише не можливо, а й не потрібно, оскільки людина у своєму русі вперед зазвичай стикається із стресовими ситуаціями. У помірних дозах стрес не є шкідливим, він навіть надає життю певного різноманіття, що спонукає до самореалізації.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає стрес – як реакцію організму на будь-яку висунуту до нього вимогу. Тобто, стрес – це психофізіологічна відповідь людини на реальну чи уявну загрозу, яку людина здатна «запускати» у відповідь на стресову ситуацію без реально існуючих загроз.

Кожен організм має індивідуально визначений «успадкований» запас життєздатності, а також здатен по різному реагувати за двома типами реакцій: активної, методом боротьби та пасивної – втеча від труднощів чи готовності терпіти їх. Якщо стрес-відповідь людини постійно «включена», то в організмі відновлювальні процеси уповільнюються, а згодом – згасають, що відображається на психофізичному стані людини.

Згідно філософських поглядів та теорії стресу Ганса Сельє, під впливом стресора і залежно від сили та тривалості дії стресорних чинників стрес-реакція у своєму розвитку може проходити або три послідовні стадії – тривоги, резистентності й виснаження, які відомі як «тріада Сельє».

У людини, що переживає стрес, починає прискорено битися серце, їй стає важко дихати, думати, пригадувати важливу інформацію, робити вибір. Тривала стресова ситуація негативно позначається на стосунках людини зі своїми близькими, провокує втрату працездатності, хронічне безсоння і головний біль, а інколи і серйозні психосоматичні захворювання.

Хронічна стресова ситуація виснажує адаптивні можливості людини, після чого відбувається так званий злам адаптаційного бар'єра. Згідно існуючих нині

наукових поглядів, саме стресові механізми лежать в основі виникнення більшості захворювань. В результаті знижується рівень психологічного здоров'я людини, загострюються хронічні захворювання, знижується працездатність тощо.

Розвиток стресу на робочому місці є важливою науковою проблемою у зв'язку з його впливом на працездатність, продуктивність і якість праці, яка безпосередньо пов'язана з якістю освіти та освітнього процесу, а також впливає на стан здоров'я.

Основним стрес-фактором професійної діяльності викладачів є дидактичні утруднення, з якими стискається педагог під час здійснення освітнього процесу. Однією із основних психологічних проблем, з якими стикається педагог – це періодично виникаючий стан напруженості, пов'язаний із необхідністю внутрішнього налаштування на необхідну поведінкову мобілізацію всіх сил на активні доцільні дії.

Ще одним стрес-фактором у професійній діяльності стала війна.

Війна в Україні докорінно порушила відчуття безпеки і призвела до стресу, психологічні наслідки якого можуть бути небезпечними для здорового майбутнього. Пережитий травмуючий досвід може стати причиною розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Кожна людина, яку зачепили військові дії, має свої переживання та реакції, що є абсолютно нормальними у відповідь на ненормальну ситуацію. Зокрема, якщо стресор має потужну тривалу у часі дію (наприклад, постійні ситуації обстрілів та повітряних тривог тощо), вірогідність швидкого розвитку ПТСР підвищується.

Важливо відзначити, що прояви ПТСР можуть зберігатись протягом тривалого часу. Зазвичай ПТСР починає проявлятися приблизно через шість місяців після травмуючої події. Інколи симптоми ПТСР виявляються після трьох місяців і навіть року. Третина пацієнтів з ПТСР може мати рецидиви протягом до десяти років. Для збереження свого ментального та соматичного здоров'я важливо з'ясувати наявні у людини ресурси, що дозволяють зберігати адаптаційні можливості організму.

Розвинути та навчитися ефективно використовувати власні ресурси може допомогти модель стресодолаття «BASIC Ph», яка розроблена професором, директором Ізраїльського Центру попередження стресу Mooli Lahad та його колегами. Модель «BASIC Ph» – це деякий «міст над прірвою», що допомагає людині «виросити» з кризової ситуації, «з'єднати» її внутрішнє «Я» та зовнішній «Світ». Ідея моделі полягає в тому, що в людини існує свій потенціал, досвід у подоланні стресової події в шести модальностях:

1. B – Belief & values – віра, переконання, цінності, філософія життя.
2. A – Affect – вираження емоцій та почуттів.

3. S – Socialization – соціальні зв'язки, соціальна підтримка, соціальна приналежність, спілкування.

4. I – Imagination – уява, мрії, спогади, творчість.

5. C – Cognition, thought – розум, пізнання, когнітивні стратегії.

6. Ph – Physical – фізична активність, тілесні ресурси.

Ця модель є цінною, оскільки ґрунтується на глибоких теоретичних та емпіричних розвідках, а також широко адаптована у психологічній практиці. Модель охоплює весь спектр стилів, шляхів того, як людина може впоратися із стресом. З погляду авторів цієї моделі потенціал виходу з кризи є у кожного з нас, для цього вони пропонують відкрити весь спектр особистісних можливостей людини.

Було виявлено, що в кожного є своє власне унікальне поєднання ресурсів подолання. У кожної людини є шість каналів подолання стресу, при цьому, з них домінуючими є лише кілька. З огляду на це, важливо розуміти свої сильні сторони і розвивати слабкі (пасивні) канали, тим самим посилюючи і збагачуючи свої ресурси.

УДК 335:159.9

Павлушенко С.М.

*доктор філософії, заступник начальника
кафедри внутрішніх комунікацій, НУОУ*

ПСИХОЛОГІЧНА ПРИРОДА ВІЙСЬКОВОГО МИСТЕЦТВА НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА

Наполеон І Бонапарт – перший імператор Франції, геніальний полководець і державний діяч який залишив значний внесок в розвиток військового мистецтва. Такого військового хисту стратега і тактика (при Тулоні, Риволі, Маренго, Монтенотте, Арколі, Лоді, Дрездені), як у Наполеона, ніхто з тодішніх воєначальників не мав [1, с. 271]. Визначальна роль в перемогах Наполеона належить розумінню ним значення психологічної природи досягнення переваги над противником. Невипадково командувач британською армією на Близькому Сході та в Північній Африці під час Другої світової війни фельдмаршал Арчибальд Персівал Вейвелл підкреслював, що «Наполеон досягнув своєї величі не стільки тому, що посилено вивчав стратегію, стільки завдяки блискучому знанню проявів людських характерів у війні» [3, с. 39].

Його перемоги були тісно пов'язані зі знанням **психологічних аспектів управлінської діяльності**: «Я буваю то лисом, то левом. Весь секрет управління

полягає в тому, щоб знати, коли слід бути тим чи іншим» [2, с. 10], «мистецтво управління полягає в тому, щоб не дозволяти людям пристарітися на своїй посаді» [2, с. 24], «є два важелі, якими можна рухати людей, – страх і особистий інтерес» [2, с. 52]; розумінням **психологію бою**: «ніщо не змінює війська більше, ніж успіх» [2, с. 41], «хочеш мати перевагу у війні – міняй тактику кожні десять років» [2, с. 39], «перемогу здобувають не числом» [2, с. 42]; усвідомленням **морально-психологічного фактору** для досягнення перемоги: «найвеличніший воєначальник на чолі своїх солдатів, позбавлених бойового духу, не зробить нічого» [2, с. 23–24], «на світі є лише дві могутні сили: шабля і дух. Врешті-решт дух перемагає шаблю» [2, с. 40], «солдат, який має високий бойовий дух, вартий трьох позбавлених цієї зброї» [3, с. 12], а також **морально-психологічного потенціалу держави**: «самих військових сил для захисту країни недостатньо, тоді як країна, яку захищає народ, непереможна» [2, с. 41]. Розуміючи вирішальне значення морального духу, ще будучи молодим офіцером-артилеристом під час осади Тулона (1793) на позиції батареї, якою він командував, Наполеон почепив плакат із написом «Батарея безстрашних» [3, с. 24].

Велику увагу Наполеон I Бонапарт приділяв авторитету і довірі підлеглих до своїх командирів, їх лідерським якостям: «коли офіцера вже не слухають, він має покинути командування» [2, с. 10]; «виграв бій не той, хто дав добру пораду, а той, хто взяв на себе відповідальність за її виконання і наказав виконувати» [2, с. 40]; «бойовище – це шахівниця генерала, його вибір показує кмітливість або ж невігластво» [2, с. 40].

Відома й висунута Наполеоном «формула квадрата», основою якого є розум, а висотою – воля. При цьому під останньою розуміється дуже складний комплекс властивостей командувача (командира): сила характеру, мужність, рішучість, енергія, наполегливість. Наполеон дійшов важливого висновку про те, що справа не тільки в тому, що полководець мусить мати розум і волю, а й у тім, що між ними має бути рівновага: «військова людина мусить мати стільки характеру, скільки й розуму». Він наголошував, що квадрат лише тоді є квадратом, якщо його основа дорівнює висоті; полководцем може бути лише та людина, в якій воля й розум рівні. Якщо воля значно перевищує розум, полководець буде діяти рішуче й мужньо, але не зовсім розумно; в зворотному випадку у нього будуть добрі ідеї та плани, але не вистачить рішучості здійснити їх [4, с. 228].

Чисельні свідчення особистої присутності Наполеона на полі бою, в критичні моменти бойовища свідчать про його лідерські якості. Так під час битви при Ватерло (1815), незважаючи на героїчну поведінку французьких воєначальників і їхніх підлеглих, їм не вдалося протистояти чисельній перевазі військ противника. Разом з тим, Наполеон з метою уникнення остаточного

розгрому і підняття бойового духу деморалізованих частин своєї армії, зібрав навколо себе і вишукав у каре три гвардійські батальйони – весь свій резерв і особисто повів їх у бій [1, с. 248].

Моральні чесноти й особистісні риси які були притаманні йому він намагався виховати у своїх підлеглих – патріотизм: «нації, людям, армії, Франції в цілому не потрібно забувати про своє минуле: бо воно складає їхню славу» [2, с. 58], відважність, готовність до ризику: «де немає небезпеки, немає й слави» [2, с. 75], надзвичайна працездатність: «у моєму словнику немає слова «неможливо» [2, с. 12], рішучість: «краще лев на чолі стада баранів, ніж баран на чолі стада левів» [2, с. 12], самоконтроль у напруженій ситуації: «... мені знадобилося багато років, щоб виробити самоконтроль, який не дозволяв би емоціям брати наді мною гору» [6, с. 22].

Наполеон володів надзвичайним даром надихати солдатів своєї «Великої армії», як він її називав, до такої міри, що вони були готові крокувати за своїм імператором куди завгодно, хоч спекотними Єгипетськими пустелями, хоч морозним російським бездоріжжям, хоч Європейськими просторами від однієї столиці до іншої. В праці Е. Робертса «Лідерство в часи війни» є спогади часів битви при Лейпцигу в 1813 році французького сержанта: «жоден із тих, хто не пройшов через це, і гадки не має про той ентузіазм, який панував у середовищі напівголодних, виснажених солдатів, коли імператор був там присутній особисто. Якщо війська були деморалізовані і з'являвся він, його присутність справляла ефект удару блискавки. Всі кричали «Хай живе імператор!» і починали безладну стрілянину» [6, с. 9–10]. Наполеон був переконаний, що найкраще надихати своїх підлеглих можна двома шляхами: мотивуючи їх в те, що вони воюють за честь та ідею, та винагороджуючи за сумлінне виконання своїх обов'язків, відвагу та патріотизм: «солдат заслуговує на славу, відзнаки й нагороди». Саме тому він відзначав заслуги своїх найхоробріших воїнів медалями, пенсіями, підвищеннями по службі, роздавав їм землі й титули [2, с. 10].

Наполеон відчував душу солдата, знав його психологію, завжди ставився до них з повагою, чітко усвідомлював кому він повинен бути вдячний за свої перемоги: «мої солдати нічим не завинили переді мною, це я завинив перед ними» [2, с. 44], «під час своєї компанії 1814 року я не раз замислювався над тим, що для моїх солдатів немає нічого неможливого... вони увічнили свої імена» [2, с. 99]. У праці Нормана Коупленда «Психологія і солдат...» [3, с. 38] описано випадок, коли полководець під час перевірки варті виявив, що один чатовий заснув на снігу, на своєму посту. Згідно зі статутом, Наполеон мав викликати начальника варті й віддати порушника під арешт, який як правило закінчувався розстрілом перед строєм. На перший погляд, такий злочин не можна було пробачати, немає милосердя до солдата, який ганебно заснув на

посту й поставив під загрозу життя своїх товаришів по службі. Але Наполеон – людина геніальна, а геній діє не як звичайна особа. Він підняв рушницю заснулого чатового, скинув її на плече і зайняв залишений утомленим солдатом пост. Сержант, який прибув зі зміною, побачив, що чатовий спить, а імператор стоїть на його посту. Позитивні результати цього вчинку імператора Франції очевидні. Британський генерал сер Джорж Макманн зауважив з приводу цього інциденту: «ніхто краще нього (Наполеона) не знав, яка втома оволодіває солдатом, який цілий день перебував у поході. Ніхто краще нього не розумів, що історія з «маленьким капралом», який взяв на плече зброю, замість того щоб викликати підрозділ для розстрілу, наступного дня блискавкою облетить увесь табір та похідні колони...» [3, с. 39]. Імператор «умів вислуховувати, розпитувати і тут же розв'язувати питання; якщо він комусь відмовляв, то одразу ж пояснював причину, причому так, що згладжував розчарування тієї людини» [6, с. 13]. Одного разу під час військової компанії до нього підійшов солдат і попросив його про видачу нової військової форми, показуючи свою порвану шинель: «О, ні, – відповів Наполеон, – нічого не вийде. Так не буде видно ваших ран» [6, с. 13]. Наполеон нарощував свій авторитет турботливим ставленням до своїх вояків. «Приділяйте велику увагу солдатам, дбайте про них до найменших деталей», – наказував Наполеон маршалу Мармону в 1803 році, коли корпус Мармона був розквартирований в Утрехті. «Коли ви вперше прибуваєте до табору, вишукайте батальйони і проведіть годин вісім поспіль в розмовах з усіма солдатами; вислухайте їхні скарги, огляньте їхню зброю та забезпечте їх усім необхідним. У таких семи-восьмигодинних оглядах багато переваг: солдат звикає бути озброєним і наготові; це доводить йому, що лідер приділяє йому увагу та виявляє повноцінну турботу, а це створює у солдата велику мотивацію та впевненість у собі» [6, с. 14]. Наполеон також надихав своїх воїнів мотиваційними промовами. Під час битви під Фрідландом (1807), коли він звернувся до вояків 44-ого армійського піхотного полку: «Ваші три батальйони в моїх очах виглядають шістьма», у відповідь вояки прокричали: «І ми це доведемо!». Це було класичним проявом командного духу [6, с. 18]. Чудовим засобом надихання вояків було присвоєння почесних найменувань військовим частинам: «Незрівнянна» (9-а легка піхотна напівбригада), «Відважні» (18-й армійський піхотний полк), «Один проти десяти» (84-й піхотний полк). У березні 1797 року він надав право 57-й напівбригаді за проявлену мужність і героїзм у битвах при Риволі та Ла-Фаворіта в Італії зробити на прапорі напис золотими нитками: «Грізна 57-а напівбригада, яку ніщо не спинить» [6, с. 19]. Розуміючи масову психологію, Наполеон іноді поводив себе з підпорядкованими військами дуже жорстко, визнаючи, що сором може вплинути на війська не менш сильно, чим щедre заохочення

особового складу. Ось як він звернувся до солдат двох військових частин, які брали участь у Італійській компанії та під час однієї з битв самовільно залишили бойові порядки: «Солдати 39-го і 85-го піхотних полків, вам більше не личить називатися французькою армією. Ви не продемонстрували ні дисципліни, ні мужності... ви дозволили противникові витіснити себе з позиції, де навіть жменька відважних бійців могла б зупинити цілу армію. Головнокомандувач розпорядився написати на ваших знаменах: Ці вояки не належать більше до Італійської армії» [6, с. 19].

З метою популяризації військової служби Наполеон дбав проте, щоб на славу його Великої армії писалися п'єси, складалися пісні й оперні арії, видавалися прокламації, влаштовувалися фестивалі, проводилися церемонії нагородження та вручення штандартів. Задля піднесення бойового духу своєї армії він розробляв парадні уніформи для військових частин [6, с. 20].

Таким чином, особисті лідерські якості, знання психології війни, врахування духовного фактору у військовому мистецтві, розуміння складнощів військової служби, які виносить на своїх плечах людина в погонах зробили Наполеона геніальним полководцем і легендарним державним діячем своєї епохи. Незважаючи на те, що зрештою Наполеон зазнав поразки він залишається лідером воєнного часу й знавцем психології воїна, який упродовж своєї кар'єри виграв 46 битв із 60 в яких приймав участь.

Список використаних джерел:

1. Гуржій О. & Залєток Н. (2020). Наполеон: велич трагедії. Арій.
2. Наполеон. Афоризми та крилаті вислови (2020) / пер. І. Андрущенко. Київ: Арій.
3. Коупленд Н. (2024). Психологія і солдат. Мистецтво лідерства. Українська Видавнича Справа.
4. Теплов Б. М. (1985). Ум полководця (досвід психологічного дослідження мислення полководця за військово-історичними матеріалами). Вибрані праці в 2-х т. Т1. М: Педагогіка.
5. Дюма О. (2017). Наполеон. Життєпис. Брайт Стар Паблішинг.
6. Робертс Е. (2021). Лідерство в часи війни. Головні уроки від творців історії / пер. з англ. Я. Войтка. Видавнича група КМ – Букс.

Петінов Я.М.

аспірант Київського інституту соціальної і політичної психології

НАПН України, м. Київ

Сидоров К.І.

начальник відділу планування психологічної підтримки персоналу – заступник

начальника управління психологічної підтримки персоналу Командування

Повітряних Сил ЗС України

КАНІСТЕРАПІЯ ЯК КОМПЛЕМЕНТАРНИЙ МЕТОД ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Психологічна підтримка військовослужбовців в умовах війни є особливо необхідною в контексті психологічної допомоги та психологічної реабілітації, створюючи умови для підсилення внутрішніх ресурсів особистості. Під час проходження військової служби в умовах війни виникає безліч стресових ситуацій та потенційно травматичних подій, які створюють виклики для конструктивних психічних станів, моральної стійкості та емоційної рівноваги особистості [1]. В таких умовах, репертуар методик, які покликані забезпечити психологічну підтримку особистості грають значну роль у досягненні бажаних позитивних змін в емоційному стані особистості та забезпечують сприятливе середовище для підтримки резильєнтності морально-психологічної готовності військовослужбовця до виконання завдань і реінтеграції у цивільне суспільне життя. Одна з методик, яку використовують в країнах НАТО, є залучення собак до психологічної підтримки військовослужбовців. Даний метод не застосовується в значній мірі, однак деякі громадські організації його використовують для психологічної підтримки військовослужбовців. Незважаючи на те, він ще не відображений належним чином у психологічному науковому просторі України, цей метод має значимий потенціал для застосування як додаткового інструментарію у роботі з травмами та іншими викликами особистісного, міжособистісного та соціального плану.

Каністерапія є одним з видів людино-тваринної взаємодії (також відомої як анімалотерапії), яка передбачає залучення собаки у психологічну роботу фахівця (психолога, ерготерапевта, педагога, реабілітолога, соціального працівника, психіатра) з людиною або групою людей у відповідності до завдань такої роботи. Каністерапія поділяється на такі типи роботи: активність, терапія, навчання та тренування. Кожний з цих типів роботи вимагає наявності відповідного спеціаліста, цілеспрямованих методів роботи та особливої організації середовища проведення каністерапевтичних сесій для досягнення необхідних результатів [4]. Однією з особливостей даного методу є те, що під час взаємодії людини і тварини виникає середовище налагодження довіри в контексті

психологічної роботи, що сприяє активації когнітивних, емоційних та поведінкових ресурсів людини, з метою формування в неї бажаних змін на емоційному, когнітивному та екзистенціальному рівнях.

Результати іноземних досліджень вказують на високий потенціал залучення засобів каністерапії до психологічної підтримки військовослужбовців та ветеранів. Зокрема, систематичний огляд наукових джерел [2] вказує на те, що залучення засобів каністерапії (сесій терапії з собакою) до психологічної роботи з військовими, які мають психотравмуючий досвід, сприяє значному зменшенню симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Дослідники вказують, що ознаки депресії, тривожність, погіршення сну, соціальна ізоляція, фізична ригідність, брак емоційної саморегуляції змінюються на здатність у військовослужбовців контролювати та позитивно впливати на події у своєму житті, регулювати свій емоційний стан, контролювати негативні емоційні стани, збільшувати соціальну взаємодію після участі у психологічних заходах з каністерапії. Аналізуючи експериментальні дослідження, F. Chirico та ін. [2] вказують на те, що групи, які залучалися до роботи в каністерапевтичних сесіях демонстрували значно менші ознаки посттравматичного стресу, роздратування, депресії, браку сну, злості та імпульсивності ніж ті групи військовослужбовців і ветеранів, які до такої роботи не залучалися.

Результати іншого дослідження [5], де проводився такий тип каністерапії як активність з собакою також вказують на сприятливий вплив такої взаємодії, як частини психологічної роботи з ветеранами, на їх емоційний стан. Водночас, дослідники вказують, що ефективність позитивного впливу каністерапії на емоційний стан ветеранів залежала від ступеня прояву симптомів ПТСР. Відповідно, в осіб з низьким рівнем прояву симптомів ПТСР спостерігалось зниження рівня кортизолу, тоді як в осіб з високим рівнем прояву ПТСР значного зниження рівня кортизолу не спостерігалось. Таким чином, активність з собакою у вигляді рутинних прогулянок з твариною може мати різну ефективність з різною категорією військовослужбовців, з огляду на рівень прояву симптомів ПТСР. Тому, під час психологічної роботи з військовослужбовцями необхідно здійснювати аналіз доцільності застосування того чи іншого засобу каністерапії.

Наявне дослідження щодо впливу людино-тваринної взаємодії на психічний стан ветеранів під час ремісії після лікування алкоголізму вказує на значний позитивний вплив наявності службових собак на особистісному та соціальному рівнях [3]. Згідно отриманих результатів, канадські ветерани значно комфортніше себе почували в умовах різноманітних громадських місць, та успішніше формували соціальні зв'язки за наявності з ними службових собак. Водночас, ветерани говорили про те, що наявність службової тварини сильно мотивувала їх на підтримку свого фізичного та ментального здоров'я, а також значною мірою

сприяло насиченню смыслом їх повсякденного життя. В даному випадку дослідники описали наслідки роботи спеціально підготовлених собак в якості агентів соціально-психологічної підтримки у повсякденній діяльності [7]. Як правило, такі тварини проживають разом з особою, яка утримує цю тварину і особливим фактором є те, що між людиною і твариною формується довіра та соціальний зв'язок [6]. Наявність службових собак може мати також ефект ненаправленої анімалотерапії, коли регуляція емоційного стану людини відбувається на фоні постійної присутності тварини у життєвому просторі особи, і може бути сприятливим у довгостроковій перспективі для психічного здоров'я військовослужбовців та ветеранів.

Водночас, сприятливий вплив людино-тваринної взаємодії на емоційний стан ветеранів та їх соціальну реінтеграцію був підтверджений іншим дослідженням [8]. В дослідженні людино-тваринна взаємодія представлена як комплементарний метод, з метою зняття психічного напруження та створення сприятливих умов для переживання позитивних емоційних станів. Результати дослідження вказують на високий потенціал середовища людино-тваринної взаємодії на зменшення рівня тривожності та підвищення рівня радісних емоційних переживань.

Висновок. Дані іноземних досліджень вказують на активне залучення засобів каністерапії до психологічної підтримки ветеранів та військовослужбовців в країнах НАТО. Переважною тематикою досліджень є створення впливу на емоційний стан ветеранів та військовослужбовців засобами каністерапії, результатом якого є зменшення проявів симптомів ПТСР, рівня тривожності, збільшення соціальної активності та формування внутрішньої опори. Оглядаючи наукові матеріали, було виявлено, що дослідження психологічної підтримки військовослужбовців засобами каністерапії є малочисельними. Таким чином, вбачається необхідність вивчення доцільності та ефективності залучення засобів каністерапії в систему психологічної підтримки військовослужбовців Збройних Сил України як комплементарного методу в контексті психологічної підтримки.

Список використаних джерел:

1. Ларіонов, С., Слурденко, Д., Колесніченко, О. (2022). Психологічна робота з наслідками психічної травматизації персоналу сектору безпеки і оборони. *Чесць і Закон.*, 2(81), с. 120-126.
2. Chirico, F., Capitanelli, I., Nowtrouzi-Kia, B., Howe, A., Batra, K., Sharma, M., & Acquadro-Maran, D. (2022). Animal-assisted interventions and post-traumatic stress disorder of military workers and veterans: a systematic review. *Journal of Health and Social Sciences*, 7(2), с. 152-180. DOI:10.19204/2022/NMLS4

3. Dell, C. A., Kosteniuk, B., & Bentley, E. (2023). Benefits and challenges of having a service dog among veterans in recovery from substance use harms. *Anthrozoös*, 36(1), с. 83-97. DOI:10.1080/08927936.2022.2074190
4. IAHAIO White Paper. (2019). URL: <https://iahaio.org/wp/wp-content/uploads/2021/01/iahaio-white-paper-2020rev2018-ukrainian.pdf>
5. Krause-Parello, C. A., Friedmann, E., Blanchard, K., Payton, M., & Gee, N. R. (2020). Veterans and shelter dogs: Examining the impact of a dog-walking intervention on physiological and post-traumatic stress symptoms. *Anthrozoös*, 33(2), с. 225-241. DOI:10.1080/08927936.2020.1719763
6. LaFollette, M. R., Rodriguez, K. E., Ogata, N., & O'Haire, M. E. (2019). Military veterans and their PTSD service dogs: associations between training methods, PTSD severity, dog behavior, and the human-animal bond. *Frontiers in veterinary science*, 6, с. 1-11. URL: <https://doi.org/10.3389/fvets.2019.00023>
7. Pratt, B. A., Krause-Parello, C. A., & Spadola, C. E. (2023). Partners of military veterans and their pet dogs: Exploring the human-animal bond. *Best Practices in Mental Health*, 19(1), с. 49-64. URL: <https://thedavidfollmergroup.com/content/BMPH-FreeIssue-191.pdf#page=61>
8. Webberson, E., Schroeder, K., Binfet, J. T., & Stellato, A. C. (2024). Supporting animals and veterans through enrichment: An exploratory study on a brief canine socializing intervention. *Human-Animal Interactions*, 12(1), с. 1-15. DOI: doi.org/10.1079/hai.2024.0013

УДК 159.942

Потапчук Є.М.

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету

Карпова Д.Є.

доктор філософії, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету

РОЛЬ РОДИНИ У ПОВЕРНЕННІ ЗАХИСНИКІВ І ЗАХИСНИЦЬ УКРАЇНИ ДО ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Як свідчить практика, завершення війни означатиме не лише можливість повернутися захисникам та захисницям України (ветеранів) до своїх домівок, але й зіткнення з новими труднощами, пов'язаними з адаптацією до цивільного життя. Зміна роду діяльності ветерана з військової служби на цивільну є складним процесом, який потребує системного підходу щодо надання комплексних послуг, пов'язаних з медичною реабілітацією, психологічною допомогою, соціальною підтримкою тощо [2, 3].

Для результативної роботи щодо адаптації захисників та захисниць України до цивільного життя потрібно активно використовувати різні ресурси, зокрема ресурси їхніх родин [4, 5]. Адже родина покликана виконувати багато важливих функцій, проте для ветеранів особливої актуальності набуває реалізація психотерапевтичної функції (емоційної підтримки). Для цього членам родини ветерана важливо розуміти сутність цієї функції і моделі своєї поведінки після повернення рідної людини з війни. Звідси виникає потреба у підготовці родин ветеранів до цієї ролі.

Варто зазначити, що здатність родини протистояти труднощам і порушенням великою мірою залежить від уміння і бажання її членів усвідомлювати і розв'язувати свої проблеми. Тим самим вони виявляють себе в ролі суб'єктів відновлення та збереження психічного здоров'я один одного і, в першу чергу тих, хто цього потребує найбільше.

Досвід надання психологічної допомоги членам сімей захисників та захисниць України свідчить про те, що вони часто не розуміють психологію ветерана, його потреби та очікування, в якому стані він перебуває і що їм варто робити. Часто причинами безпорадності членів родин є необізнаність про травми психіки та наслідки черепно-мозкової травми. Це, у свою чергу, може стати причиною деструктивних сімейних конфліктів та вторинної травматизації членів сімей ветеранів [1]. Вочевидь питання взаємодії з людьми, які отримали фізичне поранення, з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) потребують особливої уваги і роз'яснення. Члени родин мають знати, як розпізнавати наслідки пережитих травматичних подій, про доцільні емоційні, комунікативні та поведінкові реакції, які сприяють подоланню ПТСР у рідної людини та можуть сприяти повноцінній життєдіяльності. Важливо розуміти в якому стані перебуває рідна людина, чи достатньо в неї ресурсу для опрацювання психотравматичного досвіду, чим я можу допомогти та ін. У будь-якому випадку оточення ветерана відіграє важливу роль у сприйнятті травматичного досвіду та мати знання про те, коли і яким чином потрібно виявляти турботу про нього, коли варто звертатися за кваліфікованою допомогою спеціалістів.

Щоб мінімізувати чи максимально нівелювати негативний вплив війни на здоров'я членів сім'ї і на стосунки між ними варто свідомо відновлювати нормальну життєдіяльність сім'ї: виявляти турботу про членів сім'ї (порадник, розрадач, слухач, мотиватор). Якщо хтось з членів сім'ї схильний до підвищеної тривоги варто допомогти йому справитися з таким станом, підказати як нормалізувати дихання, стримати тремтіння, паніку, заспокоїти його; допомогти виговоритися, переключити увагу на корисні справи; займатися звичними справами, приділяти увагу членам сім'ї, не забувати про те, що життя

продовжується і тому потрібно прагнути розподіляти обов'язки; виявляти взаємодопомогу та взаємопідтримку.

За результатами дослідження нами з'ясовано основні сімейні ролі, які дозволяють родині ветерана реалізовувати емоційну функцію. Такими ролями є: берегиня (захисник) (створює затишок, захист), друг (виявляє прихильність, довіру), мотиватор (муза, надихає до дій), оптиміст (виявляє бадьорість, життєрадісність), порадник (надає корисні, мудрі поради), слухач (вміло вислуховує членів родини), співрозмовник (розмовляє на цікаві теми), розрадник (втішати, розраджувати). До прикладу, використовуючи ролі слухача, співрозмовника та розрадника, члени сім'ї можуть допомогти рідній людині (учаснику бойових дій), виговоритися про пережите або ж переключити її на інші теми і допомогти якомога швидше повернутися до мирного життя. У ролі мотиватора чи порадника можна надихати до дій, зокрема щодо виконання батьківських чи господарсько-побутових обов'язків або ж до реалізації якогось сімейного проєкту (відкриття власної кав'ярні, ремонтної майстерні, швейного цеху, кабінету краси тощо). Ефективному переключенню можуть допомогти пошук нових захоплень, організація сімейного відпочинку, відвідування спортивного майданчику чи басейну, моделі поведінки шлюбних партнерів в ролі друга, порадника та розрадника, а також розробка практичних вправ для набуття відповідних умінь та навичок.

Щодо перспективи подальших розробок цієї теми, то вважаємо, що потребують всебічного дослідження та визначення ефективних форм і методів психологічної просвіти членів родин ветеранів щодо психологічної підтримки рідних людей, роз'яснення і донесення до людей інформації про психічне здоров'я людини загалом і ветерана зокрема (психоедукація).

Таким чином, здатність родини виступати джерелом відновлення фізичних та психічних сил своїх членів в умовах війни великою мірою залежить від їх уміння усвідомлювати і розв'язувати сімейні та особисті проблеми і крок за кроком створювати модель стабільної сім'ї. Звідси виникає потреба вести мову про загальну психологічну просвіту членів родини щодо відновлення та підтримки сімейного комфорту в умовах війни, що має бути перспективою для подальшого дослідження цієї теми.

Список використаних джерел:

1. Журавльова Н. Ю. Особливості вторинної травматизації у дружин ветеранів війни: орієнтири психологічної допомоги. Актуальні проблеми психології. Т. III: Консультативна психологія і психотерапія. Вип. 14 2018. с. 124-152.
2. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Олійник В.О., Хоружий С.М., Ларіонов С.О., Сириця М.В. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами : метод. посіб. Київ, 2023. 175 с.

3. Коленіченко Т.І. Соціально-психологічні детермінанти соціальної реінтеграції ветеранів гібридної війни в умовах сучасного соціуму. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. №17 (173). 2022. с. 48-53.
4. Левицький Н., Потапчук Є. Теоретико-методологічний аналіз проблеми посттравматичного зростання членів сім'ї в умовах війни. Науковий журнал «Psychology Travelogs» Хмельницького національного університету. № 2, 2024. с. 184-196.
5. Сафін О.Д. Соціально-психологічна підтримка посттравматичного особистісного зростання осіб з фізичними травмами внаслідок війни. Перспективи науки та інновацій. №7(41), 2024. с. 876-886.

УДК 159.942:316.61

П'янківська Л.В.

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України, м. Київ
ORCID ID 0000-0001-9086-271X*

РЕАКЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СТАНІ КРИЗИ

У сучасному українському суспільстві травмувальні події, такі як війна, руйнування, насильство, серйозні захворювання, травми або втрата близьких, стали частиною життєвого досвіду кожної людини. Реакція особистості на такі події є ключовим чинником у її адаптації, відновленні психічного здоров'я та інтеграції травматичного досвіду в життєвий контекст. Відтак, розуміння особливостей психологічних реакцій на кризу дозволяє не лише зрозуміти її природу, але й віднайти шляхи її конструктивного подолання.

Поняття «криза» (грец. – krisis) є перманентним станом особистості, яка нормально розвивається, та станом, який передусь появі якісно нової особистості, аж до зміни її системи установок, стосунків, цінностей тощо [4]. Загалом криза вимагає від людини перегляду життєвих цінностей, цілей або способів поведінки, а також має біполярне навантаження й одночасно несе для неї як небезпеку, так відкриває інші можливості.

Розглядаючи кризу, слід вказати, що цей стан безпосередньо пов'язаний із його усвідомленням людиною. Процес усвідомлення того, що відбувається, зазвичай, супроводжується переходом до певних дій. Він виражається тим, що одна особа – здатна його виявити у себе й говорити про негативні емоційні стани, дисгармонійність стосунків, наявність проблем та їх наслідки..., інша – «відганяє» ці думки, прагне уникати складних ситуацій через зловживання, хворобу... Рівень

усвідомленості особистості залежить від її індивідуальних особливостей, безпосередньо обставин в яких опинилася, особистісної зрілості, здатності до рефлексії та певною мірою від життєвого досвіду.

Сам процес переживання людиною кризи проходить низку етапів: шок і заперечення (початкове нерозуміння масштабів проблеми, уникання), гостра емоційна реакція (переживання страху, тривоги, гніву або розпачу), рефлексія і інтеграція (прагнення зрозуміти значення події, пошук сенсів і рішень, формування нового життєвого контексту), адаптація (відновлення рівноваги та інтеграція кризи в життєвий досвід).

І. Бурлакова виокремлює також низку типів переживань кризи [1, с. 6]:

1. Гедоністичний тип переживання, який виражається запереченням, ігноруванням реального факту й проявляється ілюзорним сприйняттям задля збереження сталості життя. Тобто спрацьовує захисний механізм витіснення.

2. Реалістичний тип переживання, коли людина адекватно сприймає ситуацію, приймаючи її, пристосовуючись до нових обставин життя.

3. Ціннісний тип переживання виражається людиною безпосередньо визнанням наявності складної ситуації, відкидає пасивність у діях та вибудовує нове життя з урахуванням пережитої втрати.

4. Творчий тип переживання виражається у вольових особистостей. У складних обставинах вони усвідомлено шукають вихід із критичного становища.

Ми погоджуємося із думкою українських науковців, які вказують, що під час кризи також необхідно розрізняти вибіркове сприйняття й суб'єктивно значиме переживання особистістю довколишнього світу [2, с. 7]. В кризовому стані сприйняття часто змінюється. На особливості його вияву в індивіда впливають такі чинники як: індивідуально-типологічні характеристики, біологічні складові, стать, рівень культури, попередній життєвий досвід, особистісні цінності, рівень стійкості, наявність соціальної підтримки, попередня травматизація, наявність серйозних психічних захворювань та ін. [5; 9].

Означимо, що криза породжує відчуття невизначеності, нездатність планувати власне майбутнє. В кризовому стані людина не спроможна управляти власним часом, бо реальні події їй уявляються безладно. Особи, що переживають кризу не орієнтовані на майбутнє й не здатні планувати. Вони ніби «застрягають» у часі, відмовляються вірити в те, що така ситуація загалом могла трапитись. Усе сприймається як страшний сон, жахіття і нереалістична фантазія. З часом людина втрачає віру у власні сили й можливості долати перешкоди, тоді діяти починають захисні механізми й виникає відчуття ілюзорності, недійсності, випадковості. Загалом думки індивіда спрямовуються в минулий час та акцентуються на пережитих подіях, а сьогодення у них

породжує страх. З часом у них з'являється байдужість, апатія, які призводять до погіршення стану й нездатності навіть прийняти допомогу.

Під час кризи відбувається трансформація звичних реакцій людини, які є цілком нормальними в типових кризових умовах. Зовнішні чинники стають поштовхом для змін внутрішнього світу особистості, коли вона втрачає здатність їх долати. Ці обставини спричиняють появу напруженості, внутрішніх протиріч, невезінь, негативних емоційних станів, низки захворювань чим ще більше порушують внутрішню рівновагу. Н. Шевченко акцентує увагу на тому, що у кризові моменти життя, людина зазнає змін за такими основними параметрами як: «внутрішнє відчуття себе у світі», почуття безпеки, плину часу (невпинно біжить або «зупиняється»), фізичного стану [3, с. 8]. Найчастіше проявляються реакції на емоційному, поведінковому, пізнавальному та фізичному рівнях [6] (табл. 1).

Таблиця 1

Реакції особистості на кризу

<i>Емоційні:</i> – недовіра, шок, відчуття оніміння; – смуток, горе; – безпорадність і безвихідь; – гнів, дратівливість; – сором; – занепокоєння	<i>Фізичні:</i> – головні болі; – виснаження, втома; – труднощі зі сном; – легко злякатися; – гарячі або холодні відчуття; – втрата апетиту або підвищення апетиту; – труднощі з диханням; – нудота; – тремтіння, серцебиття
<i>Поведінкові:</i> – покірливість; – усамотнення; – плач; – зловживання алкоголем та наркотиками; – уникнення нагадувань про травму; – відсутність емоційних реакцій; – відсутність мотивації до дій	<i>Пізнавальні:</i> – часті спогади подію; – сплутаність свідомості та дезорієнтація; – кошмарні сни про подію; – погіршення пам'яті; – труднощі в прийнятті простих рішень; – складнощі у зосередженні уваги

За результатами власних досліджень А. Массатца, Ч. Брюін, Х. Йоффе вказують, що найпоширенішою емоцією людей в кризовому стані є страх. Він виникає більше по відношенню до значущих людей, особливо членів сім'ї, фізично відсутніх поряд, але меншим є страх за власну безпеку [7]. І. Бурлакова наголошує на гендерних особливостях вияву емоційних станів в кризових ситуаціях. Вона зазначає, що, жінки в умовах кризи більш схильні до прояву агресивних емоцій та агресивної поведінки, а чоловіки на відміну від них – мають кардинальні зміни [1, с. 8].

Тривога на ранніх стадіях допомагає людині зберігати пильність і виступає способом підвищення власної безпеки. Також у більшості випадків вона пов'язана із відчуттям невизначеності. Частими є тривожні думки про своє майбутнє. При високому рівні тривожності спостерігається переймання індивідом страхітливих думок, що заповнюють його свідомість і вселяють віру у їх реалістичність.

Прояви гніву часто спричинені відчуттям несправедливості щодо події. Особи, в кризовому стані, нерідко запитують себе: «Чому це сталося зі мною?», «Що я зробив, що отримав таку біль?». Відчуття оніміння забезпечує людині необхідну «ізоляцію» від зовнішнього світу [8]. Переживання сорому та почуття провини можуть супроводжуватися певним нетривалим порушенням здатності логічно мислити, а також відчуттям невдачі. Емоція сорому спричиняє появу відчуженості, бо людина вважає, що певна інформація чи частина особистого життя виставлена назагал.

Реакції плачу, відчаю, меланхолії, смутку пов'язані з втратою, що найчастіше виникає після усвідомлення смерті рідних, членів сім'ї, друзів. Ці емоції є глибокими, нестерпними і непереборними й викликають відчуття нездоланної порожнечі [7]. Як крайній варіант, може проявлятися одне із трьох домінуючих почуттів: депресія, деструктивні почуття або відчуття самотності.

Найхарактернішими поведінковими реакціями є уникнення нагадувань про травму та активізація таких примітивних захисних механізмів особистості як: заперечення, витіснення, ізоляція, проєкція. Аналогічні реакції спостерігаються тоді, коли людина, пригнічена або розгнівана. У зв'язку із цим, іноді безпосередня реакція на подію здатна завдати більше шкоди, ніж сама подія. Також на рівні поведінки проявляється підвищена конфліктність, втрата інтересу до соціального життя тощо.

Найчастіше на фізичному рівні спостерігається така низка проявів як: порушення сну, збільшення частоти серцевих скорочень, запаморочення, озноб, втрата або підвищення апетиту, нудота, загострення хронічних захворювань. Серед інших проявів кризи слід виокремити безпричинну втому, апатію, м'язову напругу, різні психосоматичні прояви, зниження або втрата інтересу до сексуальних відносин.

Спостерігаються також і певні когнітивні зрушення. Люди, що переживають кризу скаржаться на порушення функцій уваги і пам'яті, сплутаність свідомості. Криза також супроводжується тунельним мисленням, песимістичними установками, почуттям провини, дезорієнтацією та ін.

Як бачимо, реакції на кризу є складним, багатовимірним процесом, що вимагає комплексного підходу до його розуміння та подолання. Особливості їх вияву залежать від індивідуальних рис особистості, контексту, рівня усвідомлення кризи та рівня підтримки. Значимими є вибіркове сприйняття й суб'єктивно

значиме переживання індивідом навколишнього світу. Криза спричиняє появу відчуття невизначеності, зміну звичних реакцій та стандартів поведінки людини. Розуміння цих особливостей допомагає розробити індивідуальні програми допомоги, спрямовані на адаптацію та подолання кризових станів.

Список використаних джерел:

1. Бурлакова І.А. Кризова психологія: Навчально-методичний матеріал. Київ, Видавництво КРЦПК, 2022. 84 с.
2. Кризова психологія: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. О.В. Тімченка. Харків: НУЦЗУ, 2010. 401 с.
3. Психосоціальна допомога в роботі з кризовою особистістю: навчальний посібник / наук. ред. та керівник проблем. групи Л.М. Вольнова. Київ, 2012. 275 с.
4. Саннікова О.П. Переживання кризи: диференційно-психологічний аналіз *Наука і освіта*. 2015. № 10. с. 16–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2015_10_5
5. Loughran H. Understanding crisis therapies: An integrated approach to crisis intervention and post-traumatic stress. Jessica Kingsley Publishers. 2011.
6. Malengret C & Dall'Osto C. Crisis. In N. Beel, C. Chinchén, T. Machin & C. du Plessis (Eds.). *Common Client Issues in Counselling: An Australian Perspective*. University of Southern Queensland. 2023. URL: <https://usq.pressbooks.pub/counselling/chapter/crisis/>
7. Massazza A, Brewin CR, Joffe H. Feelings, Thoughts, and Behaviors During Disaster. *Qualitative Health Research*. 2021, 31(2). P. 323-337. DOI: doi:10.1177/1049732320968791
8. McNally R., Bryant R., & Ehlers A. Does early psychological intervention promote recovery from posttraumatic stress? *Psychological Science in the Public Interest*, 2003. № 4, P. 45–79.
9. Roberts A.R. & Ottens A.J. The seven-stage crisis intervention model: A road map to goal attainment, problem solving and crisis resolution. *Brief Treatment and Crisis Intervention*, 2005. № 1, P. 17–28.

СТРЕС, ЯК ОДИН ІЗ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ СПРИЙНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ

Стрес є одним із найбільш розповсюджених психічних станів, які супроводжують військовослужбовців у процесі виконання завдань та сприйняття інформації. В умовах служби, особливо під час ведення бойових дій, стрес є постійним супутником, що впливає на психічне здоров'я і здатність адекватно оцінювати навколишню ситуацію. Такий стан може виникати внаслідок небезпеки, постійного ризику для життя, великого потоку інформації, яку потрібно швидко аналізувати та приймати рішення, або через необхідність діяти в умовах невизначеності.

Нервові перенапруження виникає у військовослужбовців при тривалому впливі стресогенних факторів. Це може бути підвищена відповідальність за життя своїх товаришів, постійна загроза обстрілів, психологічний тиск і страх невідомості. Усе це робить сприйняття інформації надзвичайно емоційним, що може спотворювати об'єктивність і створювати передумови для помилок під час прийняття рішень.

Стрес також здатний впливати на здатність військовослужбовців ефективно обробляти отриману інформацію. У стані стресу значно зменшується концентрація уваги, послаблюється здатність до логічного мислення та зростає ризик хибного трактування отриманих даних. На когнітивному рівні стрес може блокувати процеси обробки інформації, що ускладнює розуміння наказів або правильну оцінку обстановки на полі бою. Цей вплив на когнітивні процеси був описаний Гансом Сельє, одним із провідних дослідників стресу, у його книзі «Стрес без дистресу». У цій книзі Сельє детально описує механізми стресу та його вплив на людину, зокрема вплив на когнітивні процеси. Він ввів поняття загального адаптаційного синдрому (GAS), яке пояснює, як організм реагує на стресові фактори через три стадії: тривога, опір і виснаження.

Проте певний рівень стресу може мати і позитивний ефект. Наприклад, помірний стрес активізує організм, допомагає зібратися та швидше адаптуватися до небезпечної ситуації. У таких випадках важливо навчитися керувати стресом, використовуючи спеціальні психологічні методики, такі як дихальні вправи, медитація, прогресивна м'язова релаксація (метод, описаний Едмундом Джейкобсоном у 1920-х роках, який полягає у поступовому напруженні та

розслабленні різних груп м'язів, що допомагає знизити фізичну напругу і стрес), техніка візуалізації позитивних образів (метод, розроблений Карлом Саймонтоном, який полягає у створенні уявних позитивних образів для зниження стресу і підвищення мотивації), а також підтримку товаришів по службі.

Завдання військових психологів полягає у допомозі військовослужбовцям управляти стресом, навчати їх методам релаксації, правильного дихання, відновлення після нервових напружень. Це допомагає знизити негативний вплив стресу на сприйняття інформації та забезпечити більш ефективну діяльність в умовах бойових дій.

Таким чином, стрес є невід'ємною частиною військової служби, що значно впливає на сприйняття інформації військовослужбовцями. Здатність управляти стресом і своєчасно відновлювати сили стає ключовим фактором успішного виконання бойових завдань та збереження психічного здоров'я.

УДК 355.4:159.944.4 (477)

Підопригора І.І.

*доктор філософії, доцент кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України*

Грилюк С.М.

*начальник науково-дослідної лабораторії кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України, м. Київ*

Демчук О.В.

*начальник групи контролю бойового стресу
військової частини А5002*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРУП КОНТРОЛЮ БОЙОВОГО СТРЕСУ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН (2023-2024 рр.)

Практична робота авторів у військових частинах, задіяних для проведення наступальної операції на Запорізькому напрямку влітку 2023 року, розкрила наступні проблемні питання в роботі груп контролю бойового стресу:

значна кількість офіцерів структур морально-психологічного забезпечення (у тому числі груп контролю бойового стресу), які були призвані за мобілізацією, раніше не опікувалися питаннями бойового (оперативного) стресу та надання першої психологічної допомоги в бою, а лише мали споріднену освіту (вчителі, юристи, менеджери тощо);

офіцери структур морально-психологічного забезпечення (у тому числі груп контролю бойового стресу), які раніше закінчили військово-політичні училища колишнього СРСР і були звільнені з лав Збройних Сил України до

2014 року, не мали досвіду роботи в нових реаліях і умовах бойових дій, особливо з питань подолання бойового (оперативного) стресу та надання першої психологічної допомоги в бою;

командири взводів, рот, батареї у переважній більшості мали підготовку військової кафедри як офіцери запасу, були призвані за мобілізацією, не мали практичного досвіду управління підрозділами, у тому числі з питань контролю бойового (оперативного) стресу;

переважна більшість особового складу була призвана за мобілізацією та не мала попереднього досвіду ведення бойових дій. Відсоток учасників бойових дій складав від 10 до 30%;

високий рівень бойового стресу особового складу після перших наступальних боїв ускладнював організацію внутрішньо-комунікаційної роботи, зокрема вивчення досвіду минулого бою [3];

часто групи контролю бойового стресу не можуть охопити своєю роботою усі підрозділи військової частини після активних бойових дій, внаслідок чого питання надання першої психологічної допомоги усім, хто її потребує, може залишитися нереалізованими. Це потребує мінімально необхідної підготовки з питань психологічної підтримки певної кількості особового складу підрозділів (військових лідерів тактичного рівня – сержантів і командирів взводів, а також осіб, за своїми якостями схильних до діяльності з психологічної підтримки побратимів).

Усе це породжувало певні проблемні питання після перших боїв з противником та актуалізовувало необхідність додаткової підготовки з питань контролю бойового (оперативного) стресу та надання першої психологічної допомоги в бою. Робота щодо вирішення проблемних питань носила характер запізненого реагування. Підготовка офіцерів структур морально-психологічного забезпечення підрозділів і управління військових частин (у тому числі груп контролю бойового стресу) була б доцільною під час формування військових частин, за 2-3 місяці до початку застосування, однак переважно здійснювалася безпосередньо перед початком наступальних боїв.

Проблемними питаннями в роботі груп контролю бойового стресу новостворюваних бригад, які формувались впродовж 2024 року, були наступні:

функціональні обов'язки груп контролю бойового стресу і груп психологічного супроводу та відновлення військових частин є схожими, що створює нерозуміння військовими лідерами можливостей та порядку застосування цих груп;

недостатня фахова підготовка офіцерів груп контролю бойового стресу, зокрема з питань особливостей бойового (оперативного) стресу та надання першої психологічної допомоги військовослужбовцям у бою;

недостатня укомплектованість груп контролю бойового стресу військових частин особами з психологічною освітою. Специфіка і алгоритм комплектування посад офіцерського складу створює перешкоди для призову (призначення, переміщення) на посади офіцерів груп контролю бойового стресу солдатів, які мають вищу психологічну освіту та/або досвід роботи як кризові психологи;

також те, що групи контролю бойового стресу повинні бути укомплектовані виключно особами офіцерського складу, унеможлиблює відправлення осіб з вищою психологічною освітою та досвідом практичної роботи, але у військовому званні “солдат”, для здійснення курсової підготовки / підвищення кваліфікації з питань військової психології у вищі військові навчальні заклади Збройних Сил України;

специфіка роботи груп контролю бойового стресу передбачає часті переміщення на великі відстані для практичної роботи у підрозділах (ротах, взводах та їм рівних). Для цього переважно залучається власний автомобільний транспорт офіцерів цих груп, або автотранспорт, наданий волонтерськими організаціями. Відсутність у військових частинах штатного автомобільного транспорту для забезпечення діяльності груп контролю бойового стресу створює перешкоди для централізованого і своєчасного забезпечення паливом власного чи наданого волонтерськими організаціями автотранспорту. Це призводить до того, що часто офіцери груп контролю бойового стресу заправляють автотранспорт за власні кошти;

як правило, групи контролю бойового стресу працюють автономно одна від одної виключно в підрозділах своїх військових частин. Унаслідок цього накопичується часто унікальний практичний досвід вирішення проблемних питань психологічного забезпечення, який не завжди стає доступним групам контролю бойового стресу інших військових частин;

З метою вирішення зазначених проблемних питань пропонується:

чітке нормативне розмежування обов’язків груп контролю бойового стресу і груп психологічного супроводу та відновлення відповідно до загального переліку завдань психологічного забезпечення та рівнів надання психологічної допомоги під час бою;

нормативне врегулювання можливості тимчасового (на час дії воєнного стану) призначення на посади офіцерів груп контролю бойового стресу військових частин осіб у військовому званні “солдат”, які мають вищу психологічну освіту та досвід практичної роботи. Можливим вирішенням проблемного питання є унормування тимчасової заміни (за необхідності, на період дії правового режиму воєнного стану) офіцерських посад груп контролю бойового стресу посадами солдатів/сержантів (назва посади – інструктор з психологічної підтримки, штатно-посадова категорія – солдат/сержант), і

призначення на них осіб у військовому званні «солдат», які мають вищу психологічну освіту та досвід практичної роботи;

нормативне врегулювання питання направлення посадових осіб груп контролю бойового стресу у військовому званні “солдат/сержант” для проходження курсової підготовки/підвищення кваліфікації з питань військової психології у вищій військовій навчальній закладі Збройних Сил України. Можливим вирішенням проблемного питання є збільшення обсягу навчального онлайн-курсу FWOP101 “Особливості роботи офіцера-психолога в умовах бойових дій” Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка на онлайн-платформі професійного розвитку Prometheus, та зарахування його проходження з отриманням сертифікату як курсову підготовку/підвищення кваліфікації з питань військової психології у вищому військовому навчальному закладі Збройних Сил України;

запровадити практику функціонування позаштатних інструкторів з психологічної підтримки підрозділів (на рівні взводів).

зосередити зусилля центрів морально-психологічної підтримки оперативних командувань і видів Збройних Сил на питаннях фахової підготовки посадових осіб груп контролю бойового стресу підпорядкованих військових частин щодо навчання їх сучасним методикам надання першої психологічної допомоги, методам психологічної підтримки та обміну досвідом практичної роботи. При цьому можна запровадити багаторівневу систему фахової підготовки й обміну досвідом за схемою: Рівень 1: Центр морально-психологічної підтримки оперативного командування – фахова підготовка посадових осіб груп контролю бойового стресу підпорядкованих військових частин, організація обміну досвідом з питань психологічного забезпечення між групами контролю бойового стресу підпорядкованих військових частин; Рівень 2: група контролю бойового стресу військової частини – фахова підготовка з питань психологічного забезпечення військових лідерів тактичного рівня та позаштатних інструкторів з психологічної підтримки підрозділів; постійний методичний супровід діяльності позаштатних інструкторів з психологічної підтримки підрозділів (на рівні взводів) та менторство над ними, систематичне оновлення/поновлення знань, умінь і навичок з надання першої психологічної допомоги;

у фаховій підготовці особливу увагу зосередити вивчення порядку надання першої психологічної допомоги військовослужбовцям у бою, зокрема протоколів iCOVER, YAHALOM, правил 6П та ін.;

врахувати те, що фахову підготовку посадових осіб груп контролю бойового стресу у новостворених військових частинах найефективніше організовувати у перші 2 місяці формування, та вносити відповідні корективи у планувальні документи;

з огляду на можливий високий рівень бойового стресу особового складу підрозділу після бою (особливо у новостворених військових частинах), проведення аналізу проведених дій є доцільним і виправданим під час психологічного дебрифінгу. Тому одним із важливих завдань посадових осіб груп контролю бойового стресу є надання допомоги військовим лідерам у вивченні досвіду бою (бойових дій) [3].

Список використаних джерел:

1. Підпригора І.І., Грилюк С.М., Недвига О.В. Робота позаштатних груп морально-психологічної підтримки кафедри суспільних наук Національного університету оборони України. Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції 30 листопада 2023 р. Київ: НУОУ, 2024. с. 78–79. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/zbi-4-npc-24-01.pdf>
2. Підпригора І.І., Грилюк С.М. Підтримання психологічної стійкості особового складу в наступі. Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах: збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 23 листопада 2023 р). Київ: НУОУ, 2023. с. 143–147. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/fsppppvphs-23-3.pdf>
3. Підпригора І.І. Проблемні питання вивчення та впровадження досвіду у Збройних Силах України на тактичному рівні. Російсько-українська війна (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Простір екзистенційних запитань і пошук відповідей. Збірник матеріалів / Заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа “Енциклопедичне видавництво”; Воєнно-науковий відділ штабу Командування Сил ТрО ЗСУ, 2024. с. 320–325.

Рибчук О.Г.

*ад'юнкт кафедри суспільних наук навчально-наукового інституту
воєнної історії, Національний університет оборони України, м. Київ*
<https://orcid.org/0000-0002-7544-6109>

РОЗВИТОК КОГНІТИВНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ДЛЯ АКТИВІЗАЦІЇ МЕТАКОГНІТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОФІЦЕРА

Рефлексія є багатоаспектною, міждисциплінарною категорією, яка є предметом дослідження не тільки філософії, а й психології, педагогіки, соціології, інженерних дисциплін тощо. У сучасній психологічній науці рефлексія розглядається як процес пізнання суб'єктом своїх станів та процесів, здатність людини усвідомлювати власну поведінку і діяльність, формувати мислення яке само себе обрало об'єктом свого пізнання. Саме на останньому

аспекті розуміння рефлексії, як акту свідомості, предметом якого є власне мислення та пізнавальний процес, ми сконцентруємо свою дослідницьку увагу.

Ухвалення успішних рішень офіцером в умовах невизначеності великою мірою залежить від індивідуального процесу мислення, адекватності аналізу зовнішніх обставин та від процесу осмислення власного мислення у ході ухвалення рішення, тобто від когнітивної рефлексії. На цьому зазначає і Я. Бугерко, який вважає, що роль рефлексії полягає в усвідомленні, контролі та регулюванні мисленнєвої діяльності в очевидному для суб'єкта предметному змісті проблемної ситуації та побудові адекватної діяльної перспективи наступного пошуку [1].

Когнітивна рефлексія – це складний психологічний процес самоаналізу та критичного осмислення власних розумових операцій, який включає:

- метакогнітивну здатність усвідомлювати, оцінювати та регулювати власні пізнавальні процеси;
- здатність до глибокого самоаналізу інтелектуальної діяльності, що передбачає: критичне оцінювання власних розумових стратегій, усвідомлення передумов та обмежень власного мислення, здатність змінювати когнітивні схеми залежно від контексту;
- механізм подолання стереотипних та автоматизованих способів мислення через: призупинення негайної реакції, свідомий аналіз наявних алгоритмів розв'язання проблеми, генерування альтернативних пізнавальних стратегій.

Термін когнітивна рефлексія пов'язують з дослідженнями у сфері когнітивної психології, зокрема з тестом когнітивної рефлексії, розробленим Фредеріком Шайном, який оцінює схильність до рефлексії в пізнавальній діяльності та здатність уникати імпульсивних рішень. Цей тест включає у себе три задачі, розроблені таким чином, щоб викликати помилкову інтуїтивну відповідь, яку можна розпізнати як неправильну під час роздумів і потім виправити. Розглядаючи кожну з задач тесту, більшість респондентів повідомляють інтуїтивну відповідь, яка першою спадає на думку. Проте ця відповідь є невірною, лише після ретельних роздумів респондент може усвідомити помилку та дати вірну відповідь. Розглянемо приклад, широко відома задача про бити та м'яч, умова наступна: бити та м'яч коштують 1,10 долара. Бити коштує на \$1,00 дорожче, ніж м'яч. Скільки коштує м'яч? Перша відповідь, яка інтуїтивно спадає на думку – 10 центів, але це невірна відповідь. Перевіривши цю цифру, стає зрозуміло що, якщо м'яч коштуватиме 10 центів, то разом з битом сума буде \$1,20. Тож для того щоб вірно вирішити цю задачу респонденту потрібно визнати, що відповідь 10 центів не задовольняє параметри задачі, та продовжити шукати альтернативу. Процес пошуку альтернативи вимагає не лише усвідомлення невірної відповіді, але й повторного аналізу проблеми, щоб знайти вірну

відповідь. Таким чином, вважається, що правильні відповіді потребують подолання інтуїтивної реакції, яка є миттєвою і не передбачає наполегливих роздумів. Вивчивши детально характеристики студентів, що отримали найнижчі бали за цим тестом, Фредерік Шайн виявив, що вони схильні давати першу-ліпшу відповідь, яка спадає їм на думку, і неохоче докладають зусиль, щоб перевірити підказки, це імпульсивні та нетерплячі люди, що прагнуть негайної винагороди. Також він дійшов висновку, що ті хто, виконуючи завдання, не ставляться критично до підказок своєї інтуїції, також схильні приймати на віру й інші пропозиції [2]. Як зазначає Стівен Пінкер: «тест на когнітивну рефлексію вчить нас, що джерелом промахів у міркуваннях є радше легковажність аніж відсталість» [3]. Цю думку підтверджує Даян Халперн своєму дослідженні «Психологія критичного мислення», зазначаючи, що люди не стільки не вміють критично мислити, скільки не бажають це робити [4].

Яким ж чином можна розвивати когнітивну рефлексію? Когнітивна рефлексія, на нашу думку, передбачає різноманітні навички, включаючи моніторинг помилок, гальмування реакції, когнітивну гнучкість і аналітичне міркування.

Написання есе, зокрема практика рефлексивного письма, постає ефективним інструментом розвитку когнітивної рефлексії, що є специфічною формою писемної самоорганізації інтелектуальної діяльності офіцера. На нашу думку це і є своєрідною формою письмової рефлексії, що допомагає краще зрозуміти свої когнітивні процеси та вчасно виявляти помилки чи хиби у власному мисленні.

Розвитку когнітивної рефлексії також сприяє обговорення та розвиток метакогнітивних стратегій, як – комплексу взаємоузгоджених процесів, які здійснюють регуляцію процесуальних та результативних аспектів когнітивної активності суб'єкта. Ці стратегії допомагають офіцеру вийти за межі пізнавального процесу та зробити його об'єктом свого спостереження та аналізу, що в цілому сприяє розвитку когнітивної рефлексії.

Ще одним інструментом розвитку когнітивної рефлексії є практика обговорення та зворотного зв'язку під час навчання, а у підрозділах ми говоримо про використання After-Action Review. Активне обговорення події, дозволяє спільно з'ясовувати, що сталося, чому це сталося, як зберегти і розвинути сильні сторони та як покращити слабкі. Ця практика також включає у себе багато рефлексивних процесів, що змушують військовослужбовців до активного обмірковування у тому числі і власних мисленнєвих процесів. Розглядаючи аспект обговорення подій доцільно наголосити про важливість культури запитань. Організаційна культура військових організацій у якій відображаються неформальні правила, що визначають поведінку у колективі характеризується консервативними традиціями, високою дистанцією влади з перевагою принципів колективізму, що не дуже сприяє розвитку культури запитань. Заохочення офіцерів

до постановки запитань, альтернативних пошуків вирішення завдань і також пропагування ідеї, що помилки є частиною навчального процесу, а їх аналіз є інструментом для розвитку також сприятиме розвитку когнітивної рефлексії.

Рефлексія трансформує індивіда на суб'єкта власної діяльності. Припущення про визначальну роль рефлексивності особистості в актуалізації метакогнітивної активності ґрунтується на концептуальній ідеї про рефлексію як універсальний механізм саморегуляції та саморозвитку. Зокрема В. Рибалка також наголошує на важливості рефлексивних властивостей особистості, як професійно важливих: «Ці особистісні властивості є необхідними для усякої професії, але особливо важливими – для здійснення індивідуальної, відносно самостійної трудової діяльності в напружених умовах», якою і є службова діяльність офіцера [5]. Когнітивна рефлексія репрезентує складний психічний механізм оптимізації мисленнєвих процесів, що сприяє: підвищення якості ухвалення управлінських рішень, розвитку критичного та аналітичного мислення, формуванню адаптивних стратегій професійної діяльності офіцера в умовах невизначеності та ризику. Цілеспрямований розвиток когнітивної рефлексії у професійній підготовці офіцерського складу виступає детермінантою підвищення результативності управлінської діяльності, оптимізації процесів критичного аналізу та забезпечення професійної адаптивності в умовах невизначеності.

Список використаних джерел:

1. Бугерко В. Процеси розгортання інтелектуальної рефлексії у модульно-розвивальному освітньому циклі. *Психологія і суспільство*. 2003. №4. с. 46-53.
2. Frederick Shane. Cognitive Reflection and Decision Making. *Journal of Economic Perspectives*. 2005. №19 (4) с. 25–42.
3. Пінкер С. Раціональність. Київ : Лабораторія, 2024. 368 с.
4. Halpern D. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. Publishers, 2003. 394 p.
5. Рибалка В. Психологія і педагогіка праці особистості: посібник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 136 с.

КОДЕКС ПОВЕДІНКИ В ПОЛОНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ СТІЙКОСТІ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ВИСОКОРИЗИКОВИХ ЗАВДАНЬ

Кодекс поведінки в полоні це етичний орієнтир, який визначає принципи та цінності, а також рекомендовану та очікувану модель поведінки військовослужбовців в умовах примусової ізоляції, в тому числі й полоні.

Наразі Кодекс поведінки в полоні є відомим та сталим інструментом підготовки особового складу до виживання в умовах примусової ізоляції, в тому числі йдеться і про полон. В арміях країн членів НАТО Кодекс вивчається переважно в рамках курсу SERE (Survive, Evade, Resist, Extract – виживання, уникнення, опір, визволення) і є складовою формування стійкості військовослужбовця під час виконання високо ризикових завдань.

Кодекс поведінки в полоні Збройних Сил США вперше був оприлюднений президентом Ейзенхауером в 1955 році, і був підтверджений в 1964 року Директивою Міністерства оборони США № 1300.7. Пізніше він кілька разів був змінений, зважаючи на інтенсивність та характер бойових дій, до яких була залучена армія США.

Кодекс поведінки в полоні, застосовуваний в армії США, складається з 6 статей, які ґрунтуються на основних викликах, з якими може стикнутися військовослужбовець під час перебування в примусовій ізоляції. Зокрема, йдеться про поведінку командира у випадку загрози уполонення, питання особистого вибору військовослужбовця, взаємодії з іншими уполоненими, мотивацію до виживання, поведінку на допитах тощо.

В 1977 році президент Картер вніс поправки до статті V Кодексу (щодо інформації, яку можна повідомити військовослужбовцю під час захоплення та допитів). 28 березня 1988 року президент Рейган вніс поправки до статей I (про готовність віддати життя за країну та спосіб життя), II (про визначення обставин потрапляння в полон) і VI (про відповідальність за свій вибір) Кодексу. Важливо те, що запровадження та коригування Кодексу відбувалося на найвищому рівні військово-політичного керівництва країни, і відповідало офіційно декларованим державним принципам та цінностям.

Важливо зазначити, що зміни до Кодексу поведінки в полоні в історії Збройних Сил США розглядалися спеціальним комітетом Пентагону доволі тривалий час та ґрунтувалися на свідченням звільнених з полону військовослужбовців. Найтриваліше обговорення відбувалося щодо V статті

Кодексу, в якій йшлося про інформацію, яку може повідомити військовослужбовець під час захоплення та на допиті. Йдеться про так звану «велику четвірку» – дані, які можуть бути названі противнику для ідентифікації військовослужбовця. Було передбачено, синхронізовано з Женевськими конвенціями, що військовослужбовець називає свої ім'я, звання, службовий номер і дату народження. Проте за результатами опитувань звільнених з полону було виявлено, що дотримання тільки цієї позиції збільшує ризики на тортурах та загибель в полоні. В результаті категоричні обмеження було знято і застосовано концепцію більш гнучкої поведінки.

Досвід роботи зі звільненими з полону українськими військовослужбовцями доводить, що з честю вижити в полоні, необхідна мужність, самовіддача та висока мотивація. Щоб підтримувати ці особисті цінності протягом усього полону, потрібно, щоб військовослужбовець мав опору для таких якостей (віра – в родину, в країну, в державу), довіряв справедливості спільної справи, залишався вірним своїм товаришам по в'язниці та твердо дотримувався своїх релігійних та моральних переконань під час випробувань. Тобто, йдеться, про моральні та духовні цінності та принципи. Наразі в Збройних Силах України Кодекс поведінки в полоні є складовою підготовки інструкторів з поведінки в ізоляції, та складовою психологічної підготовки особового складу до перебування в умовах примусової ізоляції (полоні).

Полон є одним з професійних ризиків військовослужбовця і передбачає продовження виконання обов'язків в особливо екстремальних умовах, тож Кодекс поведінки в полоні є не тільки мотиваційним інструментом, а й одним з важливих елементів формування навички підтримки ситуативної обізнаності особовим складом та його готовності до виконання бойових завдань.

Список використаних джерел:

1. ТП 7-242(331).40-7(62) Тренувальна військова навчально-методична публікація “Програма підвищення кваліфікації інструкторів з поведінки в ізоляції та/або полоні”, затверджена ТВО начальника Головного управління безпілотних систем Генерального штабу Збройних Сил України 08.04.2024.
2. СТП 000Г.53Л, Психологічна підготовка до можливого потрапляння в умови примусової ізоляції (полон), затверджені наказом начальника Головного управління психологічної підтримки персоналу Збройних Сил України № 77 від 15.11.2024.
3. Додаткові матеріали до СТП 000Г.53Л, затверджені наказом начальника Головного управління психологічної підтримки персоналу Збройних Сил України № 77 від 15.11.2024.
4. «Revision of code for pows is proposed», Тед Гуп, Washington post, 16 червня 1977 року. Revision of Code for POWs Is Proposed - The Washington Post
5. PRISONERS OF WAR AND THE CODE OF CONDUCT, William P. Lyons

ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД ЯК НАСЛІДОК УЧАСТІ У БОЙОВИХ ДІЯХ

Війна – один з найважчих людських досвідів, пов'язаний з багатьма травмівними подіями, непередбачуваністю, загрозою смерті. Війна ставить високі вимоги до особистості військовослужбовця, характеризується найвищим рівнем психофізіологічної депривації. Безперервна участь у бойових діях на сучасному етапі російсько-української війни призводить до виснаження психологічних ресурсів військовослужбовців, накопичення постійного дистресу.

Серед найбільш травмівних подій війни виділяють: полон, тримання в заручниках, тортури, тривалі та інтенсивні бойові дії, втрати внаслідок загибелі, поранення, ситуації невідомості, крайнього страху, події моральної шкоди (неможливість евакуації поранених, несправедливість керівництва, дилеми морального вибору, відповідальності тощо). Ці та інші травмівні чинники у сукупності підвищують ризики виникнення посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Поруч із зовнішніми виділяють і внутрішні чинники розвитку ПТСР (низька мотивація, нервово-психічна нестійкість, попередня травматизація тощо). Вагомим чинником ризику ПТСР є особиста неготовність військовослужбовців до участі у бойових діях.

Під час виконання бойових завдань військовослужбовці набувають психологічної стійкості, що може запобігати психологічному травмуванню. На сьогодні є не достатньо вивченими віддалені наслідки бойового дистресу. Цікавими, на нашу думку, є дослідження щодо відправного моменту формування ПТСР та динаміку психотравмування. Беззаперечно, зростання ризику виникнення ПТСР пов'язано з тривалим та інтенсивним бойовим досвідом, безпосередньою експозицією до смерті. Дослідники феномену морального травмування внаслідок бойових дій розглядають його зв'язок з особистою (колективною) відповідальністю, коморбідними порушеннями, такими, як депресія, суїцидні наміри, залежності (Н. Koenig, Н. Barnes). Внаслідок впливу сукупності травмівних чинників формуються стійкі негативні переконання, що через механізми румінації створюють дистресовий цикл, негативно впливають на самооцінку, сприйняття інших. Якщо ПТСР, як стресовий розлад, формується внаслідок впливу травмівної події (подій), то подальший його розвиток поглиблюються через ускладнене когнітивне опрацювання. Через нестачу можливостей у військовослужбовців не відбувається когнітивного переосмислення, емоційної рефлексії пережитого, відбувається «капсулювання»

травмівного досвіду. Крім того, у багатьох військовослужбовців перебіг ПТСР може набувати латентних форм, що сприяє його хроніфікації.

Після нещодавнього введення до міжнародної класифікації хвороб діагностичної категорії. комплексного посттравматичного стресового розладу, на основі вище перелічених чинників можемо стверджувати про ризик його виникнення у військовослужбовців, що тривало беруть участь у бойових діях. Цей розлад був концептуалізований у працях В. van der Kolk, J. German, R. Bryant, P Walker. Він відрізняється від звичайного ПТСР, розладу адаптації, межового розладу додатковими до симптоматики ПТСР симптомами, зокрема негативним ставленням до себе (інших), проблемами зі встановленням стосунків та довірою, підвищеною реактивністю. Виділення окремих типів ПТСР сприятиме застосуванню необхідних технік психологічної допомоги.

Існують два вектора у сприйнятті суспільством участі у бойових діях. Одна частина думок пов'язана з перебільшенням ПТСР, що насправді за світовою статистикою війн проявляється на рівні 20 % від загальної кількості комбатантів, патологізує будь-які особистісні зміни після участі у бойових діях. Більшість особистісних змін комбатантів – це їхні нормальні реакції на ненормальні обставини, що виникли з метою виживання та оптимального виконання бойових завдань. Ці навички воїна – важливий набутий патерн поведінки, здатний захистити людину в екстремальних обставинах.

Інша частина поглядів пов'язана зі стигматизацією та недооцінкою проявів посттравматичного дистресу. Військовослужбовці часто заперечують наявність ознак травматизації. Соціальна позиція «сили воїна» вступає в суперечність з його внутрішніми травмівними переживаннями, що може перерости у внутрішній конфлікт. Це створює небезпечний вир травми, що наростає, та може призвести до негативних наслідків (хвороби, суїциди тощо).

Самозаперечення ПТСР сприяє його перебігу у прихованій формі та може бути пов'язане з механізмом психологічного захисту. Ці чинники створюють передумови до маскуванню проблеми, у таких випадках варто приділяти увагу допороговим проявам ПТСР.

Посттравматичний стресовий розлад є комплексним психофізіологічним порушенням. Підхід до його подолання повинен бути комплексним: включати заходи, спрямовані на оптимізацію фізіологічного, психологічного стану та соціальної взаємодії.

Очевидно, що набута травма (ПТСР) задля зцілення повинна бути почутою, проговореною, відреагованою (J. German). Однією з ознак травматизації людини є уникання розмов про подію. Примушування до розповіді здатне погіршити стан. Таким чином, травма «застрягає», стаючи джерелом постійного емоційного дискомфорту.

Одним з джерел успішного післявоєнного подолання наслідків психологічної травматизації є родина. Тривалість російсько-української війни випробовує на міцність прив'язаність у сім'ях військовослужбовців. Прив'язаність – провідна потреба людини, що має силу зцілити рани війни (J. Bowlby, S. Johnson). Втрачаючи стосунки, воїн втрачає опору, яка його підтримувала. З іншого боку, досвід війни накладає відбиток на його особистість: воїн може відгороджуватися від сім'ї, ставати беземоційним, різко реагувати. Ці зміни сприяють дистанціюванню в близькому спілкуванні. Розвиваючи сімейну стійкість, варто пам'ятати про розвиток навички «експертності стресу». Цей підхід пропонує вивчати копінг-стратегії близького оточення, щоб ефективно взаємодіяти під час стресу та бути гнучкішими.

У подоланні наслідків психологічного травмування набуває важливості прийняття спільнотою досвіду травми, зменшення соціальних бар'єрів, необхідність успішної реінтеграції ветеранів у цивільне життя. Зараз військовослужбовці мають найвищу соціальну значимість як захисники свого народу. Це може стати вагомим підґрунтям соціальної підтримки ветеранів. Іншим суттєвим викликом є внутрішня готовність ветерана реінтегруватися у соціум.

Отже, ПТСР – виклик українському суспільству в умовах війни. Пріоритетним завданням є подолання наслідків психологічного травмування у військовослужбовців. Основоположним для нас є підхід з акцентом на диференціацію порушень, доказові методи надання допомоги, пошук шляхів посттравматичного особистісного зростання, посилення особистісної та колективної стійкості.

Фармагей О.І.,

*доктор психологічних наук, професор, начальник відділу
психологічного відновлення управління психологічної підтримки персоналу
військової частини А0987*

Деркач О.М.,

*заступник командира військової частини А0987
з психологічної підтримки персоналу*

МЕТОД СТРЕСОВИХ ВПЛИВІВ (ШТУЧНЕ ПОСИЛЕННЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ПСИХОГЕННИХ ВПЛИВІВ) ЯК НАПРЯМОК ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Умови сучасної війни, розв'язаної російським агресором проти суверенної України, що точиться вже більше 10 років, вимагає застосування інноваційних підходів до організації та проведення психологічної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України.

Вважаємо, що одним з напрямків, що може активно використовуватися для підвищення рівня психологічної готовності особового складу до виконання завдань за призначенням є метод стресових впливів (метод штучного ускладнення психогенних впливів). Особливості застосування методу полягають у посиленні інтенсивності таких впливів під час тренувань з вогневої, тактичної, інженерної, медичної та інших видів підготовки, що інтенсифікує екстремальні впливи та сприяє поступовому формуванню толерантності психіки до стресових факторів бою.

Застосування переважної кількості вправ методу не вимагає суттєвих матеріальних затрат, а лише наявності мотивованих та достатньо підготовлених офіцерів структур психологічної підтримки персоналу, викладачів циклових комісій з психологічної підготовки та інструкторів.

Посилення складності тренувальних завдань здійснюється за наявності у особового складу необхідних професійних знань та умінь. Тренування військовослужбовців на початку базової загально-військової підготовки (БЗВП) вже само по собі є стресом для осіб, які щойно стали військовослужбовцями. Додаткове посилення психогенних впливів призведе до помилок при виконанні дій, може стати причиною фізичного травмування та виникнення психологічних проблем. Під час БЗВП застосування окремих вправ цього методу можливе не раніше ніж через 2 тижні підготовки. Якщо ж розглядаються селекційні курси при відборі до спеціальних підрозділів, або курси підготовки військовослужбовців таких підрозділів, то пропонований метод цілком логічно має бути включений до програм (стандартів) підготовки. Стандарт БЗВП [1] передбачає для психологічної підготовки лише 11 годин, що сьогодні вкрай недостатньо.

Чинна Інструкція з організації психологічної підготовки у Збройних Силах України (п.1.14.6) [2] рекомендує створювати умови поступового збільшення напруги від легкого (гіпостресу) до високого (гіперстресу) із забезпеченням ретельного контролю за психофізіологічним станом військовослужбовців.

Авторами пропонується ряд вправ методу, які можуть застосовувати офіцери структур психологічної підтримки персоналу, які мають постійно бути присутніми під час тренувань та селекційних курсів, викладачі циклових комісій з психологічної підготовки та інструкторський склад навчальних (навчально-тренувальних) центрів.

Екстремальним фактором № 1 є незвичайне природне середовище, зокрема повітря, висота, водне і підводне середовище, тренування в умовах гіпоксії, гіпотермії або під впливом високих температур. У процесі еволюції людина пристосувалася до умов існування, включаючи клімато-метеорологічні умови, водночас, різкі зміни зовнішніх температур, тривале нагрівання або охолодження, підняття на висоту, створення умов вільного падіння або перебування під водою є незвичайними для людини, що викликає відповідний стрес, вплив якого позитивно впливає на формування психологічної готовності.

Факторами, що посилюють психогенне навантаження під час тренувань є інтенсивність світлових і звукових подразників, характерних для бою; дефіцит достатньої інформації та часу для прийняття рішення (прийняття рішення в умовах невизначеності); тренування в умовах безперервної діяльності протягом 48-72 годин; наявність втрат особового складу та техніки; видимість зовнішніх наслідків бойових дій (руйнування, кров, тіла загиблих, стогін поранених, пожежі); тривале виконання місії в умовах ізоляції від підрозділу.

Внесення елементу небезпеки та ризику в процес бойової підготовки досягається шляхом: подолання різних складних перешкод в ситуаціях безпосередньої фізичної небезпеки. Пересування під водою в протигазі та без нього; подолання водних перешкод у болотах та на льоду; занурення під воду для виконання технічних робіт; ведення вогню вночі.

Впровадження різних труднощів і небезпечних ситуацій у навчальне середовище має здійснюватися з урахуванням конкретних обставин на полі бою і збільшуватися поступово, по мірі набуття особовим складом досвіду, емоційних переживань і розвитку навичок емоційних і вольових дій до подолання страху [0].

В процесі виконання тренувальних завдань вони мають ускладнюватись за рахунок моделювання несправності зброї або технічного пристрою, навігаторів, що використовуються для руху місцевістю. При керуванні транспортом або бойовою технікою одна рука або нога визначається пораненою. Одна рука при цьому може кріпитись до тулуба липкою стрічкою. Також варіантом ускладнення завдання є закривання одного ока (ведучого, основного) при

стрільбі або керуванні транспортом. Крім цього, для тренувань може використовуватись незручне або частково непрацююче обладнання, спорядження, що не впливає на сутність виконуваного завдання. Наприклад, для марш – кидків використовувати речові мішки радянського зразку, липкою стрічкою до зброї примотувати додаткову вагу (2-3 кг) тощо.

Зважаючи на обов'язковість, насамперед для спеціальних підрозділів, розвивати когнітивну складову і уміння не тільки відпрацьовувати певні фізичні навички, але й приймати виважені інтелектуальні рішення, під час марш-кидків, подолання смуги перешкод, виконання навчальних стрільб тощо інструктор (психолог), рухаючись разом з групою або окремим військовослужбовцем, задає додаткові завдання, що задіюють інтелектуальну сферу особистості. Ці питання мають відповідати середньому інтелектуальному рівню особового складу і можуть стосуватись військової топографії, історії, географії, математики тощо: «Продовжить числовий ряд: 3-6-9; 28-25-22...»; «Ви стоїте обличчям на схід, яка сторона світу у вас праворуч?»; «Де знаходиться місто Луцьк?»; «Якими морями омивається Україна?»; «З якими країнами межує Україна»; «Чому білі ведмеді не їдять пінгвінів?»; «Що таке кутова хвилина?» (для снайперів); «Чому дорівнює похибка в одну кутову хвилину на дистанції 300 метрів?» (для снайперів); «Де знаходиться Мадагаскар?»; «Акула (дельфін) – це риба чи ссавець?». Завдання щодо вирішення елементарних математичних прикладів можуть надаватись під час тренувальних парашутних стрибків. Крім цього, у повітрі військовослужбовці за допомогою радіостанції можуть вести репортаж на тему, що задається відповідно до кольору сигнального вогню або диму з землі (білий – щодо пейзажу, чорний – транспорту, зелений – будівель).

Окремі варіанти стресових впливів, що мають застосовуватись при організації психологічної підготовки, насамперед військовослужбовців бойових підрозділів, пов'язані із виконанням вправ у воді (під водою), а також на висоті 6-10 метрів. Такими вправами можуть бути пошук під водою у басейні (прозора вода) на глибині 3-4 метри предметів різного кольору (визначається інструктором перед пірнанням), перенесення вантажу вагою 24-32 кг з одної частини басейну до іншої на затримці дихання, триматися на воді із зав'язаними за спиною руками та ногами.

На висоті 6-10 метрів розміщується дошка довжиною 3-5 метрів та шириною до 50 см, яка одним кінцем знаходиться у будівлі (на вишці) і по ній має пройти військовослужбовець (зі страховкою).

Під час тренувань відволікання уваги на такі (та інші відповідно до особливостей творчого підходу інструкторів та психологів) питання, поступово привчають до уміння вирішувати декілька завдань в одиницю часу та

адаптуватись до посиленого в такий спосіб психологічного навантаження.

Неможливо описати всі вправи чи завдання, що можна застосовувати, оскільки цей метод дає широкі можливості для творчого підходу психолога або командира, який організовує проведення підготовки, проте, при організації такої роботи доцільно зосередитись на зазначених способах інтенсифікації психологічної підготовки.

Таким чином, повноцінне і творче застосування методу стресових впливів (штучного посилення психогенних впливів) під час підготовки різних категорій військовослужбовців і, відповідно, диференційоване залежно від рівня їх професійної підготовки, позитивно впливатиме на формування достатнього рівня психологічної готовності до виконання завдань за призначенням, насамперед, в екстремальних умовах бойової обстановки. Для отримання найкращого результату вправи і завдання цього методу мають не тільки моделювати реалістичні умови бою, але й повноцінно впливати на емоційну, когнітивну та інші сфери особистості.

Список використаних джерел:

1. Збірник стандартів психологічної підготовки у Збройних Силах України: метод. посіб. / За редакцією генерал-майора В. Ключкова – К.: НДЦ ГП ЗС України, 2023. 337 с.
2. Інструкція з організації психологічної підготовки в Збройних Силах України, затверджена наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 18.09.2024 № 431.
3. Настанова з психологічної підготовки особового складу підрозділів сухопутних військ: Навчально-методичний посібник / За ред. Г.П. Воробйова. – Львів: АСВ, 2012. 430 с.
4. Осьодло В.І. Особистісні чинники подолання стресових ситуацій в особливих умовах. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2013. Вип. 14(1). с. 242–252. URL: <http://surl.li/atshy>.

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СИЛАХ ОБОРОНИ УКРАЇНИ: ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Психологічне забезпечення військовослужбовців у Силах оборони України є ключовим компонентом забезпечення бойової готовності, соціальної інтеграції та психологічного благополуччя як самих військових, так і їхніх сімей. Російсько-Український збройний конфлікт, що триває з 2014 року, висвітлив гостру потребу у формуванні стійкої та ефективної системи психологічної підтримки. Згідно з дослідженнями, проведеними Інститутом соціології НАН України, понад 70% військових стикаються з симптомами посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії чи емоційного розладу. Ці показники вимагають комплексного аналізу причин і наслідків психологічного навантаження та впровадження системних рішень [3, 8].

Одним із важливих аспектів психологічного забезпечення є нормативно-правова база. Одночасно, Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [6] та Постанова Кабінету Міністрів України № 1021 [7] встановлюють основні механізми психологічної реабілітації ветеранів і дії військовослужбовців. Крім того, внесені зміни до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» передбачають обов'язки держави щодо забезпечення кваліфікаційної психологічної допомоги на всіх етапах проходження служби та після її завершення [5, 6, 7].

Варто відзначити впровадження програми реабілітації, таких як проект «Невидимі рани», що забезпечує комплексний підхід до роботи з військовими, поєднуючи індивідуальну психотерапію, групові тренінги, арт-терапію та роботу з родинами військових. На базі військових лікарень створено центри кризової допомоги, де працюють фахівці, підготовлені за стандартами НАТО. Участь громадських ініціатив, таких як проект «Побратим», дозволяє охопити тих, хто потребує підтримки, але з різних причин утворює офіційні структури [1].

Міжнародний досвід також демонструє ефективність інтегрованого підходу. Наприклад, у США діє програма «Ветеранські справи», яка надає медичні, психологічні та соціальні послуги ветеранам через спеціалізовані клініки. У країнах-членах НАТО широко застосовуються методики когнітивно-поведінкової терапії для роботи з бойовим стресом, які адаптовані й для українських реалій [2].

Однією з основних проблем є нестача кваліфікованих психологів: за даними Міністерства оборони України, на одного психолога припадає понад 500 військових, що є дуже високим показником: рекомендовані стандарти

передбачають не більше 50 осіб на одного фахівця. Крім того, необхідність довгострокових програм реабілітації вимагає суттєвого збільшення фінансування. Підрахунки Світового банку свідчать, що витрати на психологічне забезпечення військових у країнах із тривалими конфліктами можуть сягати 3-5% від оборонного бюджету [8].

Серед сучасних рішень, які можуть збільшити швидкість, виділяються розвиток цифрових технологій також, платформи для онлайн-консультацій та мобільних застосунків, як-от «UpLife - психічне здоров'я», надають можливість військовим отримувати допомогу дистанційно. Також доцільним є впровадження навчальної програми для командирів із основ психологічної підтримки, що сприяє створенню сприятливого середовища в зоні бойових дій.

Відомий американський психіатр Бессел ван дер Колк зазначив, що травма живе не тільки в пам'яті, але й у тілі. Це підкреслює важливість мультидисциплінарного підходу до реабілітації, що включає не тільки психологічну терапію, але й фізичну реабілітацію, соціальну підтримку та розвиток навичок адаптації до мирного життя [4].

Психологічне забезпечення в Силах оборони України є не лише вимогою часу, але й необхідними умовами для збереження людського потенціалу та зміцнення обороноздатності держави. Інвестуючи в психологічну підтримку, держава інвестує в стабільність, соціальну гармонію та ефективність своїх Збройних Сил.

Список використаних джерел:

1. Петренко О.М. Психологічна реабілітація військових: сучасні підходи та перспективи. Київ: Наукова думка. 2020.
2. Досвід НАТО у подоланні бойового стресу: адаптація методик. Міністерство оборони України, 2022 рік, с. 45.
3. Інститут психології ім. Г.С. Костюка. Дослідження впливу бойових дій на психіку військових, 2022.с. 120.
4. Ван дер Колк Б. Тіло пам'ятає все: мозок, розум і тіло у зціленні від травми. 2014. с. 464.
5. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» № 2011-ХІІ від 20.12.1991 (зі змінами та доповненнями).
6. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» № 2961-ХІІ від 06.10.2005 (зі змінами та доповненнями).
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації психологічної реабілітації осіб, які взяли участь у бойових діях» № 1021 від 27.12.2017.
8. Інститут соціології НАН України. Дослідження психологічного стану військовослужбовців у зоні бойових дій, 2023 рік.

Черняк В.А.,

*доктор медичних наук, проферор кафедри хірургії,
Київський національний університет ім. Т. Шевченка, м. Київ*

РОЛЬ ЯКІСНОЇ ПЕРВИННОЇ ХІРУРГІЧНОЇ ОБРОБКИ ВОГНЕПАЛЬНОЇ РАНИ В ПОДАЛЬШІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПОРАНЕНИХ

Від якості первинної хірургічної обробки вогнепальної рани в умовах бойових дій залежить подальший перебіг ранової хвороби, що визначається важкістю ускладнень, насамперед, таких як інфекційні. Саме нагноєння вогнепальної рани є предиктором важкого стану як самої рани, так і пацієнта. Одна з провідних причин затяжного інфекційного процесу в таких ранах є не рентгеноконтрастні уламки в рановому каналі, які досить важко виявити під час проведення первинної хірургічної обробки (ПХО). Основний метод, що використовується в сучасній медицині для знаходження уламків – це діагностика, яка не передбачає прямого контакту із самим осколком. Методи виявлення спрямовані на взаємодію через тканини людини, з використанням властивостей уламків таких як: феромагнітність, рентгеноконтрастність тощо. Але уламки, що не мають відповідних властивостей, складно виявляються [1-9], адже в рані може бути скло, пластик, композити тощо, і це матеріали не рентгеноконтрастні.

Відтак метою роботи було розробка способу діагностики наявності в рані пацієнта сторонніх не контрастних уламків засобами безпосереднього контакту на основі відповідної інноваційної технології. Тому завданнями нашої роботи було:

1. Визначити ефект від механічного контакту гнучкого зонду зі стороннім тілом у рановому каналі чи порожнині пацієнта.
2. Виявити функціональну обумовленість контрольованих сигналів від форми та типу стороннього предмета в рановому каналі.
3. Розробити принципово новий ефективний інструмент для перевірки ранових каналів з метою їх своєчасного виявлення та видалення.

Для виявлення уламків пропонуємо використати ефект шумової емісії. При вогнепальних пораненнях завжди є пошкодження та дефекти поверхневих і глибоких структур, а при проведенні по ним любым предметом виникає різної інтенсивності шум. Проведення по м'яких тканинах пораненого і твердому предмету (уламку) викликає зміни на осцилограмі зі значними відмінностями. За рахунок такої різниці шумів ми пропонуємо тактильно діагностувати як місце знаходження уламка, так і його щільність. Відповідно, наш пристрій складається з 2 основних частин: 1) стерильна одноразова змінна деталь, що вводиться в канал поранення; 2) багаторазовий пристрій з мікрофоном для

фіксації шуму і відповідним програмним забезпеченням (ПЗ) для його обробки. В перспективі це може бути використано для знаходження уламка в 3-D проєкції, що зможе значно полегшити як ідентифікацію так і операцію. Так, відповідно до положення вхідного отвору, ми можемо визначити початкову точку, а за допомогою кута нахилу – подальший рух уламка. Враховуючи місце, де ми визначили уламки, й нанісши на стерильний одноразовий щуп помітки, як у лінійки, можемо доволі точно визначити місце знаходження уламка. Для реалізації зазначених теоретичних положень скористаємося програмою статистичної обробки експериментальних даних «Stargraphic CENTURION». Ця програма дозволяє на основі внесених у вигляді електронних таблиць даних експериментів виконувати увесь необхідний комплекс статистичної обробки даних і використовуючи певні критерії подібності (t-критерій Стюдента, G-критерій Кохрена, критерій Пірсона) робити висновок щодо значущості прийнятих гіпотез, законів розподілу величин та іншого.

Теоретичні аспекти. Коли осколок проникає в тіло пораненого, він пошкоджує тканини і утворює канал, відомий як рановий канал. Зустрічаючи опір в'язко-пластичного, а в деяких випадках квазіпружного середовища, осколок втрачає власну кінетичну енергію і зупиняється. Іноді зупинка осколка пов'язана з контактом і пошкодженням більш жорстких тканин, наприклад, кісток, іноді його відносить кінетична енергія порохових газів у віддалені ділянки ранового каналу, який по діаметру теж не однорідний. Втрата кінетичної енергії пов'язана з її розсіюванням при подоланні опору середовища і в загальному вигляді визначається відомим рівнянням Лагранжа.

$$m \frac{d^2x}{dt^2} = -cx - b \frac{dx}{dt} - R,$$

де b – характеристики в'язкого опору середовища, c – характеристики квазіпружного опору щільних тканин, x – складова, що визначається реологічними властивостями місця проникнення осколка, R – сила опору (по відношенню до пошкоджених м'яких тканин).

Введення ж в рановий канал зонда у вигляді гнучкого нежорсткого еластичного стрижня та торкання передньою частиною, яка виступає за межі направляючої еластично-пластичної трубки на величину δ , призводить до виникнення опору руху як з боку стінок каналу (м'язової та жирової тканин, поверхонь кісткових тканин, кровоносних судин, хрящових і сухожильних з'єднань; так і в кінці каналу з боку стороннього включення. Оскільки маса пружного елемента з мембраною мікрофонної камери порівнянна з масою стороннього тіла, то момент взаємодії буде описуватися відомими рівняннями

пружно-пластичної взаємодії. Далі вібрація мембрани буде фіксуватися мікрофоном, а через підсилювач сигнал буде подаватися на осцилограф. Встановимо вісь x уздовж центральної осі щупа. Рівновага осколку в тілі під дією зовнішнього механічного впливу буде визначатися рівнянням виду:

$$m_0 \frac{d^2 x}{dt^2} = c_c x_0 + b_{c1} dx - c_0(x - x_0) - R$$

Тоді рівновага щупа відповідно:

$$m_{cp} \frac{d^2 x_2}{dt^2} = c_0(x - x_0) - c_s(x - x_2) - R$$

Коливання мембрани описано, виходячи з умов взаємодії так:

$$m_{mp} \frac{d^2 x_{23}}{dt^2} = c_s(x - x_2) - \frac{c_{m1} c_{m2}}{c_{m1} + c_{m2}}(x_2 - x_m) - R$$

Опір середовища розглядається як з боку тканини, так і вздовж осі зонда:

$$R = c_c(x_{i-1} - x_i) + b_{c2} \frac{dx_i}{dt}$$

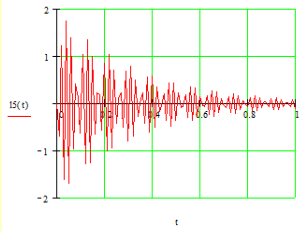
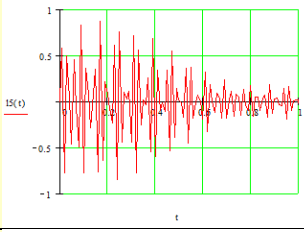
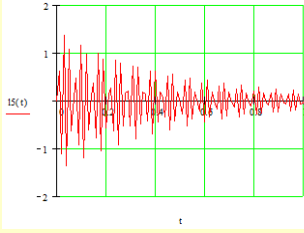
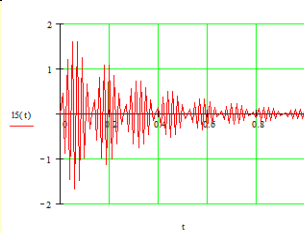
Це дало змогу побудувати криві перехідних процесів і вібрацій, що виникають в момент дотику до стороннього тіла та виявити ті частоти, які є найбільш інформативними.

Результати досліджень. Використовуючи 3Д модель імітатора кута і довжини входу щупа, попередньо, вдалося чітко визначити місце знаходження уламка в тілі. Після чого проведено розріз імітатора ножем й вилучення уламка пінцетом. Оскільки зонд рухається в рановому каналі, на екрані осцилографа спостерігається значний шумовий ефект, який має бути нівельований спеціальним алгоритмічним забезпеченням, що покращить якість сигналу і його інформативність. Наразі вдалося зафіксувати залежність амплітуди та базової частоти коливань від положення уламка та його розміру в рановому каналі. Залежність форми сигналу від типу уламка потребує подальшого дослідження.

Проведено також перевірку розподіл контрольованих параметрів усередині груп, у межах однієї вибірки, якщо у першому випадку генеральна сукупність даних в цілому не підкоряється закону нормального розподілу, то у другому маємо таке підкорення, що свідчить про існування відмінностей серед серій спостережень, у той час як кожен вимір може характеризуватися середнім значенням контрольованих параметрів із шестисигмовим інтервалом розсіювання, що встановлюється стандартними статистичними процедурами. Оскільки поля розсіювання A_i кожної вибірки порівняні між собою та порівняні із загальним полем розсіювання, функціональна обумовленість відсутня. Тож з 95%

ймовірністю можна вважати, що контрольована амплітуда не залежить від того, який саме осколок знаходиться в рані, а проявляється випадковим чином.

Із використанням програмного середовища та зазначаючи на вході вплив поверхні стороннього тіла з кінцем зонда у вигляді квазіперіодичного контакту певної частоти, який визначаючи стан поверхні фрагмента, радіус заокруглення зонда (діаметр d_p), було отримано перехідні сигнальні картини, зведені в таблиці:

#	Conditions	Device parameters	Sample of diagram	Conclusions
1	V=low speed, 1 cm/s, contact with soft tissue	metal probe of small diameter, $d=0.5$ mm, probe length 0.3 m		A low-amplitude noise without the existence of peaks and at fixed frequencies is observed
2	V=low speed, 1 cm/s, contact with bone tissue	large diameter metal probe, $d=0.9$ mm, probe length 0.3 m		Existence of peak amplitudes at the moment of contact with the body (inclusion). At resonant frequencies, there is a wide noise spectrum
3	V=high speed, 4 cm/s, contact with soft tissue	metal probe of small diameter, $d=0.5$ mm, probe length 0.8 m		A change in the frequency spectrum of the noise emission, certain bursts appear, obviously determined by extraneous influence from the channel walls
4	V=high speed, 4 cm/s, contact with bone tissue	metal probe of small diameter, $d=0.5$ mm, probe length 0.8 m		The amplitude burst is smaller, the signal-to-noise ratio is worse

У комплекс засобів детоксикації досліджуваних поранених залучали препарати ксилат, реосорбілакт, сорбілакт а у випадках прогресуючої артеріальної ішемії застосувати схему терапії «Тріо»: базова терапія + Реосорбілакт 400 мл/доба, Латрен 400 мл/доба, L-аргінін 100 мл/доба.

Висновки.

1. Розглянутий пошук простих та надійних засобів діагностики сторонніх предметів у тілі пацієнта без використання рентген-апаратів показав недоліки загальновідомих методів діагностики.

2. Визначено, що не рентгеноконтрастні уламки досить важко виявити у вогнепальній рані під час ПХО.

3. Наше дослідження встановило теоретичне підґрунтя для розробки принципово нової технології шумової емісії для детекції не рентгеноконтрастних уламків у вогнепальній рані: виявлено функціональну обумовленість контрольованих сигналів від форми та типу стороннього предмета в рановому каналі та доведена доцільність використання у якості параметру контрольованого сигналу його частотно-амплітудних характеристик.

4. Виявлені передумови для створення інноваційного інструменту по перевірці ранових каналів з метою виявлення уламків.

5. Встановлено, що випромінювання, отримане при контакті зонда з механічним збудженням з чужорідним тілом, є набагато інформативнішим і дозволяє опосередковано оцінити розмір фрагмента, навіть якщо він знаходиться в досить щільній тканині (зокрема, в кістці).

Список використаних джерел:

1. Жианну К., Балдан М., Молде А. Військово-польова хірургія. Робота хірургів за умов обмеженості ресурсів під час збройних конфліктів та інших ситуацій насильства. 2013. 389 с.
2. Заруцький Я. Л., Ткаченко А. Є., Вовк М. С. Клініко-епідеміологічна характеристика вогнепальних поранень грудної клітки у військовослужбовців під час проведення АТО/ООС. Київ, 2021. 93 с.
3. Вибір системи оцінки тяжкості бойової хірургічної травми в поранених із вогнепальними дефектами м'яких тканин на I-II рівнях медичного забезпечення / Хоменко І. П. та ін. Тернопіль, 2022. 12 с.
4. Суворов В.В. Клініко-патогенетичне обґрунтування методики оцінки тяжкості стану у постраждалих з тяжкою травмою в динаміці травматичної хвороби : дис. канд. мед. наук : 14.00.27. 2005. 197 с.
5. Туманська Н. В., Барська К. С., Скринченко С. В. Рентгенологічні методи дослідження. Запоріжжя, 2016. 82 с.
6. Indicators of X-ray fluorescent intensity in the content of captules of metal fragiles of soft tissues in injuries with explosive and fire-fire / Lurin I. A. et al. Харків, 2022. 7 с.
7. Застосування магніта для вилучення осколків при мінно-вибухових пораненнях / Герасименко Е. П. та ін. Укрмедкнига. 2014. №4. С. 101-103.
8. Хірургічна тактика лікування вогнепальних поранень кінцівок в умовах багатопрофільної лікарні / Лоскутов О. Є. та ін. 2016. 172 с.
9. Modern methods of surgical treatment of victims with limb gunshot injuries / Buryanov O.A. et al. 2017. 35 p.

Широбоков Ю.М.,

*доктор психологічних наук, доцент, начальник науково-дослідної лабораторії
(психологічної підготовки, підтримки та реінтеграції персоналу) наукового
центру Повітряних Сил ХНУПС ім. І. Кожедуба*

Сидоров К.І.,

*начальник відділу планування психологічної підтримки персоналу –
заступник начальника управління психологічної підтримки
персоналу Командування Повітряних Сил Збройних Сил України*

ДОСВІД ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ПЕРСОНАЛУ, ЯКИЙ ПЕРЕЖИВАЄ СТАН «БОЙОВОГО ВИСНАЖЕННЯ» В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

В умовах відсічі широкомасштабної збройної агресії проти України, яка триває протягом останніх років, актуальними стають питання психологічної підтримки персоналу, який переживає стан «бойового виснаження». Проблемними залишаються аспекти корекції поведінки військовослужбовців, яка викликана накопиченням психічної напруги. Особливого занепокоєння викликають такі прояви як: втрата енергійності військовослужбовців, скарги на відчуття виснаження, демонстрація деперсоналізації, тобто підвищення психологічного дистанціювання від професіональних завдань, негативні та песимістичні думки про функціональні обов'язки, цинізм, пов'язаний з бойовою діяльністю, зниження професійної ефективності при виконанні завдань за призначенням [2, 3].

Досвід виконання завдань за призначенням особовим складом військових частин Збройних Сил України під час російсько-української війни свідчить, що найбільш ефективною сукупністю шляхів та принципів психологічної підтримки військовослужбовців, які переживають стан «бойового виснаження», є прийнята у провідних арміях країн-членів НАТО ситема BICEPS [1]:

По-перше, brevity (стислість) – перша психологічна допомога (відпочинок та відновлення) не повинні тривати більше, ніж 1 – 3 дні. Досвід показує, що збільшення цього терміну веде до «інвалідізації» військовослужбовців. Для недопущення того, щоб військовослужбовці, які переживають «бойове виснаження» не ввійшли в роль пацієнта, слід дотримуватися наступних правил:

- залишити військовослужбовцям їх форму, вони повинні дотримуватися військової етики і дисципліни в місцях реалізації заходів психологічної підтримки;
- забезпечити перебування військовослужбовців, які переживають «бойове виснаження» окремо від важкохворих чи поранених;
- максимально обмежити приймання лікарських засобів за винятком тих, що призначені лікарем при порушеннях сну;

– не евакуювати і не госпіталізувати військовослужбовця за винятком абсолютної необхідності (за рішенням психіатра);

– не ставити жодних діагнозів та не надавати прогнозів у присутності самого військовослужбовця;

– за можливості, транспортувати цих військовослужбовців автотранспортними засобами загального призначення, а не каретами швидкої допомоги.

По-друге, immediacy (невідкладність) – дуже важливо, щоб допомога надавалася якомога швидше, як тільки з'являються симптоми (це не може чекати).

По-третє, centrality (централізованість) – забезпечення перебування військовослужбовців, які потребують психологічної підтримки разом для взаємної підтримки та ідентифікація їх як воїнів (а не пацієнтів чи хворих).

По-четверте, contact (контакт) – при будь-якій можливості командири, побратими та співслужбовці підрозділу повідомляють військовослужбовцю, що на нього чекають і бажають його повернення (ти наш побратим, ти нам потрібен).

По-п'яте, expectancy (очікування, надія) – військовослужбовцю недвозначно повідомляється, що у нього нормальна реакція на надзвичайний стрес та що це пройде, і він зможе повернутися до виконання обов'язків через декілька годин, можливо днів. Безпосередній командир є надзвичайно важливим на цій фазі допомоги. З усього, що говориться військовослужбовцю, який переживає «бойове виснаження», слова його безпосереднього командира, швидше за все, матимуть найбільший вплив: твердження, що реакції військовослужбовця є нормальними і що йому незабаром стане краще, матиме позитивні наслідки. Також варто постійно казати, що він потрібен своїм товаришам і вони чекають на його повернення. Після повернення з ним потрібно поводитися як і з будь-яким іншим військовослужбовцем і очікувати, що він належно виконуватиме свої обов'язки.

По-шосте, proximity (наближеність) – максимальна близькість безпечного місця надання допомоги до району бойових дій, що дає можливість військовослужбовцю отримувати дружню підтримку своїх товаришів по службі і значно підвищує загальну ефективність заходів психологічної підтримки персоналу. Бажано, щоб військовослужбовців, які вимагають догляду через «бойове виснаження», не відправляли в медичні заклади разом з пораненими та хворими військовими.

По-сьоме, simplicity (простота) – цей принцип вказує на необхідність використання коротких і простих методик для відновлення фізичного стану та впевненості у собі.

Алгоритм дій, що пропонується для психологічної підтримки персоналу, який переживає стан «бойового виснаження», є наступним:

психоедукація, тобто переконання військовослужбовця в нормальності його реакцій у стані «бойового виснаження»;

відпочинок (тимчасова відстрочка від бою або відпочинок від виконання функціональних обов'язків);

задоволення елементарних потреб (гаряча їжа та вода, гігієна та сон);

відновлення впевненості навіть при «бойовому виснаженні» (дати військовослужбовцю можливість виконувати цілеспрямовану діяльність та контактувати зі своїм підрозділом);

повернення до підрозділу для виконання своїх обов'язків за призначенням.

Список використаних джерел:

1. Колесніченко О.С., Приходько І.І., Мацегора Я.В. Психологічна реабілітація військовослужбовців після виконання службово-бойових завдань в бойових умовах : монографія. Х. : НА НГУ, 2020. – 112 с.
2. Кокун О.М. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: метод. посіб. / О.М. Кокун, Н.А. Агаєв, І.О. Пішко та ін. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. – 170 с.
3. Романишин А.М., Бойко О.В. Первинна психологічна допомога і реабілітація в бойових умовах – Львів: АСВ, 2014. – 121 с.

УДК: 355.23:159.9:028.1

Шумовецька С.П.,

*доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри психології,
педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії
Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, м. Хмельницький*

ПРАКТИКА ПРОФЕСІЙНОГО ЧИТАННЯ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ

У системі психологічного забезпечення службової та бойової діяльності перспективним є використання досвіду військових навчальних закладів США, насамперед Корпусу Морської охорони США, Військово-морського інституту США, а також Академії Берегової охорони США. Тут керівництво пропонує списки професійної літератури для різних категорій персоналу, що становлять фундаментальну основу знань, необхідних офіцерам [5].

Окрім суто військових ресурсів, бібліотечні фонди пропонують книги для читання та навчання, що стосуються лідерства, зокрема за такими розділами, як «Кризове лідерство», «Лідери характеру», «Організаційна поведінка та лідерство» та ін. Ці книги покликані допомогти майбутнім офіцерам підготуватися до більш ефективного реагування, до конструктивного управління та розуміння своїх команд. Багато рекомендацій отримують книги,

що розповідають про непересічних людей, тому що вчать по-іншому дивитися на випробування, які, як це не парадоксально, але допомагають вивчати необхідні уроки та розуміти своє покликання. В особливому пріоритеті книги про те, як змінити своє мислення, визначати життєві пріоритети й приймати рішення. У таких книгах є багато важливих порад щодо того, як ставитися до життєвих труднощів, як виконувати обов'язки лідера в складних ситуаціях. Ці книги, де йдеться про важливі життєві уроки, дають своєрідні, але дієві ключі до подолання труднощів чи життєвих негараздів.

Філософія освіти у Корпусі Морської охорони США, Військово-морському інституті США, Академії Берегової охорони США передбачає, що книги допомагають молодим офіцерам зрозуміти своє місце у світі та війську, пізнати та розвинути свою ідентичність, визначатися з пріоритетами у службі та житті, змінити своє ставлення до життєвих негараздів, загалом навчитися думати, діяти або навіть жити продуктивно і повноцінно.

Практика використання книг як інструменту психологічної підтримки дуже поширена у США. Ще у першій половині XX століття Седі Делейні однією з перших використала потенціал бібліотерапії для психологічної підтримки ветеранів. Сьогодні досить поширеною є практика читання античних стоїків, зокрема їх використовують кафедри поведінкового здоров'я. Одним з перших стандартизовану армійську програму з підвищення психологічної стійкості на основі праць стоїків розробив офіцер армії США Томас А. Джарретт. Усі американські військові дослідники пропонують книги, що відрізняються як ґрунтовністю розкриття теми, так і практичною спрямованістю та привабливістю викладу. Так Дейв Гроссман і Лорен Крістенсен у книзі [2] часто наводять приклади з інших книг, акцентують увагу на тому, чим вони корисні для навчання і життя воїна.

Українські видавництва пропонують багато перекладів цих книг: це «Одного разу воїн – воїн назавжди. Як повернутися до звичного життя після бойових дій» Чарльза Гоуга [1], «Стійкість: тяжко виборена мудрість для ліпшого життя» Еріка Грейтиса [3], «Застеляйте ліжко. Дрібниці, які можуть змінити ваше життя, а можливо, і світ» Вільяма Макрейвена [4] та ін. На прикладі різних історій автори пропонують відмовитися від ролі жертви та навчитися особистої й організаційної відповідальності, дають практичні поради щодо лідерства, створення команд, підтримання продуктивності. Вони орієнтують читачів на відповідне сприйняття труднощів: допомагають зрозуміти, які у звичайних проблемах можна побачити можливості для зростання. Ці книги є важливим інструментом глибшого пізнання дійсності та професійного життя, своєрідним терапевтичним інструментом, варіантом психологічної підготовки до повсякденних та бойових випробувань.

Загалом вивчення особливостей організації читання у системі професійної підготовки військових фахівців США може суттєво збагатити та урізноманітнити навчальні практики у закладах вищої освіти України. Приклади зі службової діяльності військових, викладені у списках для професійного читання, дають можливість учити майбутніх офіцерів правоохоронних органів України найбільш доцільних стратегій і тактик професійної діяльності, ефективних шляхів розв’язання проблемних ситуацій у повсякденному житті та службі.

Список використаних джерел:

1. Гоуг Ч. Одного разу воїн – воїн назавжди. Як повернутися до звичного життя після бойових дій. Київ: Наш формат, 2024. 352 с.
2. Гроссман Д., Крістенсен Л. Бій: психологія і фізіологія воїна в часи війни та миру / пер. з англ. Андрій Накорчевський; фах. ред. Олег Фашовець. Львів: Вид-во «Астролябія», 2023. 720 с.
3. Грейтіс Е. Стійкість: тяжко виборена мудрість для ліпшого життя / пер. з англ. О. Тільна. Харків: Вид-во «Ранок»: Фабула, 2023. 432 с.
4. Макрейвен В. Застеляйте ліжко. Дрібниці, які можуть змінити ваше життя, а можливо, і св. Київ: КМбукс, 2018. 128 с.
5. USCGA Library. URL: <https://libguides.uscga.edu/cgreadinglists/CMMDT>.

УДК 159.9:378-053

Юрченко А.Н.,

*слухач інституту стратегічних комунікацій,
Національний університет оборони України, м. Київ*

БАГАТОРІВНЕВА СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Розглядаючи актуальні події, які пов'язані з повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України, стає очевидним, що українське суспільство зазнає значної психологічної травматизації. Військовослужбовці, які захищають нашу країну, стикаються з екстремальними стресорами, що можуть призвести до розвитку серйозних психологічних проблем.

За даними Міністерства охорони здоров'я України, у 2023 році кількість пацієнтів з посттравматичними стресовими розладами зросла майже в 4 рази порівняно з 2021 роком. За перші два місяці 2024 року посттравматичний стресовий розлад діагностували у такої ж кількості осіб, як за весь 2021 рік, що свідчить про необхідність надання кваліфікованої психологічної допомоги [1].

Враховуючи прогнозовані наслідки психотравматизації військовослужбовців, а також задля зменшення соціального напруження в суспільстві та набуття сумісності із партнерами, Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України створили цілісну багаторівневу систему психологічного відновлення військовослужбовців Збройних Сил України.

Так, в травні 2024 року Головнокомандувачем Збройних Сил України, для підтримання та відновлення психологічного стану військовослужбовців під час виконання бойових завдань, затверджено систему психологічного відновлення, яка здійснюється за 5 рівнями:

1 рівень – самодопомога та взаємодопомога за принципом «рівний-рівному». Військовослужбовець, який відчуває різке погіршення свого психологічного стану самотійно, не залишаючи позиції свого підрозділу знаходить максимально безпечне місце (бліндаж, перекрита щілина, заглиблене (або інше) укриття) та застосовує техніки та методи психологічного відновлення отримані на заняттях із загальної психологічної підготовки під час проходження базової загальновійськової підготовки.

2 рівень – надання психологічної допомоги військовослужбовцям на пункті психологічної допомоги батальйону (дивізіону). Офіцери-психологи проводять первинний огляд з метою оцінки психологічного стану військовослужбовців. Організуються заходи щодо задоволення базових фізіологічних потреб військовослужбовців (особиста гігієна, регулярне харчування, тривалий сон, відпочинок, духовна підтримка та медичний огляд (за потреби)).

3 рівень – відновлення військовослужбовців на пункті психологічного відновлення бригади (полку). На цьому етапі проводиться: оцінка психічного стану військовослужбовців, зокрема, поглиблене психологічне діагностування та кризове психологічне консультування (структуроване інтерв'ю); відновлення психічного стану військовослужбовців з використанням методів психологічної саморегуляції, самоконтролю та заходів рекреації (групові заняття з фізичної активності, проведення коротких занять з розминки, стрейчингу або коротких пробіжок у безпечних зонах, спортивна риболовля, спортивні змагання тощо); проведення соціальних та культурологічних заходів (по можливості); проведення заходів душпастирської опіки.

4 рівень – відновлення військовослужбовців у спеціалізованих закладах, тиловій смузі виконання завдань. Психологічна допомога надається в закладах (установах) психологічного відновлення в системі Міністерства оборони України, а також у інших установах та закладах системи Міністерства охорони здоров'я України. При цьому, заходи психологічного відновлення військовослужбовців у спеціалізованих закладах направлені на: мінімізацію впливу тривалого бойового стресу на психіку військовослужбовців; відновлення порушених ментальних

функцій до оптимального рівня їх вираженості; зміцнення ментального здоров'я військовослужбовців, відновлення рівня психологічної безпеки особистості, збереження ефективності їхньої професійної діяльності; відновлення адаптивних механізмів до екстремальних (бойових) дій; мобілізацію психологічних ресурсів військовослужбовців.

5 рівень – відновлення військовослужбовців у спеціалізованих закладах поза районом бойових дій. Психологічна допомога надається в закладах (установах) психологічного відновлення в системі Міністерства оборони України, а також у інших установах та закладах системи Міністерства охорони здоров'я України. На цьому етапі члени сімей військовослужбовців можуть бути присутніми при проходженні військовослужбовцями психологічного відновлення.

В основу системи покладені доказові методи надання психологічної допомоги та сучасні принципи, визначені стандартизованими угодами країн-членів НАТО. Одним з етапів реалізації системи психологічного відновлення військовослужбовців та членів їхніх сімей є запобігання виникнення посттравматичних станів [2].

Посттравматичний стресовий розлад – це відповідна реакція на надмірні емоційні подразники, на фактичну стресову ситуацію, що відбулася і виходить за межі звичайного людського досвіду, виникає як відстрочена або затяжна реакція на кризову подію чи ситуацію загрозливого або катастрофічного характеру та може спровокувати виникнення дистресу в будь-якої людини [3].

Посттравматичний стресовий розлад може проявлятися як втрата інтересу до значущих раніше для військовослужбовця форм життєдіяльності, втрата бачення перспективи майбутнього, сенсу життя загалом. Багатьом учасникам бойових дій властиві невпевненість у своїх силах, відчуття нездатності впливати на хід подій, бажання помститися за все, що відбувалося на війні. Дослідники звертають увагу на переживання у військовослужбовців через власні дії під час виконання бойових завдань, на почуття провини через загибель товаришів по службі [4].

Щодо критеріїв відновлення психологічного здоров'я, вони полягають у:

- а) можливості досягнення особистісної цілісності, віри у себе, здатності до самопідтримки і самодопомоги;
- б) можливості підвищення самоефективності особистості, її здатності до самореалізації;
- в) можливості посилення потребово-мотиваційних, ціннісно-смислових ресурсів особистості як джерела самозмін;
- г) можливості відновлення здатності підтримувати конструктивні стосунки з оточенням.

Результатом реалізації заходів психологічного відновлення є: поліпшення фізичного, психічного та особистісного функціонування військовослужбовців, а також покращення морально-психологічного клімату у військових колективах, родинх військовослужбовців і в суспільстві загалом.

Таким чином, психологічне відновлення військовослужбовців – це комплекс заходів психологічної допомоги, що надається військовослужбовцям з метою відновлення особистісної ідентичності, формування копінг-стратегій для управління стресом та зменшення ризиків розвитку психічних захворювань.

Список використаних джерел:

1. Сайт «Медична Справа». URL: <https://medplatforma.com.ua/news/75946-kilkist-patsientiv-iz-ptsr-v-ukraini-zrostaе-moz>.
2. Сайт Армія INFORM. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/11/vidnovymo-lyudynu-lyudyna-vidnovyt-vse/>.
3. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями - учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. – 282 с.
4. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 3. – Київ, 2018. – 236 с. Загальна редакція: Л. Гридковець. Колектив авторів: Л. Гридковець, Т. Вебер, Н. Журавльова, О. Запорожець, О. Климишин, Д. Креймейер, А. Мокроусова, Н. Пророк, Н. Сиротич, Т. Сіренко, Л. Царенко, Н. Шапошник.

Історія і сьогодення військової педагогіки. Сучасні педагогічні технології та методики підготовки військових фахівців. Особливості організації освітнього процесу у ВВНЗ під час російсько-української війни

УДК 378.147

Бичок В.Д.,

*слухач навчально-наукового інституту воєнної історії,
Національний університет оборони України, м. Київ*

СУЧАСНИЙ ОСВІТНІЙ КОНТЕНТ У ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Розвиток інформаційного суспільства, інформаційно-комунікаційні та цифрові технології, необмежений доступ до інформаційних ресурсів сьогодні вимагають від освіченої людини володіння навичками користування інформацією різних форм і форматів. Ба більше, для викладачів вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) це стало вимогою часу. Науково-технічний, комунікаційний прогрес вимагає від науково-педагогічного працівника вміння трансформувати освітній контент навчальних дисциплін відповідно до сучасного інформаційного простору, для здобуття додаткових знань, формування нових способів і засобів комунікації з аудиторією, створення для слухачів (курсантів, студентів) освітнього середовища, що дасть змогу поглиблено вивчати науки, опановувати навчальний контент і сформує активний пізнавальний інтерес, підвищить мотивацію до навчання.

Сучасний викладач має стати ініціатором змін в освітній діяльності [4, с.45]. Поготів, сьогодні, враховуючи умови війни, зруйновану інфраструктуру закладів освіти та постійні небезпеки повітряних ударів, слухачі (студенти, курсанти) часто позбавлені можливості повноцінного навчання. Натомість різноманіття та багатство форм сучасного освітнього контенту дає змогу здобувачам освіти самостійно опановувати навчальні дисципліни, готуватися до занять у будь-який час і в будь-якому місці.

Сучасний освітній контент ми розглядаємо як інноваційні матеріали й освітні ресурси, інструменти для дистанційного та змішаного навчання, що відповідають сучасним освітнім потребам здобувачів вищої освіти, підтримують інтерактивність, гнучкість і доступність, фокусуються на розвитку знань, умінь, цінностей, необхідних для активного навчання та функціонування в інформаційному середовищі. Це безцінний інструмент для сучасного викладача ВВНЗ, який прагне розвитку своїх слухачів. Мотивований на успіх, він має

мислити новими стандартами, застосовувати інноваційні методи навчання, що сприяють розвитку освітнього процесу, стимулюють активність аудиторії, активізують творче мислення та формують пізнавальний інтерес [2, с.13-14].

Раніше знання накопичувалися в малорухливих формах: рукописах, книгах, бібліотеках, що унеможливлювали їх швидке й масштабне перетворення. На сьогодні основні інформаційні ресурси оновлюються швидко та доступні кожному. Тому викладачу теж потрібно виходити за межі традиційного освітнього контенту, знаходити нові форми й методи його розробки. Нині він має необмежені можливості для поширення знань через персональні (тематичні) сайти, ютуб-канали, наукові подкасти, ватсап-канали, телеграм-канали, тік-ток-канали, спотіфай, лінкедін, блоги у фейсбуці чи інстаграмі, відкриті онлайн-курси, відеокурси, радіопроекти, онлайн-серіали та навіть мобільні застосунки [1, с. 65-67]. Наприклад, електронні посібники й підручники постійно знаходяться у відкритому доступі, їх можна завантажити на освітню платформу чи сайт, поділитися посиланням у соціальних мережах, що дає змогу презентувати свої розробки для набагато ширшої аудиторії, унікальну можливість інтерактивної взаємодії між користувачем і компонентами підручника.

YouTube. На сучасному етапі YouTube став не лише розважальною платформою, а й ключовим інструментом для досягнення освітніх цілей. Викладач може створити власний відкритий і безкоштовний освітній ресурс із тематичними відео, відеокурсами для слухачів (курсантів, студентів), використовуючи його як додатковий канал комунікації та взаємодії з аудиторією. Такий формат інформальної заохочує аудиторію до самостійної роботи, адже слухач нескінченну кількість разів може відтворити матеріал для розуміння його суті і змісту. Відео саме по собі є мультимодальним, тобто задіює різні органи чуття, завдяки чому покращується сприйняття й засвоєння матеріалу. Яскравий приклад успішного українського освітнього ютуб-каналу – «Хмаринка Science», на який підписано понад 200 тисяч користувачів.

Окремим каналом взаємодії з аудиторією є такі платформи соціальних мереж, як ватсап- чи телеграм-канали. На цих ресурсах можна знайти освітню, наукову інформацію, проекти, програми, форуми, конференції, безкоштовні онлайн-курси від різних університетів світу, конкурси, новини, вправи, пам'ятки, відео, аудіофайли, цікаві факти, короткі дописи. Меседжі, об'єднані певною тематикою, здатні зробити навчання привабливим і цікавим. Тож телеграм-, ватсап-канали можуть бути потужним інтерактивним ресурсом в освітній діяльності викладача. Наприклад, ватсап-канал викладача НУОУ Ольги Красницької, присвячений питанням лідерства, риторики та успіху. А такі провідні виші, як КНУ ім. Шевченка активно й успішно використовують месенджери для зовнішнього зв'язку.

Не варто забувати інші соціальні мережі, зокрема «Фейсбук», «Інстаграм», «Лінкедін», «Тік-ток». За можливості доцільно створювати на цих платформах сторінки з навчальним, науковим чи науково-популярним контентом, що одночасно залучить велику кількість осіб до його перегляду, сприйняття й наслідування освітніх і наукових ідей.

Персональний сайт – ще один із найпотужніших відкритих освітніх ресурсів, що забезпечує надання гнучкості освітньому процесу, розміщення навчальних матеріалів, допомогу аудиторії в самостійній роботі, а також можливості постійно користуватися підтримкою викладача. Сайт пропонує безперешкодний доступ аудиторії до навчального контенту, дає змогу створити креативне й пізнавальне навчальне середовище, може містити необмежену кількість матеріалів – лекцій, семінарів, практичних занять, підручників, презентацій, статей, посібників, рекомендацій, аудіовізуального контенту, подкастів, скрінкастів тощо. Ба більше, він є найкращою самопрезентацією науково-педагогічного працівника – засобом формування позитивного педагогічного іміджу [3, с.91].

Наукові подкасти можуть розміщуватися як на сайті, окремій платформі або надсилатися аудиторії. Це аудіофайли з озвученим навчальним контентом окремих лекцій, тематик, доповідей, питань. У межах сайту викладач може створити блог як окрему вебсторінку для систематичного викладу актуальних дописів для аудиторії за певною тематикою. Наприклад, на дуже популярній у всьому світі платформі Спотіфай, де люди зазвичай слухають музику, почали розвивати напрям освітніх серіалів.

Отже, створення викладачем ВВНЗ сучасного освітнього контенту дає змогу зацікавити слухачів (курсантів, студентів) у вивченні навчальних дисциплін, спонукати їх до поглибленого опанування матеріалу, викликати активний пізнавальний інтерес, ефективно здійснювати самостійну підготовку, забезпечити відкрите творче комунікативне середовище, задовольнити освітні, пізнавальні, інформаційні потреби аудиторії.

Список використаних джерел:

1. Красницька О.В. Автентичність викладача-лідера. Вища освіта України. 2023. № 4. С. 65–67. [https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2023.4\(91\).09](https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2023.4(91).09).
2. Красницька О.В. Постать сучасного викладача: справжність і фейковість. *Імідж сучасного педагога*. 2023. № 3 (210). с. 13–14. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-3\(210\)-11-17](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-3(210)-11-17).
3. Красницька О.В., Хміляр О.Ф. Інноваційні методи навчання в ораторській діяльності викладача вищого військового навчального закладу. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2022. № 4. с. 91. <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2022-PP-4-86-94>.
4. Сучасний викладач закладу вищої освіти: виклики та інновації. 2023. *Педагогіка*, №1. 44–48. [https://doi.org/10.31652/3041-1203-2023\(1\)-44-48](https://doi.org/10.31652/3041-1203-2023(1)-44-48).

Вітченко А.О.

*доктор педагогічних наук, професор,
Національний університет оборони України, м. Київ*

ЛІДЕРСЬКИЙ КОУЧИНГ У ВИЩІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ШКОЛІ

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю «зростання рівня боєготовності та боєздатності» української армії, «підвищення якості та інтенсивності підготовки військ (сил)» [3], «нарощування спроможностей Збройних Сил України... до виконання покладених завдань» [2]. Першочергового значення в реалізації визначених пріоритетів набуває технологізація системи лідерської підготовки офіцерів, що передбачає застосування сучасних технологій навчання, зокрема коучингу.

Коучингова освітня стратегія спрямована на подолання знаннєцентризму, підвищення ваги учіння і практикування дорослих учнів, які мають продемонструвати власну лідерську позицію в конкретних видах військово-професійної управлінської діяльності. Саме тому основне призначення коучингу як технології інтенсивного тренування полягає в опрідметчуванні попередньо набутих знань шляхом відпрацювання практичних результатів навчання – відповідних умінь, навичок і досвіду військового лідерства.

Лідерський коучинг визначили як технологію тренінгового навчання, спрямовану на розвиток (удосконалення) індивідуальних лідерських здібностей, відпрацювання управлінських умінь і навичок, поглиблення досвіду командної роботи у процесі інтенсивного тренування [1, с. 24]. Технологічність лідерського коучингу виявляється в його провідних ознаках, до яких відносимо алгоритмічність, повторюваність, інтенсивність тренувальних дій, регламентованість коучингового інструментарію (перевага ситуативно-діяльнісного підходу та практичних методів навчання, інваріантна логіка переходу від індивідуальної до групової форми тренування), поступальність у досягненні практичних результатів навчання (уміння → навички → досвід).

Специфіку лідерського коучингу вбачаємо у поступовому переході від внутрішнього (індивідуального) до зовнішнього (міжособистісного) практикування, в якому тренування індивідуальних лідерських якостей закладає підґрунтя для подальших колективних тренінгових дій.

Якість інтенсивного тренування слухачів ВВНЗ забезпечується шляхом добору та застосування сукупності різновидів лідерського коучингу, логічна послідовність яких забезпечує поступальність професіоналізації офіцера-лідера: 1) від особистої впевненості до колективної злагодженості; 2) від усвідомлення

спільних цілей до їх відповідальної практичної реалізації; 3) від набуття лідерських якостей до їх формування у підлеглих.

З урахуванням синтетичної природи військового лідерства, що виявляється у широкому спектрі напрямів і видів діяльності офіцера-лідера, виокремлюємо такі типи лідерського коучингу для слухачів ВВНЗ:

- психологічний;
- комунікативно-етикетний;
- освітньо-професійний;
- оздоровчо-спортивний;
- гендерний;
- кар'єрний.

Інструментальну основу практичної лідерської підготовки закладають за допомогою двох типів коучингу – психологічного і комунікативно-етикетного.

Завдяки психологічному коучингу слухачі відпрацьовують уміння актуалізовувати власний лідерський потенціал і реалізовувати його на практиці, формувати індивідуальну лідерську позицію, налагоджувати міжособистісні стосунки, гуртувати колег і підлеглих в єдиний військовий колектив, допомагати вирішувати особисті проблеми та досягати успіху у військово-професійній діяльності, створювати сприятливу психологічну атмосферу в підрозділі, що мотивує і надихає військовослужбовців на успішне виконання завдань за призначенням.

Комунікативно-етикетний коучинг пов'язаний з удосконаленням попередньо набутих комунікативних навичок, опануванням принципово нової моделі лідерської комунікації у військовому колективі, ситуативно-тренінговим відпрацюванням етикетних норм і правил поведінки офіцера-лідера.

Перехідним за характером і багатоцільовою спрямованістю відзначається освітньо-професійний коучинг, що має на меті, з одного боку, вдосконалення самоосвітньої компетентності, а з іншого – формування та поглиблення прикладних професійних якостей, необхідних для вмілого керування практичною підготовкою підлеглих, передавання їм набутого передового досвіду, виконання наставницьких функцій відносно обдарованих військовослужбовців, наділених лідерськими здібностями, тощо.

Основне призначення оздоровчо-спортивного коучингу полягає в поліпшенні фізичного самопочуття, зміцненні здоров'я, підвищенні працездатності, розвитку професійно важливих фізичних якостей офіцера-лідера (витривалість, силу, спритність, стійкість, швидкість).

Гендерний коучинг передбачає набуття слухачами практичного досвіду спостереження за службовою і військово-професійною взаємодією військовослужбовців різних статей, відпрацювання умінь підтримувати гендерну рівність і паритет у міжособистісних відносинах, кар'єрному розвитку підлеглих.

Кар'єрний коучинг призначений для відпрацювання умінь розвивати власну кар'єру, визначати військово-професійний та лідерський потенціал підлеглого особового складу, керувати рекрутингом, надавати експертні поради у плануванні військовослужбовцями професійної військової кар'єри.

Послідовна та узгоджена реалізація перелічених типів дозволить системно підійти до лідерської підготовки слухачів, значно підвищити якість їх практичної підготовки шляхом налагодження інтенсивного тренування з дотриманням логіки професійного становлення і подальшої професіоналізації офіцера-лідера.

Перспективи подальшого розроблення порушеної проблеми вбачаємо у проектуванні цілей, змісту, інструментального забезпечення лідерського коучингу для системи неперервної військово-професійної освіти.

Список використаних джерел:

1. Вітченко А.О. Коучинг у системі професійної підготовки офіцера-лідера. Військова освіта. 2024. № 1 (49). с. 18–29. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-1775/2024-01/18-29>
2. Указ Президента України №121/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.03.2021 «Про Стратегію воєнної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>.
3. Указ Президента України №392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

Гапонов О.Л.,

*слухач навчально-наукового інституту воєнної історії,
Національний університет оборони України, м. Київ*

ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАЧА

Сучасне суспільство перебуває у стані динамічних змін, що торкаються усіх сфер життя, зокрема й освіти. Технологічні інновації, інформаційна перенасиченість, глобалізація та зміна соціокультурних запитів потребують від системи освіти нових підходів до підготовки майбутніх фахівців. Творчість викладача постає основою якісного освітнього процесу. Вона передбачає здатність до нестандартного мислення, уміння мотивувати, гнучкість у виборі методів навчання та готовність до впровадження інновацій. Важливою стає інтеграція сучасних педагогічних технологій і творчого підходу в освітній процес для забезпечення ефективного навчання, що відповідатиме викликам часу.

Творчість, як зазначає С. Сисоєва, є складним багатовимірним процесом, що охоплює інтелектуальні, емоційні та соціальні аспекти. Учена наголошує на

тому, що творча особистість викладача формується через креативність, яка проявляється у внутрішньо мотивованій, перетворюючій діяльності. Творчий процес постає як створення нового, що впливає не лише на об'єктивні результати, але й на психічний розвиток, мотиви та особливості характеру. Творча активність і творча діяльність не є тотожними, адже для діяльності характерні властивості творчого процесу, й зокрема творча активність. Творчі можливості – динамічна система якостей особистості, що інтегрує інтелект, умови розвитку й творчі вміння. Вони формуються та реалізуються у творчій діяльності і житті, сприяючи самореалізації, самовираженню й саморозвитку особистості. У цьому контексті С. Сисоєва відзначає важливість гармонійного використання педагогічних методів разом із психологічними підходами для створення освітнього середовища, сприятливого для розвитку творчої особистості як викладача, так і слухачів (студентів) [6, с. 49–50].

Як зазначає О. Красницька, творчість викладача виявляється в ініціативності, активності, інноваційності й прагненні вдосконалювати освітній процес. Важливо відповідально підходити до кожного заняття чи заходу, враховуючи унікальність та індивідуальність слухачів (студентів). Викладач має діяти оригінально, нестандартно, змістовно й цікаво, вносячи особисте «Я» в освітній процес [2, с. 48].

Згідно з О. Шурин, творчість викладача пов'язана з його здатністю до постійного розвитку та впровадження інноваційних методів в освітній процес. Дослідниця підкреслює, що творча педагогічна діяльність потребує знань, умінь, самовдосконалення та професійної самосвідомості. Її основою є розвиток творчого потенціалу викладача через приклад наставників, формування інтересу, професійних цінностей і креативного мислення. Педагогічна творчість порівнюється з мистецтвом і вміщує гнучкість мислення, інноваційність, мотивацію та здатність досягати результатів в освітній діяльності [7, с. 337–338].

В. Масич підтверджує те, що викладач має володіти креативністю, рефлексивністю, ініціативністю та професійно значущими якостями, які сприяють не лише розвитку власного творчого потенціалу, а й стимулюють творчий розвиток слухачів (студентів). Проблемне, проєктне, евристичне та інтерактивне навчання забезпечують суб'єкт-суб'єктну взаємодію між викладачем і слухачами, створюючи умови для спільного досягнення професійного й творчого зростання [3, с. 10–11].

Вагомого значення у цьому контексті, за свідченням В. Павленка, набуває створення середовища, що сприяє розвитку креативності у слухачів (студентів). Серед основних умов розвитку їх творчих здібностей науковець виділяє створення відкритого навчального середовища, заохочення слухачів до вільного висловлювання ідей, проведення дискусій, диспутів, дебатів та експериментів

Індивідуальний підхід, врахування унікальних особливостей і потреб кожного слухача дає змогу формувати в них самостійність та ініціативність. Залучення слухачів до творчої діяльності через проведення проєктної роботи, конкурсів, інтерактивних завдань сприяє формуванню інтересу до навчання та розвитку творчих здібностей [5, с. 145–147]. Отже, викладач, який активно застосовує в освітній діяльності творчий підхід, стимулює розвиток пізнавальної активності, творчих здібностей і потенціалу слухачів, мотивує їх до навчання, самовдосконалення й розвитку.

М. Міхалко у своїй книзі «21 спосіб мислити креативно» пропонує дієві методики для розвитку креативного мислення і викладача, і слухачів. Його підходи ґрунтуються на розвитку вмінь мислити нестандартно, знаходити несподівані рішення та уникати шаблонів у міркуваннях. Вони є надзвичайно корисними в освітній діяльності, оскільки допомагають викладачу створювати нові способи залучення слухачів до навчання та забезпечувати ефективне засвоєння навчального матеріалу. Наприклад, організація мозкових штурмів на занятті спонукає студентів генерувати безліч ідей без критики. Викладач створює атмосферу, де кожна думка цінується, що стимулює креативність і відкритість. Він упроваджує рольові ігри, щоб слухачі могли вжитися в різні ролі та ситуації. Це допомагає розвивати емпатію та розуміння різних поглядів. Наприклад, під час вивчення соціології студенти можуть грати ролі представників різних соціальних груп, щоб краще зрозуміти їхні проблеми та виклики [4, с. 330].

Вітченко А.О. та Осьодло В.І. акцентують увагу на тому, що творча особистість викладача поєднує глибокі знання педагогіки з майстерністю її практичного застосування. Викладач має бути не лише носієм знань, але й наставником, який сприяє розвитку критичного, креативного мислення, творчих здібностей слухачів (студентів) і мотивує їх до відповідального ставлення до майбутньої професії [1, с. 439].

Отже, творча особистість викладача – це не лише наявність таланту чи творчих здібностей, а й здатність до інноваційного мислення, використання нестандартних методів навчання та вміння адаптуватися до нових умов.

Ми прийшли до висновку, що творча особистість викладача є визначальним фактором у забезпеченні якості освітнього процесу в умовах сучасних змін, створення відкритого креативного освітнього середовища. Він виступає не лише носієм знань, але й наставником, мотиватором, здатним постійно самовдосконалюватися, шукати нові підходи, вчасно реагувати на виклики, упроваджувати інноваційні методи, технології, адаптуватися до змін, гнучко на них реагувати. Основними рисами творчого викладача є креативність, рефлексивність, ініціативність, вміння мотивувати слухачів (студентів) до розвитку, критичного, креативного мислення й відповідального ставлення до навчання.

Використання інтерактивних завдань, проєктної роботи, рольових ігор, дискусій, диспутів та інших інноваційних методів навчання сприяє активному залученню слухачів (студентів) до навчальної діяльності, розвитку самостійності та творчих здібностей. Творчий підхід до викладання не лише відповідає сучасним викликам часу, але й формує основу для інноваційного, ефективного та гармонійного освітнього процесу. Це забезпечує підготовку відповідальних, компетентних і креативних фахівців, готових до професійного зростання.

Список використаних джерел:

1. Вітченко А.О., Осьодло В.І. Педагогіка вищої військової школи : підручник. Київ: НУОУ, 2017. 124 с.
2. Красницька О.В. Педагогічна майстерність викладача вищої військової школи : підручник. Київ: видавничий дім “Кондор”, 2020. 528 с.
3. Масич В.В. Формування продуктивно-творчої компетентності майбутніх інженерів-педагогів: метод. рекомендації. Харків: УПА. 2017. 85 с.
4. Міхалко М. 21 спосіб мислити креативно. Харків: КСД, 2023. 400 с.
5. Павленко В.В. Педагогічні умови для розвитку креативності слухачів у сучасному педагогічному процесі. *Проблеми освіти*: зб. наук. пр. 2018. № 88. с. 138–148.
6. Сисоєва С.О. Соціальні, психологічні та педагогічні підходи до визначення творчої особистості. *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи* : монографія. Київ : вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. 432 с.
7. Шурин О.І. Теоретико-методичні основи педагогічної творчості в професійній підготовці майбутніх педагогів. *Інноватика у вихованні*. Вип. 2023. №17. с. 337–338. URL: <https://doi.org/10.35619/iiu.v1i17.523>

УДК 355.233:37.091.2

Глушаков П.В.

слухач штатний, Військова академія (м. Одеса)

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ВІЙСЬКОВІЙ АКАДЕМІЇ (М. ОДЕСА)

Військовий стан в нашій державі, починаючи з лютого 2022 року, створив безпрецедентні виклики для всієї системи вищої освіти в Україні. Вищі військові навчальні заклади (ВВНЗ), які були, є та будуть критично важливими інституціями у підготовці висококваліфікованих кадрів для захисту нашої Батьківщини. ВВНЗ України розгорнули ретельну програму забезпечення оперативної адаптації освітнього процесу до умов військового стану, а саме:

оновлення навчальних програм відповідно до умов сьогодення; інтеграції реального бойового досвіду в освітній процес; зміни форматів навчання, застосування різноманітних методів викладання; забезпечення психологічної підтримки здобувачів вищої освіти і викладачів тощо.

Метою мого дослідження є аналіз впливу військового стану на освітній процес у Військовій академії (м. Одеса), а також визначити ключові напрямки організації навчання в умовах сьогодення.

Отже, війна стала серйозним випробуванням для системи військової освіти в Україні. Введення воєнного стану зумовило радикальні зміни в організації освітнього процесу у Військовій академії (м. Одеса), поставивши перед моєю альма-матерію безпрецедентні виклики.

Фізичне розташування Військовій академії (м. Одеса) створило серйозну загрозу для життя здобувачів вищої освіти, викладачів і персоналу. В таких умовах керівництво закладу було змушено терміново змінити місце дислокації, що супроводжувалося численними викликами.

Частина матеріально-технічної бази, включно з навчальним обладнанням та технікою, залишилося за попереднім місці перебування. Але, в нових місцях розосередження не завжди знаходились належні приміщення для організації навчального процесу, розміщення здобувачів вищої освіти та роботи викладацького складу. Це призвело до створення тимчасових навчальних майданчиків та використання пристосованих приміщень, які далеко не завжди відповідали стандартам військової освіти.

Реалії сьогодення стали поштовхом до прийняття інноваційних рішень в освітньому процесі Військової академії (м. Одеса). Більш детально розглянемо запроваджену низку інноваційних підходів до освітнього процесу у вище згаданому ВВНЗ. Практичні заняття виконуються в умовах, наближених до бойових, що включають тимчасове використання створених полігонів, де здобувачі вищої освіти відпрацьовують сценарії реальних бойових дій. Ці полігони дозволяють максимально наблизити навчання до умов реального бою, що сприяє кращій підготовці здобувачів до служби у військах. Теоретичні курси скорочуються, а основна увага зосереджується на практичних аспектах, таких як командування підрозділами, тактика ведення бою, основи військової медицини тощо. Підхід забезпечує більш ефективне використання часу та ресурсів, спрямованих на підготовку здобувачів вищої освіти до реальних бойових умов.

В той же час, дистанційні технології стали одним з інструментів для підтримки безперервності навчання. Лекційні курси, тестування та більшість теоретичних занять перевели в онлайн-формат, що дозволило уникнути скупчення великої кількості людей у небезпечних зонах. Для практичної підготовки викладацький склад академії використовує мобільні навчальні комплекси, які

оснащені всім необхідним для проведення практичних занять, включаючи тренувальні полігони, класні кімнати та технічне обладнання. Це дозволяє проводити навчання незалежно від географічного розташування та забезпечити високий рівень підготовки здобувачів навіть у найскладніших умовах.

Попри складнощі, спостерігаємо зростання стійкості системи вищої військової освіти. Отже, Військова академія (м. Одеса) адаптована до екстремальних умов, розробляючи нові підходи до навчання та розширюючи співпрацю з міжнародними партнерами для отримання додаткових ресурсів і досвіду. Це в черговий раз доводить здатність української вищої військової освіти реагувати на виклики сьогодення та забезпечити підготовку висококваліфікованих кадрів навіть у цілком складних умовах.

Серед здобувачів вищої освіти Військової академії (м. Одеса) є військовослужбовці, які вже брали участь у бойових діях і мають значний практичний досвід. Тому їхнє навчання орієнтоване на вдосконаленні вже набутих навичок. Враховуючи ці потреби, академія впроваджує спеціалізовані навчальні дисципліни, що відповідають актуальним вимогам вищої військової освіти. До таких дисциплін відносяться управління дронами, робота з сучасними засобами зв'язку, кіберзахист, розвідка тощо. Отже, відпрацювання реальних сценаріїв бойових дій, формування підрозділів та інших практичних навичок є основою навчального процесу для цієї категорії здобувачів вищої військової освіти.

В умовах обмежених ресурсів, але завдяки партнерам, зокрема НАТО, Військова академія (м. Одеса) отримала сучасні тренажери, інноваційні технології, а саме, реальна віртуальності та деякі зразки зброї. На мій погляд, ця допомога дозволяє створити умови для тренувань здобувачів вищої освіти, наближених до реальних бойових умов.

Викладачі та здобувачі вищої військової освіти академії сьогодні мають можливість проходити різноманітні стажування за кордоном, де мають можливість перейняти досвід європейських військових академій, що дозволяє підвищити рівень підготовки українських військових спеціалістів.

Виходячи з вище зазначеного, хочу наголосити, що виклики, з якими стикається Військова академія (м. Одеса) під час війни, вимагають швидкої та ефективної реакції, пошуку альтернативних рішень, залучення міжнародної допомоги тощо. Водночас військовий стан став потужним стимулом для модернізації освітнього процесу в академії. Одним із ключових досягнень на сьогодні є інтеграція стандартів НАТО в систему освітнього процесу Військової академії (м. Одеса). Це дозволило академії перейняти деякі передові методики навчання, які застосовуються в країнах-членах Альянсу. Відповідно до цих стандартів здобувачі отримують вищу військову освіту, яка відповідає міжнародним вимогам, а також покращує якість підготовки майбутніх офіцерів

та дає можливість вдосконалювати свої навички в реальних умовах, що робить навчання максимально актуальним і наближеним до реальних бойових ситуацій.

Вважаємо, що вища військова освіта має продовжувати свій розвиток та ставати більш гнучкою і здатною до інтеграції міжнародних стандартів, що є ключовим фактором для забезпечення обороноздатності України у подальшій перспективі.

УДК 355.233:351.74:159.9-057.2:37.091.3

Добровольський Ю.Б.

*к.т.н., доцент, старший науковий співробітник кафедри військової підготовки
Національного авіаційного університету, м. Київ*

Ярмольчик М.О.

*доктор філософії (Phd), кафедра військової підготовки Національного
авіаційного університету, м. Київ*

Мирончук Х.В.

*слухач кафедри військової підготовки
Національного авіаційного університету, м. Київ*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ СЛУЖБИ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

Підготовка військових фахівців у сфері пожежної безпеки є важливою складовою забезпечення національної безпеки України. В умовах сучасних соціальних і політичних викликів, таких як збройний конфлікт і загострення надзвичайних ситуацій, попит на висококваліфікованих фахівців цієї галузі значно зростає. Завдання служб пожежної безпеки виходять за межі реагування на побутові пожежі чи нещасні випадки – це вже необхідність швидкого реагування на масові загрози, зокрема при евакуаціях, підготовці до бойових умов, а також захисті стратегічних об'єктів. Саме тому питання підготовки таких фахівців набуває особливої актуальності.

Психолого-педагогічна підготовка є багаторівневим процесом, який охоплює розвиток мотиваційної, когнітивної та емоційної стійкості військових фахівців [3]. Навчальні програми розробляються з урахуванням особливостей стресових ситуацій, з якими стикаються пожежники, а також із застосуванням спеціальних психологічних технік, що допомагають майбутнім спеціалістам розвивати самоконтроль і витривалість.

Формування компетентних, стійких до стресу та добре навчених спеціалістів для пожежної служби в Україні здійснює Кафедра військової підготовки

Національного авіаційного університету. Будучи єдиним закладом вищої освіти, що займається підготовкою військових фахівців цієї сфери, кафедра розробляє та впроваджує навчальні програми, спрямовані на формування широкого спектра компетенцій – від тактичних і технічних до психолого-педагогічних. У зв'язку з цим особливо важливо враховувати особливості навчальної підготовки, а також психолого-педагогічний супровід, що є невіддільною частиною формування професійної особистості фахівця з пожежної безпеки.

Військовий фахівець служби пожежної безпеки повинен бути не лише технічно підготовленим, але й психологічно стійким до виконання завдань у критичних ситуаціях [1]. Психолого-педагогічний супровід підготовки покликаний формувати у курсантів навички ефективної комунікації, відповідального ухвалення рішень та стресостійкості. Дослідження показують, що професії, які передбачають частий контакт з ризиками, викликають серйозні емоційні й психологічні навантаження, що може призвести до високих рівнів стресу та емоційного вигорання. Програма підготовки передбачає поступове формування психологічної стійкості [1]. Перші етапи включають розвиток базових навичок спілкування і підтримки командного духу, що є основою майбутньої професійної діяльності. Наступні рівні навчання спрямовані на вдосконалення навичок роботи в умовах стресу, що досягається за допомогою імітаційних тренувань і практичних ситуаційних завдань. Це дозволяє курсантам навчитися зберігати самоконтроль і приймати ефективні рішення у стресових умовах, що є важливою умовою успіху в реальних ситуаціях.

Сучасні програми навчання на кафедрі військової підготовки Національного авіаційного університету охоплюють різні методи та технології навчання, що дозволяє комплексно підготувати військових фахівців. Зокрема, значна увага приділяється інтеграції теоретичних знань та практичних навичок. Перший етап навчання передбачає вивчення базових концепцій безпеки та пожежної справи, а також ознайомлення з актуальними нормами і процедурами.

Навчання військових фахівців з пожежної безпеки охоплює не лише технічні та фізичні аспекти, але також розвиває їхню здатність приймати обґрунтовані управлінські рішення під тиском. У надзвичайних ситуаціях важливо не тільки діяти швидко, але й стратегічно мислити, аналізуючи ризики та вибираючи найбільш оптимальний шлях. Від того, наскільки обізнані та готові фахівці до прийняття таких рішень, залежить ефективність усієї протипожежної системи.

Особливу роль у підготовці грають заняття з управління кризовими ситуаціями, які моделюють реальні стресові умови. Курсантів навчають реагувати у максимально наближених до бойових умовах, де кожна секунда є вирішальною, а ухвалення рішень може відбуватися під психологічним тиском.

Це дозволяє фахівцям розвивати стійкість до емоційних впливів та вчить ухвалювати рішення обдумані навіть за умов підвищеної тривоги [3].

Такі тренування також охоплюють аспекти лідерства та командної роботи. Пожежна профілактика та боротьба з вогнем часто потребують злагоджених дій від усього колективу. Курсантам дають можливість відпрацьовувати сценарії командної координації, де вони можуть пробувати себе у ролі керівників, які відповідають за ухвалення рішень і розподіл обов'язків підлеглих. Це формує навички комунікації, дозволяє глибше зрозуміти важливість підтримки психологічного стану команди та здатності мотивувати її у критичних умовах.

Додатковим елементом є систематичне підвищення кваліфікації та регулярні інструктажі, які дають змогу закріпити навички та відпрацювати алгоритми дій. Постійне оновлення знань з протипожежної безпеки, обізнаність про новітні методи профілактики та боротьби з пожежами, а також використання сучасного обладнання дозволяють військовослужбовцям бути максимально підготовленими до кризових ситуацій.

Сучасна політична та соціальна ситуація в Україні, зокрема збройний конфлікт на сході країни, загострює необхідність високоякісної підготовки військових фахівців служби пожежної безпеки [2]. Їхня діяльність виходить за межі лише протипожежних завдань і включає рятувальні роботи під час бойових дій, евакуацію мирного населення, а також ліквідацію наслідків обстрілів і техногенних аварій. Це вимагає як сучасних методик навчання, так і інноваційного підходу до психолого-педагогічної підтримки курсантів.

Для підвищення адаптації до сучасних умов варто розробити спеціальні курси, орієнтовані на роботу в умовах воєнних дій. Це може включати підготовку до роботи у зонах бойових дій, де присутній додатковий ризик для життя, а також координацію з військовими підрозділами, що забезпечить оперативне реагування на виклики у небезпечних зонах.

Отже, підготовка військових фахівців служби пожежної безпеки є надзвичайно важливим процесом, який має враховувати як технічні, так і психолого-педагогічні аспекти. Національний авіаційний університет є єдиним в Україні закладом, що здійснює цю важливу функцію, забезпечуючи майбутніх фахівців необхідними знаннями та навичками. Проте, для досягнення високої ефективності необхідно вирішити проблеми, пов'язані із застарілим обладнанням та недостатньою психологічною підготовкою курсантів. Удосконалення навчальної програми відповідно до сучасних викликів дозволить формувати компетентних і відповідальних фахівців, здатних надавати професійну допомогу та забезпечувати безпеку населення в умовах будь-яких кризових ситуацій.

Список використаних джерел:

1. Горбенко В.С. «Стресостійкість і мотивація в діяльності військових фахівців», Вісник Національної академії ДСНС України, 2020.
2. Сорока І.В. «Новітні методи підготовки фахівців з пожежної безпеки в умовах збройного конфлікту», Збірник матеріалів конференції «Пожежна безпека: сучасні виклики», 2022.
3. Титаренко Т.М., Бойко А.О. «Психологічна підготовка військових у контексті національної безпеки України», Збірник наукових праць Національного університету оборони України, 2021.

УДК 355.232:[37.012+37.018.43:004](477)

Євтух А.О.

*старший науковий співробітник НДЛ проблем філософії війни, історії
військової педагогіки та культури кафедри суспільних наук, Національний
університет оборони України, м. Київ*

ЕЛЕКТРОННЕ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ПРОФІЛАКТИКИ ОСВІТНЬОЇ ДЕПРИВАЦІЇ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ВВНЗ

Підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) не втрачає своєї актуальності не тільки в мирний час, а й зараз, під час дії воєнного стану на території нашої держави. Адже підготовка вмотивованих, психічно стійких військових фахівців, здатних інтелектуально домінувати на полі бою, як зазначає О. Хміляр [1], сьогодні потребує нових підходів, форм взаємодії, засобів і технологій в освітній діяльності.

Викладачі, які володіють сучасними знаннями, прагнуть до постійного самовдосконалення й оновлення багажу знань, систематично проводять науковий пошук, здатні надавати якісні освітні послуги здобувачам освіти. Вимоги щодо їх безперервного підвищення кваліфікації та професійного розвитку продиктовані не лише практичними потребами педагогічної діяльності, а й нормативно-правовими актами [2, 3], професійним стандартом [4] та керівними документами Міністерства оборони України [5].

Крім цього, описуючи постать сучасного викладача, О. Красницька вказує: «...науково-педагогічний працівник... несе особисту відповідальність за результативність освітньо-наукової діяльності, мотивований на успіх, працює лише на результат... Він усвідомлює, що від нього залежить формування інтелектуального потенціалу держави, розвиток нації та її культури. Тож відкриває слухачам (курсантам, студентам) насамперед можливості розвитку, самовдосконалення та зростання, світ краси й гармонії через безмежні знання» [6, с. 13–14].

Отже, систематичне підвищення кваліфікації, особистісний і професійний розвиток дають змогу викладачам ВВНЗ забезпечувати здобувачів військової освіти актуальними й потрібними знаннями, провадити доречні зміни в освітній діяльності, готувати ґрунтовні методичні матеріали на основі власних наукових досліджень. В період воєнного часу чільне місце у підвищенні кваліфікації науково-педагогічних працівників і, водночас, профілактики їх освітньої депривації зайняло електронне навчання.

Останнє десятиліття загалом відзначилося різким зростанням кількості різнопланових дистанційних курсів, спрямованих зокрема на підвищення кваліфікації освітян, що стало частиною глобальної тенденції до цифровізації всіх сфер суспільного життя. Цей процес побіжно змусив осучаснити підходи до організації освітнього процесу у ВВНЗ із використанням електронного навчання. Положенням про особливості організації освітнього процесу у ВВНЗ Міністерства оборони України визначено, що технології дистанційного навчання мають забезпечувати «підвищення кваліфікації військових фахівців незалежно від місця їх знаходження, характеру занять чи умов проходження військової служби, стану здоров'я тощо» [5].

Наразі система військової освіти України бурхливо розвивається: за сприяння іноземних партнерів із 2018 року представники Сил оборони України мають доступ до платформи електронного навчання NATO JADL (<https://jadr.act.nato.int>), а у ВВНЗ використовується програмне забезпечення на базі платформи Moodle, що передбачає не тільки управління навчанням, а й обмін між закладами освітнім контентом, досвідом колег, а також підвищення кваліфікації викладачів. Крім того за сприяння представників громадянського суспільства з 2020 року використовуються ресурси онлайн-платформ Освітній Хаб міста Києва (<https://eduhub.in.ua/>) й Prometheus (<https://prometheus.org.ua/>), що надають доступ до безкоштовних онлайн-курсів та освітніх онлайн-серіалів. Спільно зазначені платформи сформували дієву систему підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників ВВНЗ та професійного розвитку військовослужбовців усіх рівнів військового управління, а також профілактики освітньої депривації із використанням електронного навчання.

Варто зазначити, що потреба й зацікавленість у дистанційних курсах підвищення кваліфікації почала активно зростати ще до початку всесвітньої пандемії COVID-19. Наприклад, вже з 2018 року онлайн-курси, на яких проходили підготовку представники Сил оборони України в рамках Індивідуальної програми партнерства Україна–НАТО, були доповненням або кваліфікаційною вимогою для допуску до курсової підготовки за кордоном. За нашими спостереженнями, їх частка сягнула у 2018 році 56 %, 2019 році – вже 67 %. Після запровадження

в Україні воєнного стану підвищення кваліфікації викладачів ВВНЗ за допомогою засобів електронного навчання стало нормою та життєвою необхідністю.

Перевагами використання електронного навчання у процесі підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, на нашу думку, є розвиток спроможностей ВВНЗ щодо:

- профілактики освітньої депривації здобувачів освіти;
- розширення спектру онлайн-курсів за різною тематикою в різних галузях знань завдяки відкритим освітнім онлайн-платформам;
- опанування онлайн-курсів у суміжних галузях, що дає змогу викладачу синтезувати знання із різних галузей [6];
- використання отриманих знань і матеріалів в освітньому процесі та науковій діяльності;
- залучення більшої кількості особового складу за рахунок навчання в будь-який час і будь-якому місці [5];
- виділення годин для підвищення кваліфікації в індивідуальному плані роботи науково-педагогічного працівника й навчання під час робочого дня;
- формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів військової освіти;
- задоволення індивідуальних освітніх потреб науково-педагогічних працівників ВВНЗ.

Водночас зазначимо, що паралельне виконання завдань службової або бойової діяльності в інтересах захисту нашої держави може бути, з одного боку, перевагою, з іншого – недоліком у процесі підвищення кваліфікації викладачів ВВНЗ. Вважаємо, що в разі правильного розподілу часу на навчальну, методичну, наукову, організаційну роботу, індивідуальну підготовку та виконання інших службових завдань, розвинених навичок тайм-менеджменту науково-педагогічний працівник ВВНЗ здатен якісно виконувати свої функціональні обов'язки, постійно навчатися й досягати вагомих результатів у військово-педагогічній діяльності.

За власними спостереженнями, можемо виділити окремі труднощі (чинники), що зустрічаються в умовах воєнного стану під час підвищення кваліфікації викладачів ВВНЗ із використанням електронного навчання й можуть посилювати їх освітню депривацію, а саме:

- недостатній рівень медіаграмотності як слухачів, так і викладачів дистанційних курсів;
- відсутність досвіду надавачів освітніх послуг щодо створення сучасного освітнього контенту;
- недостатній рівень володіння сучасними медіаосвітніми технологіями;
- недостатня обізнаність надавачів освітніх послуг щодо прийомів активізації освітнього процесу та роботи з віртуальною аудиторією;

- відсутність доступу до дистанційного навчання в бойових умовах;
- недостатній розвиток інклюзивних технологій для підтримки осіб з особливими освітніми потребами;
- нестача особового складу у підрозділах ВВНЗ з організації дистанційного навчання, передбаченого стандартами НАТО з розроблення й супроводження дистанційних курсів;
- вразливість серверів платформ дистанційного навчання до кібератак противника, блекаутів і технічних відмов;
- імовірність перерв у постачанні послуг зв'язку;
- психологічні труднощі сприйняття матеріалів курсу слухачами різного віку, статі та кваліфікації;
- зниження уваги слухачів у процесі прослуховування онлайн-занять через недостатність використаних лектором технік управління увагою віртуальної аудиторії;
- когнітивні упередження отримувачів освітніх послуг щодо потреби у безперервному навчанні й, зокрема, опануванні нових освітніх технологій;
- відсутність ефективної комунікації слухачів онлайн-курсу між собою чи слухачів з лектором, що породжує зниження мотивації слухачів до опанування матеріалів курсу.

Перелік означених чинників може бути розширений, а їх відносний вплив на ступінь прояву освітньої депривації викладачів та постійне підвищення їх кваліфікації потребує додаткового вивчення на основі валідних статистичних даних, що стане перспективою наших подальших наукових досліджень.

Підсумовуючи сказане, варто зауважити, що електронне навчання у процесі профілактики освітньої депривації та підвищення кваліфікації викладачів ВВНЗ є перспективним напрямом розвитку військової освіти України відповідно до загальносвітових трендів та євроатлантичних стандартів. Такий підхід до організації професійного розвитку науково-педагогічного складу вищої військової школи віддзеркалює європейські стандарти освіти впродовж життя з урахуванням специфіки діяльності ВВНЗ і потреб Сил оборони України.

Список використаних джерел:

1. Хміляр О.Ф. Психологія бойової мотивації воїна. Вісник Національного університету оборони України. 2022. № 2 (66). с. 121–131. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-66-2-121-131>.
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
3. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

4. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження професійного стандарту «Викладач закладу вищої освіти» від 16.10.2024 № 1466. URL: <http://surl.li/pabobg>.
5. Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти» від 15.02.2024 № 120.
6. Красницька О. Постать сучасного викладача: справжність і фейковість. Імідж сучасного педагога. 2023. № 3 (210), с. 11–17. URL: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-3\(210\)-11-17](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-3(210)-11-17).

Карпенко І.С.

*майор, слухач навчально-наукового інституту
воєнної історії НУОУ, м. Київ*

МІСЦЕ І РОЛЬ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОГО КОУЧИНГУ У СИСТЕМІ ПРАКТИЧНОЇ ЛІДЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ СЛУХАЧІВ ВВНЗ

Пріоритетними цілями реформування Збройних Сил України визначено «підвищення якості та інтенсивності підготовки військ (сил) [1], прискорену професіоналізацію, зміцнення кадрового потенціалу, «формування нового стилю військового лідерства та трансформацію професійної культури на основі євроатлантичних принципів» [2]. В умовах воєнної агресії російської федерації проти України, особливо важливого значення набуває інтенсифікація практичної підготовки майбутніх офіцерів-лідерів у системі військової професійної освіти. Останнє зумовлює актуальність обраної теми, її теоретичне і практичне значення для подальшого удосконалення лідерської підготовки офіцерів у системі військової професійної освіти. Тому особливої актуальності набуває питання щодо впровадження новітніх технологій в освітній процес.

До перспективних технологій навчання належить коучинг, в основу якого покладено ідею посиленого тренування, що актуалізує попередньо набуті знання і забезпечує набуття прикладних результатів – знань, навичок, досвіду.

У сучасній науці спостерігаються різні погляди і підходи до визначення ключового поняття «коучинг». Одні дослідники розглядають під ним процес навчання, практичної підготовки, виконання коучем наставницьких функцій (А. Брайковська, Т. Гриценко, К. Тімофєєва [3, с. 9]), інші пропонують занадто широке його тлумачення як методу, універсальної технології і навіть методики навчання (О. Нежинська і В. Тименко [4, с. 5–11]). Поділяємо думку А. Вітченка про недоречність спрощення коучингу, механічного його ототожнення з методом

або методикою навчання. Під коучингом розуміємо технологію практичної підготовки, яка спрямована на цілеспрямоване інтенсивне тренування слухачів вищих військових навчальних закладів з метою відпрацювання професійно важливих якостей майбутніх військових керівників. До провідних ознак коучингового навчання сучасні дослідники відносять алгоритмічність, повторюваність, інтенсивність тренувальних дій, регламентованість коучингового інструментарію, поступовість у досягненні запланованих результатів тренінгового навчання (уміння – навички – досвід) [6, с. 24].

Проведений аналіз порушеної проблеми дозволив не тільки підтвердити постійне зростання дослідницького інтересу до застосування коучингу у професійній освіті, але і стрімке поширення нової термінології, пов'язаної з технологією інтенсивного тренування дорослих учнів без належного наукового її обґрунтування.

Провідну роль у системі практичної підготовки слухачів ВВНЗ відіграє освітньо-професійний коучинг, що становить собою один із типів лідерського коучингу багатоцільового спрямування. Він передбачає, з одного боку, вдосконалення самоосвітньої компетентності офіцерів-лідерів, набуття готовності керувати командним коучингом у військовому підрозділі, а з іншого боку – формування та поглиблення прикладних професійних якостей, необхідних для успішного виконання управлінських завдань.

Освітньо-професійний коучинг характеризується за типологічними ознаками:

1. Інтегрованість освітніх і професійних цілей. Завдяки розвитку соціальних (soft skills) і загальнонавчальних навичок, критичного та креативного мислення, поглибленню досвіду навчальної кооперації слухачі набувають здатності до активної професіоналізації, формування власного авторитету та лідерства у процесі освітньо-професійної підготовки.

2. Нормативна логіка практичного навчання, досягнення слухачами запланованих програмних результатів: від загальнонавчальних до професійних умінь і навичок, від етапного застосування набутих знань на практиці (контрольоване, рефлексивно забарвлене – уміння; автоматичне – навичка) до накопичення відповідного практичного досвіду (виконання загальнонавчальних дій, службових і професійних завдань, посадових функцій). Унормована структура освітньо-професійного коучингу забезпечує цілеспрямованість, послідовність і наступність у тренуванні, спрямовує слухачів на свідоме та логічне набуття освітньо-професійних умінь, навичок і досвіду.

3. Технологічність набуття прикладних результатів навчання. Результативність інтенсивного тренування слухачів залежить від продуманої алгоритмізації та інструменталізації цього процесу, що уможливлуватимуть реалізацію освітньо-професійних цілей і досягнення запланованих програмних результатів за визначений час.

4. Багатофункціональна спрямованість коучингового навчання, що забезпечує універсалізм офіцера-лідера, готовність до неперервного навчання, виконання практичних самоосвітніх, службових, професійних завдань в умовах невизначеності.

5. Єдність індивідуального і колективного, внутрішнього (самонавчання) і зовнішнього (керування командним коучингом) в організації тренінгової діяльності слухачів. Шлях до лідерства як соціального статусу офіцера у військовому колективі вимагає від слухачів здатності досягати не тільки індивідуального, але і колективного успіху, вміло керувати підготовкою військовослужбовців, здійснювати військово-професійне наставництво у процесі інтенсивного тренування підпорядкованого підрозділу.

Урахування визначених типологічних ознак дозволить повною мірою реалізувати розвивальний потенціал освітньо-професійного коучингу, інтегрувати його в систему практичної лідерської підготовки слухачів.

Цільовий пріоритет освітньо-професійного коучингу вбачаємо в тому, щоб слухачі опанували мистецтво планування навчальної діяльності, сформували в собі здатність застосовувати різноманітні методи і техніки тайм-менеджменту, набули вмінь «відчуття та розуміння часу як певної екзистенціальної сутності, а також встановлення цілей, строків та етапів їх досягнення; визначення часової ємності послідовних операцій; ...формування корпоративного відчуття часу, забезпечення зворотного зв'язку та моніторингу» [5, с. 17].

Коучинг дозволяє особистості розвиватися й досягати певних результатів. Включення в освітній процес ВВНЗ коучингової технології сприятиме підвищенню якості освітньо-професійної підготовки слухача, створенню та керуванню власною «траєкторією» навчання.

Перспективи подальшого розроблення порушеної проблеми вбачаємо у відпрацюванні системи практичних вправ і завдань для організації освітньо-професійного коучингу, в обґрунтуванні та розробленні теоретичної моделі освітньо-професійного коучингу слухачів ВВНЗ.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
2. Указ Президента України від 25 березня 2021 № 121/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>.
3. Брайковська А., Гриценко Т., Тімофєєва К. Коучинг для лідерів громадських організацій: посіб. Київ: Фонд «Східна Європа», 2022. 81 с.

4. Нежинська О.О., Тименко В.М. Основи коучингу: навч. посіб. Київ; Харків: ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2017. 220 с.
5. Петрушенко М.М., Бондар Т.В. Управління часом як засіб досягнення стратегічного розвитку підприємства. Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка, 2009. № 1. с. 10–18.
6. Вітченко А.О. Коучинг у системі професійної підготовки офіцера – лідера. *Військова освіта*: збірник наук. праць НУОУ. 2024. №1 (49). С. 18-29. DOI: <https://doi.org/110.33099/2617-1775/2024-01/18-29>.

УДК 808.5

Красницька О.В.,

*кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук,
Національний університет оборони України, м. Київ*

РИТОРИЧНА ПІДГОТОВКА ВИКЛАДАЧА ЗАСОБАМИ НЕФОРМАЛЬНОЇ ТА ІНФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У сучасному освітньому середовищі найціннішим активом є викладач – ерудований професіонал, експерт у певній галузі чи тематиці, професійний спікер, який уміє синтезувати знання з різних галузей, створює й поширює модерний освітній контент, використовуючи доступні інформаційно-комунікаційні технології. І що не менш важливо, який ставиться до своєї роботи з любов'ю, працюючи за покликанням. Такий викладач ніколи не зупиняється у своєму розвитку, розуміючи, щоб рухатися в ногу з часом і генерувати необхідні для майбутнього слухачів, студентів знання, треба постійно навчатися, дивитися в напрямку майбутнього, своєчасно позбуваючись застарілих методів і матеріалів.

Як пише Роберт Грін, усе наше життя та професійна діяльність зокрема – це своєрідне учнівство, де ми застосовуємо вміння вчитися. Кожна подія, педагогічна ситуація чи завдання насправді чогось навчають. Креативність, яку ми здобуваємо, глибоко занурюючись у певну працю, постійно потрібно оновлювати, адже розум завжди має бути відкритий до нового. Усе перебуває в безперервному стані змін і руху. Доки ми відпочиваємо й думаємо, що сягнули бажаного етапу, частина розуму вже вступає у фазу занепаду. Силу та інтелект необхідно повсякчас оновлювати [1, с. 26].

Через ораторську діяльність викладач має можливість створити такий освітній простір, що буде приваблювати слухачку аудиторію, викликати в неї активний пізнавальний інтерес, спонукати до активного навчання, усвідомленого ставлення до самопізнання, самовдосконалення й саморозвитку.

Роль оратора дає йому змогу поширювати свої знання, досвід, здобутки на різноманітну аудиторію поза межами закладу освіти, у якому він працює. Для слухачів, студентів зокрема – створювати сучасний освітній контент, що робить навчання захопливим і викликає зацікавленість до самостійного опанування знань, творчої роботи. Публічні виступи на наукових, освітніх, науково-популярних заходах, ведення ютуб-каналу, радіо- чи телепрограми, освітнього онлайн-серіалу, тік-ток-каналу, наукових подкастів роблять викладача не лише впізнаваною медійною особистістю, а й зразком для наслідування наукових ідей, поширення наукових знань.

Як зазначає Олег Хміляр, у бою воїнів вирізняє особлива кмітливість, хитрість, винахідливість дій, рішучість і нестримна жага втілити набуті теоретичні знання та навички у практичну площину. Сутністю їх життєвого світу є постійне здобуття нового бойового досвіду. Воїна майже неможливо уявити «поза боєм» [4, с. 124]. У такий же спосіб і викладача неможливо уявити поза ораторською діяльністю, безупинним навчанням та розвитком, якого вирізняє особлива тяга до нового, сучасного, креативного розв'язання освітніх завдань. Сутністю його життєвого світу є служіння аудиторіям, із якими він працює, перед якими виступає. Ораторська діяльність складає основу педагогічної (викладацької, освітньої) діяльності, а навчати, доносити істину – основна функція викладача.

Здобуття риторичних знань, оволодіння ораторськими вміннями, розвиток ораторських звичок, дизайн-мислення, світогляду дослідника й вироблення унікального автентичного ораторського стилю, необхідних для ефективного здійснення ораторської діяльності, відбувається насамперед у процесі риторичної підготовки.

Риторичну підготовку ми розглядаємо як процес здобуття риторичних знань, оволодіння ораторським мистецтвом і красномовством; комплекс заходів, спрямованих на формування готовності викладача до ораторської діяльності, досягнення ораторської майстерності [2, с. 35]. Зауважимо, що вона не закінчується з вивченням курсу риторики чи ораторського мистецтва. Риторична підготовка – постійний процес розвитку викладача як професійного спікера, досягнення ораторської майстерності. У ньому вагоме місце займають неформальна та інформальна освіта, які до того ж постають на сьогодні вимогою для ефективного функціонування в інформаційному суспільстві.

Неформальна освіта постає будь-якою організованою освітньою діяльністю поза межами встановленої формальної системи, незалежно від того, чи діє вона окремо, чи є важливою складовою якоїсь ширшої діяльності, що призначена для ідентифікованих осіб, які навчаються, й навчальних цілей [5]. Серед її форм у педагогічному середовищі Л. Лук'янова та Л. Ващенко

виділяють творчі звіти, педагогічні читання, педагогічні фестивалі, панорами педагогічних ідей, інноваційні педагогічні марафони, майстер-класи, освітні тренінги, відеоуроки, медіаконсультації, школи сучасного керівника тощо [4, с. 404]. Неформальну освіту дослідниці визначають потенціалом інтеграції особистісного та професійного розвитку викладача [3, с. 414].

Інформальна освіта триває протягом усього життя. За допомогою неї кожен викладач здобуває знання та вміння, формує погляди, цінності шляхом освітніх впливів, повсякденного досвіду й ресурсів у своєму оточенні – сім'ї та колег, бібліотеки, засобів масової інформації, під час роботи й розваг [5]. Martin Johnson і Dominika Majewska виділяють особливості неформальної та інформальної освіти [6, с. 23] (табл.1).

Таблиця 1

Спільні й відмінні риси неформальної та інформальної освіти

Неформальна освіта	Інформальна освіта
Навчання структуроване	Навчання неструктуроване
Навчанню сприяє непряма навчальна поведінка	
Зміст навчання усвідомлено обирається учнем	Навчання може бути неусвідомлено учнем
Навчання визнається учнем	Навчання може бути не розпізнане учнем
Мотивація до навчання може бути зовнішньою для учня	Внутрішня мотивація до навчання
Навчання може проходити в навчальних закладах	Навчання може проходити будь-де
Навчання є добровільним	
Результати навчання можна виміряти чи визнати через кваліфікацію	Результати навчання не визнаються й не вимірюються через кваліфікацію
Навчання містить когнітивні, емоційні, соціальні та поведінкові елементи	
Навчальна програма наявна	Навчальна програма відсутня
Процес навчання відбувається «знизу вгору», зосереджуючись на учневі та його потребах	
Навчання може доповнювати офіційні навчальні (освітні) програми	
Навчання не обов'язково пов'язане із соціалізацією	Навчання здебільшого пов'язане із соціалізацією

Отже, неформальна та інформальна освіта насамперед спрямовані на поглиблення знань викладача в певній галузі чи тематиці, озброєння знаннями із суміжних галузей, здобуття додаткових компетентностей, гармонійний і всебічний розвиток особистості, розвиток необхідних для ефективного функціонування у професійному середовищі вмінь, досягнення вагомих результатів у науково-педагогічній діяльності, формування яскравої індивідуальності та професійного бренду.

Виділимо найбільш суттєві форми й засоби неформальної та інформальної освіти, спрямовані на розвиток викладача як професійного спікера.

Неформальна освіта. Досить ефективними є лекційні курси з риторики, майстер-класи, курси чи тренінги, присвячені майстерності публічного мовлення, техніці мовлення, ораторському мистецтву, комунікації, що проводяться насамперед у форматі офлайн. Їх переваги: безпосередня взаємодія з тренером, можливість поставити йому запитання, розібрати приклади промов спікерів, практика публічних виступів зі зворотним зв'язком від тренера, оцінювання виступів інших учасників тренінгу. Тренінг (курс) має чіткі цілі, очікувані результати, структуровану програму, завершується отриманням учасниками сертифікату.

На сьогодні таких тренінгів проводиться достатньо, особливо у великих містах України. До прикладу, Школа розвитку SPE (Львів) під керівництвом Романа Кушніра представляє до уваги наступні: ораторське мистецтво; мистецтво спілкування зі складними особистостями в житті, на роботі, у бізнесі; 50 секретів ефективних перемовин і продаж для життя та бізнесу. Інститут риторики імені Д. Ф. Кеннеді (Київ) під керівництвом Миколи Овчарова пропонує базовий курс, онлайн-курс, повний курс, індивідуальний базовий курс, індивідуальний повний курс, разове заняття з ораторського мистецтва. Академія комунікацій Юрія Борисова (Київ) практикує курс з ораторського мистецтва. Майстерня Лева (Львів) під керівництвом тренера Андрія Степури представляє місячний курс «Сучасна ораторська майстерність».

Риторичні знання, освітні інструменти, дієві ораторські практики викладач може почерпнути з онлайн-курсів. Освітній хаб міста Києва пропонує онлайн-курси «Ораторське мистецтво (у форматі SCORM)», «Сучасна українська мова», «Критичне мислення та інформаційна культура (у форматі SCORM)», «Креативне мислення (у форматі SCORM)», «Мова жестів (у форматі SCORM)», «Емоційний інтелект», «Особистий бренд (у форматі SCORM)», «Розвиток пам'яті (у форматі SCORM)», «Організація дистанційного навчання (у форматі SCORM)», що будуть корисними для розвитку професійного спікера.

На платформі «Прометеус» можна знайти наступні курси: «Наукова комунікація в цифрову епоху», «Наука про навчання. Що має знати кожен учитель?», «Дизайн-мислення для інновацій», «Медіаграмотність для освітян», «Як створити масовий відкритий онлайн-курс?», «Думай інакше: зламай перешкоди на шляху до навчання й відкрий свій прихований потенціал», «Діалог та медіація: шлях до порозуміння», «Навколо віддаленого навчання за 10 годин», «Стрес-менеджмент для освітян».

Інформальна освіта. Риторична підготовка через інформальна освіту передбачає наступні заходи:

– систематична ораторська практика: участь викладача в освітніх, наукових, науково-популярних заходах із доповідями, проведення лекцій, майстер-класів, творчих майстерень. Промови спікерів конференції чи семінару для нього є не тільки джерелом нової інформації, а скарбничкою ораторських технік, методів, принципів, підходів. Публічний виступ викладача дає змогу випробувати на практиці й перевірити дієвість наявних у його арсеналі ораторських прийомів і засобів, якість, доцільність, затребуваність та ґрунтовність підготовленого контенту;

– підготовка до кожного публічного виступу, що є першим чинником успішності промови й розвитку спікера;

– рефлексія, що дає змогу з'ясувати сильні та слабкі сторони як виступу, так і оратора, усвідомити переваги й недоліки, відшукати шляхи та способи самовдосконалення й підвищення ефективності ораторської діяльності;

– аналіз ораторської практики професійних спікерів. У процесі перегляду онлайн-курсів, лекційних курсів, відеозаписів публічних виступів, офлайн-виступів варто аналізувати інформативність, композиційну цілісність і переконливість виступу, вербальне й невербальне мовлення спікера, його взаємодію з аудиторією, управління її увагою, реакції слухачів, креативність оратора, володіння матеріалом, якість відповідей на запитання, якість візуалізації контенту виступу, уникнення пасток в ораторській діяльності, досягнення мети, ефект від промови;

– перегляд відеокурсів з ораторського мистецтва, окремих лекцій із риторики. Ютуб-канали Макса Прудуса «Риторика», Андрія Степури «Сучасна ораторська майстерність», а також Івана Гладиря «VILNOMOV», Ольги Мельничук є кладязем риторичних знань, сучасного навчального контенту з риторики. Крім того ми ведемо власний ютуб-канал «Риторика лідера»;

– перегляд відеозаписів чи аудіозаписів (на Spotify) публічних виступів, наукових подкастів, присвяченим окремим риторичним темам. Наприклад, «Як виступати, щоб вас слухали» Джуліана Трежера, «Золота лекція про мову тіла», «Як демонструвати впевненість», «Секрети успішних переговорів» Джо Наварро, «Як починати виступ», «Як ефективно переконувати» Конора Ніла, «Мова тіла змінює вас» Емі Кадді, «Мистецтво дебатів від екс-коуча Гарварду» Бо Сео, «Три простих способи донести думку» Алана Алда, «Як виступати. Золота лекція проф. Вінстона (MIT)», подкаст Деніела Гоулмана «Про емоції та інтелект»;

– консультації з тренерами або викладачами риторики. Ритор оцінить публічний виступ оратора, проаналізує всі його нюанси, поведінку спікера в аудиторії, виділить ключові моменти, на які потрібно звернути увагу, сильні та слабкі сторони, допоможе знайти шляхи підвищення якості ораторської діяльності;

– наукові дискусії, що сприяють розвитку уміння чітко й логічно висловлювати думку, аргументувати та відстоювати погляди, бачення, обґрунтовано відповідати на запитання й коментарі опонента, працювати з провокаційними запитаннями;

– читання літератури або прослуховування аудіокниг із риторики, до того ж різних авторів і жанрів (навчального, наукового, науково-популярного). Вони всебічно озброюють оратора риторичними знаннями, представляють доступні інструменти ораторської діяльності. Наприклад, «WOW-виступ по-українськи. Ноу-хау сучасного оратора» Андрія Степури, «Великий оратор, або як говорити так, щоб вам аплодували стоячи» Романа Кушніра, «Успішні виступи на TED. Рецепти найкращих спікерів» Кріса Андерсона, «Логіка і риторика. Ретроспектива взаємозв'язку» Наталії Колотілової, «іПрезентація. Уроки переконання від лідера Apple Стіва Джобса», Карміна Галло, «Секрети великих ораторів. Говори як Черчилль, тримайся як Лінкольн» Джеймса Хьюмса, «Педагогічна майстерність викладача вищої військової школи» за нашим авторством;

– читання літератури різних жанрів і тематики. Звичка читати формує систему знань викладача, активізує мислення, дає змогу синтезувати знання з різних галузей, наповнювати виступи оригінальним контентом, розвиває уяву, креативність, дизайн-мислення, світогляд дослідника, розширює межі творчої діяльності, надихає на створення нового контенту. Крім того читання виступає як засіб релаксації, переключення уваги, подолання хвилювання перед виступом.

Отже, неформальна й інформальна освіта значно підвищують ефективність риторичної підготовки викладача до ораторської діяльності, дають змогу сформувати систему риторичних знань, розвинути ораторські вміння, виробити індивідуальний ораторський стиль, навчитися працювати з різними цільовими аудиторіями, готувати оригінальний контент публічних виступів, сформувати методичну скриньку ораторських методів, технік і прийомів, а також сприяють всебічному розвитку викладача, підвищують його кваліфікацію.

Список використаних джерел:

1. Грін Роберт. Майстерність. Харків : КСД, 2024. 384 с.
2. Красницька О.В. Риторична підготовка викладача. *Людинознавчі студії*. Педагогіка. 2022. № 15 (47). с. 30–36. URL: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.13/47.4>.
3. Лук'янова Лариса, Ващенко Любов. Неформальна освіта різних категорій дорослого населення: теоретичні аспекти, методичні засади. *Освіта для миру : матеріали VIII Українсько-польського / польсько-українського наукового форуму*. с. 400–417. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734295/1/volume_2_2019-400-417.pdf.
4. Хміляр Олег. Психологія бойової мотивації воїна. *Вісник Національного університету оборони України*. URL: 2022. № 2 (66). с. 121–131.

<https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-66-2-121-131>.

5. Informal, non-formal and formal education – a brief overview of some different approaches. URL: <https://infed.org/mobi/informal-non-formal-and-formal-education-a-brief-overview-of-some-different-approaches/>.

6. Johnson Martin & Majewska Dominika. Formal, non-formal, and informal learning: What are they, and how can we research them? Cambridge University Press & Assessment Research Report. 2022. 36 p. URL : <https://www.cambridgeassessment.org.uk/Images/665425-formal-non-formal-and-informal-learning-what-are-they-and-how-can-we-research-them-.pdf>

УДК 355.233:37.091.2

Кольца А.Є.

*слухач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Військової академії(м. Одеса)*

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ НА ПРИКЛАДІ ВІЙСЬКОВОЇ АКАДЕМІЇ (М. ОДЕСА)

Сучасні педагогічні технології та методики підготовки військових фахівців є надзвичайно важливими у нашому сьогоденні, особливо спираючись на досвід, який ми отримуємо під час російсько-української війни. Педагогічні технології спрямовані на те, щоб поєднати теоретичні знання з практичними навичками, адаптуватися до сучасних викликів, використання інноваційних підходів у викладанні навчальних дисциплін тощо.

Підготовка військових фахівців у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ) України під час російсько-української війни поєднує традиційні підходи, новітні технології, сучасні методи викладання тощо. Головною метою підготовки є виучка професійних військових фахівців, здатних ефективно діяти в умовах реальних загроз, а також адаптування сучасних педагогічних і методичних підходів до реалій війни. Наразі у ВВНЗ під час підготовки військових фахівців застосовуються такі сучасні технології, як комплексний підхід, стимуляційне навчання, кейсовий метод вирішення військових задач, а також цифровізація навчального процесу.

Особливостями організації освітнього процесу в ВВНЗ під час російсько-української війни стали адаптація до бойових умов, дистанційне навчання, посилення патріотичного виховання, а також, на мою думку, найбільш якісним є залучення реального досвіду учасників бойових дій. Це реалізовується через те, що викладачами стають офіцери, які брали участь у військових операціях, що

сприяє кращому розумінню здобувачів вищої військової освіти сучасної війни крізь досвід викладачів з бойовим досвідом.

Розглядаючи організацію освітнього процесу Військової академії (м. Одеса), яка є провідним закладом військової освіти в Україні та активно адаптує й удосконалює свою освітню діяльність, впроваджуючи сучасні методики та стандарти НАТО в навчання, проводиться обмін досвідом з іноземними військовими установами. Військова академія (м. Одеса) поєднує дисципліни з сучасними технологіями, використовуючи симулятори бойових дій, а також здійснює навчання роботи з дронами, сучасними системами зв'язку та розвідки тощо.

Практичний підхід підготовки здобувачів вищої військової освіти здійснюється на полігоні, де здобувачі виконують бойові завдання, зокрема в умовах, наближених до бойових дій. Також завдяки військовим стажуванням, які проходять безпосередньо в бойових частинах, що дозволяє здобувачеві вищої військової освіти набути реальний бойовий досвід.

Військова академія (м. Одеса) притримується традиції, щодо навчання військовослужбовців за кордоном. Вважаю, що це є важливою складовою міжнародного співробітництва в галузі оборони та безпеки. Таке навчання допомагає підвищити професійну підготовку військовослужбовців, ознайомитися з сучасними технологіями, тактиками та стандартами інших країн, а також сприяє зміцненню партнерських відносин.

Під час навчального процесу в академії значну увагу приділено актуалізації програм навчання до потреб сучасного бою. Наприклад, це тактична медицина, кібербезпека, протидія дронним атакам, робота з сучасними технологіями захисту, аналізу та обробці розвідувальної інформації. З метою забезпечення безпеки здобувачів вищої військової освіти та викладацького складу на сьогоднішній день частину теоретичних дисциплін було переведено в онлайн-формат, з метою мінімізації ризиків повітряних ударів.

Військова академія (м. Одеса) є альма-матерію, яка випускає сучасних, кваліфікованих, обороноздатних фахівців, які адаптовані та готові до виконання завдань у зоні бойових дій. Відомо, що багато випускників саме вище згаданого навчального закладу беруть участь у ключових операціях Збройних сил України. Хочу зазначити, що академія готує професіоналів не лише для проходження служби у лавах ЗС України, а також для Державної спеціальної служби транспорту, Державної прикордонної служби України, Головного управління розвідки Міністерства оборони України, Служби безпеки України та інших установ нашої держави.

Отже, підсумовуючи вище зазначене, я можу зробити висновок, що сучасна підготовка військових фахівців у ВВНЗ України, зокрема в Військовій академії

(м. Одеса), зосереджена на інтеграції інноваційних технологій в навчальний процес, врахуванні реального бойового досвіду та впровадженні стандартів НАТО. Основні акценти робляться на практичних навичках, симуляційних тренінгах, використанні сучасних технологій, таких як дрони та віртуальна реальність тощо. Освітні програми навчальним закладом адаптуються до сучасних викликів, враховуючи швидку зміну бойових ситуацій. Це підвищує ефективність навчання і формує універсальних фахівців, здатних діяти в різних умовах. Водночас забезпечується розвиток міжнародної співпраці та впровадження дистанційних методів навчання для безперервності освітнього процесу навіть у складних бойових умовах в нашій країні.

Список використаних джерел:

1. URL: <https://vaodesa.mil.gov.ua/>
2. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%8F_\(%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D0%B0\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%8F_(%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D0%B0))

УДК 371.279

Радомський І.П.

кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих ім. І. Зязюна НАПН України, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНЮВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Сьогодні використання різноманітних освітніх технологій, інструментів очного та онлайн навчання, комбінування синхронного та асинхронного навчання при організації освітнього процесу в закладах освіти загалом та у вищих військових навчальних закладах зокрема забезпечує гнучкість та ефективність освітнього процесу. За таких умов надзвичайного значення набуває процес оцінювання як один зі способів моніторингу та підвищення якості освітнього процесу.

Оцінювання слугує не лише для вимірювання, а й для підтримки навчання здобувачів освіти. Воно може інтенсифікувати навчання і позитивно впливати на досягнення здобувачами освіти програмних результатів навчання (ПРН), тоді як неналежне оцінювання може ускладнювати освітній процес.

Оцінювання науковцями розглядається як процес встановлення рівня навчальних досягнень здобувача освіти в опановуванні змістом предмета, вміннями та навичками відповідно до вимог навчальних програм [2, с. 9].

Оцінюванню належить основна роль у регулюванні, корекції та керуванні освітнім процесом, воно виступає ефективним інструментом для визначення досяжності загальних цілей здобувачами освіти та засвоєння ними змісту навчання, вибору оптимальних форм і методів навчання. Оцінювання є необхідним для поточного моніторингу успіхів здобувачів освіти та на підсумковому етапі навчання. Вхідне та вихідне оцінювання дозволить визначити динаміку навчальних досягнень, а за умови об'єктивного аналізу та корекції дозволить суттєво покращити освітню програму та освітній процес, заохотити здобувачів освіти до навчання, зробити оцінювання не лише контролювальним, а й мотивувальним, формувальним інструментом навчання [3, с. 38-39].

При організації оцінювання та контролю знань важливо чітко визначити цілі оцінювання, серед яких: які знання, навички та компетенції потрібно оцінити у здобувачів освіти.

Одним із завдань оцінювання є порівняння реального рівня досягнутих здобувачем освіти компетенцій з очікуваними знаннями та вміннями (ПРН).

Іншим завданням оцінювання є надання допомоги здобувачам освіти в ухваленні рішень щодо подальших дій. Оцінювання допомагає здобувачам освіти у визначенні питань, які вони ще не зрозуміли, або навичок, які ще потребують розвитку. Оцінювання забезпечує здобувачам освіти напрям до подальших дій, що допоможуть їм успішно засвоїти навчальний курс [1, с. 106].

Оцінювання слід розглядати як комплекс дій, а не одноразовий захід. Здійснення постійного моніторингу прогресу навчання здобувача освіти – це ще одне важливе завдання оцінювання.

Результати оцінювання можуть спонукати викладачів до перегляду методів викладання та змісту освітньої програми. Саме завдяки неперервному оцінюванню, яке стає складником викладання навчальної теми, викладачі більше дізнаються про навчальні потреби своїх учнів і можуть коригувати процес викладання [1, с. 107].

Проте головним завданням оцінювання є усвідомлення та активізація освітньої діяльності здобувачів освіти.

Визначення рівня навчальних досягнень здобувачів освіти є особливо важливим з огляду на те, що навчальна діяльність у кінцевому підсумку повинна не просто дати людині суму знань, умінь і навичок, а й сформувати її компетентність як загальну здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, набутих завдяки навчанню. Відповідно до цього відбувається й оцінювання знань [2, с. 9]. Тому сьогодні оцінюванню підлягає не

рівень засвоєння інформації (у вигляді знань, навичок і умінь), а компетенція, яку розглядають як спроможність здобувача освіти розв'язувати проблеми. Саму ж цю спроможність визначають не лише інформованістю, але й рівнем активності його психічних функцій – інтелекту, волі, здібностей, ціннісних орієнтацій тощо.

Отже, оцінювання та контроль знань здобувачів освіти – складний процес, а подальший розвиток системи освіти передбачає врахування особливостей оцінювання та контролю знань.

Важливо, щоб процес оцінювання був безперервним та сприяв розвитку самооцінювання як передумови подальшого навчання впродовж усього життя здобувачів освіти. Варто пам'ятати, що оцінювання не лише вимірює знання, але й формує їх та підвищує ефективність навчання.

Слід наголосити, що оцінювання повинно бути узгодженим з ПРН та викладанням й навчанням. Воно має бути безперервним й багатовимірним з включенням як формувальних, так і підсумкових завдань що виконуються індивідуально чи в складі команд або груп здобувачів освіти. Обов'язково має забезпечуватись багаторазовий зворотний зв'язок.

В ході оцінювання складних завдань важливим є встановлення чітких критеріїв оцінювання та контролю результатів навчання.

З метою забезпечення покращення процесів оцінювання та контролю знань здобувачів освіти доцільно активізувати використання сучасних інформаційних технологій, а оперативний зворотний зв'язок допомагатиме здобувачам освіти корегувати та спрямовувати своє навчання.

Список використаних джерел:

1. Андрос М.Є. (2023). Якість чи кількість: оцінювання здобутих компетентностей під час змішаного навчання. Формування компетентностей обдарованої особистості в системі позашкільної та вищої освіти. 1. 99-111. URL: <https://doi.org/10.18372/2786-823.1.17483>
2. Ільчишин Н.М. (2018). Загальні принципи і методології оцінювання. *Імідж сучасного педагога*, 3 (180). 9–13. URL: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2018-3\(180\)-9-13](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2018-3(180)-9-13)
3. Шуплат А.І., Носкова, М.В. (2020). Оцінювання ефективності впровадження змішаного навчання в умовах сучасного освітнього процесу. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. 2 (131). URL: <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2020-2-5>

Військове лідерство. Історична ретроспектива військового лідерства у Збройних Силах України. Військове лідерство у збройних силах держав-членів НАТО. Військове лідерство в умовах російсько-української війни

УДК 355.233:(37.035:316.46)

Алещенко В.І.

*доктор психологічних наук, кандидат військових наук, професор,
Національний університет оборони України, м. Київ
ORCID: 0000-0003-1560-7318*

ФОРМУВАННЯ НОВОГО СТИЛЮ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРСТВА В УМОВАХ ВСЕОХОПЛЮЮЧОЇ ОБОРОНИ

Захист суверенітету і територіальної цілісності України – найважливіша функція держави, справа всього українського народу. Реалізація цієї норми Конституції України в умовах повномасштабної російської агресії вимагає послідовної реалізації положень Стратегії воєнної безпеки України (далі – Стратегія) 2021 р., яка базується на всеохоплюючій обороні України.

Головною метою Стратегії є завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО [1].

Це обумовлює необхідність зміцнення кадрового потенціалу, ефективного управління його кар'єрним зростанням яке ґрунтується на знаннях, уміннях, цінностях, досвіді, доброчесності та трансформації професійної культури на основі євроатлантичних принципів, де в центрі уваги є людина. ЗС України, сили оборони потребують не просто достатньої кількості кваліфікованих керівників-лідерів, а найкращих серед них, здатних знаходити рішення складних проблем та брати на себе відповідальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці переважно розглядають проблемні питання формування лідерства в управлінні військами в умовах всеохоплюючої оборони на основі компетентнісного підходу в освіті [1-3], питання загальних проблем розвитку військової освіти та професійного розвитку військових фахівців [4-7] та ін. У цьому ж контексті розглядають питання формування лідерської компетентності й розвитку лідерських якостей у офіцерів оперативного та стратегічного рівня [8-9]. Окремо розглядають питання необхідності врахування певних чинників впливу на розвиток лідерської компетентності у військових фахівців [10-13]. Проте, дослідження

розвитку лідерської компетентності офіцерів у системі післядипломної освіти у вітчизняній науці майже не здійснювалися.

Наразі відсутні положення щодо формування та розвитку стратегічного лідерства в управлінні військами в умовах всеохоплюючої оборони, створення і функціонування системи об'єднаного керівництва її підготовкою та веденням. І це є головними проблемами на шляху впровадження системи об'єднаного керівництва обороною України.

Слід констатувати, що наразі неприсутні положення щодо формування нового стилю військового лідерства та трансформації професійної культури на основі досвіду війни та євроатлантичних принципів, що є потужним стимулом для високої ефективності діяльності військових керівників.

Метою публікації є розкриття особливостей стратегічного лідерства військового керівника, формування нового стилю військового лідерства у процесі управління військами в умовах всеохоплюючої оборони.

Стратегія визначає, що пріоритетами досягнення цілей державної політики у воєнній сфері та сфері оборони й військового будівництва є запровадження об'єднаного керівництва підготовкою та веденням всеохоплюючої оборони, розвиток інституційних спроможностей Міністерства оборони, командування ЗС України та інших органів управління складових Сил оборони України.

У ЗС України затверджено Доктрину розвитку військового лідерства (далі – Доктрина) [18]. Цей документ відображає систему поглядів на процес, роль, місце та завдання військових організаційних структур щодо військового лідерства. Доктрина має на меті систематизувати ідеї, переконання, погляди і принципи військового лідерства, визначити та розкрити сутність засадничих лідерських цінностей у ЗС України, надати чіткі характеристики ідентичності лідера в українському війську тощо. При цьому слід визначитися з термінами:

Лідерство – це соціальний феномен, що сприяє досягненню групових цілей в оптимальні строки і з найбільшим ефектом. Це здатність впливати на поведінку окремих осіб чи організацій цінностями, властивостями характеру, які відповідають меті, зовнішнім і внутрішнім потребам соціальної групи та кожного її члена в цілому.

Військове лідерство – це цілеспрямований вплив військовослужбовців різних категорій у повсякденній, службовій, навчальній і бойовій діяльності, а також в неупорядкованих (нестандартних, критичних) ситуаціях на особовий склад шляхом підтримання довіри і поваги, визначення мети, спрямування колективу на її досягнення, забезпечення дисципліни і мотивації до виконання завдань за призначенням та вдосконалення Збройних Сил України як суспільного інституту. Військове лідерство – це рух вперед та розвиток, як

елемент бойової сили у поєднанні з управлінням та інформацією, забезпечує виконання завдань в ході операцій (бойових дій).

Управління військами – це процес цілеспрямованого впливу командувачів, органів військового управління на війська, що здійснюється для підтримання їх готовності до виконання завдань за призначенням, підготовки до успішного виконання ними завдань у ході ведення операцій (бойових дій) у визначені терміни.

Отже, в процесі управління військами в умовах всеохоплюючої оборони, військове лідерство залишається ключовим компонентом забезпечення професійної діяльності як окремих військовослужбовців різних категорій, так і керівників органів військового управління, військових частин під час виконання завдань за призначенням, не дивлячись на різноманіття визначень та методів реалізації. Потрібно вміти стратегічно мислити, бачити нові перспективи та можливості для розвитку, вміти вести за собою людей та досягати необхідних результатів. Причому для успіху мало бути хорошим управлінцем, необхідно засвоїти головні принципи лідерства.

Джоко Віллінк, один із командирів військ спеціального призначення ВМС США (SEAL), автор книги «Стратегія і тактика лідерства» [19], пропонує десять головних принципів лідерства (рис. 1).

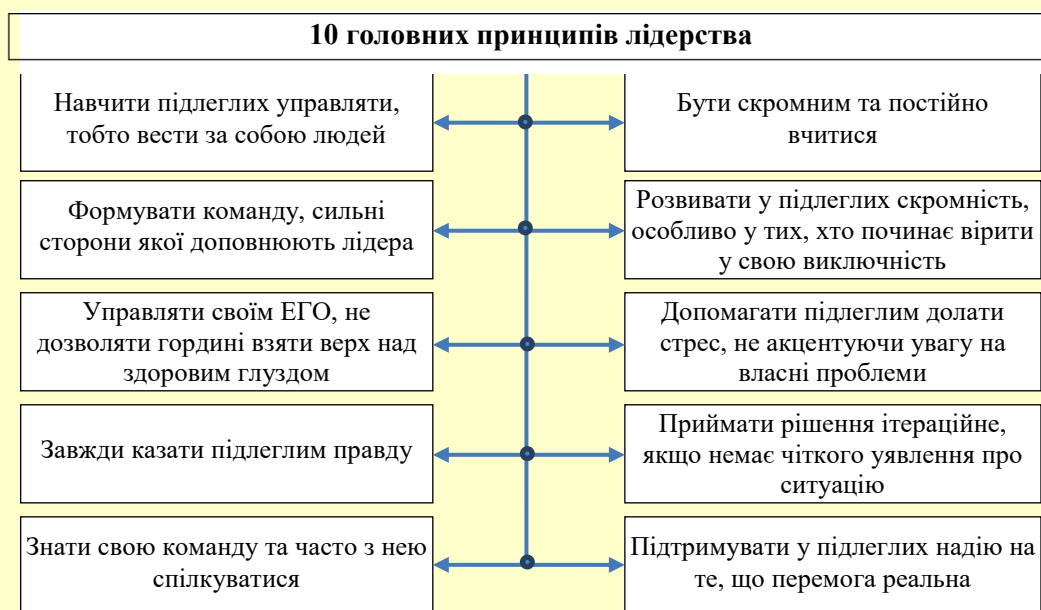

Рис.1. Десять головних принципів лідерства (за Д. Віллінком)

Розвиток військового лідерства у ЗС України – це безперервний, свідомий, ціннісне орієнтований процес удосконалення професійної та особистісної компетентності (спроможності) військовослужбовця на всіх етапах його кар'єри. Військовими лідерами не народжуються, ними стають, досягаючи досконалості на тактичному, оперативному та стратегічному рівнях, поєднуючи вмотивованість, навчання, практичну підготовку та отриманий досвід [20].

Необхідно всіляко розвивати ініціативу, творчу активність, самостійність та відповідальність військових кадрів у керівництві військами. Ось чому на перший план виходить необхідність формування військового лідера.

Розглядаючи сутність понять «лідерство», «ефективність лідера», та «професійна культура військового керівника» звернемось до досвіду армій провідних країн світу. Наприклад, у польовому керівництві армії США FM 6-22 «Developing Leaders» [21] зазначено, що «лідерство є процесом впливу на людей шляхом визначення мети, спрямування та мотивації підлеглих до виконання місії і вдосконалення організації». У цьому ж документі визначено, що лідер в армії США – це той, хто може надихати людей і впливати на них з метою досягнення визначених цілей. Лідер мотивує людей на дії, «фокусуючись на мисленні та формулюванні рішення для більшої користі організації».

Під лідером розуміють людину, яка шукає додаткові можливості для дій заради перемоги, бере на себе відповідальність за свої рішення та передбачає їх результати, знаходить з іншими людьми спільну мову, уміло взаємодіє в оточуючому середовищі, з розумінням ставиться до інших, мислить творчо і нестандартно. Людину, яка робить так, щоб його особовий склад без страху йшов вперед [18].

Джоко Віллінк пропонує постійно дотримуватися 12 правил лідерства та нагадувати їх собі щоранку, перед зустрічами, перед виконанням завдань, перед тем як відійти до сну – і незабаром вони стануть вашою другою натурою [19]:

1. Будьте скромним. Бути лідером – це честь. Ваша команда розраховує на вас.
2. Не поведіться так, наче ви все знаєте. Це не так, і команда це прекрасно розуміє. Ставте розумні запитання.
3. Вислуховуйте інших. Звертайтеся за порадами.
4. Поважайте людей. Неважливо, у кого який ранг – усі ми людські істоти. Дбайте про підлеглих, і вони відповідатимуть вам тим самим.
5. Беріть на себе відповідальність за провали та помилки.
6. Визнавайте успіхи інших людей – як підлеглих, так і тих, хто керує вами.
7. Багато працюйте. Керівник повинен працювати більше, ніж члени його команди. Не існує завдань, виконувати які є негідним вас.
8. Будьте послідовно чесним. Ніколи не брешіть – ані вищим за рангом, ані підлеглим.
9. Перебувайте у рівновазі. Крайні дії та думки, як правило, погані.
10. Будьте рішучим. Коли настає час ухвалювати рішення, не затягуйте із цим.
11. Формуйте взаємини. Це головне завдання лідера. Команда – це група людей, пов'язаних взаєминами та довірою.
12. Послідовно доводьте усе до успішного завершення.

Здатність організувати колектив, розвивати його творчий потенціал на вирішення поставлених завдань – одні з фундаментальних організаторських якостей лідера. Безперечно, для адекватної відповіді на ці виклики необхідно в результаті реформування отримати нову систему управління Збройними Силами України, основу якої становитимуть керівники-лідери [20].

Загалом, прикладів нового стилю військового лідерства та трансформації професійної культури на основі євроатлантичних принципів у сучасній історії українського війська серед українських генералів та офіцерів досить багато.

Одним із таких є генерал Валерій Залужний, який керував Збройними Силами України з липня 2021 року по лютий 2024 року. Західні і українські ЗМІ називали його легендарною постаттю в історії України. До повномасштабного вторгнення РФ його ім'я було відоме переважно лише фахівцям, а тепер його називають тією людиною, завдяки якій росіянам не вдалося втілити жоден з амбіційних планів: ні захопити Київ за 48 годин, ні створити “ХНР” на Херсонщині, ні отримати перемогу на Донбасі до 9 травня 2023 року. Росіяни зазнали таких втрат, яких вони ніколи не бачили і не могли уявити [22].

Генерал Олександр Сирський, який пройшов усіма командними щаблями – від командира взводу до Головнокомандувача Збройних Сил України, – керував деокупацією Київщини, що стала фундаментом майбутніх успішних операцій Сил оборони України. Завдяки вдалим діям мотивованих воїнів Сил оборони, два роки тому вдалося здобути стратегічну перемогу над російською армією і вибити її підрозділи з Київської області та півночі України загалом. Він є одним з авторів Харківської контрнаступальної операції: за кілька днів блискучого наступу за оцінками Інституту вивчення війни, ЗСУ звільнили більше 2500 кв. км, знищили сотні одиниць техніки. Коли ЗСУ зайшли в Куп'янськ та Ізюм, російські частини, відрізані від постачання, почали відходити з півночі Харківської області за кордон. Харківська операція увійде у підручники військової справи як один із найбільш вдалих контрнаступів у світовій історії [23].

Генерал-полковник Михайло Коваль, доктор військових наук. Має управлінський досвід найвищого рівня: виконував обов'язки міністра оборони України (2014 р), був Першим заступником Секретаря Ради національної безпеки і оборони України (лютий 2015 р. – липень 2021 р.). Начальник Національного університету оборони України (з 2022 р), безпосередньо долучався до організації оборони міста Бахмут у грудні 2022 р. – січні 2023 р. Під час відрядження, його знання та досвід підсилили командну складову Сил оборони України на цьому напрямку.

Також варто пригадати рейд десантників 95-ї бригади під командуванням генерала Михайла Забродського тилами проросійських сил на Донбасі влітку 2014 року. Його називають найдовшим рейдом бронетехніки у новітній воєнній

історії. За цей час рейдові загони пройшли більше 400 км, 170 з яких з боями, по території противника. Командування бригади змогло під обстрілами організувати переправу через річку Міус для виходу з оточення інших підрозділів та відтягнули на себе значні сили російських бойовиків. Цю рейдову операцію частково описав Генштаб ЗСУ в Аналізі боїв на Донбасі у серпні-вересні 2014 року. Задачами операції були: захоплення і утримання рубежів, знищення оперативних об'єктів ворога, дезорганізація його тилу з метою відволікання сил від боїв на лінії зіткнення.

В інтересах дослідження, цікавим є аналіз матеріалів опитування слухачів НУОУ. Так, на їх думку, новий стиль військового лідерства характеризує: фундаментальна базова освіта, компетентність, стратегічне мислення, уміння приймати доцільні рішення, вести за собою людей та досягати кінцевої мети. Це є найважливішим фактором успіху в керівництві військами. Віддзеркалення військовими лідерами у ЗС України таких якостей, як патріотизм, комунікабельність, відповідальність, рішучість, ініціативність, вірцевість у виконанні обов'язків, досвідченість, самовладання і витримка, пов'язане з реаліями російсько-української війни, яка триває з березня 2014 року. І від образу командира у свідомості підлеглих багато в чому залежить, чи зможе він ефективно управляти їх діями.

Першою ключовою складовою оцінювання ефективності стратегічного лідера є його спроможність об'єктивно оцінити ситуацію та обґрунтовано спрогнозувати найімовірніший варіант її розвитку. Саме цю спроможність і можна визначити, як спроможність критично мислити.

Ще однією важливою складовою частиною ефективності стратегічного лідера є його спроможність приймати рішення, які визначають шлях організації на довгострокову перспективу або потребують термінового реагування всієї організації на раптові радикальні зміни обстановки. Адже від доцільно прийнятих рішень, інтегрованого використання наявних сил і засобів, дій в різних проблемних ситуаціях, залежить кінцевий результат.

Також опитані відзначили низку негативних якостей, притаманних сучасним військовим керівникам (начальникам опитаних): грубість, амбіційність, зверхність, жорсткість, забобонність, зухвалість, зневажливість, злопам'ятність, прискіпливість, нерішучість, кар'єризм, корисливість, лінь, невірноваженість, самовпевненість, хитрість, цинізм, недобросовісність, непостійність, нарцисизм, нахабство, невміння слухати.

Підготовка і ведення оборони держави насамперед передбачає підготовку талановитих військових керівників які спроможні успішно виконувати План оборони України, План застосування Сил оборони, мобілізаційний план України на особливий період, та інші плани в інтересах відсічі збройній агресії.

Таким чином, спроможність критично мислити та здатність якісно формулювати думку як в усній так і у письмовій формі на сьогодні є дуже вагомими складниками ефективності стратегічного лідера, які можуть бути розвинуті під час підготовки у вищих військових навчальних закладах.

«Лідери повинні бути віддані ідеї навчання тривалістю у все життя, для того щоб залишатись необхідними і готовими під час служби Нації. Військові лідери повинні встановлювати приклад, бути наставниками і вчителями» – наголошував генерал Пітер Дж. Шумейкер, начальник штабу Армії США [24].

Отже, серед основних завдань реформування стратегічного керівництва одним із найбільш актуальних є організація підготовки стратегічних лідерів у закладах військової освіти за євроатлантичними стандартами.

З цією метою у Національному університеті оборони України започатковано курси для вищого керівного складу стратегічного рівня (L-5). У ході вивчення комплексної навчальної дисципліни «Застосування сил оборони» модуль формує наступні компетентності: здатність здійснювати стратегічне планування застосування сил оборони України для стримування та відсічі повномасштабній збройній агресії; здатність організовувати участь сил оборони у підготовці та веденні національного спротиву; здатність організовувати міжвідомчу взаємодію під час підготовки та застосування сил оборони України для захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності; здатність аналізувати варіанти використання військової сили та невійськових інструментів влади, оцінювати їх переваги та недоліки й прогнозувати результати; здатність виробляти пропозиції до плану оборони держави. Також слухачам курсу надається розуміння процесів стратегічного планування в сфері оборони, формуються навички вироблення та презентації пропозицій щодо інтегрованого використання наявних інструментів держави для стримування й відсічі повномасштабній збройній агресії дозволить забезпечити підготовку професійних високоефективних військових керівників.

Випускники професійної військової освіти мають стати інноваційними, креативними суб'єктами прогресу у військовій сфері, розуміти свою роль і місце у всеохоплюючій обороні держави. Погляди на армійську реформу можуть змінюватися, але сталим залишається те, що на стратегічному рівні, крім завдань тактичного й оперативного рівня, необхідно не тільки використовувати наявні ресурси, а й приймати рішення щодо генерації людських ресурсів для виконання завдань і втілювати їх у життя, дбати про морально-психологічний стан нашого війська, вмотивованість особового складу щодо захисту Української держави.

Висновки. Досягнення взаємосумісності Збройних Сил України та інших складових Сил безпеки та оборони з аналогічними формуваннями держав-партнерів вимагає від МО України, ГК, ГШ ЗС України встановлення єдиної

системи поглядів щодо стратегічного лідерства, професійної культури на основі євроатлантичних принципів. Військове (стратегічне) лідерство – є ключовим компонентом професійної діяльності військового керівника під час виконання завдань за призначенням в умовах всеохоплюючої оборони.

На сьогодні перед Україною і, відповідно, перед тими, хто здійснює стратегічне керівництво Збройними Силами України, дійсно постають виклики, кожний з яких можна назвати історичним за масштабами та значенням для майбутнього держави. Безперечно, для адекватної відповіді на ці виклики необхідно, в результаті реформування, отримати нову систему управління Збройними Силами України, основу якої становитимуть керівники-лідери. Місія військових лідерів – морально, психологічно, професійно готувати себе і підлеглий особовий склад до виконання завдань за призначенням, згуртовувати військові колективи та вести їх за собою до перемоги.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.03.2021 «Про Стратегію воєнної безпеки України». Указ президента України №121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>
2. Калашнікова С.А. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки управлінців-лідерів в умовах сучасних суспільних трансформацій : дис ... докт. пед. наук : 13.00.06 / Київський ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2011. 462 с.
3. Черненко Н. М. Компетентнісний підхід у підготовці сучасних керівників: проблеми та перспективи. Збірник наукових праць «Гуманізація навчально-виховного процесу». Слов'янськ, 2018. № 1 (87). с. 225-234.
4. Професійна військова освіта в Україні у сучасному безпековому середовищі: монографія / за заг. ред. Д. Вітера та В. Телелима. [Кол. авт.]. Київ : НУОУ, 2021. 277 с.
5. Олійник Л.В. Активізація навчально-пізнавальної діяльності магістрантів в системі вищої військової школи. Військова освіта. Київ, 2019. № 2(40). с. 128–138.
6. Стасюк В.В. Авторитет та лідерство командира: визначення, зміст. Вісник Національного університету оборони України. Київ, 2014. №4. с. 309–312.
7. Телелим В.М., Тимошенко Р.І., Приходько Ю.І. Військова освіта в системі безпеки та оборони держави. Наука і оборона : НУОУ, 2013. № 4. с. 21–28.
8. Пунда Ю., Антоненко С. Підготовка стратегічного лідера як інвестиція в реформування системи військового управління. Стратегічні пріоритети. 2017. №4 (45). с. 141-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2017_4_17
9. Сиротенко А., Вітченко А., Осьодло В., Алещенко В. Концепція розвитку військово-гуманітарної освіти в Україні. Наука і оборона. Київ : НУОУ, 2020. №4. с. 53–57.
10. Бойко О. Ціннісна концепція формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів збройних сил України у ВВНЗ. Військова освіта. 2017. № 2. с. 7–18.

11. Галімов А., Аніщенко В., Руденко Л., Івашкова Т. Формування готовності до службово-професійної діяльності офіцерських кадрів сектору безпеки і оборони. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки. Хмельницький, 2022. № 2 (29). с. 24–43.
12. Діденко О., Костюченко М. Лідерська компетентність як предмет наукових досліджень. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки. Хмельницький, 2021. №2(29). с. 208–221.
13. Толкачов В. Формування лідерської компетентності військовослужбовців в контексті військової лідерології: матеріали IV міжн. наук. конф., м. Харків, 21-22.05.2020. Харків, 2020. с. 136-138. URL: <https://www.hups.mil.gov.ua/assets/doc/science/stud-conf/suchasna-viynagumanitarniy-aspekt-05-2020/40.pdf>
14. Reiter D. Leadership and Military Effectiveness. URL: https://www.researchgate.net/publication/318893918_Leadership_and_Military_Effectiveness
15. Richardson J. Real leadership and the us. army: overcoming a failure of imagination to conduct adaptive work. Strategic studies institute US Army war college. Carlisle, 2011. 154 p.
16. Roberts R. Twelve principles of modern military leadership. NCO Journal. May 2018. URL: <http://www.armyupress.army.mil/Journals/NCOJournal/>
17. Charan R. Six Personality Traits of a Leader. URL: <https://www.military.com/veteran-jobs/career-advice/6-traits-for-improved-leadership-skills.html>.
18. Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних Силах України (ВКП 7-00(03). 01.12.2020), затверджена Начальником Генерального штабу Збройних Сил України 01 грудня 2020 року. 27 с.
19. Віллінк Джоко. Стратегія і тактика лідерства. Київ: Форс Україна, 2021, 368.
20. Кринець Л. В., Грилюк С. М., Недвига О. В., Саєнко О. Г. Моральні якості військового лідера в умовах російсько-української війни в контексті формування моральної готовності. Вісник Національного університету оборони України 1 (77) / 2024. ISSN 2617. с. 90-101.
21. Developing Leaders. Field Manual No. 6-22. Headquarters Department of the Army Washington, DC, 01 November 2022. URL: https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/ARN36735-FM_6-22-000-WEB-1.pdf.
22. Катерина Родак «Залізний генерал» Хто такий Валерій Залужний і чому ним усі захоплюються, 3 травня https://zaxid.net/zalizniy_general_n1542092.
23. Легендарний генерал Сирський став почесним громадянином Харківської області. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkov/lehendarnyy-heneral-syrskyy-stav-pochesnym-hromadyanynom-kharkivskoyi-oblasti/>
24. Військове лідерство: компетентність, впевненість, гнучкість. Універсальний навчальний посібник для рейнджерів. Київ: Вид. «КНТ», 2023. 280 с.

Абрамов А.П.

доцент кафедри економіки та фінансового забезпечення Інституту логістики та підтримки військ (сил), Національний університет оборони України

Долгий О.О.

провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу впровадження стандартів доброчесності Наукового центру проблем виховання доброчесності та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони, Національний університет оборони України, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРСТВА В УМОВАХ ДІЇ В УКРАЇНІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Однією з ключових проблем розвитку військової справи в умовах дії правового режиму воєнного стану є обмежена адаптація міжнародного досвіду до локальних потреб України. Хоча інтеграція практик НАТО є стратегічним напрямом реформування армії, цей процес уповільнюється через брак ресурсів та недосконалість інституційних механізмів. Застарілі підходи до командування не враховують специфіку сучасної війни, зокрема гібридних загроз та високої динаміки бойових дій [1]. Зауважимо, що військове лідерство в нашій державі, особливо в умовах тривалого воєнного конфлікту, стикається з численними викликами, що значно впливають на ефективність управління та взаємодії в Силах оборони України. Основні проблеми мають як організаційний, так і практичний характер, що посилюється екстремальними обставинами бойових дій.

Дія правового режиму воєнного стану в Україні актуалізує необхідність комплексного вирішення проблемних питань військового лідерства та вимагає розробку та запровадження якісно нових інструментів, спрямованих на подолання як існуючих, так і ймовірних умов та причин їх виникнення. Слід ураховувати, що подальший розвиток військового лідерства в Україні передбачає комплексний підхід, спрямований на усунення наявних проблем і адаптацію до сучасних викликів. Одним із ключових напрямів є систематизація підготовки військових лідерів, що включає розробку уніфікованих програм навчання для командирів усіх рівнів, запровадження єдиних стандартів оцінки їхніх лідерських якостей та використання інтегрованих освітніх платформ для підвищення кваліфікації.

Узагальнення результатів проведених досліджень, присвячених розв'язанню проблемних аспектів розвитку військового лідерства, дозволяє виокремити найбільш характерні питання, що притаманні цій сфері та потребують підвищеної уваги. Основними серед них є:

– бюрократизація процесів прийняття рішень, яка характерна для мирного часу, в умовах воєнного стану стає особливо небезпечною. Надмірна

централізація управління ускладнює оперативну реакцію на зміни в бойовій обстановці, що може призводити до втрати важливого часу [2];

– низька адаптивність традиційної ієрархічної структури командування. Наявні моделі управління не відповідають потребам швидко змінюваних бойових умов, що вимагають автономії та гнучкості на тактичному рівні. Для ефективного командування потрібні децентралізовані підходи, які дозволяють командирам нижчих рівнів самостійно ухвалювати рішення у критичних ситуаціях [3];

– низький рівень комунікаційних здібностей між рівнями командування. У бойових умовах часто виникають проблеми із передачею інформації через слабо розвинені канали зв'язку, що може призводити до втрат у координації підрозділів та помилкових дій на полі бою [4];

– недостатня готовність до всеохоплюючої оборони, що передбачає інтеграцію військових і цивільних зусиль у боротьбі з ворогом. Недостатня підготовка військових лідерів до співпраці з цивільними організаціями та місцевими громадами обмежує ефективність такої взаємодії, особливо в умовах великомасштабних операцій [5];

– відсутність належного ресурсного забезпечення. Умови воєнного стану посилюють дефіцит ресурсів для навчання, забезпечення сучасними технологіями та розвитку лідерських компетенцій. Фінансові та матеріальні обмеження значно ускладнюють впровадження інноваційних методів підготовки, зокрема симуляцій бойових ситуацій, які є критично важливими в сучасних умовах [6].

Слід зазначити, що наведений вище перелік проблемних питань не є вичерпним, адже в умовах дії в Україні правового режиму воєнного стану чітко визначити всі фактори впливу на розвиток військового лідерства не вбачається можливим. Разом із тим, їх врахування сприятиме розробці інноваційних програм навчання, адаптації міжнародного досвіду, розбудові організаційної структури, необхідної для формування сучасного військового лідерства, з урахуванням українських реалій та досвіду ведення бойових дій, що підвищить якість підготовки та адаптування військового лідерства до стандартів сучасної війни.

Список використаних джерел:

1. Тіхонов Г., Золотов А., Кир'янова О. Еволюція концептуальних підходів до розвитку військового лідерства: досвід збройних сил держав НАТО та України. *Національні інтереси України*. 2024. № 5(5). URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2024-5\(5\)-140-152](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2024-5(5)-140-152)
2. Рождественський А., Монзани Л. Лідерство на полі бою: дослідження військового лідерства в Україні. *Бізнес-школа УКУ*. 2020. URL: <https://lvbs.com.ua/news/liderstvona-poli-boyu-doslidzhennya-vijskovogo-liderstva-v-ukrayini/>

3. Reiter D., Wagstaff W. A. Leadership and Military Effectiveness. *Foreign Policy Analysis*. 2017. Vol. 14, no. 4. P. 490–511. URL: <https://doi.org/10.1093/fpa/orx003>
4. Roberts R. Twelve principles of modern military leadership // *NCO Journal*. May 2018. URL: <http://www.armyupress.army.mil/Journals/NCOJournal/>
5. Алещенко В., Осьодло В. Військове лідерство в умовах всеохоплюючої оборони. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ*. 2024. С. 41–48. URL: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2024-1-80/41-48>
6. Richardson J. B. Real Leadership and the U.S. Army: Overcoming a Failure of Imagination to Conduct Adaptive Work. US Army War College Press, 2011. URL: <https://press.armywarcollege.edu/monographs/332>

УДК 35.035:316.46

Голярдик Н.А.

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

На сучасному етапі розвитку людства існує загальна тенденція глобалізації у всіх сферах соціальної взаємодії (синергія), що особливо актуально для теорії і практики менеджменту, де на перший план виступає необхідність вирішення проблеми активізації людського фактору. Процес синергії змінює всі сфери життя і діяльності людей і підвищує рівень вимог до підготовки лідерів, формування їхнього лідерського потенціалу, зміст якого включає в себе не тільки лідерські якості, а й уміння, навички та інші характеристики ефективного лідерства.

В. Марков і Ю. Синягін визначають потенціал особистості як систему його ресурсів, які виявляються і оновлюються в діяльності, спрямованій на отримання соціально значущих результатів. Вони виділяють такі моменти:

«по-перше, потенціал людини є ресурсним показником і в зв'язку з цим повинен мати будь-який числовий показник;

по-друге, цей ресурс не назавжди, а постійно оновлюється протягом життя;

по-третє, він реалізується у взаєминах з оточенням;

по-четверте, потенціалу людини притаманна системна якість».

Д. Леонтьєв вважає, що потенціал людини являє собою «універсальну характеристику системної організації особистості, що включає в себе психологічне здоров'я, зрілість і успішність діяльності суб'єкта».

Лідерство як соціальне явище повсюдне, в суспільстві існує об'єктивна потреба в лідерстві, і вона повинна реалізовуватися. Лідерство є одним

з механізмів об'єднання групової діяльності, коли індивід або частина соціальної групи виконує роль лідера, в тому числі організовує, направляє дії всієї групи, яка чекає, приймає та підтримує лідера.

Формула успішного керівника, які б складові вона не містила, базується на його здатності навчатися та розвивати власний лідерський потенціал, який, на відміну від компетентності, є необмеженим.

Поняття «лідерський потенціал» є різновидом більш загальної категорії «потенціал особистості» і являє собою діалектичну єдність її явних і прихованих складових. Це системна характеристика особистості, в зв'язку з чим її психолого-педагогічна сутність є предметом вивчення різних вчених. Так, відповідно до визначення І. Дригіної, «лідерський потенціал» є якісною характеристикою особистості, що відображає сукупність внутрішніх потреб, можливостей, ціннісного ставлення, засобів, що сприяють досягненню такого рівня інтеграції компетентності, відповідальності, активності і комунікативності, який забезпечує її провідний вплив на членів групи за умови спільного вирішення задач в різних сферах життєдіяльності і має позитивну спрямованість процесу її професійного становлення.

О. Євтіхов розглядає лідерський потенціал як «сукупність індивідуальних характеристик, що забезпечують успішне становлення особистості, які стають дієвим способом активізації її потенціалу тільки за наявності відповідних цінностей, мотивації, прагнення досягти того чи іншого результату і віри в свою здатність цього досягнення. Для цього необхідно не тільки набуття необхідних знань і умінь, а й модифікація мотиваційної системи, смислових структур особистості, спрямованих на активізацію лідерського потенціалу».

Лідерський потенціал особистості – соціально-психологічна характеристика, яка відображає здатність особистості до успішної лідерської поведінки. Його основу становлять такі потенціали: особистісний (біологічний, соціальний, психологічний, духовний), професійний, управлінський, творчий та інноваційний.

Складовими лідерського потенціалу особистості є:

- установки, цінності, потреби, пріоритети (чіткі особисті цілі, прагнення до самовдосконалення, морально-етичні якості);

- особистісні та ділові якості (проактивність, умотивованість, самоорганізованість, комунікативність, емоційна стійкість, відповідальність тощо);

- здібності (творчі здібності, інноваційність, здатність до самоаналізу, адаптивність тощо);

- професійна та лідерська компетентності (знання, уміння, навички та поведінкові якості, які забезпечують здатність ефективно виконувати професійну діяльність і функції лідера у сфері державного управління).

Оскільки серед сучасних науковців немає єдиного підходу до розуміння походження лідерства, відповідно до основних теорій (з позиції лідерських якостей, поведінковий та ситуаційний підходи) розвиток лідерського потенціалу особистості – це одночасна робота за такими напрямками:

розвиток особистісних якостей, які сприяють виробленню поведінки лідера (емоційна самосвідомість, впевненість у собі, асертивність, стресостійкість, адаптивність тощо);

удосконалення ключових умінь і навичок, з яких складається поведінка лідера (комунікація, управління командою, управління змінами, стратегічне управління тощо);

підвищення ситуаційної компетентності шляхом набуття досвіду вирішення професійних, управлінських і міжособистісних проблем;

напрацювання репутації лідера, готового «взяти ситуацію під контроль» та «привести команду до цілі».

Основними факторами, що впливають на розвиток лідерського потенціалу особистості, є не тільки його якості й потенції, а також соціальні фактори (зміст професії, перспективи кар'єрного росту, комунікації, сприйняття керівника його підлеглими) та інституційні фактори (організаційні цінності та культура, модель управління, інноваційність розвитку). Тому умовами розвитку лідерського потенціалу є:

- чітке розуміння потреб і цілей розвитку;
- внутрішня мотивація витратити час та енергію для досягнення цілей розвитку;
- наявність необхідних для розвитку ресурсів, а також знань і навичок (зокрема щодо індивідуального стилю мислення і навчання, використання ефективних методів і технологій розвитку);
- сприятливе для розвитку та практикування нових лідерських навичок середовище;
- відповідальність щодо націлення розвитку на підвищення ефективності діяльності та досягнення результатів.

Отже, для того, щоб керівник міг ефективно виконувати свої функції, він повинен бути лідером, який надихає членів свого колективу на результативну діяльність. Використання керівником свого лідерського потенціалу дозволяє інтегрувати керівництво та лідерство, мотивуючи при цьому працівників до дій, спрямованих на досягнення загальних цілей установи.

ВІЙСЬКОВЕ ЛІДЕРСТВО ЯК ЗАПОРУКА УСПІШНОГО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ВІЙСЬКОВИМ ПІДРОЗДІЛОМ

Дана публікація присвячена аналізу військового лідерства як ключового елементу, що забезпечує ефективність управління і виконання стратегічних завдань у Збройних Силах. Розглянуто основні принципи, що лежать в основі військового лідерства, зокрема етичність, відповідальність, адаптивність та командну роботу. Досліджено важливість емоційної стійкості, комунікативних навичок і трансформаційного підходу в сучасному військовому лідерстві, що дозволяє досягати високих результатів навіть у складних і нестабільних умовах. Окрему увагу приділено адаптивним і трансформаційним стилям лідерства, які є ефективними у сучасних умовах війни. Підкреслено роль військового лідерства у мирний час, яке сприяє професійному розвитку особового складу та зміцненню підрозділів. Висновки статті спрямовані на підвищення компетентності та моральної стійкості військових лідерів, здатних досягати цілей із мінімальними втратами.

Військове лідерство є ключовим фактором ефективного управління та досягнення стратегічних цілей у сучасних Збройних Силах, відіграючи важливу роль у забезпеченні боєздатності, морального духу військових і злагодженості підрозділів. В умовах постійної зміни характеру збройних конфліктів військові лідери повинні не лише володіти глибокими професійними знаннями та практичними навичками, але й виявляти емоційну стійкість, адаптивність та розуміння потреб і мотивації підлеглих.

Сучасне військове лідерство базується на принципах етичності, відповідальності та командної роботи. Лідер має володіти високими моральними якостями та дотримуватись етичних норм, адже саме його поведінка часто є прикладом для підлеглих, що є критично важливим для підтримки морального духу і довіри в підрозділі.

Важливим аспектом сучасного військового лідера є вміння застосовувати адаптивні та трансформаційні підходи, що дозволяють ефективно керувати в умовах невизначеності та швидкої зміни обстановки. Адаптивні лідери здатні

швидко реагувати на нові виклики, знаходити нестандартні рішення і змінювати тактику відповідно до ситуації, забезпечуючи тим самим перевагу над противником. Трансформаційний стиль лідерства дозволяє військовим лідерам надихати підлеглих, і мотивувати на досягнення високих результатів навіть у складних умовах.

Ефективне військове лідерство є важливим не лише на полі бою, але і в мирний час, оскільки воно сприяє професійному розвитку військовослужбовців, зміцнює згуртованість підрозділів і забезпечує готовність до виконання завдань у будь-який момент. Сучасні тенденції в підготовці військових лідерів включають впровадження програм із розвитку особистісних якостей, комунікативних навичок, критичного мислення і лідерських здібностей, що дозволяє створити армію з високим рівнем компетентності та моральної стійкості.

Отже, військове лідерство є компетентним феноменом, що охоплює професійну компетентність, етичні принципи, психологічну готовність до швидких змін та індивідуальну відповідальність за кожного члена підрозділу. Ефективний військовий лідер здатний не лише керувати підлеглими, але й розвивати їхні сильні сторони, забезпечуючи виконання стратегічних завдань з мінімальними втратами і високою результативністю.

Список використаних джерел:

1. Нортхаус П.Г. Лідерство: теорія і практика /П.Г. Нортхаус : пер. З англ.. Київ : Критика, 2018, 496 с.
2. Демпсі, М.Е. « Доктрина місійного командування», 2014.
3. Юкл Г. Лідерство в організаціях, 2013.
4. Вонг Л. / Бліс П.Д. / Макгерк Д. « Військове лідерство: специфічний огляд контексту». Військова психологія, 2013.
5. Ван Кревельд, М. Командування на війні, 2015.

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРСТВА СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Війна завжди була невід'ємним елементом існування людської спільноти, а ідея військового лідерства – фундаментальною складовою світоглядних засад, які формувалися у різних культурах стародавнього світу. Уже в античні часи філософи, як-от Геракліт, відзначали феномен постійної боротьби протилежностей, що визначає сутність буття: «Війна – батько всього». Це твердження стало основою для формування уявлення про війну як природний стан людства, що є невід'ємним від концепції пошуку ворога – іншої сторони конфлікту, необхідної для самовизначення спільноти. Війна, за такою логікою, є не лише проявом агресії, а й способом підтримувати внутрішню єдність, а також стимулом до вдосконалення військового мистецтва.

Військове лідерство, що об'єднує у собі сувору тактичну мудрість і моральну відповідальність, ставало ідеалом для воєначальників стародавнього світу, котрі прагнули не лише перемоги на полі бою, а й глибшого розуміння природи конфліктів та людської мотивації. Першими формами осмислення цього ідеалу стали образи героїв стародавніх епосів, таких як Ахілл з гомерівської «Іліади». Ахілл представляє двоїстість природи військового лідера: він водночас жорстокий, підвладний власним пристрастям і бажанням помсти, проте здатний на шляхетність, коли віддає тіло загиблого ворога для гідного поховання. Така дуалістичність свідчить про те, що в стародавніх культурах воєначальник втілював ідеал сили та самопожертви, на якого покладалася відповідальність за спільноту.

Принципи ведення війни стародавні полководці черпали із власного досвіду, а також зі стратегічних теорій, сформульованих мислителями свого часу. Особливе місце тут займає вчення китайського стратега Сунь-Цзи, який у трактаті «Мистецтво війни» визначив основні тактичні та моральні засади військового лідерства. Сунь-Цзи підкреслював значення ретельного аналізу ситуації, що включає врахування таких чинників, як погода, місцевість, моральний фактор і характер командування. Військовий лідер, за Сунь-Цзи, повинен не лише демонструвати силу, а й володіти мудрістю, яка дозволяє приймати зважені рішення, відстежувати вплив навколишніх умов на перебіг бою та моральний дух воїнів. Також китайський стратег акцентував увагу на

важливості організації армії, контролю за виконанням наказів, злагодженості маршів і належного постачання. Це засвідчує, що поняття військової дисципліни та стратегічного планування розглядалося як ключовий елемент лідерства ще в стародавньому світі.

Порівняння стратегій і тактичних принципів різних культур дозволяє побачити спільні засади військового мистецтва. Полководці, як-от Александр Македонський, Ганнібал, Юлій Цезар, і Сунь-Цзи розуміли важливість концентрації сил, швидкого зайняття стратегічних позицій, підтримки морального духу армії та психологічного впливу на супротивника. Вони не лише керували військовими діями, а й вміло використовували політичні та моральні аспекти своїх воєнних операцій, що забезпечувало їм підтримку союзників і страх у ворогів. Такі принципи воєнного мистецтва, як пошук вразливих точок ворога та максимально ефективного використання власних ресурсів, залишаються актуальними й сьогодні.

Питання формування військової еліти займало особливе місце в філософії військового лідерства античного світу. Відомий подвиг 300 спартанців під проводом царя Леоніда під Фермопілами демонструє перевагу свідомої героїки та самопожертви над чисельною перевагою супротивника. Спартанці боролися за ідею, і їхній приклад став символом мужності та вірності, які й досі слугують еталоном військової доблесті. Юлій Цезар радив покладатися на воїнів, які в момент небезпеки червоніють, а не бліднуть, що свідчить про важливість внутрішньої стійкості й відданості в обраних війнах. Схожий принцип спостерігається у біблійного Гедеона, який обрав для вирішального бою з філістимлянами тих, хто пив воду зі складених долонь, а не лакали, як дикі тварини. Це свідчить, що навіть у стародавні часи відбір воїнів був не лише раціональним процесом, а й підкреслював моральний та духовний аспект військової підготовки.

Моральний фактор мав визначальне значення у воєнній справі стародавнього світу. За прикладом Наполеона, відомого полководця пізнішого часу, можна зробити висновок, що для успіху в війнах недостатньо лише військової сили. Великий французький полководець наголошував на значенні підтримки морального духу своїх воїнів і підкорених територій, адже без цього неможливо втримати завойовані землі й забезпечити стабільність влади. Наполеон визнавав, що «країна, яку захищає весь народ, є непереможною», що повністю співпадає з античним ідеалом військового лідера, який мав бути взірцем не лише сили, але й моральної стійкості та відданості. Цей принцип є своєрідним підсумком ідеалів лідерства стародавнього світу: військовий лідер не лише здобував перемогу, а й символізував прагнення до самопожертви, гармонії між обов'язком і честю, які об'єднують воїнів навколо спільної мети.

Філософія військового лідерства стародавнього світу залишила значний вплив на формування уявлень про роль ідеального воєначальника, що долає культурні та часові межі. Такі мислителі, як Сунь-Цзи, заклали основи теорії військової мудрості, яку надалі розвивали як античні, так і пізніші полководці. Їхні принципи виявляються у прагненні не лише досягти стратегічної переваги, а й виховати в армії моральні якості, що допомагають воїнам підтримувати єдність у найважчих умовах. Військовий лідер стародавнього світу, як вважали мислителі, не просто командував – він втілював етичний ідеал, з яким асоціювалася здатність армії до героїчних вчинків.

Таким чином, філософія стародавнього світу заклала основи військового лідерства, актуальні й донині. Поєднання тактичної майстерності, моральної відданості й філософського осмислення війни створює образ воєначальника, що розуміє глибину людської природи і сутність військових конфліктів. Принципи Сунь-Цзи, Геракліта, античних героїв та видатних полководців демонструють, як мудрість і моральна стійкість здатні надавати перемозі справжню значимість, залишаючись джерелом натхнення для сучасного військового лідерства.

Кучерявий А.О.

*доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри
військової психології та педагогіки Військового інституту
Київського національного університету ім. Т. Шевченка
ORCID ID: 0000-0003-0510-4864*

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ОФІЦЕРА-ЛІДЕРА В МЕТОДИЧНІЙ СИСТЕМІ СІЛЬВАНУСА ТЕЙЄРА (1785-1872)

У публікації висвітлено положення методу Тейєра, що спрямовані на створення умов формування лідерських якостей військовослужбовців у ході навчальних занять. Зокрема, йдеться про навчання в малих групах, обов'язковість надання та перевірки домашнього завдання, формування умінь та знань майбутніх офіцерів на рівні вільного володіння навчальним матеріалом. Ця методична система запроваджена у Військовій академії США (Вест-Пойнт) близько 200 років тому, досвід її використання є поширеним в закладах освіти провідних країнах-членах НАТО і доцільним для впровадження в системі військової освіти України.

Поточний етап розвитку вітчизняної вищої військової школи відбувається під впливом низки чинників, два з яких мають виключне значення щодо еволюціонування як цілей та задач, так і змісту навчання офіцерів.

Перший з них – російсько-українська війна, що оголила низку проблем в підготовці вітчизняних військових фахівців, лівова частина з яких залишилися в спадщину з радянських часів. Зокрема, йдеться про формування особистості командира, який спирається на сучасні підходи до управління людьми, на протизага від радянського офіцера, по суті безініціативного виконавця, який чекає команду згори, не приймає самостійних рішень, проте дисципліновано виконує команду «з гори», нехтуючи життям і здоров'ям підпорядкованих військовослужбовців. Водночас в українському суспільстві цінність людського життя стоїть на першому місці, а близькі українцям цінності демократичного світу унеможливають заперечення права офіцера на власну думку чи вчинок, зокрема при виконанні бойового завдання. Радянська філософія офіцера-виконавця є неприродною й через те, що несамотійна в своїх рішеннях людина не проявить особистого розуміння оперативної обстановки на місці та не врахує індивідуальні риси підпорядкованих військовослужбовців. Проте розсудливість, ініціативність, ментальна гнучкість, здатність взаємодіяти з іншими є характеристиками лідерської поведінки [1], що зумовлює затребуваність її формування системою військової освіти.

Другий чинник впливу на розвиток вітчизняної системи вищої військової освіти – певні доктринальні документи НАТО, відповідність яким є вимогою рішень Уряду України [2]. Серед іншого, мова йде про стандарт НАТО, який стосується освіти і підготовки [3] й акцентує увагу на формуванні військових лідерів.

Зауважимо, що традиції формування офіцера-лідера у ВВНЗ провідних країн-членів НАТО мають давні коріння. На початку XIX сторіччя відповідне завдання виконувалося у Військовій академії м. Вест-Пойнт, а зумовлювалося тим, що офіцер армії США, який разом зі своїм підрозділом освоював нові території, часто-густо не мав зв'язку з основними частинами та вимушений був приймати самостійне рішення щодо будь-яких питань виконання завдань, забезпечення підрозділу тощо.

Спосіб формування особистості офіцера-лідера був винайдений суперінтендантом Вест-Пойнту в 1817-1833 роках Сільванусом Тейером (Sylvanus Thayer), якого називають “father of the military academy”. Ним запроваджено відповідну методичну систему вивчення навчальних дисциплін відому як метод Тейєра [4, 5], яка знайшла поширення в багатьох країнах-членах НАТО і не лише у військових закладах освіти. Розглянемо її окремі положення.

1. Навчання в малих групах. Цей методичний задум є цілком зрозумілим, адже саме в умовах невеличкої групи у кожного курсанта є можливість проявити себе як

лідера та розвивати лідерські якості. Дійсно, і сьогодні у США та в інших провідних країнах світу навіть проведення лекцій переважно відбувається для невеличких груп до 15 осіб. В умовах невеличкої групи курсанти отримують настанову забезпечувати власний внесок у розкриття теми, що зумовлює їхню активність навіть на лекції, до якої вони попередньо ґрунтовно готуються. Ті лекції, які проводяться для чисельної аудиторії, також є відмінними від традиційних для нашої вітчизняної вищої школи, оскільки й до них слухачі готуються заздалегідь, зокрема добирають запитання до лектора, що дає можливість проводити лекцію у форматі прес-конференції, а слухачам проявляти лідерські якості як особам, які вникають у сутність проблем і проявляють ініціативу.

2. **Обов'язковість домашніх завдань.** Зазначена вище традиція здобувачів освіти готуватися до лекцій свідчить про вагоме значення самостійної підготовки в сучасній вищій військовій школі провідних країн світу в цілому. На це звертав увагу ще Тейєр, наполягаючи на обов'язковості завдань домашньої роботи. В контексті формування та розвитку військового лідера це виглядає природно, адже самостійне виконання навчальних завдань спонукає майбутніх офіцерів до прийняття рішень, творчого осмислення змісту навчального матеріалу, самоаналізу успішності виконання завдань, рефлексії як військового фахівця.

3. **Обов'язковість обговорення результатів самостійної роботи на аудиторних заняттях.** Завдяки такому методичному прийому створюється ситуація захисту майбутніми офіцерами отриманих результатів, що може супроводжуватися дискусійним обговоренням та забезпечує розвиток у них лідерських особистісних характеристик – комунікативних якостей, умінь переконувати, критично сприймати інформацію тощо.

4. **Забезпечення рівня засвоєння навчального матеріалу на рівні вільного володінні ним у словах і символах, використанні його в доведенні та аналізі й для вирішення проблем.** Зауважимо, що це положення не відповідає традиціям нашої вітчизняної системи освіти, якій властивий узагальнений формат результатів навчання на рівні «знати» і «вміти». Натомість метод Тейєра конкретизує показники володіння навчальним матеріалом, які відповідають найвищим рівням таксономії навчальних цілей Б. Блума – аналізу, синтезу та оцінюванню (Bloom, B. et al, 1956). Відзначимо, реалізація вказаного положення можлива лише через створення відповідних навчальних умов, зокрема через використання активних методів навчання, які, зокрема, є предметом розгляду Спільної директиви стратегічних командувань НАТО (Освіта та індивідуальна підготовка (E&ITD) 075-007, 2021). Йдеться про такі методи, як моделювання поведінки, тематичне дослідження, демонстрація та здійснення діяльності, навчальна поїздка, навчальна гра, дискусія під керівництвом викладача, інтерактивна лекція, панельна (за участі лекторів та

експертів) дискусія, навчання однокурсниками, навчання шляхом знаходження рішення для проблеми (мала група – робота в синдикаті), рольова гра, самостійна підготовка, моделювання (зокрема виконання адміністративних задач, прикладні ігри) завдання для дослідження, консультації (наставництво).

Висновки. Методичні засади навчання військовослужбовців як військових лідерів, визначені Сільванусом Тейєром, уособлюють певну систему вимог щодо організації та реалізації процесу навчання, яка не втратила своєї доцільності й сьогодні. Врахування відповідних положень в освітньому процесі вітчизняного ВВНЗ дозволить позбутися атавізмів радянської системи щодо підготовки військовослужбовців-виконавців і сприятиме задоволенню потреб Збройних Сил України у підготовці офіцерів іншого рівня якості, які спроможні проявляти самостійність, ініціативність, повагу до підлеглих й інші якості військового лідера. Відзначимо, відповідна робота вже проводиться у вітчизняних ВВНЗ, зокрема на рівні цілеспрямованого вивчення та запровадження зарубіжного досвіду навчання військовослужбовців [7], що наближає освітній процес в українських закладах військової освіти до стандартів НАТО.

Список використаних джерел:

1. ОП 1-296 Доктрина військового лідерства у Збройних Силах України (2024). Київ: Головне управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України. 44 с.
2. Концепція трансформації системи військової освіти (2024). Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 р. № 1410 в редакції від 28.09.2024. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-%D0%BF#Text>
3. Освіта та індивідуальна підготовка (E&ITD) 075-007 (2021). Спільна директива стратегічних командувань НАТО від 10.09.2015. Довідкові матеріали. К : НУОУ ім. Івана Черняховського. 178 с.
4. Shell, A. E. (2002). The Thayer Method of Instruction at the United States Military Academy: a Modest History and a Modern Personal Account. *Primus: Problems, Resources, and Issues in Mathematics Undergraduate Studies*, Vol. XII, Issue 1 (March, 2002), pp. 27-38
5. Skrabut, S. (2021). Employing the Thayer Method: An Active Teaching Strategy. Взято з <https://tubarksblog.com/2021/08/02/itc131/>
6. Bloom, B., Engelhart, M., Furst, E., Hill, W., & Krathwohl, D. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives. Handbook: The Cognitive Domain* (B. Bloom, Ed.). Michigan : Edwards Bros., Ann Arbor. 207 p.
7. Кучерявий, А. О., Вановська, І. М., Пирогов, К.О. та ін. (2023). Методичні засади проведення та планування навчальних занять у ВВНЗ та ВНП ЗВО з урахуванням досвіду провідних країн світу. Практичні рекомендації науково-педагогічним працівникам ВВНЗ та ВНП ЗВО для використання у викладацькій діяльності (за ред. А.М. Шевченка, А.О. Кучерявого). К : ВІКНУ. 40 с.

ЛІДЕРСТВО ТА КОМУНІКАЦІЇ: НЕРОЗРИВНИЙ ЗВ'ЯЗОК У СУЧАСНИХ АРМІЯХ

Лідерство та комунікації є ключовими елементами функціонування сучасних армій, які забезпечують досягнення спільних цілей, ефективну координацію та мотивування особового складу. Лідерство, як здатність впливати на підлеглих, спрямовувати їхні зусилля та мотивувати на виконання завдань, нерозривно пов'язане з комунікацією, яка забезпечує обмін інформацією, формування довіри та створення сприятливого середовища для взаємодії. У сучасних умовах комунікації виступають важливим інструментом, який інтегрує лідерство в загальну систему управління. Особлива увага приділяється формуванню нових підходів до організації внутрішніх комунікацій, спрямованих на розкриття лідерського потенціалу кожного військовослужбовця та створення умов для ефективної командної роботи.

У сучасному науковому дискурсі комунікаційні процеси залишаються одним із центральних об'єктів дослідження соціальних наук, привертаючи увагу дослідників своєю багатовимірністю та фундаментальним впливом на функціонування соціальних систем різного рівня. Особливий науковий інтерес становить вивчення комунікативних практик у специфічних інституційних контекстах, зокрема у військових організаціях, які характеризуються чіткою ієрархічною структурою та високим ступенем формалізації внутрішніх процесів. Попри очевидну важливість комунікації для ефективного функціонування військових структур, дослідження саме комунікативного аспекту їхньої діяльності залишається відносно малорозвиненим напрямком, поступаючись місцем аналізу інформаційних процесів та потоків. Така диспропорція у дослідженнях створює суттєву прогалину в розумінні організаційної динаміки військових формувань та потребує більш ґрунтовного наукового осмислення.

Лідерство є основою успішної колективної діяльності, яка об'єднує людей навколо спільної мети та забезпечує ефективність їхніх зусиль. Його значення важко переоцінити, адже жодна діяльність, у якій задіяні більше ніж одна особа, не зможе досягти повного потенціалу без наявності лідера. Проте рівень цього лідерства може варіюватися: воно може бути як посереднім, так і видатним, надихаючи людей досягати того, що вони вважали для себе недосяжним.

Фельдмаршал Монтгомері в книзі «Шлях до лідерства» назвав лідерство «битвою за серця та розум людей». Цей вислів підкреслює, що лідерство – це не

просто вміння віддавати накази чи координувати роботу, а здатність викликати у підлеглих ентузіазм, довіру й бажання діяти задля спільного успіху. З іншого боку, Пітер Друкер підкреслює, що лідерство полягає не у володінні харизмою чи вмінням переконувати, а у здатності піднімати рівень амбіцій, підвищувати продуктивність і допомагати людям розкривати свої можливості [3].

Цікавий висновок можна зробити, спираючись на історичні джерела. Давньокитайський мислитель Сунь Цзи у своєму фундаментальному творі «Мистецтво війни» писав: «У лідера є три основні якості. Перше – це віра, друге – відданість і третє – сміливість. Яка відданість? Відданість владі. Яка віра? У перемогу. Яка сміливість? У подоланні зла» [6]. Як видно, китайський майстер вважав, що командування армією не можна було доручити людині, яка: не була віддана своєму правителю, не вірила в перемогу і не мала ні чеснот, ні авторитету в очах своїх підлеглих. Неважко зробити висновок, що ці якості відображають сучасні риси лідера.

У контексті військового лідерства цей термін набуває особливого значення. Військова організація відрізняється суворою ієрархічністю, дисципліною та високим рівнем відповідальності. І хоча командир зазвичай асоціюється з формальним лідером, роль лідерства виходить за межі суто управлінських функцій. Успішне командування залежить від балансу між двома формами лідерства, де формальність гарантує дисципліну, а неформальний аспект сприяє мотивації та довірі у колективі. Лідерство у військовій сфері включає створення ефективної взаємодії всередині колективу, яка ґрунтується на довірі, згуртованості та спільній меті. Таким чином, командування поєднує структурованість формальної влади із динамікою особистого впливу, забезпечуючи ефективне управління та згуртованість військових підрозділів.

Такий підхід знаменує важливу трансформацію у розумінні лідерства у військовій сфері. Якщо раніше лідерство розглядалося переважно крізь призму управлінської вертикалі чи особистісних якостей командира, то сучасне бачення значно ширше. Воно враховує комунікативну складову як невід’ємний елемент лідерства та ефективної взаємодії у військовому колективі.

У сучасних західних військових концепціях підкреслюється важливість стратегічної комунікації як уміння, яке офіцери повинні опанувати для формування командної злагодженості. Цей підхід базується на ідеї, що лідерство має виходити за межі окремих індивідуальних рис і бути інтегрованим у процеси колективної взаємодії. Показовим є досвід американських військових, викладений у статуті «Армійське лідерство: компетентне, впевнене і гнучке». У ньому наголошується на унікальній природі армійської команди, де кожен військовослужбовець може бути як керівником, так і підлеглим, залежно від ситуації та обставин [5]. Це формує нове розуміння лідерства не як вертикальної

управлінської функції, а як здатності створювати ефективну горизонтальну взаємодію між лідерами різних рівнів. Успішність військового колективу, таким чином, залежить не від харизми окремого командира, а від здатності кожного військовослужбовця проявляти лідерські якості у своїй сфері відповідальності.

У військовому лідерстві зазвичай виділяють дві форми: формальне (законне) лідерство: базується на офіційному призначенні особи на посаду, що передбачає юридичне право давати накази та контролювати їх виконання. Ця форма лідерства регламентується статутами й наказами, і її ефективність не завжди залежить від особистих якостей керівника, адже підлеглі зобов'язані виконувати його розпорядження згідно з вимогами військової дисципліни. Неформальне (впливове) лідерство: виникає не через офіційні призначення чи звання, а завдяки особистим якостям, знанням або досвіду. Неформальний лідер може проявити ініціативу, брати на себе відповідальність, яка виходить за межі його службових обов'язків, та здобути довіру колективу [4].

Сучасний етап розвитку Збройних Сил України характеризується підвищеною увагою до формування ефективного військового лідерства як ключового чинника боєздатності та інституційної спроможності армії. Доктрина стратегічних комунікацій окреслює багатовимірну структуру, що охоплює різні напрями діяльності: від публічної дипломатії до цивільно-військового співробітництва. Особливу увагу в цьому документі приділено внутрішній комунікації, де розвиток лідерських якостей військовослужбовців постає як один із ключових пріоритетів [1].

Відповідно до діючих керівних документів, військове лідерство розглядається як «цілеспрямований вплив військовослужбовців різних категорій у повсякденній, службовій, навчальній і бойовій діяльності, а також в неупорядкованих (нестандартних, критичних) ситуаціях на особовий склад шляхом підтримання довіри й поваги, надання мети, спрямування на її досягнення, забезпечення дисципліни й мотивації до виконання завдань за призначенням та вдосконалення Збройних Сил України як суспільного інституту» [2]. Такий вплив реалізується через низку механізмів, включаючи встановлення довірчих відносин, цілепокладання, забезпечення дисципліни та мотивації до виконання завдань за призначенням.

Особливої уваги заслуговує діалектичний взаємозв'язок між військовим лідерством та внутрішніми комунікаціями. Аналіз доктринальних положень виявляє цікаву дуальність: з одного боку, внутрішні комунікації визначаються як інструмент забезпечення лідерства військовослужбовців у системі комунікацій, з іншого – саме лідерство розкривається через застосування ефективних методів внутрішньої комунікації. Це дозволяє сформулювати концептуальне положення про подвійну природу внутрішніх комунікацій у контексті військового лідерства:

вони виступають одночасно як джерело його формування та як інструмент практичної реалізації. Таке розуміння відкриває новий ракурс дослідження проблематики військового лідерства та актуалізує необхідність більш глибокого вивчення комунікативних механізмів його формування та реалізації в сучасних умовах розвитку Збройних Сил України.

Таким чином, комунікація є фундаментальним елементом військового лідерства, що виявляється через її безпосередній вплив на формування знань, установок та поведінкових патернів особового складу. У військовому середовищі комунікативна компетентність командира набуває особливого значення, оскільки вона є не просто інструментом управління, а життєво важливим механізмом, що забезпечує ефективне функціонування підрозділу.

Багатовимірність комунікативних процесів у контексті військового лідерства надає особливої актуальності питанню цілеспрямованої підготовки командного складу, зокрема розвитку їхніх комунікативних компетенцій як невід'ємної складової військового лідерства. Це завдання потребує системного підходу до формування відповідних навчальних програм та методик підготовки військових лідерів.

Список використаних джерел:

1. Доктрина зі стратегічних комунікацій. Вересень 2020. URL: <https://cutt.ly/HbJhqXT>.
2. Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних Силах України. Грудень 2020. URL: <https://cutt.ly/jbJhi0p> (дата звернення: 22.11.2024).
3. Раян М. Лідерство у сучасній війні: уроки з України. Частина 2. URL: https://ipress.ua/articles/liderstvo_u_suchasniy_viyeni_uroky_z_ukrainy_chastyna_2_mik_rayan_359425.html.
4. Ткач П.Б. Поняття військового лідерства в контексті стратегічних комунікацій Національної гвардії України. *Збірник наук. праць Національної академії Національної гвардії України*. 2021. Вип. 1 (37). С. 24–29.
5. Army Leadership: Competent, Confident, and Agile. Field Manual No. 6-22. Headquarters Department of the Army Washington, DC, 12 October 2006. URL: <https://www.armywriter.com/fm6-22.pdf>.
6. Lewińska M. The Role of Communication in Military Leadership. *Journal of Corporate Responsibility and Leadership*. Online. 9 March 2016. Vol. 2, no. 1, pp. 37-50. DOI 10.12775/JCRL.2015.003.

ПРО РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВІЙСЬКОВОГО КЕРІВНИКА НА АКТИВАЦІЮ ОСОБИСТІСНОГО РЕСУРСУ ПЕРСОНАЛУ

Факторний аналіз отриманих даних дослідження впливу військового керівника на активацію особистісного ресурсу персоналу дозволив встановити, що компоненти особистісного ресурсу перебувають у причинних відносинах і пов'язані внутрішньою необхідністю. Внутрішній, глибинний; прихований, відносно стійкий бік особистісного ресурсу, що визначає його природу, характеристики, пов'язаний із трьома факторами.

Першим, із загальною вагою 4.8, є фактор «уявлення про себе». До нього увійшли складові: визнання унікальності особистості, стійкість самооцінки, диференційованість уявлень про себе, наявність під час ідентифікації особистості висловлювань «Я комунікативне», «Я діяльнісне», «Я рефлексивне».

Другим фактором, із загальною вагою 3.6, є локус контролю.

Третім фактором, із загальною вагою 2.9, є соціальна рефлексивність. Його складають: індивідуальна міра рефлексивності і вміння обходитися у взаємодії із підлеглими без застосування недоцільних, у різкій категоричній формі вказівок, розпоряджень, наказів, яким підлеглий має підкоритися, а також критичних зауважень, мета яких – припинити, змінити дії підлеглого; негативна оцінка його відповідей.

Результати міжгрупового порівняння даних (проведене залежно від особливостей розподілу результатів за допомогою Т-тесту Стюдента та І-критерію Манна-Уїтні) свідчать про істотні відмінності у групах випробовуваних, що найповніше відображає гіпотезу дослідження.

Мотиваційний компонент. Переважна кількість випробовуваних виявляють здатність реалістично усвідомлювати та оцінювати як власні переваги, так і недоліки. За адекватною самооцінкою проглядається позитивне ставлення до себе, самоповага, відчуття власної повноцінності. Вони ставлять перед собою реально досяжні і такі, що відповідають власним можливостям, цілі і завдання, здатні брати на себе відповідальність за власні невдачі та успіхи, упевнені у собі, здатні до життєвої самореалізації. Упевненість у собі дозволяє ним регулювати рівень домагань і правильно оцінювати власні можливості стосовно різних життєвих ситуацій. Отже, успішна реалізація керівником функціональних ролей, що співвідносяться за змістом і методами реалізації із принципами суб'єктогенезу

задає військово-професійному середовищу характеристики, які забезпечують становлення мотиваційного компонента суб'єктних проявів у персоналу – внутрішньої зумовленості його професійної активності.

Активним елементом впливу керуючої системи на процес розвитку мотиваційних компонентів, суб'єктного ресурсу є функціональні ролі керівника. Аналіз результатів дисперсійного аналізу засвідчив, що варіативність таких ознак мотиваційного компонента особистісного ресурсу персоналу, як усвідомлення власної унікальності, саморозвиток, емпатія, приєднання, розуміння унікальності Іншого, зумовлена дією першої незалежної перемінної – рівнем успішності реалізації керівником досліджуваних функціональних ролей. Дія другої незалежної перемінної – особливостей ціннісно-смислової сфери керівника, також зумовлює варіативність низки параметрів мотиваційного компонента суб'єктного ресурсу персоналу, а саме: усвідомлення власної унікальності, приєднання. Це означає, що динамічні характеристики ціннісно-смислової сфери керівника, «не переведено» в явно представлений (сформований) управлінський вплив, вони не актуалізують саморозвиток, емпатію, розуміння унікальності Іншого. При цьому між актуально діючими чинниками, що забезпечують активацію особистісного ресурсу персоналу, має місце складний зв'язок: високий рівень розвитку ціннісно-смислової сфери військового керівника може нівелювати ефект впливу від реалізації ним функціональних ролей.

Рефлексивний компонент. Рефлексія актуалізується (проявляється і посилюється) емоційно-ціннісною взаємодією. Аналіз результатів дисперсійного аналізу свідчить, що обидва досліджувані чинники беруть участь в активації особистісного ресурсу персоналу. Варіативність таких ознак його рефлексивного компонента, як індивідуальна міра рефлексивності, кількість і рівень диференційованості уявлень про себе, зумовлена дією першої незалежної перемінної – рівень реалізації військовим керівником функціональних ролей суб'єктно-утворювального менеджменту. Дія другої незалежної перемінної – особливостей ціннісно-смислової сфери військового керівника, також зумовлює варіативність низки параметрів цього компонента, а саме: індивідуальної міри рефлексивності, кількості уявлень про себе. У значеннях за рівнем рефлексивності та диференційованості уявлень про себе фіксується варіативність, зумовлена взаємодією обох незалежних перемінних.

Операційний компонент. Важливими його складовими є ресурси, що забезпечують психічне інтегрування. Вимірювання загального рівня суб'єктності підлеглих як інтегрального утворення, що свідчить про гармонійність / негармонійність усіх показників, дозволяє вести мову про ту саму загальну тенденцію: кількість випробовуваних із високим рівнем

збільшується, а з низьким рівнем - скорочується залежно від збільшення або зменшення значень незалежних перемінних. Це дозволяє дійти висновку: для можливості підлеглого проявлятися як цілісності, позначеної межами, для підтримання у ньому певної внутрішньоособистісної несуперечливості, гармонійності, а також для інтегрованості у соціальний контекст важливими є умови, які надає керуюча система.

Проведене дослідження демонструє, що рівень суб'єктивного контролю персоналу істотно пов'язаний із досліджуваними психологічними механізмами. Інтегральною здатністю, що визначає спілкування і соціальну адаптацію, а отже – важливою для прояву суб'єктної активності у військово-професійній діяльності, є соціальний інтелект.

Випробовувані із груп із низьким рівнем незалежної перемінної частіше характеризуються як такі, що погано розуміють зв'язок між поведінкою та її наслідками; здатні часто помилятися, потрапляти у конфліктні ситуації; як люди, що більшою мірою орієнтуються на вербальний зміст повідомлень; як такі, що здатні помилятися у розумінні смислу слів співрозмовника, оскільки не враховують (або неправильно враховують) невербальних реакцій, які їх супроводжують; як такі, що погано розпізнають різні сенси, що їх можуть набувати ті самі вербальні повідомлення, а також як такі, які можуть набуватись. Порівняння груп залежно від особливостей ціннісно-сміслової сфери військового керівника також засвідчило наявність значущих відмінностей випробовуваних за двома параметрами: фактор пізнання систем поведінки (тобто здатність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у таких ситуаціях) і композиційна оцінка.

Важливим компонентом операційної складової особистісного ресурсу є зміст уявлень особистості про себе. За загального низького рівня стійкості самооцінки у випробовуваних усіх експериментальних груп більше осіб із позитивною самооцінкою, високим рівнем диференційованості уявлень про себе (більшою є загальна кількість показників ідентичності, що їх використовувала особа під час самоідентифікації).

Таким чином, результати дослідження свідчать про те, що збільшення значень незалежних перемінних пов'язане із такими операційними складовими особистісного ресурсу персоналу, як: відмова від прямого (об'єктного) впливу на іншого; визнання багатовимірності взаємодії із цим іншим, яка не відкривається одразу в один момент, а розгортається поступово та послідовно у перебігу історії взаємовідносин; врахування наявності внутрішнього автономного світу людини та співвіднесення власних впливів на людину зі станом її душі і мотивами її дій.

Висунуто припущення про те, що рівень розвитку особистісного ресурсу персоналу, а також його індивідуальні прояви у військовослужбовців, у зв'язку

з їхньою зумовленістю специфікою військово-професійної діяльності (виявленими характеристиками спільної діяльності, зокрема й управлінської взаємодії), значуще пов'язані із параметрами успішності суб'єктно-утворювального менеджменту у військовому підрозділі та рівнем розвитку ціннісно-смислової сфери його керівника.

Для перевірки гіпотези проведено статистичні вимірювання, мета яких – проаналізувати вірогідність прояву високого рівня особистісного ресурсу персоналу (залежна перемінна) у зв'язку із підвищенням рівня реалізації військовими керівниками теоретично виявлених психологічних механізмів (незалежні перемінні). Аналіз результатів констатувального експерименту засвідчив, що актуалізація особистісного ресурсу персоналу значущо пов'язана з успішністю створення військовим керівником у його професійній діяльності функціональних ролей: формування організаційної культури із заданими властивостями (що співвідносяться із принципами суб'єктогенезу), формування рефлексивних структур об'єкта управління, здійснення психотехнологічного впливу на персонал, а також з особливостями його ціннісно-смислової сфери. Успішність реалізованих ним функціональних ролей впливає на рівень розвитку усіх показників особистісного ресурсу персоналу. Особливості смислової динамічної системи військового керівника пов'язані з усвідомленням його підлеглими власної унікальності та приєднанням, із рефлексивністю та кількістю уявлень про себе, а також з активністю, свободою вибору та відповідальністю за нього, інтернальністю, пізнанням систем поведінки. Взаємодія чинників функціональної ролі військового керівника та його ціннісно-смислові особливості значуще пов'язана із розвитком таких параметрів особистісного потенціалу, як саморозвиток, емпатія, розуміння унікальності Іншого, рефлексивність, кількість і диференційованість уявлень про себе, свобода вибору та відповідальність за нього, пізнання результатів поведінки, пізнання систем поведінки, композиторна оцінка соціального інтелекту.

Отже, дослідження надає можливість визначити функціональні ролі та особливості ціннісно-смислової сфери військового керівника як активно діючі, а також суб'єктивно формовані механізми збільшення особистісного ресурсу персоналу. Зазначені чинники управлінської системи визначають у своїй взаємодії та інтегративній дії характер і спрямованість зміни особистісного ресурсу персоналу.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

У відповідності до вимог Моделі формування військового лідера Доктрини військового лідерства у Збройних силах України, до лідерських компетенцій відносяться: дотримання визначених цінностей, розвиток фахових та особистісних компетентностей та набуття досвіду на всіх рівнях військового управління. Тобто в результаті здобуття вищої військової освіти майбутні офіцери повинні володіти не лише *hard skills* – фаховими знаннями та навичками, а і *soft skills* – неспеціалізованими, універсальними навичкам, як уміння ефективно будувати стосунки з оточуючими, планувати свій час, мислити нешаблонно, швидко адаптуватись до нових умов, не зупиняючись на досягнутому, рухаючись вперед.

Не секрет, що на сьогоднішній день для багатьох здобувачів вищої освіти характерна невисока зацікавленість у здобутті освіти, вивчення деяких, за думкою курсантів, «невійськових» дисциплін сприймається ними як неважливі та другорядні. Часто здобувачі не розуміють шляхів реалізації застосування отриманих знань та не бачить практичної доцільності у вивченні дисципліни. Як результат, частина здобувачів ставляться до освітньої діяльності формально, не намагаються здобути високих результатів та не ставлять на меті розкриття та реалізацію власного потенціалу.

Освітня структура у військових навчальних закладах є стандартизованою, що ускладнює педагогічні процеси. Як наслідок, розвиток лідерських якостей у ВВНЗ є проблемою навчання. Це пов'язано з протиріччями між суворо регламентованими умовами навчання, які не завжди сприяють розвитку компетентностей майбутніх офіцерів. Нажаль, розвиток якостей гарного виконавця має більше значення, ніж розвиток якостей лідера.

Особливість лідерських компетенцій у тому, що це не є константний показник. Будь-які зміни у навколишньому середовищі потребують певної реакції. Завоювати лідерську позицію іноді простіше, ніж утримати її. Тому важливою є не лише наявність лідерських здібностей, а й готовності їх розвивати.

Військові виші – це не лише заклад для отримання диплому про освіту, а й місце для особистісного зростання, формування відчуття власної потреби та приналежності до великої команди, діяльність якої базується на загальних цінностях та принципах та має перед собою велику мету, місію. Лідерству можна навчитися. З метою наближення до євроатлантичних стандартів, розкриття потенціалу здобувачів вищої освіти як майбутнього фахівця, так і особистості

загалом, постає необхідність оновлення освітніх програм підготовки офіцерського складу, наповненням їх сучасним гуманістичним і водночас контекстним змістом із запровадженням нових методів навчання, методик підготовки, принципів та стандартів НАТО.

Україна вдосконалює систему військової освіти відповідно до Програми НАТО DEEP згідно Спільної директиви стратегічних командувань НАТО «Освіта та індивідуальна підготовка (E&ITD) 075-007». Сьогодні спостерігається явний відхід від пояснювально-ілюстративних методів навчання на користь студентоцентрованим, особистісно-орієнтованим підходам. Директива пропонує такі активні методи навчання, як моделювання поведінки, тематичне дослідження, демонстрація та здійснення діяльності, навчальна поїздка, навчальна гра, дискусія під керівництвом викладача, інтерактивна лекція, панельна дискусія (за участі лекторів та експертів), навчання однокурсниками, навчання шляхом знаходження рішення для проблеми (мала група – робота в синдикаті), рольова гра, самостійна підготовка, моделювання (зокрема виконання адміністративних задач, прикладні ігри), завдання для дослідження та консультації (наставництво). Вказані методи навчання побудовані на принципах андрагогіки та мають ряд переваг перед традиційними методами навчання:

- надають здобувачам нові можливості самореалізації при опануванні знань на основі власного досвіду;
- допомагають провести самодіагностику/взаємодіагностику щодо рівня розвитку лідерських компетенцій;
- відчують повагу до себе, як до особистості, до їхньої думки, яка може не співпадати із думкою інших слухачів чи викладача, завдяки чому формується навички критичного та інноваційного мислення;
- навчаються перетворювати набуті теоретичні знання у практичний досвід;
- практикують та відточують комунікативну компетентність;
- згуртовують команду в процесі спільної діяльності;
- допомагають у розвитку самодисципліни та самомотивації здобувачів на виконання поставленого завдання тощо.

Важливим моментом під час опанування дисциплін є створення реальних життєвих ситуацій, які дають змогу виявити власні лідерські якості та розкрити їх, продемонструвати комунікативні навички, рівень розвитку емоційного інтелекту, розсудливість, здатність приймати рішення у нестандартних умовах та брати відповідальність за них.

Таким чином здобувачі вищої освіти стають активними учасниками освітнього процесу, а викладач виступає в ролі коуча і наставника, який створює середовище для активного навчання, закріплення набутих знань, розвитку лідерського потенціалу та особистості слухача.

Удосконалення та розширення педагогічних навичок викладачів військових вишів сьогодні має особливе значення й виявляє всі нові аспекти, тому що йде постійна зміна й модернізація навчального процесу. Вивчення змісту інноваційних інтерактивних технологій навчання при підготовці генерації молодих офіцерів відповідає цілям студентоцентричного навчання, завдяки високій ефективності вказані методи активно поширюється в системі вищої військової освіти. Чим більше педагогічних працівників спонукають слухачів до активної участі у навчанні (обговорень, дискусій, вирішення ситуативних завдань) – тим краще вони засвоюють матеріал.

Особистість самого викладача також є важливою складовою у розвитку особистості майбутніх офіцерів. Вміння надихати власним прикладом, вибудовувати взаємини на основі довіри на поваги, підтримувати та заохочувати курсантів до спільної справи, створювати командний дух і сприятливу обстановку, що сприятиме досягненню поставлених цілей, надавати здобувачам можливість для самовираження сприяє підвищенню ентузіазму в опануванні нових компетентностей та підтримує високий рівень мотивації до навчального процесу.

У формуванні сприятливого для навчання та формування лідерських компетентностей середовища також важливий зворотний зв'язок між викладачем і здобувачем, включаючи обговорення результатів та, за необхідності, надання конструктивної критики, щоб слухачі мали можливість проаналізувати індивідуальний прогрес і покращити якість навчання.

Формування вмотивованих, компетентних та проактивних військових лідерів можливе при умовах творчої взаємодії між офіцерським та педагогічним складом та здобувачами освіти, встановлення рівноправних суб'єкт-суб'єктних відносин учасників освітнього процесу, формування психолого-педагогічних умов та клімату, спрямованого на виявлення та реалізацію у слухачів власних природних задатків, досягнення ними високого фахового та особистісного розвитку. В даних обставинах курсанти проявлятимуть самостійність, ініціативність, активність і креативність у здобутті нових знань та самосвідомість у навчанні.

Таким чином, формування лідерських компетентностей майбутніх офіцерів-лідерів – це комплексна міждисциплінарна проблема, яка повинна бути спрямована на формування комфортного і сприятливого для навчання та розвитку здобувачів вищої військової освіти освітнього середовища ВВНЗ, мати системний, планомірний характер.

Список використаних джерел:

1. Стратегія розвитку військового лідерства у Збройних силах України, затверджена наказом Головнокомандувача Збройних сил України від 17.11.2023 № 325. 18 с.

2. ОП 1-296. Доктрина військового лідерства у Збройних Силах України. (2024). Київ: Центр оперативних стандартів і методики підготовки ЗС України, Головне управління персоналу Генерального штабу ЗС України. 44 с.
3. ADP 6-22 Army Leadership and the profession (2019). Headquarters Department of the Army Washington, DC, 31 July 2019. 118 p. Взято з www.us.army.mil.

УДК 355.341

Сидоров К.І.

*начальник відділу планування психологічної підтримки персоналу –
заступник начальника управління психологічної підтримки персоналу
Командування Повітряних Сил Збройних Сил України*

Петінов Я.М.

*аспірант Київського інституту соціальної і політичної психології
НАПН України*

ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРСТВА НОРВЕГІЇ ТА СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ СТРЕСОМ І РОБОТИ З ТРАВМОЮ

Постановка проблеми. Лідерство у військовій службовій діяльності є важливим фактором ефективного функціонування війська, та набуває особливої актуальності під час відбиття широкомасштабної агресії російської федерації проти України. Ключовим аспектом лідерства під час ведення бойових дій є те, що дана якісна категорія особистості повинна формуватися від офіцера до солдата, оскільки це покращує мотивацію, мислення та здатність особистості долати виклики для психічного здоров'я [3]. Поняття лідерства науковці визначають по-різному. Наприклад, в Доктрині розвитку військового лідерства у Збройних Силах України [1], військове лідерство визначається, як «цілеспрямований вплив військовослужбовців різних категорій у повсякденній, службовій, навчальній і бойовій діяльності, а також у неупорядкованих (критичних, нестандартних) ситуаціях на особовий склад шляхом підтримання довіри і поваги, надання мети, спрямування на її досягнення, забезпечення дисципліни і мотивації до виконання завдань за призначенням та вдосконалення Збройних Сил України, як суспільного інституту» [1, с. 6].

Також, військове лідерство, може бути розглянуто з формальної позиції, коли лідером прийнято вважати начальника, командира відповідно його посади [2, 4]. Водночас, в Доктрині [1] зазначено, що «лідерство» може бути реалізовано різними категоріями військовослужбовців, коли кожен військовослужбовець є в першу чергу, лідером у службово-бойовій діяльності на своєму рівні повноважень

та повинен бути прикладом і опорою для своїх побратимів. Автори статті, пропонують провести порівняльний аналіз, вітчизняного досвіду з міжнародним, на прикладі методів розвитку лідерських якостей курсантів Академії Королівських Військово-Повітряних Сил Норвегії та військовослужбовців Збройних Сил Сполученого Королівства Великобританії.

Формування лідерських якостей у військовослужбовців Королівських Військово-Повітряних Сил Норвегії починається з першого дня професійної підготовки курсанта (солдата) та охоплює всі напрямки його діяльності (військово-професійну, навчальну та повсякденно-побутову). Для курсантів створені необхідні умови, для фізичного, інтелектуального та соціального розвитку, за підтримання яких, відповідають самі курсанти, через систему самоврядування та самоорганізації. Багаторічний позитивний досвід виховання молодих офіцерів, є прикладом ефективного розвитку самодисципліни та відповідальності з першого дня потрапляння до армії. Поряд з цим, приділяється особлива увага розвитку професійних якостей лідера, таких як, компетентність, етика, структуроване мислення. Також, важливим напрямом підготовки є виховання психологічної стійкості, витримки, формування взаємної довіри та здатності надавати підтримку.

В ході аналізу морально-психологічних аспектів виховання лідерських якостей в групі льотчиків було помічено наступні особливості реалізації даного феномену:

- міжособистісна професійна довіра, яка формується на основі переконання у тому, що кожен виконує свою особливу роль в межах своєї компетенції і кваліфікації;

- професійна повага, в тому числі повага в праві на помилку, яка реалізується шляхом прийняття колективом помилок один одного, виключно з позиції підтримки та бажання допомогти подолати наслідки пережитих невдач;

- активна участь в опрацюванні результатів завдання, шляхом обговорення, вільного висловлення своїх думок, пропозицій, сумнівів та прояву осмисленої ініціативи;

- групова рефлексія, під час якої обговорюється участь та роль кожного у загальній справі з позиції злагодження, рівня комунікації та індивідуального бачення групової роботи.

Таким чином, стимулювання кожного військовослужбовця до свідомої, осмисленої та активної участі у службово-бойовій та повсякденній діяльності має на меті формування в кожній особистості лідерські якості. Автори статті [5], проводячи аналіз видань Королівських Збройних Сил Норвегії, відмітили чотири компоненти, на які фокусується підготовка майбутнього офіцерського складу:

- самокомпетентність (анг. *self-proficiency*), має на меті навчити розумінню своєї особистості, власних умінь, знань, навичок, рис свого характеру та уміння

самоорганізовуватись. Формування даної компоненти здійснюється через навчання молодих офіцерів управляти та регулювати свої думки, почуття і дії;

соціальна компетентність (англ. social proficiency), має на меті навчити умінню ефективно взаємодіяти з іншими людьми, в ході виконання спільних завдань, (оскільки лідер повинен розуміти особливості взаємодії людей у різних соціальних контекстах);

професійно-предметна компетентність (англ. subject matter proficiency), яка охоплює академічну площину особистості офіцера і складається з компетенції у певній галузі знань, сформованих навичок та уміння критично мислити, на основі яких людина приймає рішення в межах своїх повноважень та соціальних ролей;

офіцерська компетентність (англ. officer competency), яка є інтегральною професійною якістю особистості, що забезпечує прояв лідерства у професійній військовій діяльності шляхом реалізації своїх компетенцій у практичну службово-бойову діяльність. Дана компетентність охоплює професійну сторону особистості (знання своєї справи, вміння приймати ефективні рішення), психологічну сторону особистості (стійкість, рішучість, збалансованість) та соціальну (відповідність цінностям і нормам, які сповідуються народом).

Вже понад 1000 днів героїчного супротиву українського народу російському широкомасштабному вторгненню, тому проводячи аналіз розвитку лідерських якостей у військовослужбовців Збройних Сил України, варто враховувати особистість командира-лідера зі сторони психічної стійкості до наслідків сучасних подій та потенційних загроз. Деякі норвезькі дослідники вказують на те, що власні переконання особистості у своїх можливостях проявляє себе, як посередник психічної стійкості та витривалості, що в свою чергу сприяє високим показниками при виконанні завдань [6].

З огляду на отриманий досвід та проаналізований матеріал, особистість лідера, з точки зору системи підготовки офіцерів у Королівстві Норвегія, проходить через етапи багато-дисциплінарної підготовки, як у професійному вимірі так і в особистісно-соціальному, де є помітне місце випробуванням, підтримці та аналітичному вивченні результатів свого розвитку на фоні повсякденного виконання поставлених завдань і проходження життєвих ситуацій.

Додаткової уваги заслуговує досвід Сполученого Королівства Великобританії у питанні лідерства в контексті управління стресом і травмою, що у свою чергу є елементом формування психічної стійкості. До арсеналу психологічного інструментарію системи психологічної підтримки Збройних Сил Сполученого Королівства входять стратегії управління стресом, які спрямовані в першу чергу на окремих осіб та невеликі групи людей. Одним з таких інструментів, які дозволяють лідеру визначати рівень добробуту військовослужбовців та їх боєздатність є алгоритм FESTIVAL – Feeling (Відчуття), Energy (Енергія), Sleep

(Сон), Thinking (Мислення), Interest (Інтерес), Value (Цінності), Aches (Болі), Life (Життя). Кожний компонент алгоритму є індикатором внутрішнього добробуту військовослужбовця де: «відчуття» – емоційний стан (напр. сумно, тривожно); «енергія» – рівень внутрішнього ресурсу (втома, виснаження, на межі); «сон» – тривалість та неперервність сну (труднощі з засинанням тощо); «мислення» – когнітивна функціональність (забудькуватість, концентрація, нерішучість); «інтерес» – вираження потреб та спрямованість на їх задоволення (зацікавленість у активній діяльності, апетит, цікавість до життя); «цінності» – інтегральні якісні смислові конструкції (гідність, самооцінка, провина); «біль» – психосоматичні прояви (біль у грудях, голові та інших частинах тіла); «життя» – прагнення до життя (бажання жити чи бажання смерті).

Отже, можна зазначити, що питання розвитку лідерства реалізується не лише через систему спонукань і заохочень, а й через систему доброзичливої підтримуючої комунікації, емпатії та обізнаного психологічного спостереження. В даному випадку лідерство охоплює всі рівні службово-бойової діяльності, де лідер є прикладом уваги до свого особового складу та професійної компетентності у прийнятті рішень на виконання поставлених завдань.

Висновок. Провівши аналіз досвіду Королівських Військово-Повітряних Сил Норвегії та Збройних Сил Сполученого Королівства щодо розвитку військового лідерства, нами було помічено, що подібний підхід є реалізованим і в Доктрині розвитку військового лідерства у Збройних Силах України. Водночас, в Збройних Силах Норвегії та Сполученого Королівства виражено індивідуальний підхід до формування лідерських якостей у військовослужбовців на всіх рівнях. Згідно проаналізованого емпіричного матеріалу, такий підхід може посилити мотивацію та психічну стійкість, сприяти збереженню психічного здоров'я в умовах бойових дій. На наш погляд, вивчений досвід може бути врахований в службово-бойову діяльність військовослужбовців Збройних Сил України з метою посилення психологічної підтримки персоналу під час виконання бойових (спеціальних) завдань.

Список використаних джерел:

1. Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних Силах України (2020). Київ: Генеральний штаб ЗС України.
2. Карпенко В. (2021). Поняття лідерства у воєнно-наукових дослідженнях. Військова освіта, с. 91-99. DOI:10.33099/2617-1775/2021-02/91-99
3. Титаренко Т.М. (2020). Соціально-психологічний супровід посттравматичних особистісних трансформацій. Наукові студії із соціальної та політичної психології., 45(48), с. 59-68.
4. Усаченко О.О. (2022). Теоретичний аналіз феномену військового лідерства. Публічне урядування(5(33)). с. 109-113. DOI: 10.32689/2617-2224-2022-5(33)-15

5. Boe O., & Hjortmo H. (2017). The Norwegian Military Academy s concept of leadership development. EDULEARN17 Proceedings. 4887-4894.
6. Nordmo M., Sørli H.O., Lang-Ree O.C. & Fosse, T.H. (2022). Decomposing the effect of hardiness in military leadership selection and the mediating role of self-efficacy beliefs. Military Psychology, 34(6). 697-705. DOI: 10.1080/08995605.2022.2054658

Рощенков Т.О.

*начальник кафедри військового лідерства
Військової академії (м. Одеса)*

ШЛЯХИ СТВОРЕННЯ ДІЄВОЇ КОМАНДНОЇ ВЕРТИКАЛІ В ПІДРОЗДІЛІ ЗА РАХУНОК ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРСТВА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У публікації висвітлено погляди щодо підвищення ефективності командної вертикалі в підрозділі за рахунок децентралізації влади та військового лідерства на тактичному рівні в реаліях російсько-української війни.

З початком запеклої збройної боротьби проти широкомасштабної збройної агресії російської федерації в Україні з лютого 2022 року розпочалося мобілізаційне розгортання Збройних Сил України, до лав нашого війська прийшло багато чоловіків та жінок без досвіду військової служби. Беручи це до уваги виникла нагальна потреба в командирах - лідерах, які вміють згуртовувати людей, просто та доступно пояснювати порядок виконання бойових завдань, а також обізнані у способах та прийомах мотивації особового складу та користуються повагою і авторитетом серед підлеглих.

Відсутність підготовленого належним чином командного складу викликає порушення правильної комунікації у підрозділах та відсутність довіри до командування з боку підлеглих. Як наслідок це впливає на якість виконання бойових завдань у вигляді відмов від виконання бойових завдань, самовільного залишення військової частини, а також відмов від виконання наказів або непокори. Зазначена проблема більше проявляється на тактичному рівні управління військами, тому підготовка сержантів та молодшого офіцерського складу, як лідерів спроможних вести за собою особовий склад в бій вкрай необхідна.

Вагома частина науковців стверджує, що одна людина не може мати в безпосередньому підпорядкуванні більше 10-12, а в кризовій ситуації – 6-8 осіб. Зазначена кількість людей дозволяє безпосередньому командиру працювати з кожною людиною індивідуально, тобто дізнаватися про її думки, настрої, робити висновки щодо її психоемоційного стану, розуміти які моральні цінності

впливають на її поведінку. Зрозуміло, щоб працювати на високому рівні пізнання підлеглого, а також прогнозувати його подальші дії, безпосередній командир (начальник) повинен будувати ефективну комунікацію з підлеглими, а це можливо при побудові відносин, заснованих на взаємній довірі та повазі. Для того щоб завоювати довіру та повагу командир повинен демонструвати високі моральні цінності, особисту професійність, піклуватися про підлеглих, виконувати бойові завдання разом зі своїм особовим складом, справедливо відноситися до підлеглих, постійно допомагати їм у вирішенні їх нагальних проблем.

В реаліях сьогодення, можна констатувати, що такі командири існують і вони по справжньому користуються моральним авторитетом серед підлеглих. Але основна проблема починається коли цього командира просувають у службі. Приклад тактичного рівня: військовослужбовець був ефективним командиром відділення, його відправили на офіцерські курси і в подальшому він був призначений на офіцерську посаду командира взводу або роти. Враховуючи те, що кількість його підлеглих зросла, в залежності від посади – від 30 (взвод) до 150 військовослужбовців (рота), зазначений командир фізично не встигає працювати на такому ж рівні, щоб мати уяву про моральні цінності підлеглих, їх думки, особисті проблеми та інше, тобто його рівень комунікації з підлеглими знижується та вже його порозуміння з ними на рівні обміну особистих емоцій та думок суттєво погіршується і він не в змозі приділяти кожному підлеглому стільки уваги, як раніше. Тут командир намагається керувати користуючись минулим досвідом та попадає в пастку мікроменеджменту.

Треба зауважити, що вказана проблема доволі часто існує на рівні командирів рот. При цьому такі командири часто уникають навчання підлеглого сержантського складу та не передають свої знання щодо порядку завоювання морального авторитету серед підлеглих, з різних причин (страху втратити владу, відсутності педагогічних навичок тощо). При цьому, такі командири завдяки мікромеджменту намагаються контролювати все, що відбувається в підрозділі, таким чином позбавляючи сержантський склад ініціативи та владних повноважень, визначених їм Статутами Збройних Сил України. Як правило такі командири обмежують сержантський склад у прийнятті рішень стосовно їх підлеглих, постійно втручаються в їх рішення щодо заохочення або покарання особового складу, а також бувають випадки, що безпосередніх командирів навіть не питають та не ставлять їх до відома про прийняті рішення відносно їх підлеглих. Таким чином підривається базовий принцип єдиначальності, що суттєво впливає на рівень виконання завдань підрозділами в бою, тому що в умовах великої протяжності лінії фронту та застосування противником різноманітних засобів ураження (від дронів до керованих авіабомб) підрозділи часто виконують завдання на лінії зіткнення протягом певного часу (буває

терміном до тижня) без ротації, та старшими підрозділів на термін ротації призначаються найчастіше сержанти. В умовах кризової ситуації, у бойовій обстановці зазначені сержанти залишаючись один на один з підлеглими часто стикаються з відмовами від виконання їх розпоряджень та наказів внаслідок відсутності у них морального авторитету серед підлеглих.

Також слід зауважити, що зазначені випадки приводять до побудови відносин, які ґрунтуються на страху покарання, або застосуванні сили до підлеглого замість побудови довіри та поваги, піклування про підлеглих без приниження їх честі та гідності, як це визначено Статутом внутрішньої служби [1] та Дисциплінарним статутом Збройних Сил України [2].

Враховуючи зазначене постає проблема створення дієвої командної вертикалі від командира роти до командира відділення з чітким розподілом владних повноважень та відповідальності.

Треба окремо зауважити, що Статутами [1, 2] визначені посадові обов'язки усіх військовослужбовців тактичного рівня, а також права офіцерів та сержантів щодо заохочення та покарання підлеглих. Але за результатами проведеного порівняльного аналізу обов'язків офіцерів та сержантів до рівня роти включно, чіткого розподілу прав та обов'язків, а головне – різниці у відповідальності сержанта та офіцера не відстежується. Зазначений розподіл завдань між офіцером та сержантом визначений у Доктрині [3], де одним з основних завдань офіцера визначено – застосовувати принцип децентралізованого командування, що сприятиме розвитку ініціативних та гнучких військових лідерів, здатних в умовах мінливої обстановки швидко орієнтуватися, брати на себе відповідальність та досягати виконання поставлених завдань. Тобто офіцери зобов'язані забезпечувати владні повноваження сержантського складу з метою розвитку їх лідерських компетентностей. А сержанти в свою чергу повинні більше працювати з підлеглими індивідуально при цьому бути взірцем стандартів моральної та етичної поведінки, прикладом для наслідування.

Враховуючи реалії сьогодення, в умовах проведення мобілізації, участі підрозділів в активних бойових діях та наявності втрат особового складу, можна спостерігати певні труднощі створення дієвої сержантської вертикалі від командира відділення до головного сержанта бригади включно, а також їх підготовку та зростання. Крім цього офіцерів необхідно навчати правильної взаємодії з сержантським складом та адекватному розподілу обов'язків та відповідальності. Тому питання підготовки сержантського складу та офіцерського складу в розрізі набуття ними лідерських компетентностей та правильної їх взаємодії під час проходження ними навчання у вищих військових навчальних закладах та навчальних центрах набуває вагомого значення.

Висновок. Застосування принципу децентралізації владних повноважень між офіцером та сержантом, побудованого на основі набуття ними лідерських компетентностей, повинно забезпечити більш ефективне командування, особливо на рівні відділення – взвод – рота.

Список використаних джерел

1. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.
2. Дисциплінарний статут Збройних Сил України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>.
3. ОП 1-296. Доктрина військового лідерства у Збройних Силах України. (2024). Київ: Центр оперативних стандартів і методики підготовки Збройних Сил України, Головне управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України. 44 с.

Хміляр О.Ф.,

*доктор психологічних наук, професор, начальник кафедри суспільних наук,
Національний університет оборони України, м. Київ*

САМОДИСЦИПЛІНА ТА БАЧЕННЯ В БЕКГРАУНДІ ОФІЦЕРА-ЛІДЕРА

Пізнаючи життєписи відомих особистостей, я неодноразово переконувався, що першим, вагомим їхнім здобутком стала перемога над самим собою. Стрижневою умовою перемоги офіцера-лідера є самодисципліна – неодмінна запорука успіху. Досконало розвинувши вміння керувати собою, офіцер-лідер здатен керувати іншими. Для Джона Максвела, керувати собою – найбільший виклик лідерства, адже офіцер-лідер ніколи не зможе повести інших далі, аніж зайшов сам [1]. Самодисципліна офіцера-лідера – первинна спонука до дії. Запускаючи механізм вчинковості, самодисципліна офіцера-лідера проторує шлях до омріяного результату. Вона ціна лідерства.

Завдяки самодисципліні офіцер-лідер функціонує згідно з правилом: «Робити те, що я маю робити у відповідний момент часу, незалежно від того, хочу я це робити чи ні!» Читаючи різносторонню мотиваційну літературу, я відкривав для себе десятки інших принципів успіху. Екстраполюючи їх в практичну площину, неодноразово переконувався, – без самодисципліни жоден із них не працює.

В своїй повсякденній діяльності офіцер-лідер стикаючись з дилемою «Яку ціну я готовий заплатити за лідерство?», має для себе чітко усвідомлювати, що лідерство – це тривала дистанція [2]. Головна відмінність між тимчасовим і тривалим успіхом коріниться у самодисципліні. «Те, що легко в короткому проміжку часу, веде до труднощів у довготерміновій перспективі. Водночас, те що

важко в короткому проміжку часу, є запорукою легкості в довготерміновій перспективі», – пише Рорі Ваден у своїй праці «Іди по сходах» [3]. Самодисципліна офіцера-лідера зосереджує його на довготерміновій перспективі.

Надаючи самодисципліні статусу звички, офіцер-лідер тим самим наділяє її владою над собою. Звичка бути самодисциплінованим коріниться у зміні мислення. «Те, що ми думаємо, визначає те, якими ми є. Те, якими ми є, визначає, що ми робимо», – стверджує Джон Максвел [1]. Конструктивне мислення розвиває в офіцера-лідера палітру хороших звичок, роблячи його відповідальним і дієвим. Негативне мислення навпаки: розвиває звичку зволікати й шукати виправдань.

Самодисципліна не є вродженою властивістю особистості. Скоріш навпаки – вона результат щоденної, клопіткої праці. Самодисципліновані офіцери-лідери уникають спокус. Вони знають як раціонально витратити свій енергопотенціал й спрямовувати його на пріоритетні завдання. Самодисципліна постійно вимагає енергопотенціалу. Основними джерелами самодисципліни є натхнення офіцера-лідера та мотивація. Самодисципліна – запорука самоповаги та особистого зростання офіцера-лідера (табл. 1).

Таблиця 1

Самодисципліна в діяльності різних типів осіб

<i>Особи, які керуються самодисципліною</i>	<i>Особи, які діють відповідно до емоцій</i>
Чинять правильно, тоді почуваються добре	Почуваються добре й лише тоді чинять правильно
Діють відповідно до свого посвячення (покликання)	Діють відповідно з власним комфортом
Ухвалюють рішення, що базуються на принципах	Ухвалюють рішення, що базуються на популярності
Дають змогу діям контролювати ставлення	Дозволяють ставленню контролювати дії
Вірять у це, а тоді бачать це	Вірять лише в те, що бачать
Продукують імпульс	Чекають імпульсу
Запитують: «Які мої обов’язки?»	Запитують «Які мої права?»
Діють, навіть коли виникають проблеми	Перестають діяти, коли виникають проблеми
Постійні	Залежать від настрою
Лідери	Послідовники

Нарівні з самодисципліною, незамінною рисою офіцера-лідера є бачення, яке надає значення та чіткості діяльності. Вказуючи напрям дії, виступаючи у ролі пускового запалу, бачення забезпечує офіцеру-лідеру вірне визначення пріоритетів, структурує його цінності, зосереджує та мобілізує. Добре знана в сфері лідерства Гелен Келлер, на запитання журналіста, що може бути гірше, ніж народитися сліпим, дуже влучно відповіла: «Мати зір і не мати бачення» [1]. Якщо в офіцера-лідера немає бачення, його ніколи не буде і в його підлеглих.

В останній час я часто ставлю собі запитання: «Бачення робить офіцера лідером, чи офіцер-лідер формує бачення?» Спостерігаючи за діями багатьох офіцерів-лідерів, я неодноразово переконувався – первинні позиції посідає бачення. Втрачаючи бачення, чимало офіцерів-лідерів, втрачають відповідно і силу керувати.

Джон Максвелл, виокремлює чотири типи людей в залежності від їхнього бачення: 1) особи, які ніколи не помітять бачення (вони блукачі); 2) особи, які помічають бачення, але ніколи не шукають його самостійно (вони послідовники); 3) особи, які помічають бачення й ідуть за ним (вони досягають високих результатів); 4) особи, які помічають бачення, ідуть за ним і допомагають його побачити іншим (вони лідери) [1].

Переважна більшість осіб належать до перших двох категорій. Вони не здійснюють мрії самостійно. А ті, хто готовий слідувати, не йдуть за мрією напругу; вони слідуєть за лідерами, які мають мрію і можуть ефективно її передати. Саме тому офіцеру-лідеру досить важливо плекати мрію (бачення) й відповідати за неї. Вважаємо, що лише після цього бачення зростатиме, а офіцер-лідер залучатиме прихильників.

Свого часу німецький державний діяч Конрад Аденауер влучно зауважив: «Усі ми живемо під одним небом, але горизонт у кожного свій». Звідси слідує, що кожен із нас може мати бачення, але не кожен його має. Усе залежить від мислення людини. Високопрофесійні офіцери-лідери не дозволяють, щоб їх затягували в буденну рутину й тим самим нівелювали їх бачення. Вони, як пише Рік Воррен дивляться очима на горизонт, а серцем – на людей. Такі лідери знають, що від їхнього бачення залежить благополуччя інших [4]. Прагнучи дізнатися температуру підрозділу в якому ви проходите службу, ви маєте покласти термометр під паху лідера. Офіцери-лідери не можуть завести людей далі ніж бачать.

Наполеон Гілл наголошує: «Плекайте своє бачення і мрії, ніби вони діти вашої душі: креслення ваших майбутніх досягнень» [5]. Офіцери-лідери бачать загальну картину раніше за інших й постійно удосконалюють цю властивість. Це неабиякий виклик. Адже життя офіцера-лідера – це неперервний процес розширення його бачення. Лідерство – це здатність реалізувати бачення [4].

Список використаних джерел:

1. Джон Максвелл (2024). Розвину лідера в собі 2.0. К. : Брайт Букс, 228 с.
2. Девід Рубенштейн (2021). Бути лідером. Мудрість від тих, хто змінив правила гри. *Вид-во Лабораторія*, 448 с.
3. Rory Vaden (2012). Take the Stairs: 7 Steps to Achieving True Success. (New York: Perigee), 35–36.
4. Warren Bennis (2009). On Becoming a Leader. *Ingram Publisher Services*, 304 p.
5. Наполеон Гілл (2021). Закон успіху. Урок перший. *Вид-во Андронум*, 50 с.

ВІЙСЬКОВЕ ЛІДЕРСТВО В КОНТЕКСТІ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В КУРСЬКІЙ ОБЛАСТІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: АНАЛІЗ ПЕРШИХ ДНІВ

У серпні 2024 року ЗС України розпочали наступальну операцію на території Курської області Російської Федерації. Ця операція стала першим масштабним наступом українських військ на територію рф з початку повномасштабного конфлікту. У перші дні операції ЗС України вдалося контролювати кілька сотень квадратних кілометрів території та встановити «буферну санітарну зону» для забезпечення безпеки українських громадян.

Ключову роль у досягненні цих результатів відіграло ефективне військове лідерство, зокрема, здатність командування швидко адаптуватися до змінних умов бойових дій, приймати стратегічно важливі рішення та ефективно координувати дії підрозділів. Головнокомандувач ЗС України, генерал-полковник Олександр Сирський особисто керував операцією, демонструючи високий рівень професіоналізму та стратегічного мислення. На рис. 1. відображено положення ЗС України станом на 07.08.2024 (дані ISW).

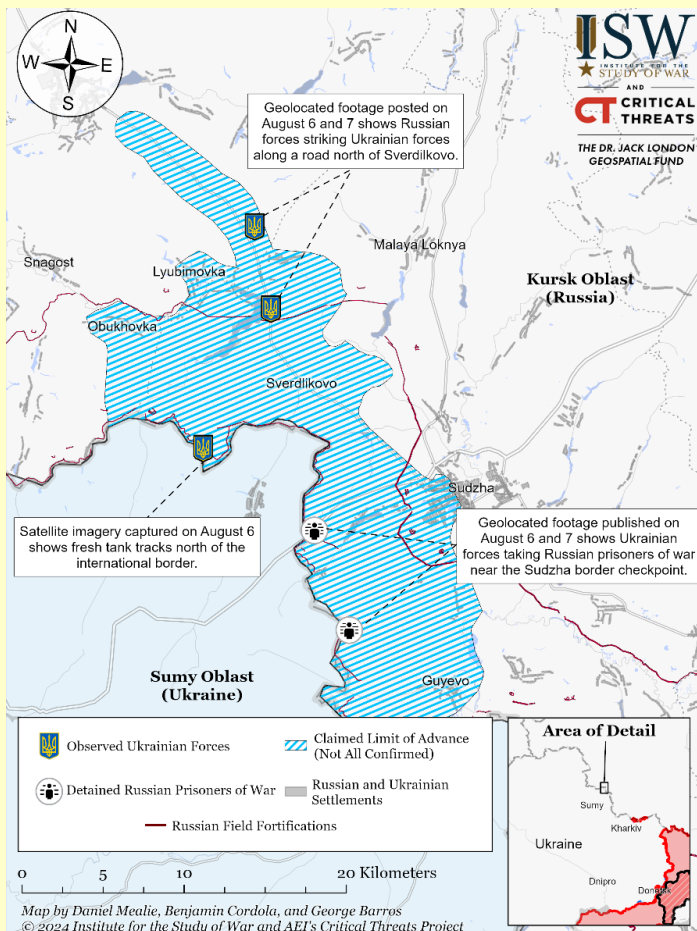

Рис.1. Положення Збройних Сил України станом на 07.08.2024.

Військове лідерство стало визначальним фактором успіху наступальної операції. Успіх ЗС України в наступальній операції на території Курської області рф, що розпочато у серпні 2024 року, став важливою віхою в російсько-українській війні. Ефективність цієї операції була значною мірою зумовлена рівнем військового лідерства на всіх рівнях командування. Генерал-полковник Олександр Сирський, очоливши планування та управління операцією, продемонстрував майстерність у прийнятті стратегічних рішень та координації дій, що дозволило

досягти значних результатів уже в перші дні.

Ключовими елементами успіху стали:

1. Планування та підготовка. Проведення операції розпочалося з детального аналізу оперативної та тактичної обстановок. Військове командування враховувало характер оборонних укріплень противника, логістичну підтримку російських військ та можливі сценарії їхньої реакції на прорив. Цей підхід забезпечив оперативну перевагу ЗС України. Зокрема, застосування багаторівневих розвідданих, включно із супутниковими знімками та інформацією з безпілотних літальних апаратів (БПЛА), дозволило максимально точно визначити слабкі місця російської оборони.

2. Інноваційні технології та асиметричні методи. Застосування новітніх систем радіоелектронної боротьби (РЕБ) та масове використання БПЛА стали ключовими чинниками прориву оборонних рубежів противника. Українські FPV-дрони, «Лелека-100», «Фурія», а також удари важких дронів, таких як PD-2, порушили систему зв'язку ворога, що значно ускладнило координацію його дій. Тактика асиметричного тиску дозволила українським військам створити локальні зони переваги навіть за чисельної переваги ворога.

3. Мотивація та управління персоналом. Рівень військового лідерства під час операції виявився визначальним для підтримання морального духу особового складу. Командири на місцях постійно комунікували з підлеглим особовим складом, акцентуючи увагу на значенні їхніх дій для загального успіху. Завдяки цьому навіть у найважчих умовах зберігалася висока бойова готовність підрозділів.

4. Гнучкість і адаптивність. Несподівані зміни в оперативній обстановці, зокрема спроби ворога здійснити контратаки, вимагали швидких і ефективних рішень. Завдяки чітко налагодженій системі зворотного зв'язку між командуванням і підрозділами, вдалося уникнути значних втрат та забезпечити контроль над стратегічно важливими пунктами, такими як прикордонний перехід «Суджа».

5. Вплив на міжнародну спільноту. Медійність операції стала додатковим фактором, який зміцнив міжнародну підтримку України. Висвітлення успіхів ЗС України в західних ЗМІ, зокрема, повідомлення про звільнення понад 1300 квадратних кілометрів території та втрати ворога, сприяло посиленню тиску на РФ з боку міжнародної спільноти.

6. Результати перших днів операції. ЗС України вдалося просунутися на 12–15 кілометрів углиб території ворога, зайняти понад 11 населених пунктів та створити плацдарм для подальших наступальних дій. Цей прорив зруйнував два ешелони оборони противника, який зазнав значних втрат у живій силі та техніці.

Крім того, операція змусила російське командування перекинути резерви з інших напрямків, ослабивши їхню оборону на інших ділянках фронту.

На рис. 2 відображено напрямок і наступальні дії ЗС України на Курському напрямку та положення військ рф.

Рис. 2. Напрямок і наступальні дії ЗС України на курському напрямку та положення військ рф, серпень 2024 р.

Військове керівництво нашої держави зіткнулося з низкою викликів, зокрема необхідністю забезпечення достатнього рівня постачання та координації між різними видами військ. Однак завдяки лідерським якостям командирам всіх рівнів, ефективному використанню ресурсів та інноваційним підходам ці виклики були успішно подолані.

Перші дні наступальної операції в Курській області продемонстрували, що поєднання сучасного військового лідерства, технологій та тактичної майстерності може забезпечити значні результати навіть у складних умовах. Цей досвід є не лише успішним прикладом для подальших операцій ЗС України, а й наочним прикладом для реформування системи військового управління у довгостроковій перспективі.

Національна свідомість українців в часи російсько-української війни. Професійна ідентичність військовослужбовців. Готовність військовослужбовців протистояти агресору

Алещенко Ю.В.,
*доктор філософії, доцент кафедри психології і соціології,
Всеукраїнський університет МАУП, м. Вінниця*

ПАТРІОТИЗМ ЯК ДУХОВНО-МОРАЛЬНА ЦІННІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

У часи випробувань, коли нація стикається з небезпекою, патріотизм стає одним з найважливіших факторів, що об'єднує людей. Патріотичний дух, відданість своїй країні та активна участь у захисті держави допомагають зміцнювати національну єдність і забезпечувати наше майбутнє.

Історичний досвід показує, що єдність та патріотизм громадян держави є основою перемоги. Ключову роль у забезпеченні національної безпеки відіграють військовослужбовці Збройних Сил України. Вони не лише захищають країну від зовнішніх загроз, але й підтримують стабільність всередині держави. Героїзм і самовідданість українських військових є прикладом для всіх нас.

З'ясування психологічних чинників формування патріотизму особистості зумовлені тим, що адекватне реагування на існуючі та потенційні виклики і загрози національній безпеці потребують проведення комплексу заходів не лише з підвищення її оборонних можливостей, а й моральної готовності та психологічної стійкості громадян до супротиву агресії.

Проблема патріотизму як психологічного явища є недостатньо дослідженою в низці теоретичних та практичних аспектів психології про що свідчать: суперечності між задекларованими патріотичними постулатами та низьким рівнем патріотичної свідомості, психологічної готовності до захисту Батьківщини; недостатнє врахування психологічних практик у сфері формування громадянської позиції з кращими практиками держав Європейського Союзу та держав-членів НАТО, зберігаючи в основі національні цінності і традиції; відсутність єдиних стандартів щодо процесів, суб'єктів, їх компетенції та повноважень у сфері військово-патріотичного виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології поняття «патріотизм» досліджувалися Р. Балабаном, А. Богуш, М. Боришевським, Л. Долинською, О. Киричуком, В. Котирло, Ю. Трофімовим, О. Роменцем, М. Томчуком, О. Чебикіним та ін. Сутності патріотизму та проблемам патріотичного виховання присвячували свої праці такі військові науковці: В. Алещенко, А. Афанасенко, І. Колодій, Ю. Красильник, Л. Крimeць, Р. Макаров, М. Нещадим, Г. Темко, М. Томчук, В. Ягупов.

Прослідковується недостатність наукових досліджень щодо формування патріотизму військовослужбовців, де б на сьогодні враховувались тенденції сучасного суспільства, збройних сил, інших сил оборони держави, водночас існує необхідність концептуального визначення єдиних підходів до формування психологічних чинників патріотизму у структурі особистості.

Завданням сучасної психологічної теорії і практики є наповнення цього процесу новим змістом, оскільки ціннісні патріотичні орієнтації не є узагальненим поняттям, а обов'язково співвідносяться з психофізичними характеристиками особистості.

Метою публікації є розкрити патріотизм як духовно-моральну цінність особистості у боротьбі за незалежність країни. Досліджені психологічні умови формування патріотизму як духовно-моральної цінності особистості, розроблено модель формування патріотизму (на прикладі ВВНЗ), уточнено цільову програму формування патріотизму «Патріот України». Використано методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення для розуміння патріотизму як духовно-моральної цінності особистості.

Про патріотизм судять не по словах, а по справах людини. Любов до Батьківщини є виявом гордості за свою рідну землю, за її матеріальні й духовні надбання. Це готовність захищати інтереси насамперед країни, а не власні.

Феномен патріотизму є багатовимірним і багаторівневим явищем, оскільки відображає рівень сформованості почуття національної гордості й довіри до держави та армії.

Під поняттям «патріотизм» ми розуміємо складну інтегративну якість особистості, що містить емоційно-почуттєвий, інтелектуальний, вольовий, мотиваційний і діяльнісний компоненти, цінністю, що втілюється у самовідданій любові до Батьківщини, дієвій потребі та прагненні практичними справами зміцнювати і захищати її. Патріотизм – це почуття, в основі якого лежить любов до духовних, культурних і матеріальних цінностей своєї Батьківщини, готовність пожертвувати своїми інтересами заради неї та стати на її захист у разі необхідності.

Патріотизм особистості, її модель слід розглядати як складне системне утворення індивідуальних, психофізіологічних та соціально важливих якостей, які визначають її здатність до певної діяльності в системі «особистість – оточення – діяльність».

Розроблена нами модель формування патріотизму особистості спрямована на всебічне формування морально-психологічних якостей, патріотичного світогляду та патріотичного вчинку. Структурно модель включає цільовий, діагностичний, програмний, організаційний та оцінно-результативний блоки (Рис. 1):

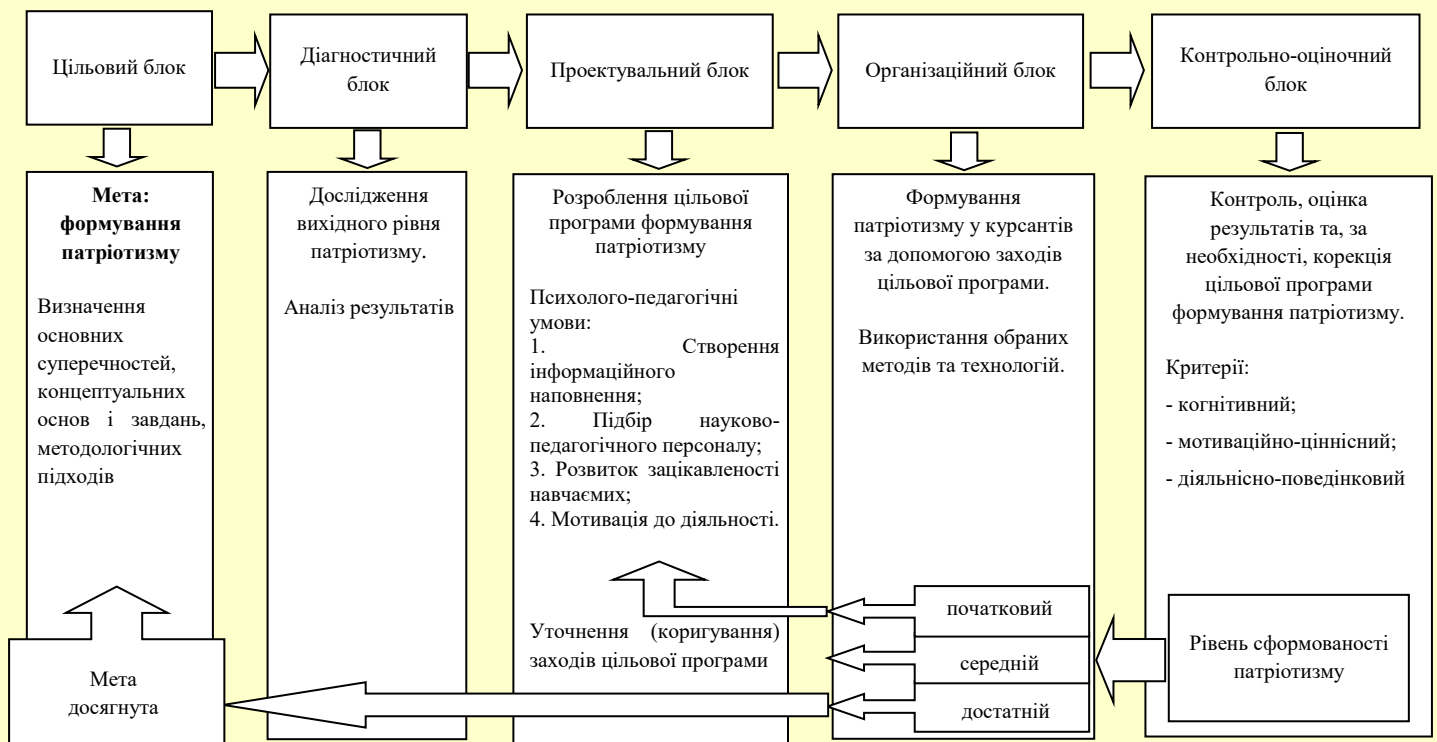

Рис. 1. Модель формування патріотизму (на прикладі ВВНЗ)

В рамках моделі обґрунтовано систему критеріїв і показників оцінювання патріотизму особистості, визначено рівні сформованості патріотизму: високий, достатній, низький, початковий.

Реалізація моделі в практичній площині сприяє вихованню військових професіоналів, лідерів-патріотів, які глибоко переконані та віддані національній ідеї розбудови суверенної, демократичної, незалежної, правової української держави.

Нами також було розроблено Цільову програму формування патріотизму «Патріот України» та експериментально перевірено в освітньому процесі. Зазначена Цільова програма формування патріотизму є комплексом заходів патріотичної спрямованості. Вона передбачає формування і розвиток соціально значущих цінностей, світогляду особистості, сукупності правових, психологічних, військово- професійних спрямованих знань, а також забезпечення розвитку моральних, психологічних, духовних, етичних якостей особистості в освітньому процесі та в позанавчальний час.

Основні напрями системи програмних заходів скомпоновано за трьома компонентами: когнітивним, мотиваційним і діяльнісним.

1. Когнітивний: розширення і поглиблення знань та уявлень про історію України, національні і бойові традиції тощо. розуміння сутності патріотизму; сформованість патріотичних переконань.

2. Мотиваційний: розвиток високої громадянськості особистості, поваги до законів України, правової культури військовослужбовців; формування української

національної самосвідомості, патріотичних почуттів і настроїв як мотивів діяльності; підвищення інтересу до вивчення історії України.

3. Діяльнісний: проведення науково обґрунтованої військово-патріотичної роботи; виховання громадянськості, формування активної громадянської позиції особистості, громадянського самовизначення, усвідомлення внутрішньої свободи та відповідальності; підвищення рівня змісту, методів і технологій формування патріотизму на основі реальної взаємодії з органами місцевої влади, ЗМІ, громадськими, волонтерськими і релігійними організаціями, закладами культури, освіти.

За результатами дослідження спостерігалася позитивна динаміка за всіма компонентами патріотизму. Кількість респондентів із високим рівнем сформованості патріотизму в групі, де цілеспрямовано було проведено заходи за авторською програмою, перевищує кількість респондентів контрольної групи із високим рівнем сформованості патріотизму більш ніж на 40%.

Реалізація основних положень даної програми підтвердила свою ефективність, дієвість і дає змогу:

а) формувати любов особистості до своєї Батьківщини на засадах розвитку афективної сфери особистості;

б) поширювати бойовий досвід, приклади мужності та героїзму, взаємодопомогу, традиції бойового братерства;

в) пропагувати героїчну боротьбу Українського народу за самовизначення й творення власної держави, ідеї свободи, соборності та державності;

г) популяризувати здоровий спосіб життя серед військовослужбовців і членів їхніх сімей;

д) формувати у кожного військовослужбовця патріотичну свідомість, патріотичну позицію та ідеали на прикладі життя і подвигів захисників України.

Підвищення патріотичного духу серед населення є ключовим для забезпечення єдності нації. Освітні програми, культурні заходи та національні кампанії можуть допомогти зберігати і зміцнювати патріотичні почуття. Важливо, щоб у суспільстві формувалася культура підтримки армії та активної участі в національних справах. Підтримка мобілізації та розуміння значення кожного внеску у загальний захист країни допоможуть зробити ці стратегії ефективними.

Висновки. Дослідження показало що отримані результати можуть застосовуватися в системі національно-патріотичного виховання, військово-патріотичній роботі з військовослужбовцями ЗС України, що сприятиме формування психічно і патріотично стійкої особистості та мотивації її до проходження військової служби, а також можуть бути використані в діяльності органів військового управління, ВВНЗ, військових частин та окремих підрозділів. Патріотизм – це не лише почуття, а й активні дії на благо своєї країни.

Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути: вивчення індивідуально-психологічних властивостей військовослужбовців з високим рівнем патріотичної свідомості; дослідження психології героїчного вчинку військовослужбовців з високим рівнем патріотизму; розвиток форм і методів патріотичного виховання на основі сучасних технологій.

Список використаних джерел:

1. Верховна Рада України (2019). Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>
2. Верховна Рада України (2021). Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання до 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#>.
3. Балабан Р. Українські суспільні цінності (2020). Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. №5 (49). с. 237-238.
4. Сучасний патріотизм в Україні: про важливість підтримки нашої армії. URL: <https://chelina.com.ua/news/vijna/suchasnij-patriotizm-v-ukrayini-pro-vazhlivist-pidtrimki-nashoyi-armiyi-424236>
5. Каменюк Ю.В. Психологічні чинники формування патріотизму особистості військовослужбовця у Збройних Силах України (2021). Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. URL: <https://nuou.org.ua/assets/dissertations/diser/diser-kamenuk.pdf>
6. Любов до ідеї, свободи чи Батьківщини? Що таке патріотизм та хто такий патріот. URL: <https://vikna.tv/styl-zhyttya/shho-take-patriotyzm-ta-hto-takyj-patriot-var-to-znaty/>

УДК 159.9

Блінов О.А.

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології та соціальних технологій Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», м. Київ

СТРУКТУРА МОТИВАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗАВДАНЬ

Дослідження мотивації воїнів до виконання професійних завдань, вивчення різнобічної палітри психологічних переживань у вигляді відчуттів, станів, спогадів та ін., є актуальним питанням сьогодення.

Розробка проблеми мотивації у військово-психологічній науці здійснюється відповідно до запитів військової діяльності. В умовах сучасності продовжують вивчення проблем мотивації військовослужбовців Богуславський В.В., Блінов О.А.,

Грибенюк Г.С., Дубровинський Г.Р., Ділай А.Ю., Кравченко О.В., Осьодло В.І., Будагьянц Л.М. та інші фахівці [1-6].

У зміцненні потенціалу Збройних Сил велике значення має фактор мотивації військовослужбовців. Він виступає важливою детермінантою активності військовослужбовців, визначення суб'єктивної значущості діяльності, прогнозування її результативності у різних ситуаціях навчально-бойової та бойової діяльності, змістовного вивчення особистості воїна.

Ґрунтуючись на аналізі досліджень мотивації фахівці вважають, що мотиваційна сфера особистості військовослужбовця має внутрішню узгоджену систему власне мотивів у різної ієрархічній залежності, і детермінуючих їх мотивоутворюючих явищ – потреб, світогляду та цілей діяльності. Це дозволяє розуміти її як складно побудований регулятор поведінки воїнів, що відображає у своїй структурі особливості об'єктивної дійсності. У найзагальнішому плані структурні компоненти мотиваційної сфери особистості представлені на Рис. 1 (автор В.В. Богуславський):

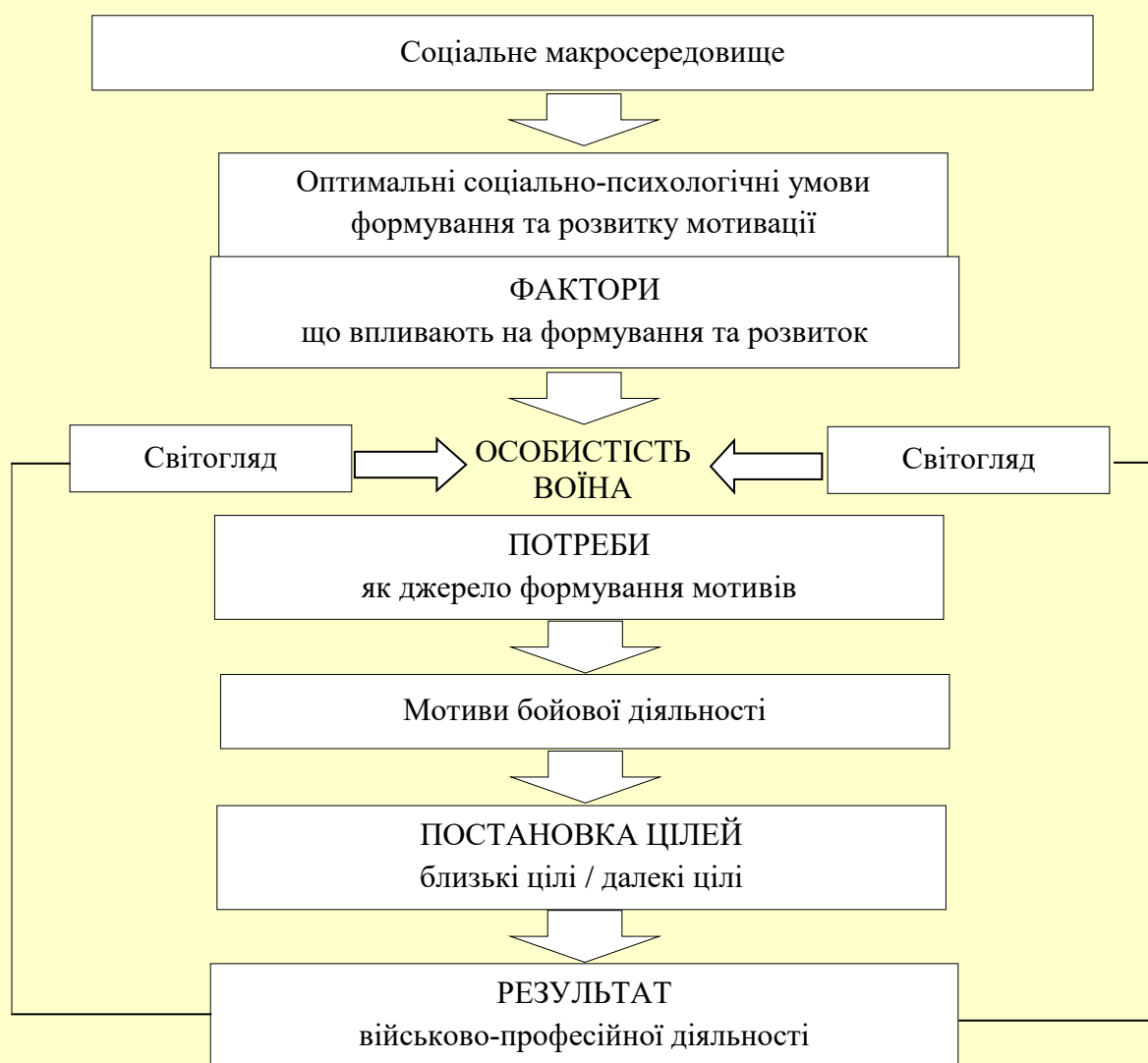

Рис. 1. Структура мотиваційної сфери особистості військовослужбовця

Надана структура мотиваційної сфери особистості військовослужбовця дає комплексне уявлення динаміки мотиваційних стратегій від соціального макросередовища і оптимальних соціально-психологічних умов формування, розвитку мотивації до результату військово-професійної діяльності.

Потрібно зазначити, що постановка воїнами цілей у навчально-бойової та бойової діяльності значною мірою обумовлена детермінантами мотивів, при цьому якість цілепокладання, як правило, тим вище, чим вище і рівень сформованості у них мотивації. Оволодіння прийомами цілепокладання, постановка ними нових та переосмислення старих цілей надають зворотний вплив на їх спонукання, що може призводити до якісних новоутворень у мотивації.

Список використаних джерел:

1. Блінов О.А. Бойова психічна травма: монографія. К. : Талком, 2019. 700 с.
2. Блінов О.А. Особливості мотивації та переживань учасників бойових дій / Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 29 вересня 2017 року). Х. : Національна академія НГУ, 2017. с. 84-88.
3. Грибенюк Г.С. Суб'єктність мотивів саморегуляції майбутнього рятувальника. Вісник Національного університету оборони України. 3 (61). 2021. с. 14-19.
4. Дубровинський Г.Р., Ділай А.Ю. Мотиваційні установки як предиктори емоційного інтелекту військового психолога. Вісник Національного університету оборони України. 3 (73). 2023. с. 65-72.
5. Кравченко О.В. Структури мотивації у військовослужбовців військової служби за контрактом після участі в бойових діях. Вісник Національного університету оборони України. 5 (63). 2021. с. 59-69.
6. Осьодло В.І., Будагьянц Л.М. Трансформація потреб та мотивації людини інформаційного суспільства. Вісник Національного університету оборони України. 2 (66). 2022. с. 89-97.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА УСПІШНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

Успішність військовослужбовця визначається рядом факторів, серед яких можна виокремити: підготовку, навички, переконання, готовність, знання тощо. Але перш за все, слід звернути увагу на психологічні чинники, які впливають на ефективність військовослужбовця та сприяють досягненню результатів у бою. Цими чинниками є стресостійкість, мотивація, адаптивність і сприйняття військової служби як форми мистецтва. Психологічна підготовка військовослужбовців є критично важливим фактором, що визначає ймовірність сприятливого результату в бою. Війна, що триває між росією та Україною є вдалим прикладом, що необхідність психологічної підготовки залишається одним із ключових напрямів роботи з особовим складом. Психологічна підготовка передбачає розвиток важливих психічних якостей, які дають можливість людині зберігати рівновагу, зосередженість і виконувати дії відповідно до бойової обстановки.

Від рівня психологічної підготовки військовослужбовця залежить те, наскільки якісною будуть виконані обов'язки покладені на військовослужбовця що бере участь в бойових діях. Психологічна підготовка – це цілеспрямований процес формування психічних якостей, які забезпечують збереження заданих параметрів виконання діяльності за різних бойових ситуацій [1].

Психологічну підготовку можна визначити як комплексний і структурований процес формування психологічної стійкості та психологічної готовності військовослужбовців до ефективних дій у складних і небезпечних обставинах у динамічному і непередбачуваному середовищі. Вона охоплює здатність справлятися з тривалими періодами інтенсивного психологічного тиску і долати перешкоди, пов'язані з виконанням військових обов'язків як у воєнний, так і в мирний час. Сутністю психологічної підготовки є підвищення психічної стійкості військовослужбовця і його психологічної готовності; перетворення факторів бою на знайомі, звичні, очікувані елементи (адаптування); отримання необхідних знань та досвіду для ефективного подолання психологічного стресу; розвиток здатності швидко перебудовуватись відповідно до обставин в особового складу [4].

Успішність військовослужбовця, який бере участь в бойових діях також залежить від переконання значущості свого ремесла, як мистецтва, та переконання складності досягнення результатів в процесі виконання завдання, що підштовхує до самовдосконалення (навчання та відпрацювання). Клаузевіц зауважує, що успіх

визначається не тільки навиками, досвідом, і обставинами, адже важливу роль відіграє саме сприйняття військової служби як мистецтва. На його думку, війна – це не тільки наука, що базується на певних правилах і законах, а й мистецтво, яке багато в чому визначається творчим підходом, інтуїцією і адаптивністю. Тобто, Клаузевіц має на увазі, що воєначальник, який повністю відданий військовій службі, буде ефективним, адже він живе думками про військову справу і сприймає її як мистецтво, тому це постійно його вдосконалює [7].

Ефективність військового, що бере участь в бойових діях в великій мірі залежить від переконання значущості свого ремесла (мистецтва). Гарним прикладом цьому є подвиг та героїзм бійців 36-ї бригади морської піхоти. Дев'ять морських піхотинців зайняли позиції для прикриття поранених під час евакуації, але згодом потрапили в оточення і викликали на себе вогонь артилерії. Всі морські піхотинці залишилися живі та змогли виконати завдання. Це є проявом справжньої майстерності та героїзму, який став можливим завдяки глибокому переконанню у важливості своєї місії [2].

Військовослужбовці морської піхоти проходять складну підготовку здобуття права носити берет морської хвилі. Складання цього іспиту є критично важливою складовою як загальної, так і психологічної підготовки, адже вона не лише тренує витривалість і фізичну силу, а й розвиває впевненість у власних силах. Перебування в екстремальних умовах вчить людину контролювати емоції, приймати швидкі рішення та діяти спільно з командою. Завдяки такій підготовці, бійці не тільки зміцнюють моральний дух, а й здатні ефективніше адаптуватися до умов бойових дій, що підвищує їхню готовність долати реальні виклики на полі бою [3].

Також, прикладом успішного військовослужбовця є Герой України – старший сержант 13-го батальйону 95-ої десантної бригади Борис Харчук (Hunter), він отримав звання Героя України, та є кавалером ордену «За мужність». Під час повномасштабного вторгнення був головним сержантом батальйону, сформував невелику розвідувальну групу, яка згодом стала протитанковою. Під керівництвом Бориса Харчука група зарекомендувала себе як ефективна, оскільки біля населеного пункту Краснопілля знищила значну кількість як живої сили, так і техніки противника. Групою було знищено 12 одиниць техніки, серед яких: шість танків, один БТР, три МТЛБ та два БМП.

В своєму інтерв'ю Борис Харчук зазначає, що він завжди хотів бути військовим та мріяв стрибнути з парашутом, що і вплинуло на його рішення заключити контракт зі Збройними Силами України. Це свідчить про те, що він горів військовою справою. Також, він їздив у відрядження в Косово та відстоював суверенітет України з 2014 року. За цей час він набув значного досвіду, якісної підготовки та особистісного переконання, що військова справа є важливою. Як наслідок, це призводять до позитивних результатів [5].

Військовий психолог Дейв Гроссман зазначає, що військові, які працюють у парі або під керівництвом командира, демонструють вищу ефективність у бою. Це пов'язано з відчуттям підтримки та відповідальності, яка виникає в такій взаємодії. Спільна діяльність знижує рівень стресу та покращує координацію, що дозволяє бійцям діяти більш рішуче і впевнено. Взаємодія з іншими людьми також сприяє покращенню психологічного стану, що є важливим у критичних ситуаціях.

Натомість, якщо військовослужбовці знаходяться на позиції самі, то ефективність навпаки знижується. У своїх дослідженнях Гроссман виявив, що в Другій світовій війні лише близько 15-20% американських солдатів справді стріляли по ворогу [6]. Це свідчить про те, що більшість солдатів природно схильні уникати заподіяння шкоди іншим, навіть коли їх власне життя під загрозою. Подібні спостереження були задокументовані і в інших війнах, що свідчить про людську схильність уникати насильства. Лише згодом різні психологічні тренування військовослужбовців почали підвищувати готовність бійців до бойових дій та долати внутрішній опір.

На прикладі ближнього бою військовослужбовців 92-ї окремої штурмової бригади можна дійти до висновків, що ефективність в бою є вищою у парі. Відео на ютуб каналі військового журналіста Юрія Бутусова «Найадреналіновіший бій 2023: Хижак розповідає як знищив штурмову групу та БМП на відстані 5 метрів» [8] з військовослужбовцем із позивним «Хижак» та його побратимом демонструє високу ефективність під час бою. Слід зазначити, що Хижак був досвідченим бійцем, натомість в його побратима це був перший бойовий досвід. Побратим Хижака отримав контузії, але незважаючи на ці факти, він зміг якісно допомагати, що підтверджує думку Гроссмана про ефективність роботи в парі.

Концепція Гроссмана в контексті полягає в розподілу людей на три категорії: вівці, вівчарки та вовки. Це метафора, яка використовується для того, щоб охарактеризувати психологічний тип людей в контексті бойових дій та спрогнозувати їх поведінку:

Вівці – це більшість людей, які намагаються уникати агресії та насильства. Вони прагнуть жити мирно і рідко захищаються або нападають. Для них природньо покладатися на інші сили для захисту. Вони також вважають, що нападники не становлять загрози їхній особистій безпеці.

Вовки – це особи, які проявляють схильність до агресії та насильства. Їхні дії можуть сприйматися як загроза безпеці інших людей, що призвело до створення запобіжних заходів у суспільстві. Таких людей можуть вважати злочинцями, терористами або іншими нападниками, які використовують силу для досягнення своїх цілей.

Вівчарки – це захисники. Ті, хто готовий протистояти вовкам. Вівчарки можуть проявляти агресію, але лише з метою захисту та збереження безпеки. До них можна віднести поліцейських, військовослужбовців, а також цивільних людей, які готові ставати на захист інших [6].

Військовослужбовець-Хижак має здатність до агресії, контрольованої задля захисту позиції, товаришів і своєї землі (це риси вівчарки за Гроссманом). Незважаючи на важке бойове зіткнення з ворогом і несподіваний штурм, він зібрався, швидко ухвалив рішення та використав різні види зброї для оборони. Бойовий дух, уважність і впевненість навіть під тиском стали ключовими характеристиками, які допомогли йому стримати наступ. Вівчарка діє не для власної вигоди, а для захисту «своєї зграї» – людей, які йому важливі: побратимів, близьких і країни. Для цього потрібна не тільки фізична підготовка, а й психологічна стійкість, здатність долати страх, брати відповідальність та підтримувати контроль у критичних моментах. Відданість захисту інших дає йому силу та рішучість діяти в складних ситуаціях.

Висновки. Отже, успішність військовослужбовця визначається психологічними чинниками, які впливають на ефективність військовослужбовця. Це стресостійкість, мотивація, адаптивність і сприйняття військової служби як форми мистецтва. Проілюстровані приклади в цій роботі неодноразово підтверджують необхідність психологічної підготовки та формування відповідного сприйняття військової служби. Психологічна підготовка розвиває стресостійкість, адаптивність в умовах бойових дій, мотивацію. Сприйняття служби як мистецтва, допомагає зберігати рівновагу й дієвість навіть у найскладніших ситуаціях та стимулює до вдосконалення. Психологічні аспекти є ключовою складовою, які сприяють досягненню високих результатів.

Список використаних джерел:

1. Хміляр, О.Ф. (2013). Психологічна підготовка солдата і офіцера. Вісник Національного Університету Оборони України 1(32), с. 317-322. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/Vnaou_2013_1_59.pdf
2. InfoResist. (2024). На Курщині українські морпіхи потрапили в оточення і викликали вогонь на себе, щоби не здаватись у полон. URL: <https://inforesist.org/ua/na-kurshhini-ukrainski-morpihi-potrapili-v-otochennya-i-viklikali-vogon-na-sebe-shhobi-ne-zdavatis-u-polon/>
3. Завтонов, Д. (2023). Морські піхотинці здобули право одягнути берет морської хвилі. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/10/01/morski-pihotynczi-zdobuly-pravo-odyagnuty-beret-morskoyi-hvyli/>
4. Методичні рекомендації щодо проведення психологічної підготовки особового складу Збройних Сил України. Генеральний штаб ЗС України. (2012). URL: https://www.mil.gov.ua/content/social_adaptation/psychological_preparation/recomend_pcuvol_pidgotovka_2013.pdf
5. Front 18. (2022). Герой України Борис Харчук: «Руки немає, а коли іде дощ, відчуваю, як на неї краплі капають». [Video]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=OOc-tvrCkIw&ab_channel=Front18

6. Гроссман, Д. & Крістенсен, Л. (2023). Бій: Психологія і фізіологія війна в часи війни та миру. Львів: Астролябія.
7. Клаузевіц, К. (2023). Принципи ведення війни. Харків: Арії.
8. Butusov Plus. (2023). Найадреналіновіший бій 2023. [Video]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=hUX_1B0zUt0&ab_channel

УДК 159.9.072:351.743-05

Гуляк У.М.

*ад'юнкт кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України, м. Київ*

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНОЇ СФЕРИ НА БОЙОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПСИХОДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Проблема вивчення мотивації військовослужбовців до бойової діяльності зумовлена завданнями, які постали перед українським суспільством на сучасному етапі. Позаяк ефективність бойової діяльності військовослужбовців залежить не лише від тих умов, у яких вони в цей момент перебувають, то її слід вважати комплексною, а отже такою, що потребує ґрунтового аналізу цілої низки соціальних, психологічних та індивідуально-особистісних чинників. Одна з провідних ролей у цьому процесі належить психологічній науці, позаяк систематичне і науково-обґрунтоване прикладне застосування накопичених психологічних знань безсумнівно сприятиме удосконаленню якості бойової діяльності.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що мотиваційно-ціннісна регуляція діяльності була предметом вивчення А. Маркової, О. Леонтьєва, А. Реана, С. Рубінштейна, Д. Фельдштейна та ін.

Різні аспекти мотиваційно-ціннісної детермінації поведінки досліджувались у межах психоаналітичного, поведінкового, гуманістичного, герменевтичного, екзистенційного, аксіологічного та інших підходів (К. Альдгеймер, Д. Вільсон, К. Гольдштейн, Л. Кольберг, Д. Макклелланд, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, А. Харріс, Д. Хебб, Х. Хекхаузен, П. Херст, К. Юнг, В. Франкл, Л. Ленге, Г. Гарлоу, Е. Деці та ін).

Окремі аспекти професійної мотивації військовослужбовців та працівників інших екстремальних професій стали предметом дослідження О. Колісніченко, В. Крайнюка, Ю. Калагіна, Я. Мацегора, В. Осьодло, І. Приходько, О. Тімченко та ін.

Так, наприклад, дослідники мотивації військовослужбовців О. Колесніченко, І. Приходько, Я. Мацегора вважають, що під час вивчення мотивації бойової

діяльності необхідно враховувати наявні загрози життю, здоров'ю, працездатності, рівень психічного напруження, фізичного навантаження та обсяг особистих ресурсів. Бойова мотивація розглядається водночас як процес і результат формування професійно значущих мотивів, виникненню яких сприяють усвідомлення військовослужбовцем суспільної значущості своєї діяльності, наповнення власної діяльності сенсом, реалізація в ній свого потенціалу шляхом виконання визначених бойових завдань, а також суспільне визнання й схвалення та адекватна система стимулів [1, 2]. Відтак слідує, що мотиваційно-ціннісна детермінація поведінки військовослужбовця в бойових умовах є динамічною і залежить від широкого спектру чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. Для об'єктивного вивчення мотиваційних детермінант вважаємо за доцільне виокремити відносно стійкі параметри, як критерії мотиваційно-ціннісної детермінації. У першу чергу такими вважаємо систему цінностей, що визначає сенс бойової діяльності, усвідомлене ставлення до неї, особистісний мотиваційний потенціал, тощо.

На основі теоретичного узагальнення наукових досліджень ціннісної сфери особистості та мотивації діяльності, а також моделювання впливу мотиваційно-ціннісної сфери на бойову діяльність військовослужбовця нами виокремлено систему критеріїв діагностики мотиваційно-ціннісної сфери особистості та дібрано валідний і надійний діагностичний інструментарій та розробити авторський опитувальник відповідно до визначеної мети, зокрема:

Ціннісний критерій (ієрархія цінностей). Логіка емпіричного дослідження впливу мотиваційно-ціннісних детермінант на бойову діяльність військовослужбовців вимагає визначення ціннісних параметрів мотиваційної детермінації військовослужбовців та оцінювання особистісної значущості потреб військовослужбовців. Ціннісний критерій покликаний, на підставі використання стандартизованих діагностичних методик, визначити якою є ієрархія цінностей військовослужбовців призваних по мобілізації на рівні статистично значущих показників. Для оцінювання показників ціннісного критерію запропоновано використання Методики вивчення цінностей особистості, опитувальники «Портрет цінностей» Ш. Шварца адаптованого та стандартизованого І. Семків [3, 4] та «Опитувальника мотиваційного профілю особистості Річі-Мартіна» [5].

Мотиваційний критерій (природа мотивації, джерела мотивації, сила мотивації) покликаний встановити співвідношення прояву показників внутрішньої, зовнішньої та інтегративної мотивації, а також спрямування мотивації на досягнення успіху чи уникнення невдач. Для діагностування показників мотиваційного критерію запропоновано використання «Опитувальника казуальних орієнтацій» Е. Десі та Р. Райана [6], методики

«Мотивація до успіху» Т. Елерса [7], методики «Мотивація до уникнення невдач» Т. Елерса [7], «Опитувальника мотиваційних джерел» Д. Барбуто та Р. Сколла [8].

Діяльнісний критерій (світоглядні позиції, досвід, успіх) має на меті визначити специфіку ціннісних та мотиваційних проявів військовослужбовців військової служби за призовом по мобілізації на особливий період в умовах бойових дій, їх динаміку та вплив на ефективність бойової діяльності. Для діагностування показників діяльнісного критерію було запропоновано використання методики експертного оцінювання (інтерв'ю командирів бойових підрозділів) та авторський опитувальник «Мотиваційно-ціннісні детермінанти бойової діяльності».

Запропонований діагностичний інструментарій відображено в таблиці:

Таблиця 1

Методики дослідження параметрів мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців

№ з/п	Діагностичний інструментарій	Що досліджує
1.	Методика вивчення цінностей особистості, опитувальник “Портрет цінностей” Ш. Шварца.	Визначення ціннісних параметрів мотиваційної детермінації військовослужбовців
2.	Опитувальник мотиваційного профілю особистості Ш. Річі, П. Мартіна.	Оцінка значущості потреб військовослужбовців
3.	«Опитувальника казуальних орієнтацій» Е. Деці, Р. Раяна.	Визначення рівня внутрішньої мотивації діяльності особистості військовослужбовця
4.	Методика «Мотивація до успіху» Т. Елерса.	Оцінка прагнення до успіху військовослужбовця, до високих результатів у своїй діяльності
5.	Методика «Мотивація до уникнення невдач» Т. Елерса.	Визначення рівня мотивації військовослужбовця до уникнення невдач
6.	«Опитувальник мотиваційних джерел» Дж. Барбуто, Р. Сколла.	Визначення домінантних для особистості військовослужбовців видів мотивації
7.	Авторський опитувальник «Мотиваційно-ціннісні детермінанти бойової діяльності»	Оцінка прояву показників мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців

Таким чином, на підставі аналізу сучасних досліджень мотивації бойової діяльності військовослужбовців визначений широкий спектр чинників зумовлює застосування комплексу діагностичних методик, через призму: ціннісних параметрів мотиваційної детермінації військовослужбовців; значущості потреб військовослужбовців; рівня внутрішньої мотивації діяльності; прагнення до успіху військовослужбовця, до високих результатів у своїй діяльності та мотивації до уникнення невдач; домінантних для особистості військовослужбовців видів мотивації та детермінант бойової діяльності військовослужбовців.

Застосування запропонованого діагностичного інструментарію та коректна інтерпретація отриманих результатів дозволить визначити мотиваційно-ціннісний профіль особистості військовослужбовця, що сприятиме кращому усвідомленню особливостей та прогнозуванню його поведінки у бойових умовах.

Список використаних джерел:

1. Prykhodko I.I. Features of the Motivation of Specialists for the Professional Activity in Special Conditions International. Journal of Education and Science. 2018, 1(3-4). С. 35. DOI:10.26697/ijes.
2. Колесніченко О.С. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації : монографія, Харків : НА НХУ, 2016. С.14.
3. Петровська І., Грабовська С. Психодіагностика. навчально-методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка. 2021. 62 с.
4. Schwartz S. An overview of the Schwartz Theory of Basic Values [Electronic resource] / S. Schwartz // Online readings in Psychology and Culture Vol. 2 (1). 2012. <http://scholarworks.gvsu.edu/orpc/vol2/iss1/11>.
5. Ritchie S., Martin P. Motivation Management. Gower Publishing Company, 1999. 344 с.
6. Deci E.L., Ryan R.M. Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development and health. Canadian Psychology. Т. 49, 2008. С.182–185.
7. Кокур О.М., Пішко І.О., Лозинська Н.С., Копаниця О.В., Малхазов О.Р. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності в складі миротворчих підрозділів: Методичний посібник. Київ : НДЦ ВП ЗСУ, 2011. 281 с.
8. Barbuto J., Scholl R. Development of new scales to measure an integrative taxonomy of motivation sources. Psychological Reports, 1087-1098/ ARD Journal Series № 12159, 1999. 82 с.

Лисенко Д.П.,

*доктор філософії, доцент кафедри внутрішніх комунікацій інституту
стратегічних комунікацій Національного університету оборони України,
м. Київ*

ORCID: 0000-0003-4468-681X

Мельник К.В.,

*слухачка інституту стратегічних комунікацій,
Національний університет оборони України, м. Київ*

АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ТА УМОВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ДОВІРУ У ВЗАЄМИНАХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІДРОЗДІЛІВ ОХОРОНИ КОРДОНУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У публікації висвітлено результати дослідження чинників та умов, що впливають на довіру у взаєминах військовослужбовців підрозділів охорони кордону. Розкрито індивідуально-психологічні, особистісні, соціальні та організаційні аспекти формування довірливих взаємин у військовому підрозділі.

Довіра у взаєминах між військовослужбовцями Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) є одним з основних чинників, який впливає на ефективність виконання завдань, особливо в умовах підвищеного ризику та відповідальності за захист державного кордону. Під час бойових дій або в інших екстремальних умовах діяльності довіра формує підґрунтя для підвищення згуртованості, адаптивності та психологічної готовності військовослужбовців до дій у ризиконебезпечних ситуаціях. Умови виникнення довіри у військовому підрозділі є достатньо багатоаспектними. Довірі у взаєминах сприяють належна підтримка товаришів по службі, авторитетне та справедливе командування, спільні цінності та позитивні особистісні риси та якості військовослужбовців.

Аналіз змісту і специфіки діяльності підрозділів охорони державного кордону ДПСУ дає змогу виокремити чинники та умови, що впливають на довіру у взаєминах між військовослужбовцями, серед яких окреслимо такі:

- авторитет і лідерство командира (начальника) підрозділу;
- стиль керівництва командира (начальника) підрозділу;
- справедливість та об'єктивність командира (начальника) підрозділу в оцінюванні результатів діяльності підлеглих;
- психологічний клімат у підрозділі;
- спільні цінності та цілі військовослужбовців;
- психологічна підтримка військовослужбовців командиром (начальником) підрозділу та товаришами по службі;
- професійна компетентність та кваліфікація особового складу підрозділу;
- спільний досвід взаємодії.

Розглянемо вищенаведені чинники та умови детальніше. Авторитет, лідерство і стиль керівництва командира (начальника) підрозділу відіграють основну роль у формуванні довіри до нього серед підлеглих. Довіра до командирів зростає, якщо вони демонструють чесність, відкритість та турботу про підлеглих, здатність до швидкого й компетентного прийняття рішень у кризових ситуаціях [1, с. 62, 193].

Важливу роль у формуванні відносин довіри у взаєминах між військовослужбовцями підрозділів ДПСУ відіграють спільні цінності. Прикордонники, які розділяють цінності захисту держави, дотримання законності та національної безпеки, мають вищий рівень довіри серед колег та командирів.

На формування та розвиток довіри у військовому підрозділі суттєво впливає психологічна підтримка військовослужбовців командиром (начальником) та товаришами по службі, що зумовлює внутрішнє ставлення військовослужбовців до професійної діяльності та навколишніх подій. Наявність взаємної підтримки, особливо у бойових умовах, сприяє зростанню довіри між членами колективу. Зазначимо, що психологічна підтримка та допомога після стресових ситуацій сприяє розвитку у військовослужбовця відчуття безпеки та довіри до товаришів по службі [2, с. 24, 27].

Особливе місце у формуванні та розвитку довірливих взаємин у військовому підрозділі займає професійна компетентність, кваліфікація та бойовий досвід військовослужбовців. Коли військовослужбовець упевнений у професійності та морально-ділових якостях товариша по службі, що є необхідним для виконання завдань в екстремальних умовах діяльності, він усвідомлює, що під час ведення бойових дій може розраховувати та покластися на нього. Вказане сприяє формуванню довірливих стосунків між військовослужбовцями підрозділу. Отже, військовослужбовці скоріше за все будуть довіряти тим побратимам, які демонструють високу професійну підготовленість та компетентність. Знання та навички є важливим чинником, який забезпечує впевненість у своїх товаришах.

Справедливе та об'єктивне ставлення до підлеглих з боку командирів є однією з умов довіри у військових підрозділах ДПСУ. Будь-яка людина свідомо чи несвідомо тяжіє до справедливості та об'єктивності у відносинах, при оцінюванні результатів професійної діяльності. Військовослужбовці прагнуть розгледіти такі риси в своїх командирах та начальниках. Дослідники наголошують, що прикордонники схильні довіряти командирам, які забезпечують рівні умови для всіх підлеглих і приймають рішення без упереджень [3, с. 134]. Справедливість та чесність з боку командирів сприятимуть підвищенню довіри підлеглих, відсутність вищезгаданих чеснот спричинятиме зниження довіри у взаєминах.

Результати наукових досліджень показують, що спільний бойовий досвід є одним із вагомих чинників у формуванні взаємної довіри між військовослужбовцями. У взаєминах воїнів, які спільно виконували бойові завдання та переживали ризиконебезпечні ситуації, формується особливий тип довіри, який базований на підтримці і готовності захищати один одного. Для довіри між військовослужбовцями важливим чинником є також досвід спільного виконання службових завдань. Спільні операції та патрулювання, які вимагають координації та взаємної підтримки, сприяють зміцненню довіри та згуртованості у військовому підрозділі [4, с. 56–57]. Прикордонники, які мають спільний досвід служби, демонструють вищий рівень довіри один до одного, що особливо важливо у кризових ситуаціях.

Висновки. Таким чином, довіра у взаєминах військовослужбовців ДПСУ є необхідною умовою успішного функціонування підрозділів охорони державного кордону. Аналіз чинників та умов, що впливають на довіру, вказує на те, що підґрунтям для формування довірливих взаємин у підрозділі є сукупність індивідуально-психологічних, особистісних, соціальних та організаційних факторів, які взаємопов'язані та взаємообумовлені. Довіра сприяє підвищенню ефективності виконання завдань військовослужбовцями, створенню позитивного психологічного клімату у підрозділах, зменшенню професійного вигорання серед воїнів та забезпеченню належного рівня їх особистої безпеки.

Список використаних джерел:

1. Osodlo, V.I., Kovalchuk, O.P., Lysenko, D.P. та ін. (2024). *Psykhologhiia upravlinnia viiskamy [Psychology of military management]* : pidruchnyk ; vyd. 2-he, pererob. ta dopov.; za zah. red. V. V. Stasiuka. Kyiv : NUOU. (in Ukrainian)
2. Kaposloz, H.V., Koval, M.A., Lahodzinskyi, V.V. (2024). *Orhanizatsiia tsilespriamovanoho vplyvu na svidomist viiskovosluzhbovtiv u viiskovii chastyni (pidrozdili) [Organization of targeted influence on the consciousness of servicemen in a military unit (subunit)]* : metod. posib. / za zah. nauk. red. H. V. Kaposloza. Kyiv: NDTs HP ZSU. (in Ukrainian)
3. Mateiuk, O.A. (2006). *Profesiinyi psykhologichnyi vplyv viiskovoho kerivnyka na pidlehlykh v osoblyvykh umovakh diialnosti [Professional psychological influence of a military leader on subordinates in special conditions of activity]* : monohrafiia. Khmelnytskyi : NADPSU im. B. Khmelnytskoho. (in Ukrainian)
4. Zoran, K. (2017). *Psykhologichna stiikist voina [The psychological resilience of a warrior]*. Kyiv : Posolstvo Velykoi Brytanii v Ukraini. (in Ukrainian)

МІЛІТАРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ СЕРЖАТА СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Необхідність захисту національної безпеки України, її територіальної цілісності та суверенітету, нові тенденції у розвиток збройної боротьби в умовах російсько-української війни потребують дієвої підготовки сержантів Сухопутних військ Збройних Сил України, здатних вільно орієнтуватися у широкому спектрі управлінських завдань, узагальнювати й успішно впроваджувати сучасний управлінський досвід та ефективно реалізовувати комплекс управлінських функцій як суб'єктів управлінської діяльності. Оскільки в умовах сьогодення набув значущості саме особистісний чинник, особистість сержанта можна вважати відправною точкою у військовій організації.

У праці «Солдат і держава: теорія та політика військово-соціальних відносин», яка не втрачає актуальності і в наш час, С. Ханінгтон проаналізував групи військових та виокремив три ознаки їх професіоналізму:

компетентність – охоплює спеціальні знання і навички в певній сфері діяльності;
відповідальність – означає, що професіонал виконує певні дії, необхідні для успішного функціонування суспільства;

корпоративність – відображає усвідомлення сержантом себе як частини групи.

Однак, на його думку, новоприбулих військовослужбовців потрібно ізолювати від цивільного суспільства для формування в них особливого мислення, духу і згуртованості, тому що мілітарні цінності від відрізняються від цивільних собою: жорсткою ієрархією, дисципліною, умовами в яких відбувається професійна діяльність військовослужбовців [5, с.12].

На цей час набуло важливості питанням трансформації особистості в умовах нестабільності: зміни структури феномена професійної ідентичності сержантів, активності особистості професії, успішності професійного становлення військового керівника, що істотно впливають на його професійну позицію та професійну ідентичність. Сучасні вимоги передбачають ініціативність і готовність сержанта до самостійних управлінських дій [4].

Складні умови соціального існування людини сприяють прогресивному контексту її ідентичностей:

групових/особистісних – етнічної (за національністю, рідною мовою), регіональної (за регіоном проживання), гендерної (за статтю), вікової (за віком);

класової (класи та соціальні верстви), професійної або освітньої, культурної (за релігією, мовою, історією);

громадянської, політичної (за ідеологією, рухом, партійною налаженістю), мілітарної (на наявність досвіду служби у ЗС України, участі в бойових діях).

Концептуалізація мілітарної ідентичності як соціального феномена є результатом соціальної ідентифікації військовослужбовця з армією чи військовими групами в наслідок прийняття цінностей і норм армійського/ мілітарного поля, своєрідної репрезентації вмотивованості військовослужбовців на їхню інтерналізацію. Дослідники виокремлюють три форми мілітарної ідентичності: ідентифікацію з особистою кар'єрою у ЗС України, ідентифікацію з окремими військовими угрупованнями, ідентифікацію зі Збройними Силами в цілому.

Ідентичність військовослужбовця є певним особистісним конструктом, який містить такі складові: систему уявлень про себе та своє місце у професії; прийняття цілей, функцій, ролей та методів реалізації професії; ставлення до своєї професії, значущі цінності; готовність до професійної діяльності і подальше професійне самовдосконалення; ототожнення себе із професійною групою, прийняття її цілей, цінностей, професійних ролей, професійної культури [2, 3].

Таким чином, прийняття та віра у цілі і цінності організації та/або професії, бажання докласти значних зусиль від імені та для блага організації та/або професії, намір здобути членство у військовій організації та/або професії; вказують на розвиток процесу ідентичності, в якому військовослужбовець переживає ідеї, цінності або установки з певної цілісної сукупності як продовження самого себе.

Науковці стверджують, що свідомість особистості можна вибудувати як матрицю, в основу якої покладено групові ідентичності, які поділяються на об'єктивні, природні, об'єктивно-соціальні та суб'єктивні. Кожна з них в якийсь момент життя військовослужбовця може бути провідною і визначає моделі сприйняття навколишнього світу, прийняття відповідних рішень, вчинків, ставлення до інших людей та навколишнього середовища загалом. Однак у разі зміни обставин чи соціальної ситуації у свідомості індивіда вибудовується інша ідентична ієрархія. Відповідно перебування у різних соціальних групах, зміна групової належності впливають на світосприйняття і поведінку військовослужбовця [1].

Для дослідження ідентичності сержанта застосування методики «Хто Я?» (М. Куна, Т. Макпартленда; у модифікації Т.В. Румянцевої) дає змогу вивчати установки індивіда на себе та виявляти змістовні характеристики ідентичності: ціннісно-мотиваційні, афективні, поведінкові та когнітивні. Різноманітність відтінків самоописів, самоаналізу і сомостворення, виражених мовою самого опитуваного, вкрай важлива для з'ясування наявності у військовослужбовця

здатності до рефлексії та самоусвідомлення. Для сержанта як військового керівника такі чесноти є важливою складовою впливу на його професійний розвиток та реалізацію. Співвідношення між соціальними ролями та індивідуальними характеристиками ідентичності відображає усвідомлення військовослужбовцем власної унікальності, важливості обраної професії та потреби належності до військової спільноти. Отже, методика дає змогу виявити військовослужбовців, у яких розвинуті ці навички на низькому рівні.

Висновки. В умовах воєнного стану та оголошеної мобілізації в країні поповнення Збройних Сил України військовослужбовцями, призваними за мобілізацією, ускладнює адаптацію новоприбулих до умов військової служби через дезорієнтацію особистості в ситуації раптового занурення в невідомий армійський культурний контекст. Ідентичність структурує внутрішній простір особистості військового, формує ціннісні регулятори поведінки та сприяє розвитку професійної ідентичності на етапі фахової підготовки. Досвід бойових дій показує, що сержант перебуває в центрі кола військової організації, саме на ньому зосереджена увага особового складу. Сержантський корпус посідає особливе місце у професійній армії, адже є «становим хребтом» професійних Збройних Сил України.

Список використаних джерел:

1. Артеменко А., Батаєва К. Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС : монографія. Харків : Вид-во ХГУ «НУА», 2022. 192 с.
2. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера : монографія. Київ : ПП «Золоті Ворота», 2012. 463 с.
3. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. Агентство», 2012. 200 с.
4. Нестеренко Н. В. Теоретико-методологічні засади корпоративної культури та організаційної відданості в управлінській діяльності: загальнопсихологічний контекст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Психологія»*. Ужгород, 2022. № 2. С. 104–110.
5. Huntington S. P. The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations. USA: Harvard University Press. 1957. P. 560.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Актуальність вивчення особливостей професійної самореалізації військовослужбовців обумовлена потребою розвитку управлінської культури у збройних силах у контексті реалізації завдань Указу Президента України Про першочергові заходи щодо зміцнення обороноздатності держави, підвищення привабливості військової служби у Збройних Силах України та поступового переходу до засад професійної армії [3].

Сучасна професійна підготовка військовослужбовців ЗС України базується на комбінованому підході, який забезпечує ґрунтовність і якість їх професійної діяльності. Це представлено у визначенні пріоритетів державної політики України у військовій сфері, як зміцнення кадрового потенціалу ЗС України, ефективне управління кар'єрним зростанням особового складу із забезпеченням професійного просування військовослужбовців за чітко визначеними, прозорими, справедливими критеріями, які ґрунтуються на знаннях, уміннях, цінностях та досвіді, а також дотримання гендерної рівності, формування нового стилю військового лідерства та трансформація професійної культури на основі євроатлантичних принципів.

Під визначенням «професійна самореалізація» розуміємо соціалізований шлях гармонійного розвитку особистості, поєднаний із здобуттям професійно-практичного та духовного досвіду в процесі отримання кваліфікації спеціаліста в період первинного професійного становлення (навчання у вищій школі) та вдосконалення фахового зростання в процесі виконання професійних ролей і обов'язків, що є невід'ємним атрибутом розкриття і здійснення особистісного професійного потенціалу. При цьому професійна реалізація особистості на її життєвому шляху передбачає такі основні етапи: професійне самовизначення, професійне становлення в обраній сфері діяльності, фахове зростання і розвиток компетенцій [1].

Самореалізацію розглядають як одну з фундаментальних соціальних потреб, як важливу умову та чинник особистісного розвитку військовослужбовців ЗС України. Питання “професійної самореалізації” військовослужбовців це можливість піднятися над своїми актуальними прагненнями, перелаштувати мотиви своєї власної діяльності. Ці бажання обумовлені потребою у самовизначенні, самоствердженні та самореалізації. Їх зв'язок із науковими

дорозвідками полягає в тому, що через психологічний аналіз самореалізації військового фахівця розкривається динаміка та типи його мотиваційної сфери у професійній діяльності, з'ясовується взаємозв'язок між змістом морально-релевантних цінностей та психологічною і фаховою готовністю до професійної діяльності, які є важливими при відборі та підготовці до діяльності в екстремальних (бойових) умовах.

Під час служби відбувається постійна професійна самоактуалізація військовослужбовця, розширення діапазону і характеру самореалізації, розвиток свідомості, взаємодія із середовищем. Критерієм становлення та розвитку військовослужбовців у їх самоствердженні є зростання значущості відповідно звання та посади. У цьому значенні морально здорова самореалізація особистості військовослужбовців – це фаза їх самоствердження, яка характеризує їх стиль та спосіб поведінки у взаємодії з оточенням. Зазвичай військовослужбовець прагне до самореалізації у різних сферах: офіційних та неофіційних стосунках у колективі (групі), соціальному оточенні, а також на різних рівнях спілкування: по горизонталі (серед рівних) і по вертикалі (серед керівників/начальників, молодших за званням, підлеглих) [2].

З розвитком особистості потреба у визнанні увесь час зростає та стає однією з провідних потреб військовослужбовців. На думку К. Хорні, в багатьох теоретичних посиланнях визначається, що пізнати себе – справа доволі проста. Але це ілюзія, причому ілюзія, безумовно, шкідлива [4].

Активною формою ствердження власної індивідуальності військовослужбовця є прагнення стати лідером у колективі (мікрогрупі), мати досить високий авторитет, користуватися повагою співслужбовців та командирів. У кожній соціальній групі, в неформальній системі стосунків та в інтересах забезпечення внутрішньої соціально-психологічної самоорганізації групи, стихійно відбувається процес прояву лідера. Лідером стає той, хто не тільки має що дати групі, але вміє та хоче це робити. Щоб стати лідером, військовослужбовець має бажати цього, докладати необхідних зусиль для реалізації своїх цілей, прагнути до відповідного положення в соціальній групі, активно здійснювати своє рольове ствердження, мати відповідні якості та можливості [5].

Слід зазначити, що в умовах сучасних ЗС України дещо розширився спектр особистісного вибору. Військовослужбовці мають можливість створювати різноманітні “приватні” життєві проєкти. Значно зросло значення особистісних якостей, критичного мислення, всього, що утворює професійну і особистісну компетентність, розширює можливості неупередженого, вільного самовизначення.

Головна проблемою для розвитку професійної самореалізації військовослужбовців залишається незнання власного потенціалу та нерозуміння користі від самовдосконалення. Вони схильні сумніватись та боятися власних

здібностей, крім цього соціальне, культурне та військове оточення інколи пригноблює тенденцію до самоактуалізації. Потреба у безпеці або комфорті іноді стає на перешкоді самоактуалізації та самореалізації. Будь-яке особистісне зростання передбачає постійну готовність до помилок, відмову від старих звичок та ризику.

Професійна діяльність для військовослужбовця визначає основну форму його активності, якій присвячується основна частина життя. Більшості військовослужбовців діяльність задовольняє основні потреби: досягти певного соціального статусу, затвердити себе як особистість, розкрити свої здібності. Професійна діяльність визначає їх сутність як основу розвитку, заповнюючи більше дві третини свідомого життя. Багатство внутрішнього світу військовослужбовця залежить від його діяльності, а професія складає головну, найбільш суттєву, спрямовану її частину.

Висновок. Професійна самореалізація взаємопов'язана із відношенням військовослужбовців до самих себе та до військового середовища, в якому реально проявляються особистісні якості. Визнання потреби у самопрояві, самовизначенні, самоствердженні та самореалізації як фундаментальної, постійно присутньої у сферах не свідомого та свідомого особистості, дозволяє вносити конструктивні корективи у процес саморегуляції професійної діяльності військовослужбовців.

Список використаних джерел:

1. Артемова О.І. Професійна самореалізація особистості в сучасних умовах. URL: <http://dovira-1558.narod.ru/prof.html/>
2. Маслоу А. Онлайн-книга – Мотивація і особистість. URL: <http://loveread.ec/contents.php?id=49550>
3. Указ Президента України “Про першочергові заходи щодо зміцнення обороноздатності держави, підвищення привабливості військової служби у Збройних Силах України та поступового переходу до засад професійної армії” від 01.02.2022 № 36/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/36/2022#>
4. Хорні К. Онлайн-книга – Невроз та особистісне зростання. Боротьба за самореалізацію. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=1019809&pg=1>
5. Ягупов В. В. Військова й соціальна психологія: навчальний посібник, Київ: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. ВПЦ “Київський університет”, 2000, 522 с.

Снітько Д.Ю.

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Військового інституту танкових військ Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут", м. Харків

Болгаріна Ю.О.

викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Військового інституту танкових військ Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут", м. Харків

СОЦІАЛЬНО-ПЕРЦЕПТИВНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТАНКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ

Психологічна підготовка військовослужбовців танкових підрозділів ЗС України є комплексним процесом, спрямованим на розвиток когнітивних, емоційних та волевих якостей, що мають вирішальне значення для успішного виконання бойових завдань. Сформована психологічна готовність танкових підрозділів ЗС України є ключовим фактором, що сприяє досягненню високих результатів у бойових умовах [1]. Однією з основних задач вищої військової освіти є саме формування у слухачів психологічних навичок, необхідних емоційних реакцій, моральної й психологічної готовності до ведення бойових дій.

Когнітивні процеси військовослужбовців, що відповідають за обробку інформації та ухвалення рішень у стресових ситуаціях, є критичними у бойовій діяльності танкових підрозділів. Психологічна готовність танкістів до бойових дій складається, окрім іншого, з індивідуально-психологічних якостей військовослужбовців (сукупності їх особистісних характеристик і властивостей). Індивідуально-психологічні якості визначають адекватну професійну самооцінку, прийняття правил і вимог військової спільноти, повагу до особистого простору інших людей у колективі, рефлексивність.

Психологічний аналіз професійної діяльності військовослужбовців танкових підрозділів, серед інших, має такі особливості, як робота у складі малої групи та включення до системи взаємодії – «людина-людина» [2]. Тож, психологічною основою професійної компетентності військовослужбовців є набуття ними саме комунікативних та організаційно-управлінських знань, умінь і навичок, що нерозривно пов'язане із поняттям «соціального інтелекту».

Людська діяльність загалом характеризується тим, що успішна реалізація поставлених цілей передбачає не лише внесок власних ресурсів і зусиль, а й розуміння інших людей та взаємодію з ними. В даному випадку, розуміння полягає в адекватному накопиченні, інтерпретації, узагальненні та відображенні інформації про інших людей. Важливою умовою професійного успіху військовослужбовців є саме високий рівень розвитку соціального інтелекту, який

виступає здатністю розуміти інших людей і ефективно взаємодіяти з ними. Всі ці операції є частиною такого поняття як «соціальна перцепція», що є складовою соціального інтелекту.

Соціальна перцепція включає в себе уяву, здатність розуміти соціальні процеси, мотиви та поведінку інших людей. Високий рівень соціальної перцепції дозволяє військовим прогнозувати взаємини, інтуїтивно передбачати розвиток подій, а також проявляти стійкість і психологічну витривалість, необхідні для прийняття самостійних рішень у складних ситуаціях. Усе це становить основу для успішного виконання професійних обов'язків військовослужбовця [2].

Соціальне сприйняття (перцепція) розуміється як «сукупність процесів, за допомогою яких людина використовує поведінку інших для формування думок і висновків щодо цих людей, зокрема щодо їхніх мотивів, ставлення або цінностей». Соціальна перцепція також називається «міжособистісним сприйняттям». Дослідники виділяють ряд психологічних механізмів соціальної перцепції, що розкриває динаміку її функціонування і забезпечують сам процес взаємодії і ставлення людини до іншого:

- 1) сприйняття інших (стереотипія);
- 2) пізнання і розуміння між людьми (ідентифікація, емпатія, атракція);
- 3) пізнання самого себе (рефлексія) в процесі спілкування;
- 4) прогнозування поведінки партнера по взаємодії (каузальна атрибуція).

Дані складові соціальної перцепції мають важливе значення для комунікативних здібностей військовослужбовців танкових підрозділів, оскільки забезпечують ефективну комунікацію між членами малої групи, що покращує їхню взаємодію. Це особливо актуалізується в ситуації бойової обстановки, де ефективна і швидка взаємодія може визначати боєздатність підрозділу.

У сучасних умовах ведення бойових дій танкові підрозділи стикаються з високим рівнем психологічних навантажень. Аналіз соціальної перцепції військовослужбовців, її корекція та розвиток комунікативних навичок сприяють покращенню морально-психологічної атмосфери в підрозділі, здатні зменшити конфліктність у малій групі.

Для забезпечення готовності підрозділів до виконання бойових завдань необхідне систематичне психологічне загартування, що включає, зокрема, і розвиток стресостійкості. Соціальна перцепція має значний вплив на рівень стресостійкості, адже від навичок взаємопорозуміння з іншими, прогнозування поведінки інших військовослужбовців свого підрозділу залежить і здатність людини уникати конфліктів, спокійно реагувати на індивідуальні психологічні особливості членів військового колективу, легше інтегруватися в структуру підрозділу і адаптуватися в ньому.

Інтенсивні психологічні тренінги та психологічні консультації, спрямовані на виявлення особливостей соціальної перцепції військовослужбовців та її корекції сприяють адаптації до бойового стресу, допомагають військовослужбовцям краще переносити психологічні навантаження, знижувати рівень тривожності та підвищувати впевненість у своїх силах. Адже здатність чи нездатність взаємопорозуміння з іншими членами військового колективу може бути чинником уповільнення чи прискорення процесів бойового психічного травмування.

Список використаних джерел:

1. Алещенко В. І. Формування психологічної готовності військовослужбовців до ведення бойових дій // Вісник Національного університету оборони України, 4 (74), 2023. с. 5-13.
2. Білецька Т., Овчіннікова А. Соціальний інтелект як складова професійної компетентності військовослужбовців // «Актуальні проблеми психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів» / Збірник тез II міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 28.10.2021.
3. Юркова О. І. Розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» (галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»). Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, Київ, 2023.

Слободенюк С.А.

*слухач інституту стратегічних комунікацій,
Національний університет оборони України, м. Київ*

СУТНІСТЬ ТА СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ПРОПАГАНДИ

Військова пропаганда активно використовувалася як засіб знищення єдності та критичного мислення всього українського суспільства, що забезпечувало формування ідеї опору зовнішньому ворогу. Пропаганда як вид діяльності та як самостійний злочин є складовою іншого злочину – ведення війни, але оскільки така війна відбувається в інформаційному просторі, наразі вона не має необхідного практичного закріплення як самостійний вид кримінальної діяльності, а відповідальність за інформаційну війну не існує в національному кримінальному законодавстві.

Пропаганда війни має негативний вплив на свідомість людини та всю суспільну свідомість, деформацію суспільного уявлення про роль держави, зростання постійного переконання у неспроможності держави захистити свій

суверенітет і створити умови для сталої національної безпеки та стабільного середовища безпеки.

Це призводить до нових форм реалізації злочинної діяльності пропаганди війни, яка може перебудовуватися та зберігати цілі та засоби, але зміст твору виходить за межі його кваліфікації як діяння кримінальної відповідальності. У цьому випадку явно протиправна та суспільно небезпечна діяльність виходить за рамки кримінального переслідування [1].

Кримінальний кодекс України визначає пропаганду війни як кримінальне правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, дає всі підстави стверджувати про можливість розроблення нової родової сукупності злочинів у сфері інформаційної та гібридної війни, оскільки сьогодні пропаганда війни все частіше розглядається саме як елемент останньої, особливо враховуючи практичний характер окремих проявів такої війни з боку РФ стосовно України, який має сучасні негативні наслідки для міжнародного правопорядку та регіональної безпеки у Східній Європі.

Міжнародно-правове закріплення пропаганди війни відбулося вже за наслідками Другої світової війни в 1947 р. Так, Генеральна асамблея ООН розробила та прийняла Резолюцію № 110 про «Заходи, які мали бути прийняті проти пропаганди і розпалювачів нової війни», відповідно до якої «ООН засуджує будь-яку пропаганду, незалежно від того, в якій формі вона ведеться та чи має на меті створити або посилити загрозу миру, або спричиняє акт агресії» [2]. Таке саме закріплення осуд пропаганди війни отримав і в Статуті ООН, а пізніше у VI Нюрнберзькому принципі, який розкривається в тому, що «злочини, які караються за міжнародним правом, – це зокрема злочини проти миру: планування, підготовка, розв'язання або ведення агресивної війни або війни внаслідок порушення міжнародних угод та договорів; участь у загальному плані або змові, спрямованих на здійснення будь-яких дій, згаданих вище» [3].

Для досягнення цілей військової пропаганди особливе значення мають інформаційно-психологічні операції, які є різновидом психологічної війни і включають застосування складного комплексу різноманітних видів, способів і прийомів інформаційно-психологічних дій.

Панченко О.А. визначає методи, що використовувались під час проведення акцій військової пропаганди в Україні [5]:

- побудова довірливих стосунків із цільовою аудиторією (за допомогою загальноприйнятих і усталених фраз, посилянь на авторитети, цитат тощо);
- створення ілюзії самостійності розумової роботи (підготовка та подача матеріалів таким чином, щоб аудиторії здавалося, що вони приходять до запропонованих висновків цілком самостійно, а крім того, виконують значну розумову роботу для прийняття цього рішення);

- використання зображення енциклопедичності автора, який працює з великим матеріалом і переповнює опонента інформацією (використання повномасштабних текстів архівних матеріалів, міжвідомчого листування, економічних таблиць і звітів та інших текстів, які надто складні для вивчення, речі, які неможливо перевірити на практиці);

- «утоплення в документах» (маніпуляції з документальними матеріалами, результатами досліджень, цілеспрямований відбір лише джерел, які «підходять» за планом, фальсифікація документів тощо);

- свідомо і цілеспрямована подача інформації з інтенсивним емоційним забарвленням для придушення раціональних процесів мислення аудиторії, яка зазнала інформаційної атаки;

- конструювання та опис подій у засобах масової інформації та літературі до того, як вони відбулися, інтерпретація та однобоке коментування замість детальної інформації про факти [4].

У таких умовах Україні, як і кожній країні світу, важливо реалізувати комплекс заходів, спрямованих на адекватне реагування на актуальні виклики та формування власної агресивної інформаційної політики.

Список використаних джерел:

1. Жадько В.О. Інформаційні війни в історії та сучасності: характерні ознаки новітніх протистоянь. Вид-во НПУ імені МП Драгоманова, 2018.
2. Резолюція 110 (II) Генеральної Асамблеї ООН «Заходи, що повинні вживатися проти пропаганди та розпалювачів нової війни» від 03.11.1947 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_274
3. Коруц У.З. Практика нюрнберзького трибуналу та її значення для кваліфікації пропаганди війни як міжнародного злочину. Альманах міжнародного права. 2020. Випуск 24. С. 224-227.
4. Пекар П.В. Пропаганда війни в законодавстві про кримінальну відповідальність пострадянських країн. Наше право. 2016. № 2. С. 125–130.
5. Панченко О.А. Інституційне забезпечення процесів протидії російській інформаційній експансії та пропаганді в сучасному світі. Інформація і право. 2021. №. 3 (38).

Тіторенко О.М.,
слухач інституту державного військового управління
Національний університет оборони України, м. Київ

ЗМІСТ ОСНОВНИХ ФОРМ І МЕТОДІВ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ

Російсько-українська війна, яка триває уже третій рік показала що результат виконання військовослужбовцями ЗС України бойових завдань насамперед залежить від психологічної готовності особового складу, оскільки діяльність в бойових умовах різко підвищує вимоги до інтелектуальної, емоційно-вольової сфери особистості військовослужбовця.

Щоб перемогти в бою, потрібно переважати ворога не тільки за вогневими засобами, а й морально-психологічно, тому що вирішальною силою у війні завжди залишається людина з її професійними, морально-психологічними і бойовими якостями. Якісно сформований морально-психологічний дух військовослужбовців та ЗС України в цілому є основою готовності до виконання бойових завдань і спільної перемоги над ворогом [1].

Відома формула «Духовна сила співвідноситься з фізичною як три до одного» сприймається багатьма військовими фахівцями - як великий закон будь-якої війни. Його практичне застосування передбачає твердження, що одна дивізія з високим моральним духом особового складу може замінити не менше трьох дивізій, які не володіють цією якістю.

Як приклад можна привести історію 300 спартанців під час битви при Фермопілах (480 рік до н.е.). 300 спартанців під командуванням царя Леонідаса разом з іншими греками обороняли вузький прохід Фермопіли проти великої перської армії під керівництвом царя Ксеркса. Високий моральний дух, психологічна готовність, вірність та рішучість дозволили невеликому загону спартанців стримувати величезну армію персів протягом трьох днів. Ця битва стала символом відваги і самопожертви та чудово показує що, з високим моральним духом навіть невелика група воїнів може мати значний вплив.

Отже, питанням психологічної готовності війська приділялась увага, ще в античні часи (приблизно 800 років до н.е.), вже тоді військові лідери вивчали різні способи підвищення стійкості своїх армій. Ними усвідомлювалась важливість не лише фізичної підготовки воїнів, але й їхньої внутрішньої, духовної сили, що допомагає витримувати стрес та складні моральні випробування.

У XX столітті питання психологічної готовності військовослужбовців стали надзвичайно важливими, особливо під час світових війн та інших глобальних конфліктів. Аналіз та дослідження у сфері військової психології сприяли

вивченню різних аспектів психологічної готовності військовослужбовців до ведення бойових дій.

Зважаючи на набутий історичний та бойовий досвід, сучасні підходи щодо підвищення психологічної готовності військовослужбовців включають:

проведення занять з бойової підготовки, яка забезпечує впевненість у власних силах і можливостях. Першочергове завдання командирів забезпечити військовослужбовців необхідними навичками та знаннями для ефективного виконання своїх обов'язків. Це включає володіння штатною зброєю, знання тактики, основ тактичної медицини, роботу з сучасними засобами зв'язку та іншим обладнанням. Чим більш професійно підготовлений солдат, тим більша ймовірність його успіху в бою та виконання поставлених завдань з мінімальними втратами;

формування у підлеглих належного рівня фізичної витривалості та сили. Фізично підготовлений солдат краще витримує навантаження під час бойових дій, зменшується ризик травм та підвищується загальна стійкість організму. Це важливо не лише для виконання бойових завдань, але й для збереження власного здоров'я та життя в складних умовах [2];

цілеспрямоване проведення занять з психологічної підготовки з метою формування в особового складу психологічної стійкості та психологічної готовності військовослужбовця до бою (виконання завдань за призначенням). Залежно від цільових установок та ступеня охоплення особового складу розрізняють колективну та індивідуальну психологічну підготовку, а за рівнями проведення та змістом наповнення – на загальну, спеціальну та цільову. В ході проведення психологічної підготовки застосовують методи, тобто систематизовану сукупність дій, прийомів і способів для вирішення визначених завдань або досягнення визначеної мети психологічної підготовки. Методи психологічної підготовки в свою чергу поділяються на: вербальні (переконання, навіювання, психологічна консультація); практичні (психологічні вправи і тренування, методи аварійних ситуацій, стресових впливів); емоційно-вольової регуляції (самопереконання, самонавіювання, самотренування, самоуправління, самозаохочування, самоконтролю) [3];

проведення ідеологічної підготовки з військовослужбовцями, а саме підтримання української ідентичності та патріотизму, навчання історії України, її героїчним подіям та видатним особистостям, формування знань про моральні та етичні принципи (честь, вірність, захист Батьківщини, готовність до самопожертви), які є основою служби військовослужбовців. Мотивація ідеями боротьби за справедливість та свободу [4];

застосування командирами методу аналізу проведених дій, що є важливим інструментом для допомоги у формуванні психологічної готовності військовослужбовців. Ця процедура допомагає аналізувати помилки, вивчати

бойовий досвід, навчати особовий склад та згуртовувати людей. Аналіз проведених дій забезпечує: особисте розуміння дій (ситуацій) кожним військовослужбовцем, командиром (начальником); оцінку сильних та слабких сторін підрозділу з різних точок зору; некаральну атмосферу і розвиток критичного мислення командирів (начальників) та особового складу; налагодження комунікації і зворотного зв'язку командирів (начальників) з особовим складом, що забезпечує спільне розуміння дій і розвиток злагодженості під час виконання завдань за призначенням [4];

для подолання стресу, роботи в деприваційних умовах, ефективного виконання завдань у бойових умовах, адекватного сприйняття бойової обстановки військовослужбовцю необхідно мати високий рівень психічної готовності й водночас постійно знаходити засоби її підвищення. Одним із них є мотиваційна промова командира, що в найкоротший час може активізувати діяльність воїнів, спонукати їх до дій та здійснення вчинків, сформувати необхідну емоційну установку, мобілізувати ресурси організму, підняти бойовий дух, сформувати готовність до боротьби, згуртувати особовий склад, спонукати подолати страх і проявити сміливість, мужність та відвагу, підвищити віру в себе й можливості свого підрозділу, спонукати до виконання бойового завдання та досягнення бажаного результату. Командир через мотиваційну промову активізує всі ресурси організму військовослужбовців на боротьбу з противником, створює внутрішню готовність до дії, що, зі свого боку, знижує вплив деприваційних умов на психіку воїнів [5];

застосування командирами такої форми командування, як Mission Command, що включає методи децентралізованого прийняття рішень. Вона базується на принципах довіри, спільного розуміння та ініціативи. Mission Command має великий вплив на психологічну готовність особового складу. Ця філософія командування підвищує впевненість і мотивацію військовослужбовців, оскільки дозволяє їм відчувати більше контролю над ситуацією та приймати рішення на місцях. Mission Command стимулює кращу комунікацію між командирами та підлеглими, сприяючи розумінню загальних цілей і намірів. Це підвищує моральний дух та згуртованість колективу [6];

важливим аспектом для формування і підтримання психологічної готовності українських військовослужбовців до бойових дій є створення образу ворога в їх свідомості. Бажання помститися може давати воїнам додаткові психологічні ресурси, активізувати мислення, спонукати до пошуку нестандартних рішень та нешаблонних дій. Способами підвищення активності військовослужбовців під час бойових дій є активне поширення інформаційних матеріалів (фото, відео, текстові документи) про звірства російських військ по відношенню до мирного населення та військовополонених, впровадження у життєдіяльність підрозділів символів і ритуалів, у тому числі пов'язаних із загибеллю товаришів.

Використання клятв на могилах бойових товаришів або під час мобілізуючих мітингів сприятимуть формування почуття ненависті до ворога та бажання помститися. Жага помсти може стати істотною груповою потребою, яка на певних етапах відіграватиме значущу роль у групових процесах військового підрозділу, зокрема створенні мотивації до бойової діяльності [7].

Список використаних джерел:

1. Кокун О.М., Лозінська Н.С., Мороз В.М., Пішко І.О. (2021). Формування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження: метод. посіб. Київ: 7БЦ.
2. Перванчук О. (2023). Роль та вплив психологічної підготовленості військовослужбовців на виконання завдань військово-професійної спрямованості. Вісник Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 28.
3. Ключков В.В. (Ред.). (2023). Організація психологічної підготовки у Збройних Силах України: навч.-метод. посіб. Київ: НДЦ ГП ЗС України.
4. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 04.01.2017 № 4 “Про затвердження Інструкції з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України”, 25 с.
5. Красницька О.В. (2022). Мотиваційна промова командира як засіб формування психічної стійкості військовослужбовців та спонуки до дії. Військова освіта, 1(45).
6. Вандергріфф Д. Е., Веббер С. (Ред.). (2019). Mission Command: Хто, Що, Де, Коли і Чому - Антологія. Нью-Йорк: Praeger Security International.
7. Лисенко Д.П., Підопригора І.І. (2022). Феномен помсти у структурі психологічної готовності військовослужбовців до бойових дій. Вісник національного університету оборони України, 6(70).

ВПЛИВ ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАСЕЛЕННЯ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ НА СТАВЛЕННЯ ДО РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Історичний контекст взаємовідносин. Туреччина має тривалу історію взаємовідносин з росією та Україною. Османська імперія часто перебувала в конфліктах з російською імперією за контроль над Чорноморським регіоном. Території сучасної України, зокрема Крим, були частиною Османської імперії, що залишило помітний культурний вплив. Це зумовлює збереження певної симпатії до України як до регіону, що історично був близьким. Війни росії проти Османської імперії формували стійке уявлення про росію як про геополітичного суперника. Ця історична пам'ять впливає на ставлення турків до сучасної російської агресії.

Релігійний фактор. Туреччина, як країна з переважно мусульманським населенням, приділяє увагу долі кримських татар—мусульманської громади Криму, яка зазнає переслідувань після анексії півострова. Турецька громадськість активно підтримує кримськотатарських лідерів, таких як Мустафа Джемілев, що створює сприятливе середовище для проукраїнських настроїв. Водночас прагнення зберегти релігійний баланс і уникнути ескалації конфлікту на релігійному ґрунті утримує частину населення від однозначної підтримки України чи росії.

Етнічні та культурні зв'язки. У Туреччині існують діаспори з Криму та інших регіонів України, які активно комунікують з місцевими громадами про ситуацію в Україні. Це сприяє формуванню емпатії та підтримки. Російська пропаганда намагається апелювати до етнічних зв'язків і багаторічної співпраці між народами, але вплив цієї риторики обмежений через історичну напругу.

Національна гордість і геополітика. Турки, як народ із сильно розвиненим почуттям національної гордості, часто підтримують Україну, яка бореться за збереження своєї державності та незалежності. Геополітична конкуренція між Туреччиною та росією за вплив у Чорноморському регіоні (включно з Сирією, Лівією та Кавказом) також посилює критичне ставлення до російської агресії.

Інформаційний вплив і пропаганда. Молодше покоління турків, яке здебільшого орієнтується на західні джерела інформації, демонструє більш проукраїнські настрої, оскільки воно піддається впливу демократичних цінностей. Старші покоління, які більше дивляться російські ЗМІ або орієнтуються на традиційну турецьку пресу, можуть бути менш критичними до дій росії, особливо якщо це подається в контексті турецько-російського співробітництва.

Економічний фактор. Турецьке суспільство турбується про вплив війни на економіку, оскільки Туреччина залежить від російських енергоносіїв (газ і нафта). Однак аграрна торгівля з Україною, зокрема імпорту зерна, є важливим фактором, що впливає на підтримку стабільності в Україні. Негативні економічні наслідки війни, такі як підвищення цін на продовольство, змушують частину населення займати нейтральну або навіть антивоєнну позицію.

Позиція уряду Туреччини. Політика президента Реджепа Таїпа Ердогана щодо підтримки України (зокрема постачання Bayraktar) має підтримку серед населення, яке пишається турецькою технологією та її роллю в українській обороні. Однак балансуючий підхід Туреччини, яка продовжує співпрацювати з росією в енергетичній та економічній сферах, сприймається частиною населення як прагматичний, що зменшує ризик відкритої конфронтації.

Соціально-психологічні аспекти. Турецьке суспільство, орієнтоване на колективізм і взаємодопомогу, схильне засуджувати несправедливість, яку чинить агресор (у цьому випадку росія). Емоційний аспект відіграє важливу роль: турецьке населення активно реагує на медійні образи страждань мирного населення, особливо жінок і дітей.

Отже, загалом турецька культура прагне підтримувати слабших, що впливає на емпатію турецького народу щодо України, яка протистоїть більш потужному агресору.

Когнітивні та психолого-педагогічні аспекти бойової підготовки й загартування військ: національні традиції, історичний досвід, сучасні умови

УДК 355.232:[376+37.012](477)

Євтух А.О.

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кафедри суспільних наук, Національний університет оборони України, м. Київ

Семенець Д.А.

медична сестра АМЦ НАУ, магістр з інклюзивної освіти та корекційної педагогіки, Національний авіаційний університет, м. Київ

ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД В ОСВІТІ В ІНТЕРЕСАХ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Актуальність запровадження інклюзивного підходу у військовій освіті зумовлена вимогами нормативно-правових актів України у сфері освіти [1, 2, 3], спрямованістю України на забезпечення прав людини та вірністю принципам людиноцентризму цивілізованих держав світу [4], а також суттєвим збільшенням кількості осіб, постраждалих від російської агресії.

В умовах триваючої російсько-української війни значно зросла кількість цивільних осіб [5], постраждалих від бойових дій, а також представників Сил оборони України, які пережили бойовий стрес. При чому частина колишніх цивільних осіб, які пережили жахи війни протягом останніх трьох років та були мобілізовані до війська, вже проходить військову службу на посадах різного рівня військового управління. В подальшому такі військовослужбовці отримуватимуть військову освіту і будуть проходити курси підвищення кваліфікації у стінах вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) та стикатимуться з різними труднощами у засвоєнні освітньої програми, через наявність травматичного досвіду та уражень опорно-рухового апарату, ЦНС, когнітивних порушень, психічних розладів і т.ін.

Військовослужбовці-учасники бойових дій можуть мати негативні фізичні та когнітивні зміни [6, с. 8], що виражаються у їх гострій реакції на стрес, апатії, підвищеній дратівливості, розпорошуванні уваги, зниженій потребі в комунікації. Зазначене, беззаперечно, відбивається на їх емоційно-комунікативних функціях і знижує здатність сприймати освітню програму у ВВНЗ.

Таким чином, виникає питання: «Як забезпечити реалізацію права на освіту всіх військовослужбовців в умовах ВВНЗ, з урахуванням їх психофізичних особливостей?» На наше переконання, вирішенням цього питання є організація освітнього процесу ВВНЗ за інклюзивним підходом.

Відповідно до сучасних поглядів, під інклюзивним підходом в освіті розуміють не лише інклюзію осіб з особливими освітніми потребами, а й поєднання інклюзивного освітнього середовища, диференційованого викладання, індивідуалізації освітнього процесу (зі створенням індивідуальної освітньої траєкторії) та забезпечення психолого-педагогічного супроводу здобувачів освіти.

Слід наголосити на тому, що переважна більшість дослідників опікується питаннями запровадження інклюзивного підходу в закладах шкільної освіти та, частково, в закладах вищої освіти. Подібних досліджень, що стосуються реалізації інклюзивного підходу в умовах ВВНЗ, наразі не проводилось.

Іноземні дослідники наголошують, що інклюзивна освіта та інклюзивний підхід можуть бути ефективно застосовані як для осіб з особливими освітніми потребами, які мають певні психічні та фізичні відхилення, так і для тих, хто не має суттєвих відхилень або не має їх взагалі [7]. Ключовим у інклюзивному підході у військовій освіті має стати індивідуальне вирішення проблемних питань слухачів у ході освітнього процесу із застосуванням психолого-педагогічних технологій інклюзивної освіти.

Діючі керівні документи системи Міністерства оборони України щодо організації освітнього процесу у ВВНЗ [8] передбачають врахування індивідуальних психологічних особливостей здобувачів освіти в межах морально-психологічного забезпечення, але належна увага індивідуалізації освітнього процесу не приділяється.

Військовослужбовці-учасники бойових дій, виходячи із вищезгаданих особливостей, мають гостру реакцію на академічний стрес в ході освітнього процесу у ВВНЗ. Задля подолання цього негативного психічного стану, необхідно забезпечити дієвий психолого-педагогічний супровід здобувачів, що є невід'ємним елементом інклюзивного підходу.

Дослідниками з індонезійського Державного ісламського інституту Метро виокремлені три основні типи академічного стресу, що є актуальними й для слухачів ВВНЗ України:

- стрес, пов'язаний із засвоєнням матеріалу (нестача знань і досвіду, необхідних для засвоєння нової інформації, що впливають на успішність та мотивацію слухачів до навчання);
- стрес освітнього середовища (викликаний психологічним тиском за невідповідності можливостей слухача та вимог, які до нього ставляться);
- стрес тайм-менеджменту (проявляється у нестачі часу для виконання завдань освітньої програми) [9].

В цілях зниження ризиків, пов'язаних із впливом академічного стресу на здобувачів освіти ВВНЗ, практичними рекомендаціями для організації інклюзивного підходу є:

забезпечити роботу освітньо-реабілітаційного підрозділу або групи психолого-педагогічного супроводу, передбачених [3], в кожному ВВНЗ;

організувати обов'язкові інструктажі та факультативні заняття (курси, тренінги) з психологічної допомоги і самодопомоги для новоприбулих слухачів (студентів) та науково-педагогічних працівників;

забезпечити вільний доступ здобувачів освіти ВВНЗ до психологічної реабілітації та послуг з психолого-педагогічного супроводу;

реалізувати індивідуалізацію освітнього процесу, щоб підвищити освітню мотивацію здобувачів, зокрема, через використання асинхронних методів змішаного навчання та практико-орієнтованих кейсів, що відображають реальний досвід виконання бойових та інших службових завдань;

в контексті психолого-педагогічного супроводу застосовувати такі психокорекційні методики як: когнітивно-поведінкова терапія, групова терапія (із залученням однокурсників та науково-педагогічних працівників), навчання релаксаційним технікам (медитативні практики, дихальні вправи, арт-терапія, кінезотерапія тощо), демонстрація реальних прикладів успішної соціальної адаптації ветеранів війни;

залучати викладачів-наставників (коучів) із бойовим досвідом, з числа науково-педагогічних працівників, до семінарських та інших типів занять;

використовувати технології дистанційного навчання для зниження соціального тиску та травматизації слухачів, які потребують ресоціалізації після участі в активних бойових діях, за умови підтримання постійного зворотного зв'язку.

Висновок. Інклюзивний підхід у підготовці військових фахівців у ВВНЗ є важливим кроком до побудови ефективного освітнього процесу, який враховує психоемоційні особливості ветеранів війни. Використання адаптованих педагогічних та психологічних методик сприятиме не лише їх соціалізації, але й підвищенню рівня професійної підготовки, насамперед – обізнаності у питаннях психологічної допомоги та самодопомоги.

Перспективним для подальшого розвитку порушеної проблеми вбачаємо проєктування освітнього середовища ВВНЗ на основі інклюзивного підходу.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти» від 10.07.2019 № 635. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 (ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n525
5. Джерело: Міжнародна організація з міграції (МОМ), Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні, квітень 2024 року. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf
6. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Олійник В.О., Хоружий С.М., Ларіонов С.О., Сириця М.В. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами: метод. посіб. К. : 7БЦ, 2023. 175 с.
7. Howorth, S.K., Marino, M.T., Flanagan, S., Cuba, M.J. and Lemke, C. (2024). Integrating emerging technologies to enhance special education teacher preparation. *Journal of Research in Innovative Teaching & Learning*. Emerald Publishing Limited, 2397-7604. DOI: <https://doi.org/10.1108/JRIT-08-2024-0208>
8. Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти. Наказ Міністерства оборони України від 15 лютого 2024 року № 120.
9. Yunarti, Y., Ikashaum, F., Wulantina, E., Mustika, J., & Sari, D. R. P. (2024). Analysis of academic stress factors and their impact on academic achievement of first-second year mathematics education bachelor students. *Jurnal Didaktik Matematika*, 11(2), 235-251. DOI: <https://doi.org/10.24815/jdm.v11i2.37202>

УДК 159.98:355(477)

Короп С.В.

слухач Національного університету оборони України, м. Київ

ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ ОПЕРАТОРІВ БЕЗПІЛОТНИХ АВІАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Досвід відбиття Збройними Силами України агресії російської федерації свідчить про безперервне збільшення застосування безпілотних авіаційних комплексів (БпАК), показав їх безумовну ефективність, як засобу ураження військової техніки та особового складу ворога. Із розвитком технологій в галузі створення безпілотних платформ, зростає роль наукових досліджень щодо

психологічного забезпечення проведення відбору, підготовки, супроводу та відновлення операторів БпАК [8].

В результаті досліджень психологічних та психофізіологічних особливостей фахівців операторського профілю, якими займалися видатні українські та закордонні вчені В. Бодров, В. Кальниш, О. Кокун, М. Корольчук, А. Леонова, Г. Ложкін, Б. Ломов, В. Макаренко, О. Малхазов, В. Осьодло, К. Платонов, В. Пономаренко, А. Скрипець, В. Стасюк, В. Шадріков, А. Швець, було наголошено на необхідності виділення професійно важливих якостей (ПВЯ) особистості, як комплексу найважливіших індивідуально-психологічних та психофізіологічних особистісних властивостей людини, які необхідні для успішного виконання діяльності на нормативному рівні [1].

У психологічній системі військово-професійної діяльності оператора БпАК особливу роль відіграють ПВЯ, які є внутрішніми характеристиками людини-оператора та відображають зовнішні професійні вимоги до фахівця. Дані якості становлять основу для ефективного виконання діяльності в технічних системах «людина – машина», до якої відноситься і комплексна взаємодія «оператор – БпАК». У професійно важливих якостях проявляються ключові компоненти психічної та фізіологічної структури особистості, які визначають її психологічні особливості та здібності: ціннісно-мотиваційні, когнітивні, емоційно-вольові, психомоторні, сенсорно-перцептивні тощо [6].

Успішність професійної діяльності оператора залежить від того, наскільки ці якості розвинені, а також як вони реалізуються у специфічних умовах військово-професійної діяльності. Передбачається, що зміст ПВЯ для конкретної діяльності, ступінь їх вираженості та особливості розвитку, а також формування комплексу ПВЯ обумовлюють ефективність і надійність діяльності людини-оператора. Дослідженнями доведено, що в процесі професіоналізації рівень розвитку ПВЯ стабілізується, а змінність окремих показників знижується, при цьому професійно важливі здібності людини удосконалюються, а їх розвиток безпосередньо залежить від практичного досвіду та специфіки роботи [8].

Особливий інтерес представляє зв'язок загальних і спеціальних характеристик ПВЯ. Чим складніша операторська діяльність, тим більшу роль відіграють спеціальні здібності, розвиваються під впливом професійної підготовки та практичної діяльності. Аналіз структури ПВЯ операторів показав, що в процесі професіоналізації змінюється кількість та щільність взаємозв'язків між окремими якостями, що свідчить про динамічність їх структури. Виявлено також наявність індивідуальних та тимчасових зв'язків, які можуть змінюватися залежно від етапу професіоналізації. Це свідчить про динамічний характер формування якостей, який тісно пов'язаний зі змінами професійних вимог до діяльності, віковим розвитком особистості та адаптаційними стратегіями

поведінки в процесі виконання військово-професійних завдань, що потребує більш детального дослідження.

Експертне оцінювання є одним із способів отримання та використання знань фахівців про предметну область, в основу якого покладено ранжування. До проведення експертної оцінки залучались 19 експертів чоловічої статі у віці від 20 до 47 років. В якості експертів були запрошені військовослужбовці фахівці БпЛА мультироторного типу (FPV) з досвідом від 0,5 до 3 років, з них: 5 військовослужбовців займаються підготовкою спеціалістів в сфері БпЛА (в якості інструктора або викладача), 13 військовослужбовців брали участь у бойових діях в якості оператора (пілота) БпЛА.

Згідно методики одночасного ранжування факторів експертам було запропоновано проранжувати 10 професійних та особистісних якостей оператора БпАК, за ступенем їх впливу на військово-професійну діяльність (найважливіший чинник одержує ранг 1, менший – ранг 2 тощо) [5].

За результатами оцінювання було складено матрицю ранжування, проведено однофакторний дисперсний аналіз та перевірено узгодженість думок експертів. Було виявлена низька узгодженість оцінок з іншими експертами у чотирох військовослужбовців, що свідчить про низьку залученість експерта в процес оцінювання, внаслідок низької мотивації або недостатнього розуміння важливості завдання. Тому їх оцінки в подальшій обробці не враховувались.

Таблиця 1

Результати ранжування експертних оцінок ПВЯ оператора БпАК

Ранг	Професійні та особистісні якості оператора БпАК	Сер.зн.	Дисперсія
1	Здатність приймати та реалізовувати рішення в екстремальних умовах, стресостійкість (адаптивність)	4,1	6,8
2	Стійкість до втоми (витривалість) та здатність швидко відновлюватися	4,2	4,7
3	Здатність до навчання, гнучкість мислення, пошук нестандартних рішень (креативність)	4,8	4,7
4	Високий рівень та точність сенсомоторних (рухових) реакцій в будь-якій складній ситуації	5,2	9,2
5	Зібраність, концентрація, відповідальність та дисциплінованість	5,2	11,825
6	Наявність оперативного та образного мислення, прогнозування, інтуїції, передбачення (антиципації)	5,8	4,7
7	Стійкість та швидкість переключення уваги, розвинена зорова та рухова пам'ять (образна, логічна)	6	11,5
8	Орієнтація в просторі, просторове відчуття, стійкий вестибулярний апарат	6,5	15,75
9	Мотивація до професійної діяльності (розвитку)	6,5	10,875
10	Комунікативні якості (здатність до роботи в групі), моральна нормативність	6,7	3,45

Результати ранжування професійних та особистісних якостей оператора БпАК, виходячи з оцінок 15 експертів, наведені в таблиці 1.

Проведений попередній аналіз експертних оцінок дозволив ідентифікувати ключові психологічні та психофізіологічні показники, що можуть бути використані для оцінки рівня професійної придатності операторів безпілотних авіаційних комплексів. Визначено, що ці показники можуть основою для формування критеріїв професійного відбору.

На думку В. Макаренка, основними індивідуально-типологічними характеристиками є параметри нервових процесів, таких як сила, рухливість, динамічність і лабільність. Ці характеристики є базовими для успішної діяльності оператора і значною мірою визначають її ефективність. Хоча індивідуально-типологічні особливості залишаються відносно стабільними протягом життя, їх роль і значення можуть варіюватися залежно від конкретної професійної сфери. Одна й та сама властивість може мати як позитивні, так і негативні прояви у професійній діяльності. Наприклад, слабкість нервових процесів може призводити до зниження працездатності оператора, але водночас підвищує сенсорну та перцептивну чутливість до деталей [4]. Тому нижче ми розглянемо саме операційні ПВЯ, які надають основу для формування особистісних та соціально-психологічних якостей оператора.

Сенсорні та перцептивні якості людини-оператора є критично важливими для успішної взаємодії з БПЛА. Вони охоплюють основні сенсорні модальності, адже у оператора БпАК основне навантаження (до 90%) відбувається саме на зорову функцію. Професійний досвід та спеціальна підготовка значно підвищують ефективність сенсорних і перцептивних навичок, а висока сенсорна адаптивність та здатність до спостереження стають необхідними компонентами для професіоналів у системах «людина – машина» [2].

Важливим аспектом у діяльності оператора БпАК є здатність до швидкого й точного реагування на зовнішні стимули. Психомоторні реакції оператора залежать від багатьох факторів, серед яких виділяють швидкість і точність сенсорно-моторних реакцій, що визначає ефективність управління технікою [3]. Пульт керування БПЛА передбачає наявність двох «флай-стіків» для безпосередніх високоточних маніпуляцій щодо зміни положення БПЛА в просторі та 10-20 додаткових перемикачів. Згідно спостереження, кількість дрібних моторних рухів пальців обох рук при виконанні польоту на FPV - дроні може складати до 3-5 за секунду. Тренованість «кінестетичної чутливості» та психомоторних реакцій, формування вмінь та навичок керування на рівні «операціональних автоматизмів» є важливим чинником, який значною мірою впливає на точність операційно-інструментальної діяльності та якість виконання завдань оператором БпАК.

Мнемічні властивості також мають значний вплив на ефективність діяльності оператора БпАК. Обсяг пам'яті, швидкість запам'ятовування та відтворення, а також точність збереження інформації є ключовими для успішної роботи [8]. Взаємодія між пам'яттю та іншими когнітивними процесами забезпечує високу якість виконання завдань, що вимагають оперативного прийняття рішень на основі отриманої з засобів інтерфейсу (екран або FPV - окуляри) інформації.

Здатність до уяви, зокрема відтворююча уява та екстраполяція образів, є професійно важливими якостями, які забезпечують оператору можливість прогнозувати розвиток ситуацій і приймати ефективні рішення в складних умовах. Вивчення цих факторів вимагає подальших досліджень, тому що професійна антиципаційна спроможність є важливою компетенцією для операторів [1].

Когнітивні процеси також мають велике значення для оператора, як у контексті творчого, так і оперативного мислення. Вміння приймати швидкі та ефективні рішення є необхідною умовою успішної професійної діяльності, особливо в умовах високої технічної складності, невизначеності та обмеженого часу [3].

Не менш важливими є вольові якості оператора, такі як цілеспрямованість, наполегливість, рішучість та стресостійкість. Вони забезпечують стійкість до впливу факторів бойового стресу, а також здатність до ефективної саморегуляції у процесі виконання завдань. Витривалість, самоконтроль і здатність до відновлення є особливо важливими в умовах тривалої роботи, що вимагає високої концентрації уваги та зусиль.

В процесі спілкування з експертами було виявлено, що адаптивність є важливим чинником впливу на розкриття потенціалу професійно важливих якостей оператора БпАК, які характеризуються стабільністю в тих межах, що залежать від природних і типологічних особливостей особистості. Так, за рахунок адаптивності у процесі військово-професійної діяльності оператор має можливість компенсувати недостатній розвиток певних ПВЯ розвитком інших якостей або навичок індивідуально типологічних саме для його особистості. Тобто адаптивність може виступати системоутворюючим чинником становлення оператора БпАК як військового фахівця та професіонала.

Таким чином, ПВЯ оператора БпАК поділяються на різні підсистеми, які забезпечують ефективність, якість і надійність військово-професійної діяльності. Кожна підсистема відповідає за виконання конкретних робочих дій та забезпечує досягнення заданих критеріїв ефективності у системі «людина – машина», що дозволяє виконати поставлені перед оператором завдання. Потребує подальшого дослідження виділення та формування ключових психологічних та психофізіологічних чинників військово-професійної діяльності оператора БпАК.

Список використаних джерел:

1. Диференційна психологія: підручник / за заг. ред. С.Д. Максименка. Київ: ВД «Слово», 2013. 496 с.
2. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності: підручник. Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2003. 400 с.
3. Ложкін Г.В. Психологічне супроводження військовослужбовців у діяльності за екстремальних умов. К.: МОУ, 2003. 218 с.
4. Макаренко М.В. Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми. Київ : Ін-т фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України, 2006. 395 с.
5. Москальов І.О., Лисенко Д.П. Застосування методів математичної статистики у психолого-педагогічних дослідженнях : навч. посіб. Київ: НУОУ, 2023. 189 с.
6. Пасічник В.І., Афанасенко В.С. Особливості професійного відбору кандидатів на посади операторів безпілотних авіаційних комплексів тактичних класів. Честь і закон. 2019. № 4 (71). с. 126–136.
7. Ударцева Т.Є. Доцільність проведення професійного добору операторів безпілотними літальними апаратами. Системи озброєння і військова техніка. 2016. № 1 (45). с. 186–189.
8. Maltsev O.V., Kalnysh V.V., Shvets A.V. Features of the influence of working conditions on psychophysiological functions of unmanned aircraft systems operators. Фізіол. журн. 2024. Vol. 70. Iss. 2. P. 12–25.

Лисенко Д.П.,

доктор філософії, доцент кафедри внутрішніх комунікацій інституту стратегічних комунікацій, Національний університет оборони України, м. Київ
ORCID: 0000-0003-4468-681X

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВОЇНІВ АРМІЇ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Історія розвитку зниклих і сучасних держав – це історія неперервних війн. Підстави для збройних протистоянь між державами завжди різнилися, незмінним залишався лише факт участі у них озброєних та підготовлених воїнів, готових виконувати накази, витримувати фізичні і психічні навантаження, діяти в різних умовах обстановки та знищувати противника.

Розвиток форм і способів застосування військ, тактики й озброєння значно впливав на підготовку воїнів армій держав світу до бойових дій. Поява на полі бою нових засобів ураження зумовлювала необхідність не тільки впровадження відповідних контрзаходів, а й формування психологічної готовності воїнів діяти за таких умов, їх психічної стійкості, розвитку волі, витривалості, готовності зустріти противника у ближньому бою та загинути, як належить воїнові –

обличчям до ворога. Застосування елементів психологічної підготовки воїнів до бойових дій започатковано із розвитком армій держав стародавнього світу.

У Стародавньому Римі військова служба для громадян була обов'язковою. Під час тренувань особливу увагу приділяли набуттю воїнами навичок триматися у загальному строю, швидко відновлювати бойовий порядок у разі вклинення противника, змінювати стрій залежно від обставин. Воїнів навчали ходи звичайним кроком (до 5 км / год), пересування з прискоренням (6 – 7 км / год) та бігом у загальному строю.

Для розвитку сили та витривалості римські воїни постійно займалися гімнастикою, бігом і плаванням. Легіонерів тренували долати різноманітні штучні бар'єри, глибокі траншеї, діяти на рівнинній, пересіченій та гірській місцевості. Так само тренувалася й кіннота: вершників навчали долати водні перешкоди, важкопрохідні дороги і стежки, гірські перевали. Надмірні навантаження під час тренувань значно збільшували шанси на виживання воїнів у бою [1, с. 110–114].

Особливу увагу приділяли розвитку витривалості воїнів, адже невід'ємною складовою тогочасної військової діяльності були марші легіонів у пішому порядку на значні відстані. Римські воєначальники усвідомлювали, що дуже довгі обози ускладнювали рух, тому задля підвищення мобільності підрозділів воїни легіонів мали самі нести особисту зброю, засоби захисту, інше майно й обладнання для облаштування польових таборів і виконання інженерних робіт. При цьому загальна вага амуніції легіонера могла досягати 25 кг. Під час тренувань у складі підрозділів римські легіонери долали до 30 км звичайним кроком та до 35 км прискореним кроком, при цьому марші на значні відстані, як правило, виконували до трьох разів на місяць [1, с. 120–121; 2].

У загальній системі тренувань слід виокремити систематичні заняття воїнів з фехтування, які мали серйозну психологічну складову: римським воїнам з раннього віку прищеплювали готовність до вбивства ворога у ближньому бою. Щоб навчити правильно володіти мечем або списом, під час тренувань використовували їх дерев'яні макети або затуплену зброю. При цьому для розвитку фізичної сили воїнів тренувальні мечі та щити навмисно робили важчими за бойові. Заняття були не тільки індивідуальними, а й у формі групових битв. Для наочного зображення противника зазвичай використовували дерев'яні стовпи, мішки з піском або макети, виготовлені з соломи.

Значну увагу під час тренувань з фехтування приділяли правильності завдання ударів – колючих, а не рубальних, способам захисту від ударів по корпусу і частинах тіла. Систематичні тренування із завдання колючих ударів противнику слугували запорукою того, що солдати під час бою будуть психологічно готовими колоти ворогів, а не вдаватися до природних рубальних та різальних ударів. Крім того, командири підрозділів нижньої ланки, рухаючись

позаду строю, мали контролювати і забезпечувати дотримання вказаної техніки завдання ударів. Римським центуріонам доводилося бити підлеглих плазом меча для нагадування, що треба колоти, а не рубати [3, с. 398].

Важливим аспектом психологічної підготовки римських воїнів був розвиток готовності до дій в умовах невизначеності і раптових дій з боку ворожих військ. Так, застосування противником на полі бою диких тварин, наприклад, слонів або собак, спочатку спричиняло паніку в бойових порядках римлян. Однак римські воєначальники врахували такий досвід та почали навчати легіонерів протидії різним тваринам: завдавати ударів у найуразливіші місця, використовувати диких тварин [4, с. 193–194].

Значну увагу римські воєначальники приділяли також розвитку індивідуальних та групових психологічних характеристик легіонів: згуртованості воїнів легіонів, ідентифікації, формуванню військового етосу. Римський воїн знав, що побратими не залишать його на полі бою. Під час підготовки воїнів навчали військового танцю як елемента підтримання бойового духу та формування психологічної готовності до знищення ворогів [1, с. 120–121].

На думку військового історика кінця IV ст. н. е. Веґеція, римляни змогли досягти значних воєнних успіхів у своїх кампаніях завдяки систематичній підготовці воїнів до ведення бойових дій. Веґецій наголошував, що щоденне фізичне і психологічне загартування воїнів у військових таборах з урахуванням особливостей майбутніх бойових дій підвищувало професіоналізм легіонерів та сприяло розвитку сміливості в бою [1, с. 111].

Висновки. Таким чином, військове навчання та виховання легіонерів Римської держави передбачало психологічну підготовку до ведення бойових дій у різних умовах обстановки. У підготовці воїнів можна виокремити такі особливості: формування психічної стійкості через фізичне загартування, формування психологічної готовності до знищення противника у ближньому бою і до дій в умовах невизначеності.

Список використаних джерел:

1. Viedienieiev, D.V., Havrylenko, O.A., Kubitskyi, S.O., Ostroukhov V.V. (Ed) (2017). *Evoliutsiia voiennoho mystetstva: navch. posib. : u 2 ch. Ch. 1*. Kyiv: NA SBU, 276 s.
2. Hai Yulii Tsezar (2022). *Notatky pro viinu z hallamy: z dodatkom Avla Hirtsiiia*. Lviv : Apriori. 248 s.
3. Grossman D., Kristensen L. (2023). *Psykhologhiia i fiziologhiia voina v chasy viiny ta myru / per. z anhl. A. Nakorchevskoho; fakh. red. O. Feshovets*. Lviv : Astroliabiiia, 2023. 720 s.
4. Voitovych L., Ovsinskyi Yu. (2017). *Istoriia viin i viiskovoho mystetstva: v 3-kh t. T. 1: Vid zachatkiv viiskovoi orhanizatsii do profesiinykh naimanykh armii (bl. 3060 r. do R.Kh. – poch. KhVI st.)*. Kharkiv: Folio. 894 s.

Паращук Л.Я.

*кандидат технічних наук, доцент кафедри електромеханіки та електроніки
Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного*

Одосій Л.І.

*кандидат хімічних наук, завідувач кафедри електромеханіки та електроніки
Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного, м. Львів*

КОГНІТИВНІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ БОЙОВОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬК В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Когнітивні та психолого-педагогічні аспекти бойової підготовки військ є критично важливими для забезпечення ефективності та злагодженості військових підрозділів. У бойових умовах військовослужбовці часто стикаються з надзвичайними стресовими ситуаціями, що вимагає не лише фізичної підготовки, але й високої психологічної стійкості та когнітивних навичок.

Когнітивні функції, такі як увага, пам'ять, просторове мислення, швидкість прийняття рішень та аналітичне мислення, є необхідними для виконання завдань у бойових умовах. Основні когнітивні аспекти включають:

розвиток уваги та концентрації, що допомагає зберігати ефективність та уникати помилок, які можуть загрожувати життю. Підтримання високої концентрації забезпечує здатність швидко перемикатися між завданнями;

покращення пам'яті сприяє запам'ятовуванню деталей місцевості, особливостей ворога, а також важливих інструкцій та тактичних прийомів;

розвиток швидкості мислення і прийняття рішень, за допомогою спеціальних тренувань, підвищує здатність миттєво аналізувати дані обстановки та приймати правильні рішення в екстремальних ситуаціях, коли часу критично мало.

Бойова підготовка передбачає розвиток не лише фізичних, але й психологічних якостей військовослужбовців. Психолого-педагогічні аспекти підготовки стосуються виховання витривалості, зменшення рівня стресу, підвищення мотивації та згуртованості військових.

У бойових умовах військові піддаються значному психологічному тиску, і стресостійкість є критичною для успішного виконання завдань. Психологічна стійкість дозволяє зберігати зосередженість і спокій у ситуаціях високого ризику. Основні методи розвитку стресостійкості: тренування та симуляція специфічних умов, самоконтроль та регулярна психологічна підготовка.

Спеціальні вправи та симуляції, що імітують бойові дії, допомагають військовослужбовцям звикнути до різних форм стресу. Це може включати симуляцію умов сильного шуму, напруженої атмосфери, обмеженого часу на прийняття рішень.

Практика контролю над емоціями (наприклад, дихальні вправи, когнітивно-поведінкові методи) допомагає військовим керувати своїми емоційними реакціями. Розвиток навичок позитивного мислення та медитативних практик теж сприяє зниженню стресу та страху.

Психологи можуть проводити спеціальні тренінги, які зміцнюють емоційну стабільність і сприяють швидкій адаптації до стресових факторів.

Іншим важливим чинником бойової готовності є мотивація. Високий рівень внутрішньої мотивації та бойового духу допомагає військовим залишатися відданими своєму обов'язку, особливо у важких умовах. Психолого-педагогічна підтримка в цьому напрямку включає:

- Розвиток внутрішньої мотивації. Військовим важливо усвідомлювати значення їхньої діяльності для країни та народу. Формування розуміння їхньої ролі сприяє підвищенню відданості справі та моральній готовності.

- Забезпечення командної підтримки. Спільні тренування та колективні завдання допомагають створити командний дух, підвищуючи мотивацію військових працювати задля спільної мети.

- Стимулювання досягнень та визнання. Регулярне визнання досягнень військових та нагороди за успіхи на тренуваннях допомагають зберігати високу мотивацію. Розвиток у військових почуття самоповаги та впевненості в собі також має позитивний вплив.

У бойових діях військові часто залежать від роботи команди, тому важливо навчати їх взаємодії в команді, синхронізованій роботі та довірі до товаришів. Під час колективних вправ військові вчаться взаємодіяти, спілкуватися та спільно приймати рішення. Це важливо, оскільки від правильного розподілу ролей та швидкої взаємодії залежить успіх операції.

Психолого-педагогічні тренери проводять спеціальні заняття, що зміцнюють довіру в команді. Це можуть бути ситуаційні ігри, спільні завдання чи навіть соціальні заходи, які допомагають розвинути довіру і згуртованість. Психологічна підтримка є критичною як у процесі бойової підготовки, так і під час бойових дій. Психологи можуть проводити індивідуальні та групові консультації, де військові обговорюють свої переживання, страхи та емоційні труднощі. Після важких тренувань чи бойових дій важливо мати інструменти для відновлення, такі як релаксація, медитація або арт-терапія. Це допомагає зменшити рівень психологічного напруження.

Комунікація є важливою частиною командної роботи. Тренування у спілкуванні, вміння давати та приймати накази і рекомендації допомагають уникнути непорозумінь під час виконання бойових завдань. Розвиток комунікативних навичок має критичне значення для підвищення якості командної роботи та бойового злагодження у військових підрозділах. У бойових умовах, де

швидкість реакції та чіткість виконання завдань визначають результат операції, комунікація стає одним з основних факторів успіху. Військовослужбовці повинні ефективно обмінюватися інформацією, швидко розуміти та виконувати накази, а також миттєво реагувати на зміни в бойовій ситуації.

Коли військовослужбовці навчені ефективно комунікувати, вони можуть швидко обговорювати плани, змінювати тактику та розподіляти нові завдання. Це допомагає швидше адаптуватися до динамічних змін на полі бою. Відкритість у спілкуванні сприяє кращому розумінню ролей та обов'язків кожного члена команди. Це сприяє злагодженості дій та підвищенню ефективності підрозділу.

Комунікативні навички є основою для розвитку лідерських якостей. Це дозволяє військовим ефективніше взаємодіяти з підлеглими та приймати відповідальні рішення у критичних ситуаціях.

Таким чином, когнітивні та психолого-педагогічні аспекти є невід'ємною частиною бойової підготовки, забезпечуючи як фізичну, так і психологічну готовність військових до виконання складних бойових завдань.

УДК 355.233.2

Романовський М.В.

слухач штатний Військової академії (м. Одеса)

ВПЛИВ ІГОР ТА СИМУЛЯЦІЙ НА КОГНІТИВНИЙ РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

З початку XIX століття технології симуляції та ігор зазнали значного розвитку. Завдяки досягненням у комп'ютерних науках, інтерфейсах віртуальної реальності (VR), доповненої реальності (AR) та штучному інтелекту, військові симуляції стали значно ефективнішими. Вони дозволяють відтворювати різні сценарії, які раніше було б неможливо або дуже ризиковано відтворити в реальності. Реалії сьогоденної війни з новітніми типами озброєння, такими як FPV-дронб чи дистанційні бойові модулі, зобов'язує оновлювати навчальні програми та застосовувати нові методи підготовки для використання сучасних видів озброєння.

З власного досвіду можу зазначити, що віртуальна реальність надає унікальну можливість для тренування в умовах, максимально наближених до реальних бойових подій. Саме завдяки VR-технологіям військовослужбовці можуть перебувати в модифікованих ситуаціях, що активують їхні когнітивні процеси.

Наприклад, використання VR дозволяє військовослужбовцям переміститися в конкретне місце, що допомагає їм краще орієнтуватися в реальних умовах. Це є невід'ємною складовою для тренувань з навігації та оцінки території в бойових

умовах. Також, реалістичні симуляції навчають швидко приймати рішення в умовах стресу, тренуючи здатність обирати правильну стратегію під час обмежених інформації. Отже, VR дозволяє військовослужбовцям реагувати на зміни в навколишньому середовищі, а саме, на нові загрози, які можуть виникнути під час виконання бойового завдання.

Щодо доповненої реальності, хочу наголосити, що вона дозволяє військовослужбовцям бачити реальний світ через спеціальні окуляри або екрани, доповнений цифровими елементами про навколишнє середовище, можливі загрози тощо. Таким чином, використання AR у польових умовах дозволяє відображати тактичні карти або вказівки щодо наступних кроків без необхідності відриватися від реальної ситуації. Окрім цього, військовослужбовці можуть отримувати додаткові дані про техніку чи зброю, з якою працюють, що в свою чергу полегшує швидке освоєння сучасних технологій.

З літературних джерел, я дізнався, що саме через ігри та симуляції відбувається когнітивний розвиток військовослужбовців. Отже, симуляції дають можливість військовослужбовцям тестувати різні стратегії та аналізувати їхні наслідки в умовах, що максимально наближені до реальності. У симуляціях на основі бойових дій є можливість передбачити та оцінити всі можливі ризики, визначити слабкі місця в обороні чи наступі та своєчасно скоригувати тактику. Це дозволяє розвиток таких когнітивних навичок як оцінка можливих загроз на основі поточної інформації; визначення пріоритетів у реалізації бойових завдань, з урахуванням наявних ресурсів та часу тощо.

Когнітивної гнучкості, тобто здатності швидко переключатися між різними завданнями на сьогоднішній день допомагає розвивати саме моделювання бойових ситуацій. Моделювання вимагає одночасного вирішення кількох завдань, а саме: координації між підрозділами, управління технікою, збору інформації про навколишнє середовище тощо. Я схиляюсь до думки, що це критично важливо для ефективного управління в бойових умовах, де ситуація може змінюватися за мить.

Важливу роль відіграють ігрові тренування та симуляції в розвитку пам'яті, оскільки вони вимагають постійного збереження та опрацювання великих обсягів інформації, а саме, стратегічних карт, даних про техніку чи ворога тощо. Це також включає покращення концентрації на важливих деталях, зокрема в умовах стресу, де зростає ймовірність відволікання.

Слід зазначити, що ігрові симуляції часто включають велику кількість учасників, що дозволяє тренувати взаємодію в команді. Моделювання командних бойових операцій дозволяє відпрацьовувати координацію між різними підрозділами, що є критично важливим у реальних бойових ситуаціях. Окрім того, ці тренування покращують навички міжособистісної комунікації, дозволяючи

військовим ефективно обмінюватися інформацією та розподіляти завдання серед команди військовослужбовців.

Вважаю, що сучасні симуляції також сприяють розвитку лідерських навичок. У більшості військових ігор є рольові елементи, де відбувається поділ учасників на командирів та підлеглих. Це дає можливість військовослужбовцям розвивати вміння приймати рішення в умовах обмеженого часу, вести групу, підтримувати моральний дух, управляти людськими ресурсами, оцінювати ризики та впливати на хід операцій тощо.

Хочу наголосити, що ігри та симуляції можуть використовуватися для тренування навіть у віддалених районах, де немає можливості проводити традиційні тренування. Для тренування великих кількостей військовослужбовців на сучасних симуляціях не потрібно великих витрат матеріального забезпечення, транспортного чи технічного обслуговування. І в той же час, завдяки високій реалістичності симуляцій, військовослужбовці можуть вивчати специфіку бойових умов, таких як адаптація до різних кліматичних умов, тактичні хитрощі ворога, непередбачувані ситуації тощо.

На сьогоднішній день, технології постійно вдосконалюються, і найближчим часом можна очікувати: збільшення інтерактивності через використання нейромереж, що дозволить створити більш адаптовані тренувальні сценарії; впровадження глибокої інтеграції з реальними бойовими операціями тощо.

Виходячи з вище зазначеного, ігри та симуляції вже відіграють великий вплив у підготовці військовослужбовців, забезпечуючи покращення їх когнітивних навичок, тактичного мислення, а також командної взаємодії. Сьогодні, завдяки інноваційним технологіям, це стає ще більш важливим для гнучкості військовослужбовців, адже нові методи підготовки дозволяють знизити ризики та підвищити ефективність в реальних бойових умовах.

Скрипнікова В.О.

*доктор філософії, провідний науковий співробітник Наукового центру проблем виховання доброчесності та запобігання корупції у секторі безпеки і оборони, Національний університет оборони України, м. Київ
ORCID ID 0000-0002-0056-7299*

ДИСКРИМІНАЦІЙНИЙ, НЕ ЕТИЧНИЙ ВИМІР ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ (ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ)

У публікації висвітлено проблемні питання гендерної рівності, прояви дискримінаційного та неетичного характеру, що впливають на якість та успішність впровадження гендерної політики та недискримінації.

Досвід повномасштабного вторгнення показав, що оборона та захист держави є справою як чоловіків так і жінок. На тлі збройної агресії РФ проти України, зростає потреба у кваліфікованих фахівцях у більшості ланках сектору безпеки та оборони, незважаючи на статть.

Проте, на тлі ніби то інтеграції «гендерного успіху» в секторі безпеки і оборони, маємо багато проблемних питань корупційного та дискримінаційного характеру, що впливають на якість та успішність впровадження гендерної політики держави та досягнення гендерного паритету. Хочемо відмітити, що кількість жінок-військовослужбовців станом на 2024 рік вже перевищує 45 тисяч осіб, тому варто більш детально розглядати питання виникнення гендерно зумовлених дискримінаційних проявів та правопорушень, бо на тлі збільшення, відповідно, їх кількості виникає імовірність пропорційного зростання випадків дискримінаційних проявів.

Відповідно виникає питання дотримання прав і свобод, захисту людини в правовому полі, що регулює гендерні відносини, а це вже рівень державний. «Гендерний підхід дає змогу оцінити ефективність законодавства – наскільки повно воно відтворює соціальні потреби жінок і чоловіків; відстежувати інституціональні механізми – економічні, управлінські, організаційні заходи, що забезпечують виконання законів, і, зрештою, відстежувати реалізацію основних прав жінок у контексті прав особи. Отже, захист прав особи є основою гендерно чутливої політики. Одним з аспектів останньої має бути рівний захист прав особи для жінки й чоловіка» [1, с.73].

Гендерна політика у Збройних Силах України є невід’ємною складовою гендерної політики держави, що спрямована на необхідності створення такої її моделі, яка відповідатиме кращим світовим аналогам, де використання гендерного чинника сприятиме підвищенню бойової готовності армії. Саме у війську, як ми зауважили вище, «у керівних ешелонах спостерігається тенденція до гендерної асиметрії, що можна розглядати як приховану дискримінацію обумовлену патріархальними установками, які переважають

у колективній свідомості українців» [2]. Також хочемо зазначити, що «особа, позбавлена чи обмежена у своїх основних правах, навіть не завжди здатна ідентифікувати в загальному ігноруванні своїх прав ознаки гендерної дискримінації. Така особа найменше сподівається на виправлення свого становища за допомогою правових засобів і механізмів» [3]. Саме не знання своїх прав, детермінує виникнення гендерної дискримінації.

У військовій сфері частішають випадки проявів специфічних форм корупції, не етичної, не доброчесної поведінки, що зумовлені саме гендерними чинниками. До прикладу зі статті Л. Крimeць ми бачимо, що «протягом першої половини 2022 року мали місце звинувачення в сексуальних домаганнях у ланці керівник-підлеглий, коли командир/начальник пропонував підлеглий жінці-військовослужбовцю особисту протекцію в обмін на сексуальні послуги. За фактами сексуальних домагань в військах відкрито кримінальне провадження» [4]. Тут виникає питання, чи врегульовані ці питання на сьогодні відповідно законодавства України? Чи застосовано відповідні міри покарання, щодо порушення закону? Яким чином захистили права і свободи постраждалої сторони?

Ще одна форма корупції, що є неформальною «валютою» хабарництва є сексуальні послуги або «сексторція», що може вимагатися від жінок в обмін на надання певних преференцій, привілеїв, переваг та ін. Цей вимір неформальної «валюти» проявляється у сексуальному вимаганні та сексуальному домаганні, примушенні до вступу в статевий зв'язок на службі. «Сексторція» – це один із ключових корупційних ризиків, який безпосередньо стосується жінок та дівчат.

Наведу приклади статей, де передбачено покарання за примушування до вступу у статевий зв'язок (ст. 154 ККУ), зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 ККУ), зловживання впливом (ст. 369-2 ККУ), тобто, наслідки від здійснення цих неправомірних дій передбачені кримінальним кодексом України, але, як показує досвід, порушники зазвичай не отримують відповідного покарання, навіть відбувається підвищення по службі, а страждають від наслідків, як правило, саме військовослужбовиці, що постраждали від сексуальних домагань, не приховали факту злочину, заявили про нього, вони зазнають цькування, примушення до перевodu в інший підрозділ, звільнення та ін.

Тому на сьогодні окремою болючою темою, яка знаходиться ще в процесі вирішення, є тема сексуальних домагань до військовослужбовиць, що насправді є частиною ширших проблем: зневаги й упередженості до жінок, токсичної маскулінності, дискримінації за ознакою статі, проявів мізогінії. Як показує досвід, прояви сексизму чи сексуальних домагань, зазвичай розглядаються як побутові конфлікти, що говорить про низький рівень обізнаності та просвіти в питаннях гендерної рівності.

Домагання у військовій структурі це відлуння радянської спадщини у професійній культурі, але вони мають ряд певних особливостей та відмінностей від домагань в цивільній сфері, перша – з військової служби складно звільнитися за фактом домагань, друга – Збройні Сили України є закритою організаційною системою з ієрархічною структурою, що передбачає безкарність посадових осіб (до прикладу, командирів військових частин), коли вони безпосередньо здійснили правопорушення. Закритість військової системи, ієрархічність, розуміння «командного духу», передбачає замовчування, відсутність або зниження рапортування про сексуальні домагання чи прояви насильства.

Для рішення нагальної проблеми проявів гендерної дискримінації у секторі безпеки і оборони, важливо розробити діючі механізми протидії домаганням, насильству за ознакою статі, сексизму та цькуванню, взявши за основу Конвенцію Міжнародної організації праці (МОП) №190 та Рекомендація МОП № 206, як інструменти боротьби з насильством та домаганням у сфері праці про викорінення насильства та домагань у сфері праці, що є чинною з 25 червня 2021 року. Конвенція окреслює міжнародні трудові норми, які забезпечують загальну основу для запобігання та викорінення насильства й домагань у сфері праці, включно з гендерно зумовленим насильством та домаганнями. Але поки ця конвенція чекає на ратифікацію та імплементацію в Україні, жінки-військовослужбовці все частіше стикаються з дискримінаційними проявами, що залишаються безкарними.

Зважаючи на викладене та враховуючи досвід країн-членів НАТО, зазначимо, що на сьогодні є потреба: в проведенні регулярних лекцій, тренінгів з виховання доброчесності та етичної поведінки; проведенні превентивної роботи, де видатна роль віддається командуванням підрозділів; висвітленню питань з гендерної рівності та недискримінації на практиці; в покаранні винних за скоєне належним чином; розробці такого змісту етичного кодексу у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, який містить не тільки загальні положення, а й політику працевлаштування з дотриманням гендерного паритету, відносини між військовослужбовцями, заборону сексуальних домагань, дискримінаційних висловлювань, процедури вирішення проблем у випадку дискримінації та інше.

Висновки. Сьогодні питання сексуальних домагань, сексуального насильства, сексторції в секторі безпеки та оборони України є дуже гострими. З метою недопущення виникнення нових випадків зазначених кримінальних правопорушень сексуального характеру, важливим напрямком є покарання винних осіб, відповідно законодавству, спрямування на превентивні заходи, роз'яснювальні роботи, підтримання командиром здорового мікроклімату в підрозділі, роботу військових психологів в підрозділах, виховання доброчесності та етичній поведінці у військових підрозділах, що буде сприяти більшому

усвідомленню як жінками так і чоловіками, що саме потрапляє під визначення сексизм, домагання, об'єктивація, сексторція та ін.

Для запобігання сексуальної корупції, сексуальних домагань, погроз та проявів неетичної поведінки в секторі безпеки та оборони, існує потреба підвищення рівня обізнаності особового складу в питаннях гендерного спрямування, що будуть сприяти зниженню імовірності проявів зазначених правопорушень та підвищенню ефективності у сфері виховання доброчесності та культури етичної поведінки у війську.

Список використаних джерел:

1. Білинська М.М., Гонюкова Л.В., Воронько Л.О. та ін. (2011). Підручник. Гендерна політика в системі державного управління. Київ. Друкарський світ. с. 133.
2. Левченко К., Арнаутова В., Батракова Н., та ін.. (2022). Порадник для гендерних радників і радниць. Київ. с. 66.
3. Оніщенко Н. (2009) Гендерні дослідження в сучасному суспільстві: проблеми, реалії, перспективи / Н. Оніщенко, С. Береза, Л. Макаренко // Віче. № 17. с. 25–28.
4. Кримець Л. (2022) Соціально-психологічні аспекти протидії гендерної дискримінації у Збройних Силах України під час війни. Вісник Національного університету оборони України. Київ. Питання психології. №4 (68). с. 70-79.

Талаур С.Є.,

*кандидат військових наук, старший науковий співробітник,
начальник науково-дослідного центру воєнної історії навчально-наукового
інституту воєнної історії Національного університету оборони України
ORCID: 0000-0001-9394-4294*

ВОЄННО-ІСТОРИЧНА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ У ВІЙСЬКОВІЙ АКАДЕМІЇ США У ВЕСТ-ПОЙНТІ

У вересні 2023 року Головнокомандувачем ЗС України затверджена Дорожня карта удосконалення системи підготовки військових фахівців ЗС України, відповідно до якої розпочалось створення вертикалі воєнно-історичної роботи в органах військового управління. Крім того, з вересня 2024 року в Національному університеті оборони України розпочалась підготовка слухачів з організації воєнно-історичної роботи у військах (силах).

В інтересах удосконалення системи підготовки військових фахівців за воєнно-історичним напрямком постало завдання вивчення воєнно-історичної складової підготовки курсантів у збройних силах держав-членів НАТО. Найбільш

грунтовна, на думку автора, підготовка курсантів, а також і її воєнно-історична складова, здійснюється у Військовій академії США, Вест-Пойнт, штат Нью-Йорк (далі – Військова академія).

Таким чином, метою даного виступу є розкриття змісту воєнно-історичної складової підготовки курсантів у зазначеному ВВНЗ.

Необхідно зазначити, що Військова академія пропонує курсантам підготовку за 36 основними та 19 додатковими спеціальностями.

Підготовка курсантів здійснюється за академічною програмою, яка включає основну складову програми, типову для усіх спеціальностей, та вибірково поглиблену складову програми підготовки за спеціальністю.

Основна складова програми є міждисциплінарною та передбачає широку гуманітарну освіту курсанта і охоплює академічні галузі від математики до соціальних та гуманітарних наук. Її основу складають 24 основних курси і 3 курси для тих курсантів, які не вибрали інженерну спеціальність.

Основна складова програми спрямована на розвиток у курсантів розуміння місця та ролі особистості, суспільства і держави у сучасному світі. Підготовка здійснюється в основному на курсах з гуманітарних та соціальних наук, таких як філософія, психологія, політологія, економіка, література, міжнародні відносини, військове лідерство, конституційне і військове право.

Провідне місце у підготовці займає історія. Так, якщо на вивчення вище зазначених курсів виділяється по одному семестру, то на вивчення історії відводиться 3 семестри: два семестри загальної історії на першому курсі та один семестр воєнної історії на третьому курсі.

Додаткова спеціалізація по загальній історії складається з п'яти факультативних курсів, вибраних із усього набору факультативів по історії. Набір факультативів має дуже широкий спектр: від найдавнішої історії країн та континентів до історії інновацій в технологіях, науці, мисленні та ідеології і включає 47 факультативів.

Міждисциплінарна програма «Війна, технології і суспільство» надає знання, які допомагають курсантам зрозуміти соціальні, етичні, організаційні та технологічні проблеми, що лежать в основі модернізації армії. Програма складається з трьох курсів по історії та двох курсів, вибраних із таких міждисциплінарних сфер як право і етика; інновації та організаційні зміни; суспільство, культура і політика; наука і техніка; математика і статистика.

Програма «Америка у світі» надає курсантам поглиблене розуміння американської історії в більш широкому контексті міжнародної і воєнної історії. Вона включає один обов'язковий курс та два вибіркового курси: одного курсу історії США і одного зв'язаного факультативу по міжнародній чи воєнній історії. Обов'язковий курс розкриває американські зовнішні відносини з моменту виходу

країни на світову арену в якості великої держави, через обидві світові війни і Холодну війну, до її становища у сьогодишньому багатополарному світі.

Обсяг кожного із факультативних курсів складає 3 кредити. Звітність за результатами вивчення більшості курсів передбачає написання дослідницької роботи, дослідницького чи аналітичного есе загальним обсягом до 3 сторінок.

Під час навчання курсанти мають можливість займатись науковою діяльністю. Вони можуть працювати з будь-яким із 28 науково-дослідницьких центрів. Серед них Центр по вивченню Голокосту і геноциду, Центр усної історії, Центр цифрової історії.

Центр по вивченню Голокосту і геноциду визнаний на міжнародному рівні як центр навчання дослідженню масових звірств та їх попередження. Центр формує у курсантів глибоке розуміння Голокосту та інших форм геноциду. Він надає критичний простір для досліджень, навчання і співробітництва в міждисциплінарних дослідженнях минулого і теперішнього. Завдяки роботі Центру Військова академія США, армія і Міністерство оборони постійно впроваджують інновації, розширюють набір інструментів для виявлення і попередження геноциду та озброюють як офіцерів, так і курсантів знаннями та навичками, необхідними для боротьби із самими серйозними конфліктами людства.

Діяльність Центру усної історії зосереджена на запису, збереженні і наданні історії державних та військових діячів, командирів (начальників), рядових солдат та інших свідків певних історичних подій. На відміну від багатьох існуючих програм усної історії Центр надає контент, що включає як аудіо-, так і відео компоненти, які дозволяють глядачам не тільки слухати тон, акцент і ритм респондента, а також і спостерігати міміку, жести, пози, положення тіла, що додає потужний емоційний елемент дослідженню.

Військова академія є світовим лідером у сфері цифрової історії. Лідерство охоплює як методологічні підходи до постановки завдань та вивчення минулого людства з використанням комп'ютерів, так і використання цифрових інструментів для передачі історичних джерел і аналізу кращими способами, ніж дозволяють традиційні медіа. Центр також обслуговує більш широке історичне співтовариство, надаючи цифрові ресурси, як для вивчення так і для викладання, включаючи широко відомі цифрові версії карт.

Ключову роль у підготовці курсантів з історичних питань відіграє кафедра історії Військової академії. Завдання кафедри полягає не стільки в наданні курсантам історичних знань, скільки у формуванні розуміння історії, навиків критичного мислення та комунікації. Кафедра пропонує курсантам три перспективних напрямки в рамках спеціальності «Історія»: історія Америки, міжнародна історія, воєнна історія.

Крім того, курсанти мають можливість брати участь в багатьох заходах, що організовує кафедра. Їм пропонуються літні стажування у Військовому коледжі армії США та в історичному офісі Об'єднаного штабу. Також вони можуть долучитись до інших літніх програм академічного індивідуального розвитку, історичних поїздок як по території США, так і за кордон.

Результати своїх історичних наукових досліджень курсанти мають змогу публікувати у журналі «Report. West Point Undergraduate Historical Review», який щороку видається кафедрою історії.

Всебічному розвитку курсантів сприяють і позакласні заходи. Курсанти мають можливість брати участь у 130 різних заходах. Особливою популярністю користуються заходи клубу воєнних ігор Cadet Wargames Club. Участь у роботі клубу дає курсантам практичний досвід стратегічного мислення за допомогою воєнних ігор. Курсанти використовують різні воєнні ігри для вивчення воєнної історії, для дослідження стратегічних, оперативних і тактичних проблем, з якими зіштовхувались країни та армії протягом всієї історії.

Видавничим підрозділом Військової академії видається велика кількість видань: монографій, підручників, книг, звітів, журналів, підкастів та інших видів навчально-методичної літератури, у тому числі цифрових. На сайті академії у відкритому доступі викладені монографії, присвячені сучасним операціям американської армії в Іраку, Афганістані, періоду холодної війни (Ліван, В'єтнам, Корея), Другої і Першої світових воєн, аж до епохи війни за незалежність. Видання розкривають не тільки американський, але й іноземний досвід. Кілька монографій з наявних у відкритому доступі присвячені арабо-ізраїльським війнам, одна монографія – російсько-українській війні.

Висновки. Воєнно-історична складова підготовки курсантів у Військовій академії США у Вест-Пойнті має ґрунтовний характер і спрямована на формування всебічно та гармонійно розвиненої особистості. Основна складова академічної програми є міждисциплінарною та передбачає поглиблену передпрофесійну гуманітарну підготовку, провідне місце у якій займає історія.

Ключову роль у підготовці курсантів з історичних питань відіграє кафедра історії. Кафедра пропонує курсантам вивчення історії Америки, міжнародної історії та воєнної історії.

Всебічному розвитку курсантів сприяють участь у програмі академічного індивідуального розвитку; літні стажування у Військовому коледжі армії США та в історичному офісі Об'єднаного штабу; проведення досліджень у Центрі по вивченню Голокосту і геноциду, Центрі усної історії, Центрі цифрової історії; історичні поїздки як по території США, так і за кордон, участь у різноманітних позакласних заходах.

РОЗВИТОК ПОЗИТИВНОГО МИСЛЕННЯ У КУРСАНТІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Розвиток позитивного мислення у курсантів є ключовим аспектом їхньої професійної підготовки в умовах війни. За період навчання дії курсанта набувають креативних властивостей. Вони стають засобом поєднання минулого з сьогоденням і засобом створення майбутнього. Військова служба пов'язана з високим рівнем стресу, необхідністю ухвалення швидких і відповідальних рішень, а також ризиком виникнення психологічних травм. У цьому контексті позитивне мислення виступає засобом підтримки емоційної стабільності та інструментом підвищення ефективності адаптації до екстремальних умов.

У контексті війни в Україні необхідність цілеспрямованого розвитку позитивного мислення серед курсантів стає критичною. Під впливом несприятливих обставин формується своєрідний індивідуально-психологічний синдром стресової нестійкості, через що курсанти стають надмірно чутливими та подразливими до дії стресорів [1]. У такому випадку, їм притаманні ознаки патогенної поведінки, яка наближує людину до захворювання. У звичайних умовах життя, таке сполучення особистісних властивостей може не виявлятися, однак при різких змінах укладу життя це стає передумовою до тривалого дистресу. У зв'язку з цим, системне впровадження методів формування позитивного мислення в освітній процес, психолого-педагогічна підтримка та впровадження практик саморефлексії й стрес-менеджменту можуть значно покращити рівень готовності до професійної діяльності. Для курсантів військових закладів освіти цей аспект набуває особливого значення, адже їхня здатність зберігати оптимізм, внутрішню рівновагу та мотивованість безпосередньо впливає на успішність виконання завдань та професійний розвиток [2].

Психологічні дослідження демонструють, що позитивне мислення сприяє зниженню рівня тривожності, покращенню когнітивних процесів і зміцненню стійкості до стресу, який є основною загрозою для психічного здоров'я і зумовлює неадекватну, патогенну поведінку. Для курсантів, які перебувають на етапі формування професійних навичок, цей компонент набуває стратегічного значення. Саме тому важливо впроваджувати цілеспрямовані програми психологічної

підтримки та розвитку позитивного мислення у навчальний процес військових закладів освіти [3].

Дана робота має на меті аналіз сучасних методів розвитку позитивного мислення у курсантів, їх адаптацію до умов війни та оцінку ефективності впровадження таких підходів для зміцнення психологічного здоров'я та професійної готовності військових фахівців [4].

Позитивне мислення, згідно з результатами сучасних психологічних досліджень, має значний вплив на когнітивні процеси, емоційну стабільність і здатність до прийняття рішень у стресових ситуаціях. Наприклад, дослідження Б. Фредріксон [5] доводить, що позитивні емоції розширюють можливості когнітивної обробки інформації, сприяють кращій концентрації уваги та підвищують ефективність навчання. Для курсантів це означає можливість краще реагувати на небезпеки, швидше навчатися новим навичкам.

Мислення органічно пов'язане з практикою. Практика-джерело мисленнєвої діяльності. Серед основних методів розвитку позитивного мислення у курсантів можна виділити наступні:

- Впровадження психологічних тренінгів. Навчальні програми, орієнтовані на розвиток позитиву, повинні включати спеціальні тренінги, спрямовані на формування оптимістичного погляду на події, розвиток навичок позитивного спілкування та подолання негативних автоматичних думок-продукту мислення [6]. Такі тренінги допомагають курсантам змінювати ставлення до стресових ситуацій і формувати нові, конструктивні стратегії реагування.

- Практики стрес-менеджменту. Використання технік управління стресом, таких як релаксація, дихальні вправи, медитація та майндфулнес [7], дозволяє курсантам знижувати рівень тривожності та емоційного напруження. Застосування цих методів у щоденній підготовці сприяє створенню «психологічного ресурсу», що допомагає легше долати кризові моменти.

- Підтримка командного духу. Військова служба вимагає тісної взаємодії у команді. Спільні командні тренінги, залучення до групових обговорень і розв'язання проблем сприяють формуванню почуття єдності та зниженню рівня стресу завдяки колективній підтримці.

- Розвиток емоційного інтелекту. Військові заклади освіти можуть впроваджувати програми, спрямовані на підвищення емоційної обізнаності курсантів [8]. Це включає навчання розпізнаванню власних емоцій та емоцій людей, що сприяє кращому розумінню ситуацій і зменшенню конфліктності.

Особливе значення має адаптація цих методів до умов війни. Курсанти мають справу не лише з особистим стресом, але й із загальним психологічним тиском воєнної ситуації. Саме тому методики мають бути простими у впровадженні та доступними для самостійного використання.

Технологічні інновації також можуть підтримати розвиток позитивного мислення [9]. Використання мобільних додатків для медитацій, практик майндфулнес або самостійного опрацювання матеріалів дозволяє курсантам працювати над собою у зручний час.

Таким чином, розвиток позитивного мислення у курсантів не лише сприяє зміцненню їхнього психологічного здоров'я, але й підвищує ефективність виконання завдань та професійну готовність. В умовах війни цей компонент стає невідмінним для підготовки майбутніх офіцерів, що дозволяє їм зберігати психологічну стійкість і підтримувати бойовий дух у найскладніших обставинах.

Розвиток позитивного мислення є фундаментальним аспектом підготовки курсантів військових закладів освіти, особливо в умовах війни. Аналіз показує, що позитивне мислення не лише знижує рівень стресу та тривожності, але й сприяє формуванню стійкості до психологічних травм [10]. У сучасних екстремальних умовах, коли курсанти щодня зіштовхуються з високим рівнем ризику, позитивне мислення виступає важливим інструментом для забезпечення їхнього психологічного здоров'я.

Одним із ключових висновків є те, що позитивне мислення безпосередньо пов'язане з підвищенням когнітивної та емоційної функціональності курсантів. Оптимістичний підхід до життєвих і професійних викликів сприяє покращенню когнітивних процесів, таких як увага, пам'ять і здатність до навчання.

Окремо слід відзначити значення колективної підтримки у розвитку позитивного мислення. У військових умовах командний дух і відчуття взаємодопомоги відіграють надзвичайно важливу роль. Позитивний психологічний клімат у колективі допомагає знижувати тривожність, сприяє швидкому відновленню після кризових ситуацій і підвищує загальну ефективність виконання завдань. Командна робота стає ресурсом.

Розвиток позитивного мислення потребує системного підходу. Впровадження у навчальний процес технік стрес-менеджменту, практик усвідомленості, тренінгів з емоційного інтелекту та адаптації сучасних технологій сприяє формуванню у курсантів навичок саморегуляції. Однак для забезпечення їхньої ефективності методи мають бути адаптовані до реальних умов війни, враховуючи обмеженість часу та ресурсів.

Отже, розвиток позитивного мислення є не лише індивідуальним завданням для кожного курсанта, але й важливим компонентом колективної підготовки.

Список використаних джерел:

1. Психологічна підтримка в умовах бойових дій: теоретичні аспекти. (2022). Науковий вісник Національної академії сухопутних військ, 68(1), с. 123–130.
2. Позитивне мислення як складова професійної підготовки військовослужбовців. (2021). Вісник психології та педагогіки, 45(2), с. 67–74.

3. Розвиток емоційного інтелекту у військових. (2023). Актуальні проблеми психології, 10(3), с. 15–21.
4. Методи стрес-менеджменту в підготовці курсантів. (2020). Наукові записки університету, 55(4), с. 89–94.
5. Fredrickson, B.L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56(3), 218–226.
6. Carver C.S., Scheier M.F. (2014). *Optimism, coping, and well-being*. Psychology Press.
7. Reivich K., Seligman, M.E.P. (2011). Building resilience in military personnel: Insights from positive psychology. *Military Psychology*, 23(4), 345–354.
8. Southwick S.M., Charney D.S. (2018). *Resilience: The science of mastering life's greatest challenges*. Cambridge University Press.
9. Seligman M.E.P. (2004). Positive psychology in the military. *American Psychologist*, 59(1), 27–35.

Волошина О.Є.

*Голова ГО «Інститут Розладів Сну та Психотравматичних Розладів»,
Керівниця «Центр Сомнотерапії Оксани Волошиної»*

ЯКІСНИЙ СОН ЯК ОСНОВНА ЗБРОЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

Анотація. У публікації розглянуто важливість сну для фізичного та психічного відновлення військовослужбовців після бойових дій. Підкреслено вплив порушень сну на здоров'я та ефективність діяльності військових, зокрема, в умовах посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та операційної стресової травми (ОСТ). Розглянуто теоретичні та практичні підходи до роботи з порушеннями сну у пацієнтів\клієнтів, що пережили бойову травму, ОСТ. Пропонується напрям сомнотерапії, сомноєдукації, робочий альянс та метод інтегративної сомнотерапії, як інноваційні методи і підходи до лікування порушень сну та психотравм серед військовослужбовців та ветеранів. Обговоримо важливість глибокого усвідомлення щодо формування поваги до сну та лікування порушень сну для збереження боєздатності та психічної стійкості військових, а також роль напряму сомнотерапії в реабілітації ветеранів.

Огляд наукових досліджень. Сон – це частина захисної стратегії організму. Науковці стверджують, що короткотривалі недосипання спричиняють одні захворювання, а хронічні, довготривалі – хронічні й системні захворювання. Наприклад, відомо, що у студентів, які готувалися до іспитів і не спали одну чи дві доби, на третю добу з'являлися симптоми застуди. Лише завдяки сну активізуються ті мозкові структури, які визначають імунітет. Часто під час різних захворювань, тривожних станів, емоційного вигорання, виснаження людина стає

надто сонливою і потребує більше сну (до пункту про гіперсомнію). Пов'язують це зі збільшенням інтерлейкінів, оскільки імунна система перебуває в повній мобілізації. Відсутність ознак сонливості під час гострих інфекційних захворювань означає, що організм не бореться з хворобою. Значення сну для імунітету надважливе.

Порушення сну є одними з найпоширеніших розладів серед осіб, які пережили бойові травми, операційний стрес та інші психоемоційні труднощі, зокрема в умовах війни. Дослідження показують, що у військовослужбовців та ветеранів часто виникають специфічні порушення сну, включаючи інсомнію та кошмари, які можуть серйозно впливати на якість життя та психічне здоров'я. Згідно з сучасними науковими дослідженнями, порушення сну у військовослужбовців та ветеранів мають специфічні характеристики. Поширеність поганої якості сну серед військових складає 57-82%, і часто супроводжується депресією, тривогою та ПТСР. Кошмари та інсомнія є основними проявами порушень сну, а посттравматичні кошмари є відображенням пережитих травм, що загалом викликає додаткові труднощі в адаптації до мирного життя. Важливим аспектом є розуміння розладів сну та кошмарів, асоційованих з гострим стресом, де стресова подія, така як бойові дії, може призводити до розвитку інсомнії, посттравматичних розладів сну або посттравматичних кошмарів, що зберігаються навіть після лікування ПТСР. Це підкреслює необхідність комплексного підходу до діагностики та лікування порушень сну в посттравматичний період. Відомо, що існує прямий зв'язок між сном і фізіологічними та психологічними хворобами, а стан психічного здоров'я можливо діагностувати та зцілити через дослідження травми, сну і кошмарів. Рівень нашої ефективності напрямку залежить від сну (Консорціум, 2015 р.). Також є доволі багато документальних підтверджень щодо зв'язку між порушенням сну та ризиком суїциду (Д-ор Малік Айт-Аудіа, 2013, 2016). Дослідження, опубліковані впродовж останніх десяти років показують, що існує значна кореляція між порушеннями сну, особливо нічними кошмарами і ризиком самогубства, як у дорослих (Tanskanen et al., 2001p. ; Woinar et al., 2009), так і у підлітків (Goldstein et al., 2008). Ці результати були підтверджені мета-аналізом, проведеним науковцями у Франції в 2012 р., що пропонують розглядати кошмари і безсоння, як фактор ризику самогубства. Науково доведено, що лікування розладів сну не має суто медичного підходу – це трансдіагностичний підхід, тобто на перетині медицини та психології сну. Наукові дослідження підтверджують, що недостатність сну може призвести до ряду негативних наслідків, включаючи зниження когнітивних функцій, підвищення ризику суїциду, розвитку хронічних захворювань та психічних розладів.

Науковий огляд методів лікування порушень сну у контексті посттравматичних розладів сну:

1. Немедикаментозне лікування.

Існують численні методи немедикаментозного лікування порушень сну, зокрема когнітивно-поведінкова терапія, терапії репетиції образів (IRT), методи релаксації, EMDR (метод десенсибілізації та переробки травматичних спогадів), усвідомлене сновидіння (LU). Ці підходи зосереджені на корекції когнітивних та емоційних механізмів, що сприяють розвитку сну порушень, зокрема у осіб з ПТСР.

2. Медикаментозне лікування.

Медикаментозні підходи до лікування порушень сну мають обмежену ефективність і часто супроводжуються побічними ефектами. Антипсихотичні препарати використовуються в разі супутніх психічних розладів, однак їх застосування для лікування безсоння без супутніх захворювань не має достатньої доказової бази, і наукові дані не рекомендують їх використання в короткостроковій чи довгостроковій перспективі.

Бензодіазепіни та агоністи бензодіазепінових рецепторів можуть бути ефективними протягом 4 тижнів, але їх тривале використання супроводжується розвитком толерантності, залежності та іншими небажаними ефектами, такими як погіршення когнітивних функцій і нічні тривоги після відміни препарату. Таким чином, для довготривалого лікування безсоння ці препарати не рекомендуються.

Седативні антидепресанти також використовуються для лікування безсоння, однак вони мають обмежене застосування та можуть негативно впливати на фазу швидкого сну, що у свою чергу порушує відновлювальні функції сну. Антигістамінні препарати та мелатонін, незважаючи на їхню популярність, не мають достатньої доказової ефективності для лікування безсоння.

3. Спеціалізоване лікування кошмарів.

Для лікування кошмарів при ПТСР можуть бути використані різні фармакологічні засоби, такі як празозин, нітразепам, триазолам, оланзапін, рисперидон, а також антидепресанти і антиконвульсанти. Однак більшість цих препаратів не доступні в Україні, і їх ефективність залишається обмеженою через побічні ефекти, такі як парадоксальне збудження, галюцинації, седативний ефект і проблеми з когнітивною функцією.

Дослідження свідчать про перевагу немедикаментозних підходів до лікування порушень сну в контексті ПТСР. Когнітивно-поведінкова терапія та інші психотерапевтичні методи показують кращу ефективність у корекції симптомів порушень сну, ніж медикаментозне лікування, що підкріплюється науковими даними про їхню безпеку та стабільність результатів в довгостроковій перспективі.

4. Мультидисциплінарний підхід до лікування порушень сну (Оновлені рекомендації щодо діагностики та лікування безсоння) [3].

Мультидисциплінарний підхід є ключовим у лікуванні порушень сну, включаючи роботи сомнологів, лікарів медицини сну, сомнотерапевтів і психологів. Важливим аспектом є наявність спеціалізованих команд, до складу

яких входять лікарі фізичної та реабілітаційної медицини, фізичні терапевти, психотерапевти, медсестри з реабілітації та інші фахівці. Такий підхід дозволяє ефективно оцінювати та лікувати порушення сну, враховуючи як фізіологічні, так і психологічні фактори.

Також ці результати підтверджують, що лікування кошмарів, порушень і розладів сну потребує нових підходів, методів і досліджень. Важливі наукові організації та інститути, такі як Institute of Sleep Disorders and Psychotrauma, American Academy of Sleep Medicine (AASM), World Sleep Society, European Sleep Medicine and Neurophysiology Association (ESMANA), а також Українське товариство медицини сну, активно працюють над вивченням і лікуванням порушень сну, зокрема у контексті психотравм та стресу. Згідно з дослідженням [7], психотерапія порушень сну за трансдіагностичним підходом включає врахування не лише симптомів конкретного порушення сну, а й загальних факторів, таких як стрес, тривожність, депресія, які можуть сприяти розвитку порушень сну. Цей підхід спрямований на покращення загального психоемоційного стану пацієнта, що в свою чергу позитивно впливає на якість сну.

Виклад основного матеріалу. Сон є ключовою умовою для відновлення фізичних, когнітивних і психоемоційних ресурсів організму, особливо після інтенсивного стресу, коли ПТСР і/або розлади сну, пов'язані з травмами, дорівнюватимуть «розладу неодужання». Порушення сну у військових є наслідком поєднання фізичних травм, психоемоційного стресу та факторів, що супроводжують бойову діяльність. Для військовослужбовців якісний сон – це не лише здоров'я, а й ефективність виконання бойових завдань.

У контексті психотравм можуть мати місце «травма відсутності важливих осіб» і моральні конфлікти. Травма, пов'язана з відсутністю важливих осіб або втратами, має глибокий вплив на психологічний стан індивіда. Вона може проявлятися через порушення впевненості в моральних цінностях, що є важливим аспектом при роботі з військовими та ветеранами. Це явище включає не тільки емоційні і психологічні наслідки втрати, а й складні моральні та духовні конфлікти, які виникають у результаті бойових операцій, травм, виснаження та відсутності підтримки.

Психологічні наслідки бойових травм можуть варіювати від депресії, тривожності до ПТСР. Важливим є також феномен «травматичного виснаження», який виникає через накопичення стресових факторів і травматичних подій. Окрім цього, порушення сну є одним з основних симптомів психотравматичних розладів. Травматичні стани включають такі прояви, як нарцисичні рани, відчуття морального виснаження, втрату важливих емоційних і соціальних зв'язків, а також травми, пов'язані з насильством або фізичними ушкодженнями.

«Травматичний суп» та його інгредієнти [11]: Поняття «травматичний суп» відображає поєднання різних факторів, що сприяють поглибленню травм і формуванню психологічних розладів. Серед таких інгредієнтів – гнів, виснаження, моральні конфлікти, нарцисичні рани, відчуття «тиші» або ізоляції. Ці фактори накопичуються та взаємодіють, посилюючи один одного. Розуміння цього процесу допомагає фахівцям формувати більш ефективні стратегії для допомоги постраждалим.

Психотерапевтичний підхід до травматичних розладів включає зміну негативних переконань і звичок щодо сну. Оскільки багато учасників бойових дій повідомляють, що вони краще спали в зоні бойових дій, ніж вдома, важливо враховувати такі фактори, як ефект захисту (відчуття безпеки через військові умови) та психологічну адаптацію до бойового середовища. Однак, повернення до цивільного життя часто викликає стрес та порушення сну через невизначеність, страхи та травматичні спогади. Проте бойові умови, травматичні події та операційний стрес значно впливають на якість сну, спричиняючи порушення, що потребують комплексного підходу до діагностики та лікування. Після повернення з фронту багато учасників бойових дій відзначають, що їм було легше спати в зоні бойових дій, ніж вдома. Причини цього феномену можуть бути різними:

На війні (у зоні бойових дій):

- «Ефект захисту» – наявність постійного бойового стресу, носіння зброї, несення вартової служби тощо, та готовність до будь-якої небезпеки;
- Ефект «племіні» – почуття спільності та взаємодопомоги серед товаришів по службі;
- Бойова / операційна втома – фізичне та психологічне виснаження від постійної активності;
- Особливе акцентування уваги на місії: відсутність часу для роздумів, що дозволяє зосередитися лише на завданнях (немає більше про що думати);
- Таємниці війни тощо.

В цивільному житті (після повернення із зони бойових дій):

1. Внутрішній біологічний годинник «вийшов з ладу».
2. Залишились погані звички щодо сну.
3. Дехто не думав/не хотів повертатися до мирного життя.
4. Вдома звуки колишнього життя уже не знайомі. Після повернення відчують сум за звуками бойових дій.
5. Вони «застрягли» у своїх травматичних думках.
6. Страх лягати в ліжку (кошмари, потовиділення, парасомнія, тощо).
7. Переконавання що цивільні не можуть зрозуміти їхній світ.
8. Страшно / соромно розповідати про пережитий травматичний досвід.
7. Вони пережили зраду під час військової служби і/або вдома тощо.

Після повернення додому, з несподіваними звуками та ситуаціями, що можуть нагадувати про бойові дії, ветерани часто відчують дискомфорт, який порушує їхній сон. Крім того, низка психологічних факторів, таких як страх, сором чи травматичні спогади, може посилювати проблеми зі сном. Це свого роду «психотравматичний окоп», що поєднує в собі такі аспекти, як травматична(-і) подія(-і), кумулятивні фактори (втома, виснаження, тощо), траур, втрати, відсутність підтримки, моральні та/або духовні конфлікти тощо.

Щоб вийти з психотравматичного окопу, необхідно пройти три фази: «СБ» Стабільність і Безпека, «ЛТ» Лікування Травм бойових дій, «ОВ» Одужання і Відновлення орієнтиру. Для цього психолог і учасник бойових дій повинні бути в доброму робочому альянсі, який передбачає:

1. Поглиблену оцінку та психотерапію;
2. Саморозкриття та співучасть.

Від самого початку ми повинні поставити собі важливе запитання, як фахівцеві: «Чи ми на одній хвилі з нашими учасниками бойових дій?». Для цього ми повинні вести щоденник психолога і щоденник учасника(-ці) бойових дій, слідкувати за тим, щоб не стати психологом у стані стресу і тривоги. Окрім того, потрібно вміти «стримувати» наших учасників бойових дій, бути готовим до сприйняття нового, нести надію, надихати на довіру, впорядковувати. Для цього застосовуємо методи та засоби, що ґрунтуються на фактичних даних, клінічні навички, компетенції (вміння і навички поведінки). При порушеннях сну психолог та/чи лікар повинен вміти провести клінічне інтерв'ю, діагностику, ретроспективну оцінку, що включає в себе претравматичні події, травматичні події та перетравматичні події, щоб оцінити, що саме змінилось в житті людини. Окрім того, не менш важливим є функціональний аналіз, який дає можливість оцінити функціонування людини вдень та вночі. Без функціонального аналізу, діагностика буде неефективною і призведе до застосування протоколу «обмеження сну», встановлення лише денного діагнозу: депресія, тривожний розлад, ПТСР тощо, що, в свою чергу, також потребуватиме застосування відповідних протоколів, які є неефективними в лікуванні посттравматичних розладів сну, що проявляються в:

- Труднощях із засинанням, кошмарах, пов'язаних з травмуючими подіями.
- Поганому сні, страху лягати спати, гарячих припливах, загальній нервозності.
- Нічних паніках, епізодах жаху або кричання під час сну, без пробудження.
- Епізодах «дій» під час сну – завдання ударів ногами, кулаками тощо.
- Нічних галюцинаціях – гіпнагогічних або гіпнопомпічних (гіпнопомпічні галюцинації – це дивні видіння, уявні образи або звуки, що виникають під час пробудження, а гіпнагогічні – під час засинання).
- Коморбідності (наявності одного чи кількох захворювань, окрім первинного).

Розлад сну, асоційований з травмою – це розлад, який відображає спектр порушень сну, що виникають після травматичної події, зокрема, посттравматичні кошмари, і може включати зміну сновидінь, пов'язаних з попереднім травматичним досвідом, деструктивну нічну поведінку, а також симптоми вегетативної гіперактивності. Посттравматичні розлади сну та посттравматичні кошмари не лікуються медикаментозно і потребують окремого індивідуального протоколу. Найпоширеніші негативні випадки розладів сну внаслідок медикаментозного лікування – це порушення сну в кошмарах, хронічні розлади сну за наявності кошмарів та порушення врегулювання рівня тривожності.

Науково доведено, що майже всі ліки для зниження рівня тривоги порушують сон, а деякі з них просто знищують парадоксальний сон, що в свою чергу призводить до нічних галюцинацій, що є гіршим від кошмарів. Люди роками страждають на порушення сну та кошмари, змінюється дозування препаратів, з'являються супутні захворювання, а одужання не настає. Впродовж 48 годин до місяця часу після пережитих травмуючих подій, ми говоримо про гостру реакцію на стрес. Тож, в період 0-48 годин після події не можна ставити жодного діагнозу та призначати медикаменти з седативною, снодійною, протисудомною та міорелаксуючою дією. За міжнародною нормою (ДСМ 5) від 48 годин до місяця ми говоримо про гострий стресовий розлад, від одного місяця і далі ми говоримо про ПТСР. Саме тому в перші 0-48 годин не можна проводити дебрифінг, а лише дефюзинг, а після місяця часу не можна ні те, ні інше. В сомнотерапії ми пропонуємо техніки релаксації та розслаблення лише тоді, коли добре знаємо реакції пацієнта\клієнта. Техніки на розслаблення допомагають знизити рівень SUD (напруги) і, відповідно, тривоги, але не лікують проблем зі сном. Застосовуючи будь-які техніки, без глибинної діагностики та оцінки можна лише нашкодити і поглибити проблеми зі сном. Одне з головних завдань сомнотерапевтів полягає в тому, щоб пацієнт\клієнт активував тілесну і розумову пам'ять, відчув інші відчуття, ніж ті, коли він не спав. Це також може більше наштовхнути його на зміну своїх переконань, він має можливість відчувати, як це знову спати.

Розглянемо спеціалізоване лікування в сомнотерапії для всіх пацієнтів\клієнтів, запропоноване О. Волошиною:

1. Оцінка день та ніч.
2. Оцінка переконань.
3. Оцінка медикаментозного лікування (за наявності такого лікування).
4. Оцінка загального стану здоров'я.
5. Оцінка наслідків кошмарів.
6. Оцінка режиму сну: денний та нічний.
7. Оцінка сну, пов'язаного з травмою.

8. Оцінка адикцій.
9. Оцінка депресій.
10. Оцінка суїциду.
11. Синтеза (чітка і лаконічна по всіх пунктах), яку можна передавати колегам за умови алгоритму співпраці.
12. Сомноєдукація.
13. Терапевтичні цілі.

Сомнотерапевт в своїй роботі використовує інтегративний підхід та враховує усю клінічну картину клієнта/пацієнта, його психологічний стан та захворювання, весь анамнез життя та хвороби, але з акцентом на порушеннях сну. Анамнез дозволяє розпочати дослідження, щоб дійти до анамнезу сихронічного, а також елементів, пов'язаних з хронічними розладами. Крім того, діє ретроспективний аналіз, який поєднує весь анамнез, показує нам ранні травматичні події.

Це лише частина підходів, алгоритмів, методів, протоколів роботи, які пропонує новий напрям в медицині та психології сну «Сомнотерапія», запропонований в 2018 році О. Волошиною. Один з найбільш ефективних підходів до лікування порушень сну – це метод інтегративної сомнотерапії «МІС» (Автор методу О. Волошина). МІС має на меті не лише зменшення симптомів порушень сну, але й відновлення нормальних ритмів сну, опрацювання травматичних подій без глибинних втручань, покращення загального психічного і фізичного здоров'я пацієнтів\клієнтів та загалом якості життя. Починаючи з 2014 року, метод добре зарекомендував себе в роботі з учасниками бойових дій.

Не менш важливою в роботі з порушеннями сну є сомноєдукація, як основа терапії при будь-яких видах порушень, розладів сну та кошмарів. Сомноєдукація або навчання зі сну та його порушень – це поняття було запропоноване в жовтні 2023 р. доктором Маліком Аїт Аудіа, та модифіковано і доповнено психологинею, сомнотерапевткою О. Волошиною. Сомноєдукація є основою для ефективного лікування. Вона включає інформування пацієнта\клієнта про механізми сну, фактори, що впливають на його якість, а також про те, як стрес і травма можуть впливати на якість сну і життя через рік, два чи тридцять років після пережитих подій. Сомноєдукація дозволяє пацієнту\клієнту краще розуміти походження проблем зі сном, його вплив на фізіологічні та психологічні процеси, що, в свою чергу, підвищує рівень довіри до процесу терапії, зміцнює терапевтичний альянс, дозволяє краще почуватись і швидше одужувати. Особливість підходу з сомноєдукації О. Волошиної полягає в тому, що сомноєдукація не є разовою сесією, а включена в кожен етап роботи з пацієнтом\клієнтом, де ключову роль відіграє пояснення що саме ми будемо

робити, для чого, в який спосіб, скільки часу у нас це займе і який результат отримаємо. На основі цього підходу в 2024 році, науковцями Д.І. Бойко та А.Д. Шкодіною [2], було запропоновано фазову модель сомноєдукації для навчання населення. Сомноєдукація дозволяє забезпечити більш глибоке розуміння процесів, що відбуваються з організмом, та дає можливість пацієнтам\клієнтам краще управляти своїм сном у повсякденному житті.

Також невід'ємною частиною в роботі з розладами сну залишаються інструменти, запропоновані О. Волошиною, такі як «Щоденник сну. Спостереження. Діагностика. Відновлення», «Техніка саморегуляції, діагностики та відновлення» і «Крива зцілення». Вони є важливими елементами інтегративного підходу до лікування порушень сну і кошмарів.

Щоденник сну, розроблений в трансдіагностичному підході, включає в себе діагностику суїциду, без якої щоденник вважається неповним, дозволяє пацієнтам/клієнтам відстежувати свої звички та патерни сну, що суттєво допомагає в діагностиці та відновленні сну впродовж всього процесу лікування. «Крива зцілення» є методологією, яка дозволяє відстежувати процес відновлення пацієнта/клієнта, демонструючи прогрес і визначаючи ключові моменти терапії, що потребують втручання.

Висновки. Практичний підхід до лікування порушень сну у пацієнтів\клієнтів, які пережили бойову травму, передбачає застосування міждисциплінарного підходу в сомнотерапії, індивідуального використання МІС, сомноєдукації та інтегративних методів, спрямованих на нормалізацію сну. Міждисциплінарний підхід також включає роботу з переконаннями, навчання правильним гігієнічним звичкам сну, використання методів релаксації та навчання саморегуляції сну, щоб сформувати у пацієнта\клієнта почуття персональної ефективності («мені вдалося»). Сучасні наукові підходи до лікування порушень сну у пацієнтів, що пережили бойові травми та стрес, вимагають комплексного інтегративного підходу, який також поєднує сомноєдукацію, психотерапевтичні методи та медичні інтервенції. Напрямами сомнотерапії, метод інтегративної сомнотерапії, а також інструменти, запропоновані О. Волошиною, можуть значно покращити якість життя пацієнтів, сприяючи їх відновленню та адаптації до мирного життя. Ця публікація підкреслює теоретичні основи, зокрема, наукові дослідження, а також практичні протоколи, алгоритми та методи, які застосовуються для лікування порушень сну у пацієнтів\клієнтів із бойовою травмою та ОСТ.

Викладений матеріал допоможе усвідомити, що для надання допомоги людям, що страждають на порушення, розлади сну чи кошмари, психолог і\або лікар, повинен володіти відповідними компетентностями, мати глибинні знання в медицині і психології сну, повинен вміти мислити, щоб провести діагностику

перед застосуванням відповідних протоколів лікування порушень сну та пропозицій проекту терапій. Щоб мати такі компетенції, необхідно організовувати освітні програми, обов'язкові курси підвищення кваліфікації, навчальні та професійні супервізії, які дадуть можливість не лише отримати знання із застосування технік та методів, які самі по собі можуть лише поглибити проблему, а і глибинне розуміння ризиків для здоров'я людини застосування таких технік без відповідної діагностики та можливості заглибитись в тему сну. Короткотривалі освітні програми чи тренінги не дають жодної можливості бути якісним і професійним фахівцем в медицині та психології сну. В Україні з 2019 року відповідну міжнародну спеціалізовану Програму підготовки сертифікованих фахівців в медицині і нейропсихології сну, пропонує ГО «Інститут розладів сну та психотравматичних розладів», за напрямом «Сомнотерапія» та кваліфікаціями «Сомнотерапевт» і «Консультант з порушень сну». Програма відповідає міжнародним стандартам, затверджена факультетом медицини університету Париж Декарта, включає в себе 180 ак.годин практики і теорії, навчальні супервізії, практичні тренінги, написання протоколів, тестування та екзаменаційний модуль. Програма розрахована на психологів, лікарів, а також військових психологів, які є в пріоритеті та отримують 80-100% стипендії від Центру Сомнотерапії третій рік поспіль.

Список використаних джерел:

1. Altena E, Arnardottir ES, Baglioni C, Bassetti CLA, Bastien C, Berzina N, Bjorvatn B, et al. European Guideline: An update on the diagnosis and treatment of insomnia. J Sleep Res. 2023 Dec.
2. Bojko D.I., Shkodina A.D. Post-Traumatic Sleep Disorders: Insomnia, Nightmares, Parasomnias // IV Congress on Psychosomatic Medicine. Kyiv, 14-16 November 2024.
3. ESRS, 2023. European Sleep Research Society Guidelines on Sleep Disorders.
4. Voloshyna, O. (2023). Method of Integrated Somnotherapy: A novel approach to treating sleep disorders in military personnel. Journal of Sleep Disorders and Psychotrauma, 12(2), 15-23.
5. Волошина О.Є. Теоретична модель відновлення, саморегуляції та діагностики розладів сну в юнацькому віці. Звітна конференція, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, друге засідання, 8 лютого 2020р.
6. Волошина. О.Є. Психотерапія порушень сну. Тези звітної наукової конференції філософського факультету / Відп. за випуск Л. Рижак, Н. Жигайло. Львів, 2022. Вип. 19. 263 с.
7. Волошина О.Є. Міжнародна освітня програма: «Сон. Стрес. Психологічна Травма», за кваліфікацією «сомнотерапевт», 51 стр. Збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції «Філософсько-психологічні аспекти духовності в освіті та науці», 23 квітня 2021 р. / за ред. Л.В. Рижак. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2021.

8. Волошина О.Є. Щоденник сну як метод діагностики у трансдіагностичному підході, 44стр., Збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції «Філософсько-психологічні аспекти духовності сталого розвитку людства», 20 квітня 2022 р. / за ред. Л.В. Рижак ; відповід. за вип. Н.І. Жигайло, Ю.В. Максимець. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 228 с.
9. О.Є. Волошина. Алгоритм ведення клієнта\ пацієнта за спільною синтезою лікаря та психолога, засобами міждисциплінарних підходів у сомнотерапії на сучасному етапі. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю), 27 жовтня 2023 року, Львів, «Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєнної реабілітації».
10. Протокол по лікуванню сну МОЗ фінські рекомендації. Медичний підхід.
11. Жан-Філіп Е-Дауст, професор психіатрії, доктор клінічної психології, лікувальний посібник «Військова версія 1.0 «Управління сном у ветеранів бойових дій» «Подолати безсоння і кошмари». 2019.
12. Уніфікований клінічний протокол лікування депресії МОЗ.

Джелялова У.Р.

*слухач командно-штабного інституту застосування військ (сил)
Національного університету оборони України, м. Київ*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ В ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВМС ОЗБРОЄННЯМ ТА ВІЙСЬКОВОЮ ТЕХНІКОЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Тривала збройна агресія росії проти України ставить перед державними структурами та Силами оборони України нові виклики, що вимагають комплексного підходу до організації підготовки особового складу. Одну із провідних ролей у цьому процесі відіграють Військово-Морські Сили Збройних Сил України (ВМС ЗС України), які виконують завдання з оборони держави на морі. В умовах постійної нестачі ресурсів, підвищеної відповідальності за прийняття рішень, а відповідно тривалого стресу, значно зростає потреба у всебічно підготовлених фахівцях.

Організація забезпечення ВМС ЗС України озброєнням та військовою технікою вимагає не лише технічної грамотності, але й високого рівня психологічної стійкості та адаптивності. Однак процес підготовки особистості стикається з певними психолого-педагогічними проблемами, які негативно впливають на якість виконання завдань особовим складом та результати їх підготовки. До основних проблем можна віднести:

- психоемоційна напруга, в якій постійно перебуває особовий склад;
- обмежений час на навчання;

вимушені технічні обмеження.

Постійне перебування в психоемоційній напрузі створює стресові умови, що негативно впливають на ефективність та якість підготовки, знижує бажання особового складу навчатись та мотивацію до дій.

Обмеження в часі, в свою чергу, призводить до прискореної підготовки військового персоналу, і як результат – до низького рівня засвоєння ним теоретичної та практичної бази. Організатори підготовки в першу чергу опікуються швидкістю проходження підготовки, а не її якістю.

Технічні обмеження, нестача ресурсів та застаріла матеріально-технічна база не дає можливості здійснювати належну підготовку особового складу, що також знижує мотивацію, так як люди не бачать перспектив та кінцевої мети, якої вони хочуть досягти. Після незаконної анексії рф Автономної Республіки Крим у 2014 році, що призвела до втрати більшої частини корабельного складу ВМС ЗС України та особового складу, який зрадивши військовій присязі, перейшов на бік держави-агресора, наша держава не мала змоги повною мірою відновити втрачені ресурси, наростити інфраструктуру, сили і засоби.

Виходячи із зазначеного, для ефективної підготовки особового складу ВМС ЗС України необхідно враховувати специфіку заходів, що проводяться в умовах воєнного стану, та забезпечити інтеграцію сучасних підходів до підготовки, а саме:

- розширення тематики з психологічної підтримки персоналу та включення занять із зміцнення стресостійкості в програму психологічної підготовки;

- впровадження тренінгів з управління стресом та саморегуляції;

- впровадження симуляцій бойових завдань для підвищення психологічної готовності особового складу до реальних ситуацій;

- проведення практичних занять із використанням сучасного озброєння та техніки або їх макетів;

- адаптація курсів підготовки до умов воєнного часу, зосередження на ключових навичках і швидкому освоєнні нових технологій;

- підвищення кваліфікації інструкторів та викладачів, що здійснюють підготовку особового складу, з урахуванням оновлення парку техніки та нових технологічних рішень.

Реалізація запропонованих рекомендацій дозволить створити більш ефективну систему підготовки, відповідно до потреб виконання завдань в умовах воєнного стану, підвищити якість підготовки особового складу, забезпечити високу психологічну стійкість та професіоналізм підготовлених фахівців, що сприятиме підвищенню спроможностей ВМС ЗС України та Сил оборони України в цілому.

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДО ПІДГОТОВКИ ПІДЛЕГЛИХ НА ЗАСАДАХ АНДРАГОГІКИ ЯК НЕОБХІДНА ВИМОГА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ В СУЧАСНИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ УКРАЇНИ

В умовах викликів сьогодення та з огляду на повномасштабну агресію російської федерації, успішне виконання службово-бойових завдань із захисту країни залежить певною мірою від вмілого керівництва підпорядкованими силами та засобами командирами усіх рівнів, насамперед, офіцерським складом. Тому рівень підготовки офіцерських кадрів, в тому числі здобувачів вищої освіти тактичного рівня вищих військових навчальних закладів, значною мірою впливає на якість виконання завдань за призначенням частинами та підрозділами сил оборони, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави [1].

Проте із введенням в Україні воєнного стану відбулись суттєві вікові зміни у порядку комплектування підрозділів особовим складом, а саме скасування призову на строкову військову службу, який передбачав вік призовників від 18 до 27 років, та введення мобілізації військовозобов'язаних, вік яких згідно існуючого законодавства складає від 25 до 60 років. А тому виникли принципові розбіжності між потребами підготовки майбутніх офіцерів, здатних успішно керувати службово-бойовою діяльністю підлеглих, які вже мають певний життєвий досвід, а деякі і бойовий досвід, та традиційним змістом підготовки офіцерів тактичного рівня інституцій сил оборони держави.

На сьогодні, професійна підготовка майбутніх офіцерів повинна передбачати удосконалення змісту навчальних дисциплін в напрямку оволодіння знаннями про специфіку підготовки дорослих з урахуванням їх віку, військово-професійний потреб в якісному оволодінні військовою спеціальністю, а також «реальних можливостей, індивідуальних особливостей і життєвого досвіду, психіки і фізіології» [3], а також чинників, що впливають на професійний розвиток дорослих. Шляхом для реалізації удосконалення навчального процесу в даному напрямку є вивчення та спроможність впровадження в ході підготовки підлеглих засад андрагогіки – «теорії навчання дорослих, яка виходить з того, що мета сучасного підходу до освіти полягає у сприянні розвитку та збагаченні цілісної особистості, прояву її самобутності, актуалізації її здібностей» [2].

Проблемами навчання та освіти дорослих опікувались в своїх працях як зарубіжні (Т. Александер, А. Гартунг, Е. Грубер, А. Корреа, Й. Кноль, З. Нольда, Л. Турос, П. Фаультіш, У. Хілтон та ін.), так і вітчизняні науковці (Л. Лук'янова, О. Мельниченко [3], І. Павлов [4], О. Аніщенко [5], та ін). Зокрема, особливості освітньо-професійної підготовки на засадах військової андрагогіки досліджували А. Вітченко [6], В. Осьодло [7], А. Грізо, О. Костира, С. Ковалевський, С. Ушаков [8] та ін. Науковці зазначають, що андрагогічна модель навчання складається зі свідомого прагнення дорослої людини до самореалізації, самостійності, самоуправління; їй належить основна роль у процесі навчання; адже доросла людина має певний життєвий досвід. Тому військові науковці в цьому напрямку справедливо стверджують, що офіцеру необхідно володіти змістом, формами, методами та засобами організації підготовки дорослих людей у його майбутній службовій діяльності, які спроможні допомогти його підлеглим дорослим військовослужбовцям набутти військово-професійний знань, полегшити їх навчання, адже доросла людина, на відміну від молоді, навчається, насамперед, для вирішення важливої життєвої проблеми (в нашому випадку – успішному проходженні військової служби), а також для досягнення конкретної мети; розраховує на негайне використання отриманих під час підготовки вмінь, навичок, знань, принаймні, для забезпечення власної безпеки та безпеки побратимів в ході бойових дій.

Проте, слід зазначити, що проведені дослідження, по-перше, майже не підкріплені досвідом бойових дій; по-друге, в площині військової андрагогіки на відміну від цивільних напрямків існує обмежена кількість досліджень; по-третє, наявні дослідження військової андрагогіки більше стосуються удосконалення навчального процесу підготовки офіцерів оперативного рівня та не розглядаються в аспекті тактичного рівня підготовки ланки командирів рот, взводів. Вимушені констатувати відсутність системного аналізу та розроблених організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів до підготовки підлеглому особового складу з урахуванням його нинішніх вікових особливостей.

З огляду на викладене зазначаємо про існування протиріччя між вимогами керівних документів, освітнім процесом за програмою підготовки майбутніх офіцерів та рівнем готовності офіцерів до підготовки підлеглих в сучасних умовах. Відсутність вирішення даної проблеми може призвести до негативного наслідку – неспроможності держави забезпечити власну національну безпеку.

Напрямки вирішення даної проблеми полягають у визначенні, теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці організаційно-педагогічних умов, які впливають на формування готовності здобувачів вищої військової освіти як майбутніх офіцерів до підготовки підлеглих на засадах андрагогіки.

Для досягнення результатів необхідно виконати наступні завдання:

1) з'ясувати сутність і структуру готовності майбутніх офіцерів до підготовки підлеглих;

2) проаналізувати стан розробленості проблеми формування готовності до підготовки підлеглих офіцерів - випускників;

3) уточнити критерії, показники та рівні готовності майбутніх офіцерів до навчання підлеглих;

4) виявити і теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування готовності до підготовки підлеглих ;

5) змоделювати процес професійної підготовки, що передбачає формування готовності до підготовки підлеглих на засадах андрагогіки;

6) експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування готовності до підготовки підлеглих на засадах андрагогіки.

Вирішення означених завдань спроможне надати наступні результати:

обґрунтування й експериментальну перевірку сукупності педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів до підготовки підлеглих на засадах андрагогіки;

уточнення змістовно-тактичної моделі готовності офіцерів-випускників до навчання підлеглих;

удосконалення методики професійної підготовки майбутніх офіцерів.

Висновки. Формування готовності майбутніх офіцерів до підготовки підлеглих в сучасних умовах доцільно здійснювати шляхом створення педагогічних умов їх навчання андрагогічній майстерності, які доцільно втілювати через оновлення змісту фахових дисциплін та навчально-методичного супроводу підготовки офіцерів у вищих військових навчальних закладах.

Враховуючи трансформацію вищої військової освіти та постійне удосконалення структури військових формувань не втрачають актуальності подальші андрагогічні дослідження щодо підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, вдосконалення підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах з урахуванням специфіки виконуваних службово-бойових завдань як видами і родами Збройних сил України, так і іншими військовими формуваннями.

Список використаних джерел:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
3. Мельниченко О. Андрагогічні принципи освіти дорослих та забезпечення якості неперервної освіти. Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2020 (33), с. 24-30. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2020.33.3>.

4. Лук'янова Л., Павлов І. Сутнісний аналіз андрагогічної моделі М. Ноулза та доцільність її використання у сучасній практиці навчання дорослих. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2020. вип 1 (17). с. 9-19.
5. Лук'янова Л.Б., Аніщенко О.В. *Освіта дорослих: короткий термінологічний словник*. К: Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2014. 108 с.
6. Вітченко А. Особливості освітньо-професійної підготовки слухачів ВВНЗ на засадах військової андрагогіки. *Військова освіта*. №2 (42) 2020. Київ : НУОУ. с. 100-110.
7. Вітченко А., Осьодло В. Лідерська підготовка офіцера у вищій військовій школі: від наслідування до інноваційного пошуку. *Військова освіта*. №1 (47) 2024. Київ : НУОУ. с. 35-49.
8. Гризо А.А., Костира О.О., Ковалевський С.М., Ушаков С.І. Реалізація андрагогічного підходу при проведенні курсів підвищення кваліфікації та перепідготовки офіцерів радіотехнічних спеціальностей, призваних за мобілізацією. *Системи озброєння і військова техніка*. 2023. № 1 (73). с. 96-105. DOI: <https://doi.org/10.30748/soivt.2023.73.11>.

Цимбал М.Р.

*кандидат психологічних наук, заступник начальника кафедри
військового лідерства Військової академії (м. Одеса)
ORCID ID 0000-0001-6399-5947*

ПОБУДОВА ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ ЯК ПІДґРУНТЯ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ГЕНЕРАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ ЛІДЕРІВ

В умовах запеклої боротьби українського народу проти збройної агресії російської федерації відбувається відродження українського війська з обов'язковою трансформацією системи освіти та підготовки ЗС України для якомога швидшого народження нової генерації офіцерів-лідерів та сержантів-лідерів на основі синергії цінностей, професійних та особистісних компетентностей та набутого унікального військового досвіду.

Такі чинники, як затяжна війна, в якій своє життя і здоров'я віддають кращі сини і доньки України, набутий службовий та бойовий досвід зі знаком “+” та “-”, наявні виклики та потенційні загрози, стратегічний курс нашої держави на приєднання до структур європейської спільноти, такі як НАТО та Європейський Союз спонукають нас, і хочеться вірити, більшість керівників всіх рівнів військового управління до переосмислення та осучаснення системи військової освіти та підготовки воїнів сил оборони з максимальним використанням лідерського потенціалу.

Як ключовий елемент спроможностей нашого війська, саме феномен військового лідерства сприяє досягненню визначених командних цілей в ході бойових дій (операцій) через стійкий рух вперед та постійний розвиток всіх учасників процесу. Військове лідерство вже десятиліттями здійснює визначальний вплив на цінності, традиції, вмотивованість, професійність, дисципліну та взаємодію в арміях держав-членів НАТО [5], які для нас є дороговказом згідно з Конституцією України [1].

За час великої війни з лютого 2022 року до сьогодні, в Україні вищим військовим керівництвом нашої армії у листопаді 2023 року була прийнята Стратегія розвитку військового лідерства в ЗС України (далі – Стратегія) [2], яка містить оцінку безпекового середовища, виклики, стратегічне бачення (візію та місію), цілі, завдання, напрями та засоби її реалізації для розвитку військових лідерів усіх категорій. Далі з врахуванням бачення вищезазначеної Стратегії в січні 2024 року була затверджена Доктрина військового лідерства у ЗС України [3], яка є визначальною з питань військового лідерства у ЗС України, та розкриває концептуальні основи, ідеї, погляди і фундаментальні принципи військового лідерства для їх подальшого втілення в тому числі начальниками військових вишів, які формують лідерську компетентність майбутніх військових керівників.

Також в 2024 році було оновлене Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах [4], яке основним завданням практичної підготовки здобувачів освіти визначає формування навичок командної роботи, яка в свою чергу є одним з двох взаємопов'язаних елементів лідерства: лідера та команди.

Якщо лідерство визначається як мистецтво мотивувати людей на досягнення спільної мети, то лідером має бути людина, яка вміє ефективно застосовувати свої лідерські якості, щоб вести команду вперед. Основою будь-якої команди є люди, тому лідери повинні вміти швидко розпізнавати соціальні та міжособистісні тонкощі, які існують у кожній команді і у цьому контексті застосовувати свої лідерські якості.

Крім цього, в межах реалізації програми НАТО «Удосконалення військової освіти» (DEEP), серед широкого спектру курсів іноземні інструктори обов'язково проводять курси лідерства на базі військових вишів країн-членів НАТО, в тому числі, за участі представників Військової академії (м. Одеса).

Враховуючи неодноразову декларацію нашого військово-політичного керівництва про нагальну необхідність формування та розвитку лідерства в системі ЗС України та решти інституцій нашої держави, і те, що лідерство є важливим фактором національної безпеки та інтеграції України до європейської та атлантичної спільноти (згідно вимог Стратегії та Доктрини), нами були проаналізовані вимоги [2-4] і, що важливо, поточний стан справ організації

освітнього процесу у Військовій академії (м. Одеса) з живим зворотнім зв'язком від лейтенантів-випускників нашого вишу 2022-2023 років та запропоновані комплексні пропозиції щодо фундаментальних системних змін направлених на побудову цілісної, ефективної системи освіти та підготовки військовослужбовців з використанням лідерського потенціалу.

З великого пласту вимог Стратегії [2] та Доктрини [3], слід навести основні з них і озвучити свої обґрунтовані припущення щодо можливого розв'язання накопичених проблем.

1. Вимоги [2] та [3]: реалізація розвитку лідерства – це інвестиція в наше майбутнє, тому впроваджувати її повинні ті, хто ідентифікує себе з успішною Україною.

Пропозиції щодо їх реалізації: систематичне проведення незалежними компетентними комісіями профілактичних заходів, моніторингу, відкритих і анонімних опитувань змінного та постійного складу ВВНЗ з якісним об'єктивним аналізом та прийняттям рішень щодо подальшої долі осіб, які своїми словами та вчинками руйнують мізки майбутніх і діючих офіцерів, цим самим нехтуючи національними інтересами України, яка щоденно платить саму високу ціну за майбутнє, що ґрунтується на західноєвропейських, людиноцентричних цінностях.

2. Вимоги [2] та [3]: військові керівники повинні приділяти увагу розвитку військових лідерів на всіх рівнях, від вищого до старшого та молодшого офіцерського складу, за принципом «військові лідери формують військових лідерів!»

Пропозиції щодо реалізації: дотримуючись принципу визначеному в Стратегії в системі функціонування вишу створюється середовище, в якому командування буде складатися з дійсно компетентних керівників-лідерів, а не випадкових людей. Як наслідок, такі командири будуть зацікавлені у тому, щоб реформувати ланку командування, що знаходиться на рівень нижче, і будуть всіляко сприяти їм в необхідній позитивній трансформації. За таким принципом кожна наступна ланка буде стимулювати нижчу до впровадження моделі формування військового лідерства на всіх рівнях управління вишу, яка відображає систему, процеси та ключові компоненти лідерської поведінки, а саме: дотримання цінностей, розвиток фахових, особистісних компетентностей та набуття досвіду. Внаслідок таких змін, молоде покоління офіцерів, буде приходити у вже сформований та зацікавлений у розвитку кадрів простір, що значно полегшить горизонтальні та вертикальні комунікації, прискорить їх розвиток та підвищить ефективність функціонування всієї академії (на даний момент за результатами опитування, більшість майбутніх випускників не бажають коли небудь повернутися у свій рідний виш і виховувати нову генерацію офіцерів, пояснюючи це тим, що не вірять в ефективні кадрові зміни на керівних ланках управління вишу).

Для порівняння, якщо акценти робити лише на нижчих рівнях управління, то представники «нової» генерації офіцерів, матимуть різні з їх керівниками бачення та погляди, що призведе до конфлікту поколінь. І у разі успіху саме такого неефективного підходу, час для цілісної трансформації освітнього процесу зросте до показника декількох поколінь та десятків років, яких в нас немає.

3. Вимоги [2] та [3]: важливо підвищити перспективність вступу у вищі військові навчальні заклади.

Пропозиції щодо реалізації: постійно поводити гарно сплановану та спроектовану рекламну компанію, на кшталт невеличких рекламних сюжетів на телебаченні, коротких фільмів-інтерв'ю за участю сучасних офіцерів-лідерів, які звертаються до абітурієнтів, майбутніх курсантів з живим словом, маючи справжній авторитет і командні успіхи під час сьогоденної великої війни, поїздки кращих курсантів і офіцерів вишу, які вільно володіють українською мовою, вірять і роблять багато для успішного майбутнього свого вишу, ЗС України і України до ліцеїв та коледжів країни для стимулювання молоді до вступу і створення більш конкурентного середовища. І що вкрай важливо, вступну кампанію необхідно розпочинати проводити з початком нового навчального року і до безпосереднього вступу, застосовуючи креативний і інноваційний підхід, опираючись на якісний моніторинг інтересів і цінностей сучасної молоді.

Не менш важливим є момент самої вступної кампанії, і це насправді дуже складний та відповідальний момент, адже умови щодо вступу повинні бути рівними для всіх: без непотизму і корупції. Важливо також створити складні, максимально випробувальні умови для вступу, як в плані фізичної підготовки, рівня зовнішнього незалежного оцінювання (для порівняння, мінімальний пороговий бал для вступу у медичні виші – 150 балів, у юридичні та економічні – 140 балів, а для абітурієнтів військових вишів лише 100-110 балів, від ефективності яких потім залежить доля народу України і нашої держави), а також, що є особливо важливо – відбір у справді кваліфікованого психолога та виявлення особистісних, лідерських якостей абітурієнта. На цьому етапі дуже важливо відсіяти невмотивованих, морально неготових, фізично слабких та просто тих, хто помилився. Звичайно для цих всіх заходів повинна призначатись незалежна компетентна комісія, яка повинна контролювати та виявляти порушення встановлених правил в ході вступної кампанії.

Враховуючи, те що управління у військах підтримує стабільність та керованість, а лідерство стимулює позитивні зміни, надихає та поступово стає невід'ємною частиною військової служби і життя в цілому, на наш погляд, настав час всім військовим керівникам згадати про елітарність професії офіцера та позбавись звичок прокрастинації щодо відкладання діяльності, яка є складною чи тривалою, на користь діяльності, що швидко приносить результат.

Висновки. Система військової освіти, цілком очевидно, потребує реформування, змін і впровадження нововведень, адже виховання гідних офіцерів-лідерів є надважливим питанням як для національної безпеки держави, так і для нашого майбутнього та наблизатиме довгоочікувану перемогу над агресором.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Стратегія розвитку військового лідерства у Збройних силах України, затверджена наказом Головнокомандувача Збройних сил України від 17.11.2023 № 325. 18 с.
3. ОП 1-296. Доктрина військового лідерства у Збройних Силах України. Київ : Центр оперативних стандартів і методики підготовки ЗС України, Головне управління персоналу Генерального штабу ЗС України. 2024. 44 с.
4. Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти» від 15.02.2024 № 120.
5. ADP 6-22 Army Leadership and the profession. Headquarters Department of the Army Washington, DC, 31 July 2019. 118 p. URL: https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/ARN18529-ADP_6-22-000-WEB-1.pdf.

